

LAIKMETS UN PERSONĪBA

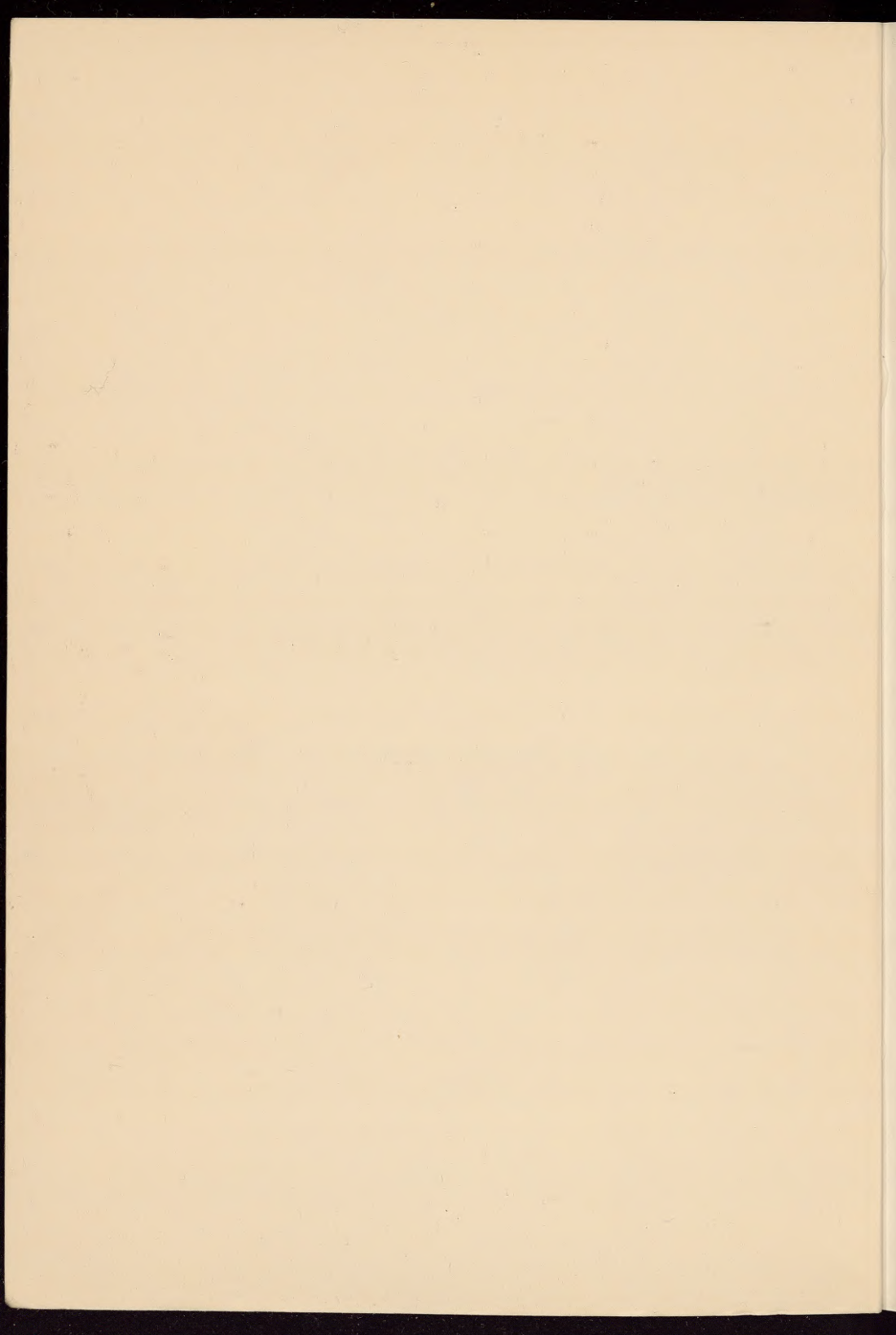
JĀNIS MENCIS

JŪLIJS ALEKSANDRS
STUDENTS

ARTŪRS SALAKS

JĀNIS SILIŅŠ

ALEKSANDRS DAUGE

2002-4

L 6

Latvijas Nacionālā
bibliotēka

L
37

Latvijas Universitāte
Latvijas Skolu muzeju asociācija

LAIKMETS UN PERSONĪBA

Rakstu krājums

5

Raka

0304047071

Piektais rakstu krājums sērijā "Laikmets un personība" turpina iepazīstināt ar izcilām personībām – pedagogiem un pedagoģiskās domas kopējiem Latvijā.

Sērijā apkopotie pētījumu rezultāti jau aktualizējuši 46 personību dzīvesstāstus. Ievadā dots ieskats pedagoģijas vēstures pētniecībā saistībā ar šīs sērijas izvērtējumu.

Grāmatas adresāts – vecāko klašu skolēni, studenti, pedagogi, lasītāji, kurus interesē mūsu tautas pedagoģijas un kultūras vēsture.

Sastādītāja un zinātniskā redaktore –
LU prof. Dr. paed. *AĪDA KRŪZE*

Recenzentes:

LU emer. prof. Dr. habil. paed. *Ausma Špona*
LU asoc. prof. Dr. paed. *Iveta Ķestere*

Vāku zīmējis *Kristians Drande*

Literārā redaktore *Rita Cimdiņa*

Datorgrafiķe *Laila Kreicere*

© A. Krūze, V. Andersone,
A. Staris, B. Gerškoviča,
I. Kraukle, J. Mencis

ISBN 9984-15-589-7

© "Izdevniecība RaKa", 2004

SIA "Izdevniecība RaKa" Zvaigžņu ielā 26, Rīgā, LV-1009, tālr. 7312668

E-pasts: pasts@raka.lv, mājaslapa: <http://www.raka.lv>

Izdevējdarbības reģistrācijas apliecība Nr. 2-0471

Realizācijas daļa – tālr. 7291875

Iespiests SIA "Izdevniecība RaKa" tipogrāfijā, tālr. 7602049

SATURS

<i>Aīda Krūze</i>	Priekšvārds.....	4
<i>Iveta Ķestere</i>	Ievads.....	6
<i>Vaira Andersone</i>	Aleksandrs Dauge mākslas pedagoģijas atziņu ceļos	32
<i>Alfrēds Staris</i>	Jānis Siliņš un Skolu muzejs laikmetu griežos	80
<i>Baiba Gerškoviča</i>	Artūra Salaka radošais devums mūzikas attīstībā Latvijā	120
<i>Inta Kraukle</i>	Jūlija Aleksandra Studenta dzīvē un darbos izteikto atziņu aktualitāte mūsdienās	210
<i>Jānis Mencis</i>	Atmiņu lauskas.....	260
	Jāņa Menča personība: skolotājs, matemātiķis, zinātnieks	323
	Bibliogrāfija	379

PRIEKŠVārds

Rakstu krājums "Laikmets un personība" svin pirmo nozīmīgo jubileju – 5. krājuma iznākšanas svētkus. Sērijā apkopotie pētījumu rezultāti, uz kuru pamata tapuši raksti, palīdzējuši aktualizēt jau 46 personību dzīvesstāstus. Personību, kuriem ir paliekoša vieta mūsu tautas vēsturē un kuru atziņas pedagogijā kļuvušas par vispāratzītām vērtībām.

Iepriekšējos krājumos varam lasīt par apgaismības laikmeta filozofiem J. G. Herderu, G. H. Merķeli; pedagogijas zinātnes pamatlicēju Latvijā A. Kronvaldu; augstskolu mācībspēkiem, zinātniekiem L. Bērziņu, P. Dāli, P. Valdeni, V. Ostvaldu, V. fon Knīrīmu, E. Nauku, A. Lauri, A. Lorencu, I. Plotnieku; skolotājiem – metodiķiem E. Rītiņu, J. Delli; skolotājiem – literātiem M. Apeļu, J. Cakulu, P. Giluču, J. Turkopuļu, V. Plūdoni, R. un M. Kaudzītēm, Ausekli, F. Bārdi, Doku Ati, A. Kažoku, S. Seiļu; pirmsskolas pedagogi A. Āri; izglītības mecenātu A. Dombrovski; māksliniekiem – mūzikas pedagogiem E. Traviņu, J. Poruku, J. Rozīti, M. Bašu, Ē. Berzinski; skolotājiem dažādos Latvijas novados dažādos laikos: E. Rubeni, Ž. Leju, A. Vārdauni, E. Dinsbergu, K. Ķerzumu, J. Bumbēru, A. Jaunzemu, A. Rudīti.

Šinī krājumā Jelgavas 3. pamatskolas skolotāja, 2002. gada Jelgavas labākās skolotājas titula ieguvēja, pedagogijas maģistre VAIRA ANDERSONE (zinātniskā vadītāja A. Krūze) piedāvā emocionālu stāstu par mākslas pedagogijas pamatlicēja Aleksandra Dauges personības veidošanos un pedagogisko mantojumu.

5. krājuma autoru pulkā ir vēstures doktors, daudzu pedagogijas vēstures grāmatu autors ALFRĒDS STARIS, kurš atklāj muzejnieka Jāņa Siliņa dzīvi un darbu saistībā ar Skolu muzeja likteņiem.

Mūziķa Artūra Salaka dzīvi un darbu pētījusi Rīgas 3. mūzikas

skolas skolotāja, pedagogijas maģistre BAIBA GERŠKOVIČA (zinātniskā vadītāja A. Krūze). Viņas raksts balstās galvenokārt uz A. Salaka personiskā arhīva dokumentiem un nublicētajiem materiāliem, ko atsaucīgi atļāvis izmantot A. Salaka dēls Vilnis Salaks.

Autore vairākos rakstu krājumos ir Pedagoģijas un psiholoģijas institūta docente INTA KRAUKLE. Šoreiz piedāvājam viņas pētījumu par Jūliju Aleksandru Studentu, kura dzīvesstāsts saistījies pētnieci jau ilgāku laiku.

No mūsu līdzgaitniekiem šoreiz stāstām par visā Latvijā un arī aiz tās robežām pazīstamu personību JĀNI MENCI. Matemātiķis, metodiķis, daudzu mācību grāmatu autors, Liepājas Pedagoģijas akadēmijas emeritētais profesors, Valsts emeritētais zinātnieks, LU un DU Goda doktors, Triju Zvaigžņu ordeņa kavalieris, mūziķes Selgas Mences un LU docētāja Jāņa Menča tēvs šopavasār atzīmē nozīmīgu dzīves jubileju. LPA profesore Alīda Samuseviča un šī krājuma veidotāja ir ļoti pateicīgas profesoram par atļauju apkopot materiālu par viņa dzīvesdarbību. Menča kungs nemīl cildināt savu dzīvi, runāt par saviem nopelniem, lai gan tiem būtu veltāma atsevišķa grāmata. Profesora "atmiņu lauska" apliecina patiesi lielas personības būtību un var interesēt ikvienu lasītāju.

Paldies līdzšinējiem 35 autoriem, kolēģiem – augstskolu mācīb-spēkiem A. Lorencam, M. Bašam, J. Mencim par atļauju atklāt viņu dzīvesdarbību, arī pētījumu zinātniskajiem vadītājiem un recenzentiem.

Pēc neatkarības atgūšanas daudz domāts par pētnieciskā procesa pilnveidošanu, par to, kā iekļaujamies pedagoģijas vēstures pētniecībā Eiropā un pasaulē. Tāpēc šoreiz ievada vietā – grāmatas recenzentes, pedagoģijas vēstures pētnieces, asociētās profesores IVETAS ĶESTERES skatījums uz pētniecisko procesu saistībā ar sērijas "Laikmets un personība" izvērtējumu.

Aīda Krūze

IEVADS

Katrs vēstures laikmets līdz šodienai atnes savu priekšstatu par ideālu skolotāju. Skolotājā sabiedrība vienmēr ir centusies saskatīt un pat pieprasīt ideālo – profesionālajās un personīgajās īpašībās, ārējā tēlā. Šī attieksme ir labi saprotama – vai gan citus drīkst mācīt cilvēks, kurš pats nevar kalpot kā paraugs? Tādēļ cienīta skolotāja personības raksturojums pastāsta daudz gan par savu laikmetu, gan tautu, no kuras skolotājs nācis un kurā strādājis.

Latvijas Universitātes profesores **A. Krūzes** sakārtojumā un zinātniskajā redakcijā iznākušajos četros krājumos “Laikmets un personība” (RaKa, 2000–2003) sniegti dažādu laiku skolotāju – visplašākajā šī vārda nozīmē – personību raksturojumi. To vienojošais motīvs – tautas cieņa cauri gadu desmitiem un simtiem.

“Laikmets un personība” autoru pētījumi izvirza jaunus jautājumus, kas aicina uz vēsturiskā materiāla tālāku interpretāciju: Kā veidojusies skolotāja profesija un līdz ar to – skolotāju kārtā? Kāda ir skolotāju vieta un nozīme Latvijas politikas un kultūrvēstures procesos? Kas dažādos laikos veidojis skolotāja autoritāti? Kā mainījies skolotāja tēls? Kādas metodes izmantot skolotāja personības un profesionālās darbības pētījumos? Nepretendējot uz izsmelšu analīzi, mēģināsim atbildēt uz dažiem no šiem jautājumiem.

Skolotāji – latviešu tautai

Skolotājs kā profesionālis, nevis amatnieks Eiropas skolās pakāpeniski ienāca 18. gadsimtā. Šajā periodā skolotājus vidējās izglītības iestādēm sāka gatavot Vācijas augstskolās. Skolotāju profesionalizēšanās ir cieši saistīta ar pedagoģijas kā zinātnes attīstību.

Pedagoģiju kā akadēmisku disciplīnu izveidojis J. F. Herbart, kas pedagoģijas kursu Kēnigsbergas universitātē lasa no 1809. gada un saraksta grāmatu "Pirmās lekcijas pedagoģijā" (1835).

19. gadsimtā Eiropā profesionāli izglītotu skolotāju skaits strauji pieauga. Viņu darbības lauks paplašinājās ne tikai pilsētās, bet arī lauku pamatskolās. Skolotāji profesionāli konsolidējās, izveidojās tautskolotāju kārtā. Tas saistīts ar 19. gadsimtam raksturīgo straujo formālās izglītības attīstību – jaunu veidu izglītības iestāžu veidošanos, pamatzglītības pieejamību visām sociālajām kārtām, vidusšķiras ienākšanu vidējās un augstākajās mācību iestādēs. Šo pārmaiņu cēloņi meklējami galvenokārt ekonomiskajā attīstībā, kas sekmēja labklājības pieaugumu un vajadzību pēc kvalificēta darbspēka.

Izglītība aizvien noteiktāk kļuva par valsts politikas sastāvdaļu. Izveidojās nacionālās skolu sistēmas. Tika veiktas izglītības reformas. 19. gadsimtā tika izveidotas Izglītības ministrijas Prūsijā, Francijā, Izglītības departaments – Anglijā. Arī Krievijā, kuras sastāvā atradās Latvijas teritorija, Aleksandrs I 1802. gadā nodibināja Tautas Izglītības ministriju. Izglītību sāka finansēt no valsts budžeta. Tika noteikta obligāta bezmaksas pamatzglītība.

Latvijas teritorijā, valsts varai izvirzot stingrākas prasības zemnieku bērnu izglītošanā, radās nepieciešamība pēc skolotājiem, kas būtu pietiekami izglītoti, lai varētu mācīt bērnus pagasta un draudzes skolās.

Vēl 19. gadsimta pirmajos gadu desmitos Latvijas laukos bieži vien par skolotājiem strādāja gadījuma cilvēki – amatnieki, bijušie muižu kalpotāji, invalīdi... Labākajā gadījumā – draudzes skolu beigušie vai vietējā mācītāja īpaši sagatavoti jaunieši. Viņu zināšanu līmenis aprobežojās ar māku lasīt, nedaudz rēķināt un zināšanām ticības mācībā. Nopietni par latviešu tautas izglītību rūpējās galvenokārt vācu tautības teologu un skolotāju progresīvākā daļa (G. Merķelis, V. K. Pantēnijs, J. K. Volters, F. N. Paufers, K. K. Ulmans, F. Valters, K. Šulcs u. c.).

Šāda situācija vairs neapmierināja ne latviešu zemniekus (īpaši – pēc dzimtbūšanas atcelšanas), ne arī vietējos mācītājus, kuru pārziņā bija nodoti izglītības jautājumi. Par lauku skolotāju sagatavošanas iestādēm tika spriests jau sen, bet praktiska to ierīkošana sākās 19. gadsimta 30. un 40. gados: tika atvērta Cīravas – Dzērves skola (1833), Vidzemes skolotāju seminārs (1839), Irlavas skolotāju seminārs (1841), Baltijas skolotāju seminārs (1870) u. c. Latviešu tautības jauniešu koncentrācija šajās izglītības iestādēs veicināja tautas kopīgo problēmu apzināšanu. Profesionālā un nacionālā piederība saliedēja latviešu skolotājus kā vienotu sociālu grupu – tautskolotāju kārtu.

Skolotāju profesionālās izglītības aizsākumi ir arī latviešu profesionālās rakstniecības, publicistikas, filoloģijas, mūzikas kultūras pirmsākums. Skolotāju profesijas vēsture ir arī latviešu inteligences vēsture. Šīs inteligences veidošanās process nebija tradicionāls – tā aizsākumi meklējami zemākajās sociālajās kārtās un laukos. Līdz 19. gadsimta vidum Latvijas teritorijā nepastāvēja neviena augstskola, nebija savas akadēmiskās dzīves, zinātnisko organizāciju, nebija latviešu profesionālās mākslas, latvieši neieņēma arī amatus valsts pārvaldes struktūrās. Augstāku izglītību ieguvušie latvieši pārvācojās.

Situācija mainījās 19. gadsimta 50.–60. gados, kad līdz ar ekonomiskās labklājības pieaugumu latviešiem pavērās plašākas iespējas izglītības iegūšanai ārpus Latvijas teritorijas. Šie jaunie, izglītotie latvieši dzīves standartu un izglītības ziņā jau varēja tuvojies Baltijas vācu inteliģencei, pilnībā ar to saplūst. Taču notika pretējais – izglītotie latvieši vairs nekautrējās no savas tautības, gluži otrādi, to īpaši uzsvēra un aicināja sekot arī citus (K. Valdemārs, A. Kronvalds, K. Biezbārdis, Auseklis). 19. gadsimta 50.–60. gadu inteliģences kustība ieguva nosaukumu “jaunlatvieši”. Tas cēlies no vācu rakstnieku literārā un politiskā virziena, kas pēc franču *“Jeune France”* parauga saucās *“Junges Deutschland”*.

Vēsturnieku darbos bieži tiek izvirzīts jautājums: kādi iemesli veicināja šos vēl mazskaitlīgās, nedrošās latviešu inteliģences pār-

stāvjus atzīt savu latvisko izcelšanos un nostāties savas tautas aizstāvju pozīcijās?

Pirmkārt, nozīmīgs bija Eiropas paraugs, kur 19. gadsimtā pēc neatkarības tiecās daudzas tautas (somi, čehi, poļi, vācieši, itāļi). To pieredze rosināja arī latviešu interesi par savas tautas vēsturi, paražām, valodu, kas savukārt stiprināja nacionālo pašapziņu un brīvības centienus.

Otrkārt, izglītība aiz savas zemes robežām, Eiropas literatūras un filozofijas iepazīšana deva plašāku skatu pasaulē: ļāva salīdzināt latviešu un citu tautu kultūru, atklājot, ka latviešu tauta var ieņemt līdzvērtīgu vietu citu pasaules tautu vidū.

Treškārt, Krievijas impērijas centrā, pēc cara Aleksandra II nākšanas pie varas (1855), aizsākās liberāla kustība, kas veicināja vairākas būtiskas 19. gadsimta 60. gadu reformas – zemnieku brīvlaišanu, miesas sodu atcelšanu, izmaiņas tiesu iekārtā un pašvaldību darbībā. Tas rosināja izglītību ieguvušos citādāk paskatīties uz zemniecības kārtu: nekautrēties vairs no savas izcelšanās, bet domāt par palīdzību saviem tautas brāļiem.

Taču, šķiet, latviešu inteliģences uzskatu veidošanās procesā pietiekami nenovērtēts palicis vēl viens faktors – lielākā daļa jaunās latviešu inteliģences profesionālo gaitu sākumā ir pārstāvējuši vienu profesiju – skolotājs. Vēlākajos dzīves ceļos nacionālās atmodas kustības vadītāji mācības turpināja, kļūstot par teologiem, valodniekiem, juristiem... Taču galvenie viņu nacionālo centienu atbalstītāji dzimtenē turpināja būt amata brāļi – skolotāji, kuri, īpaši laukos, bija visu sabiedrisko un politisko norišu centrā. Tieši skolotāji polemizēja presē, veidoja dažādas biedrības, aktivizēja vietējo sabiedrisko dzīvi, piedalījās arī politiskajā kustībā.

Īpaša nozīme bija skolotāju darbībai dziedāšanas biedrību un koru organizēšanā, jo ikviens tā laika skolotājs bija muzikāli izglītots. Viskonsinas-Medisonas (ASV) universitātes profesore R. Gustavsone (*Gustafson*) atzinusi – ja nācija tiek muzikāli izglītota, tā kļūst

vienotāka. [11] Latviešu tautas atmodā pagrieziena punkts bija 1. vispārējie latviešu dziesmu svētki 1873. gadā. To aizsācēji un šīs tradīcijas turpinātāji – koru vadītāji, virsdiriģenti, dziedātāji, komponisti – bija skolotāji (A. Kronvalds, Auseklis, brāļi Kaudzītes, E. Dinsbergs, J. Neikens, J. Bētiņš, I. Zīle, K. Baumanis, E. Vīgners u. c.). Skolotāja (Vidzemes skolotāju semināra absolventa) Baumaņu Kārļa dziesmas “Dievs, svētī Latviju!” pirmatskaņojumu dziesmu svētkos izpildīja Baltijas skolotāju semināra koris skolotāja J. Dreiberģa vadībā. Irlavas skolotāju semināra skolotājs J. Bētiņš sagatavoja pirmos latviešu ērģelniekus un orķestrantus, viņa vadībā kurzemnieki dziesmu svētkos pirmie piedalījās ne tikai ar kori, bet arī ar orķestri.

Pirmajā laikrakstā latviešu valodā “Latviešu Avīzes”, kas puda nacionālās atbrīvošanās idejas, 1853. gadā no 23 darbiniekiem gandrīz visi bija skolotāji, tāpat arī laikrakstā “Tas Latviešu Ļaužu Draugs”. [7, 154] Turpmākajos gados visi tālāk minētie skolotāji aktīvi publicējās presē, izsakot savu viedokli visdažādākajos, ne tikai pedagoģijas, jautājumos.

Skolotāji bija latviešu profesionālās literatūras aizsācēji (A. Līventāls, J. Ruģēns, J. Neikens, J. Zvaigznīte, brāļi Kaudzītes, Auseklis, E. Dinsbergs, Doku Atis, J. Purapuķe, J. Janševskis, Valdis, Sudrabu Edžus, A. Brigadere, A. Saulietis, J. Akuraters, P. Abuls), latviešu literārās valodas kopēji (K. Biezbārdis, A. Kronvalds, J. Dravnieks, K. Mīlenbahs, J. Kauliņš), latviešu folkloras vācēji (J. Cimze, F. Brīvzemnieks, A. Kronvalds, Auseklis, A. Kažoks, Doku Atis, A. Lerhis-Puškaitis), tulkotāji (A. Bergmans, Apsīšu Jēkabs, E. Dinsbergs), bibliotēku ierīkotāji (K. Valdemārs, J. Caunītis), izglītības un kultūras biedrību dibinātāji un priekšlasījumu turētāji (A. Kronvalds, J. Caunīte, Auseklis, J. Neikens, brāļi Kaudzītes, A. Kažoks, Doku Atis), skolotāju sanāksmju un konferenču organizētāji (J. Cimze, A. Kronvalds, A. Kažoks). Mācību grāmatas rakstīja skolotāji E. Dinsbergs, A. Kronvalds, brāļi Kaudzītes, A. Spāģis, J. Dauge, I. Laube, A. Stērste, K. Cīrulis, P. Abuls.

1905. gada revolūcijas laikā skolotāji aktīvi iesaistījās politiskajā cīņā (A. Austrinš, J. Dievkociņš, Sudrabu Edžus, V. Plūdons, J. Akuraters, I. Rītiņš, J. Līcītis u. c.), kā arī izvirzīja prasības pēc nacionālas un demokrātiskas skolas. Sevišķi plaši tas izskanēja I Latvijas tautskolotāju kongresā 1905. gadā.

Pēcrevolūcijas represijās skolotāji ir visvairāk cietuši profesionālā grupa: pavisam represēti vairāk nekā 700 no diviem tūkstošiem skolotāju. Nogalināti 48, no ievainojumiem miruši – seši. [7] Kurzemes guberņas skolu virskomisijā apgalvots, ka tautskolotāji pieslējušies revolucionāriem elementiem ne kā atsevišķas personas, bet kā vesela grupa, vienāda pēc nodarbošanās. Kurzemes žandarmērijas priekšnieks ģenerālis Astafjevs ziņojumā rakstījis, ka latviešu skolotāji esot lieli nacionālisti un patrioti, kas sapņojot par latviešu republikas nodibināšanu. [23]

Ģenerālis Astafjevs nekļūdījās. Latviešu skolotāji nacionālu garu skolās centās uzturēt visdrūmākajos ģermanizācijas un rusifikācijas periodos. Ar to izcēlās Baltijas skolotāju seminārs, kur matemātikas skolotājs J. Līcītis savus skolēnus rosināja lasīt latviešu grāmatas, izveidot latviešu literatūras bibliotēku. Pēc formālas stundas atprasīšanas tika lasīta kāda “Austruma” vai “Mājas Viesa Mēnešraksta” burtnīca, un tad “seminārs līdz stundas beigām pārvērtās par mīļu latviešu mājas vietņu, kur kūsāja latviska doma un plūda brīvi latviešu valoda”. [4, 148] Seminārā populārā marksisma šķiru cīņas teorija tika saprata kā latviešu (apspiestā šķira) cīņa pret vāciešiem (bagātniekiem). Semināra absolvents A. Rudītis savās atmiņās raksta: “..vissvētākais un visdārgākais bija viss latviskais, un paši sarkanākie marksisti bija arī karstākie nacionālisti.” [4] Ne velti šī semināra audzēkņi un skolotāji bija aktīvi 1905. gada revolūcijas dalībnieki.

Latvisks gars valdīja arī latviešu kultūras un izglītības darbinieku dibinātajās privātajās ģimnāzijās 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā. Pirmā augstāka tipa latviskā skola Rīgā (dibināta 1869. gadā) bija sieviešu skola, vēlāk – ģimnāzija. Meiteņu skolu, vēlāk ģimnāziju

1887. gadā nodibināja 23 gadus vecā latviešu skolotāja N. Draudziņa. Meiteņu ģimnāzijas izveidoja arī teologs V. Maldonis, rakstniece un diplomāte Francijā A. Ķeniņa, publicists V. Olavs nodibināja komercskolu. Lai gan kā oficiālā mācību valoda ģimnāzijās no 1887. gada bija noteikta krievu, privātajās mācību iestādēs bieži vien valdīja "latvisks gars". Audzināšanu nacionālā garā sekmēja literāri muzikālie vakari, ko latviešu ģimnāzijas rīkoja saviem audzēkņiem un viesiem. Ķeniņa ģimnāzijā ļāva arī dejot. Deklamēja, spēlēja klavieres, dziedāja koris un solisti. [8] Latviskumu veicināja ģimnāziju skolotāji, kuru vidū bija daudzi ievērojami latviešu literāti, valodnieki, izglītības darbinieki (V. Plūdons, K. Mīlenbahs, F. Adamovičs, F. Bārda).

Pirmā pasaules kara laikā bēgļu gaitās Krievijā un Tērbatā skolotāji dibināja latviešu skolas un nopietni strādāja pie nākotnes mācību programmām. Tās bija paredzēts īstenot neatkarīgā Latvijā, kas pagaidām eksistēja tikai kā nezināmas nākotnes vīzija. Latviešu valodas programmu izstrādāja K. Dēķens, L. Laicens, J. Akuraters, A. Ķeniņš u. c., vēstures – L. Paegle, A. Dauge u. c., fiziskās audzināšanas – L. Paegle, dziedāšanas – E. Vīgners u. c. 1917. gadā notika Latvijas skolotāju kongress Tērbatā, kurā tika lemts, kādai jābūt Latvijas skolu sistēmai. Šis skolotāju darbs nebija velts – tas kļuva par pamatu 1919. gada izglītības likumam, kas tika pieņemts jau savā neatkarīgā Latvijas valstī.

Šo valsti bija izcīnījuši arī skolotāji, daudzi no viņiem – ar ieročiem rokās (J. Turkopuļs, M. Celms, J. A. Students, J. Akuraters u. c.).

Pirmajos Latvijas neatkarības gados skolās trūka profesionālu skolotāju. Tādēļ steidzami tika organizēti pedagoģiskie kursi un pedagoģiskās klases, atvērti skolotāju semināri Jelgavā, Rīgā, Daugavpilī, Rēzeknē, kas vēlākajos gados kļuva par skolotāju institūtiem. Skolotājus ar augstāko izglītību sagatavoja 1919. gadā dibinātās Latvijas universitātes Filoloģijas un filozofijas fakultātē.

Skolotāju izglītība par mūža darbu kļuva L. Bērziņam (Rīgas skolotāju institūta direktors), E. Pētersonam (Jelgavas skolotāju

institūta direktors), J. Rozītīm (mūzikas priekšmetu skolotājs pedagoģiskajos institūtos Jelgavā, Rēzeknē, Daugavpilī), prof. A. Daugem (LU Pedagoģijas nodaļas vadītājs), prof. J. Kauliņam (LU studiju kursu docētājs pedagoģijas vēsturē), prof. P. Dālem (LU studiju kursu docētājs psiholoģijā).

Pirmajā Latvijas brīvvalstī skolotāji atkal bija aktīva nacionālās inteligences daļa, piemēram, no Baltijas skolotāju semināru beigušajiem pieci kļuva par Saeimas deputātiem, četri – par ministriem, astoņi – par pilsētu galvām, trīs – par ievērojamām militārpersonām. [4] Par diplomātiem – desmit skolotāji ar dažādu pedagoģisko izglītību. Ievērojamu literātu vidū minami skolotāji V. Plūdons, E. Stērste, K. Skalbe, E. Birznieks-Upītis, A. Austriņš, A. Upītis, L. Paegle, L. Zamaiča.

Plaši izglītības jautājumi tika pārspriesti Latvijas presē. Jaunākās pedagoģiskās atziņas Latvijā popularizēja periodiskie izdevumi un grāmatas: žurnāli "Izglītības Ministrijas Mēnešraksts", "Audzinātājs", "Mūsu Nākotne", "Ārpusskolas Izglītība", "Māja un Skola", rakstu krājumi "Tautas audzināšana" (1923–1925), "Skola un zinātne" (1925; 1927) u. c. Prese kalpoja visplašākajai domu apmaiņai, asām polemikām par Latvijas skolu reformēšanu, audzināšanas jautājumiem. Mūsdienās apskaužama ir pirmās brīvvalsts visplašākās sabiedrības ieinteresētība skolu dzīvē. Par pedagoģijas jautājumiem izteicās tādi ievērojami kultūras un zinātnes darbinieki kā Rainis, Z. Mauriņa, T. Celms, J. Mediņš, A. Spekke, R. Vipers. Aktīvi publicisti un jaunu ideju paudēji bija arī paši pedagogi: J. Grete, K. Dēķens, P. Kūla, J. Ģirupnieks, A. Āre, L. Taivāns, L. Ausējs, A. Dauge, L. Adamovičs, M. Štāls, J. A. Students, K. Obšteins, P. Birkerts, P. Dreimanis, A. Rudītis, J. Rozītis; Latgales presē – M. Apeļš, J. Cakuls, P. Gilučs, J. Turkopuļš, S. Seiļš.

Plašas un aktīvas bija skolotāju profesionālās organizācijas. No tām ievērojamākās: Latvijas skolotāju savienība (J. Grete, K. Dēķens, P. Kūla, J. Ģirupnieks, A. Āre, L. Taivāns u. c.) un Latvijas nacionālā

skolotāju savienība (L. Ausējs, A. Dauge, A. Vičs, L. Adamovičs, M. Štāls, P. Dreimanis u. c.). Pirmā no šīm organizācijām bija radikālāk noskaņota, aizstāvēja jaunu ideju un metožu ieviešanu izglītībā, mācību procesa demokratizāciju. Otrās organizācijas pārstāvji, nenoliedzot jaunās idejas, atgādināja par nepieciešamību ievērot latviešu audzināšanas tradīcijas, akli neaizrauties ar eksperimentiem.

Skolotāju profesionālas organizācijas (īpaši LSS) rīkoja skolotāju kursus, seminārus, pedagoģiskās nedēļas, kur skolotāji iepazīnās ar pasaules progresīvajām idejām pedagoģijā.

Mācību grāmatas rakstīja skolotāji V. Plūdons, E. Rītiņa, J. Delle, M. Apeļš, L. Bērziņš, J. Rozītis, K. Dēķens, M. Celms, A. Āre, A. Dreimanis.

Turpinājās pedagogu darbs apkārtējās sabiedrības izglītošanā. Izglītības un kultūras biedrībās darbojās, ar priekšlasījumiem uzstājās L. Bērziņš, A. Rudītis, P. Dāle, J. Rozītis, Jēk. Poruks, J. Bumbērs, S. Seiļš, E. Rītiņa. Tautas augstskolās lekcijas lasīja pedagogi A. Dauge, J. A. Students, L. Bērziņš, L. Ausējs, J. Kauliņš, M. Štāls, E. Pētersons, J. Broka, K. Dēķens, Rīgas pilsētas 1. vidusskolas (ģimnāzijas) skolotāji – P. Dreimanis, K. Rinkužs u. c.

Daudzi skolotāji bija sava novada sabiedrības dzīves organizētāji (J. Cakuls Barkavā, A. Rudītis Jaunpiebalgā, J. Bumbērs Lizumā), kultūrvēstures vācēji un glabātāji (S. Seiļš Latgalē). Ž. Leja Kalētos un A. Vārdaunis Gulbišos savu skolotāja misiju turpinājuši arī padomju varas gados.

Otrais pasaules karš un padomju okupācija daudzus latviešu skolotājus aizveda prom no Dzimtenes – gan izsūtījumā Krievijā (M. Apeļš, J. A. Students u. c.), gan trimdā Rietumvalstīs (L. Bērziņš, M. Celms, P. Dreimanis, A. Rudītis, E. Pētersons, Jēk. Poruks u. c.). Skolotāji gājuši bojā nacistu koncentrācijas nometnēs (P. Gilučs).

Pēckara periodā Vācijas pārvietoto personu (DP) nometnēs atradās vairāk nekā 3000 skolotāju. [15] Jau 1945. gadā sāka darboties pirmie bērnu dārzi, pamatskolas, ģimnāzijas, kā arī kursi, kas vēlāk kļuva par arodskolām. 1946. gadā darbu uzsāka Baltijas universitāte.

Neviena emigrantu grupa pasaules vēsturē nav spējusi izveidot isā laikā tik plašu izglītības tīklu – sākot no bērnudārziem līdz augstskolām.

Skolotāji bija gan šo izglītības iestāžu veidotāji, gan darbinieki, gan mācību grāmatu un programmu autori. Latviešu skolas kā papildskolas pastāvēja Vācijā, Anglijā, Zviedrijā, ASV, Austrālijā, Kanādā, Brazīlijā u. c. Vācijā kopš 1946. gada darbojās Minsteres latviešu ģimnāzija ar pilnu mācību laiku. Skolotāji organizēja un vadīja latviešu bērnu vasaras nometnes, tās pastāvēja Vācijā, Zviedrijā, Anglijā, ASV. Skolotāji rūpējās, lai bērni neaizmirstu dzimto valodu, mācīja latviešu mākslas un mūzikas vēsturi, tautas dejas un dziedāšanu, tautas tradīcijas, sabiedriskās zinātnes. Pārdomas par izglītības jautājumiem pedagogi izteica latviešu trimdas presē, īpaši žurnālā "Trimdas Skola" (redaktors – skolotājs A. Kurmis).

Dzimtenē palikušie skolotāji, cits vairāk, cits mazāk atdodot nepieciešamās nodevas valdošajai ideoloģijai, godīgi darīja savu darbu. Viņu vidū bija ievērojami literāti, publicisti (Ā. Elksne, A. Dripe, A. Skalbergs, G. Priede u. c.), kultūras darbinieki (aktieris U. Pūcītis u. c.), koru vadītāji, novada sabiedriskās dzīves organizētāji, tautas gara mantu glabātāji (S. Seiļš, A. Vārdaunis, Ž. Leja u. c.).

Latviešu skolotāju darbība emigrācijā un Latvijā padomju periodā gaida plašāku izpēti un vērtējumu.

Latviešu skolotāja portrets

Vēsture bieži tiek salīdzināta ar mākslu: vēsturnieks ir kā gleznotājs – viņš izvēlas rāmi (laikmetu) un gleznas tēmu. Tad viņš sakārto figūras un krāsas un ar vārdiem sāk gleznot pasauli, kura vairs neeksistē.

Krājumi "Laikmets un personība" ir devuši lielisku materiālu latviešu skolotāja portretam vai pat portretu galerijai.

Iespējams, ka viens no pirmajiem vēsturē par skolotāja tēlu ārpus profesionālajām kompetencēm runājis J. G. Herders darbā “Par grāciju skolā” (1765), kurā viņš aicina skolotājiem būt pievilcīgiem, pieklājīgiem, piemilīgiem. [16, I, 24] Taču līdz pat 19. gadsimta vidum Eiropas zinātniskajā literatūrā pārsvarā aplūkota un analizēta tikai skolotāja personība – zināšanas, prasmes, attieksmes. Skolotāja gars tika aplūkots bez miesas klātbūtnes. Angļu valodā tas labi atspoguļojas vārdu spēlē – “nobody”, kas nozīmē “neviens”, bet tulkojams arī kā “bezķermenisks”. Šī pieeja zināmā mērā uzskatāma par neapzinātu viduslaiku kristietības tradīciju turpinājumu, kurās ķermenis tika noliegts, uzskatīts par briesmām morālei, par grēcīgu. Šo pieeju izmainīja pedagogi manuālisti, kuri atklāja, ka cilvēka vizuālajā tēlā atspoguļojas arī dzīves pieredze. Veiksmīgi veidots tēls palīdz gan skolotāja profesionālajā darbībā, gan kalpo par paraugu apkārtējai sabiedrībai, ir saistīts ar skolotāja autoritāti. Par šiem jautājumiem runāts D. Stova (*Stow*, 1854) un V. Vilkinsa (*Wilkins*, 1886) darbos. Tajos doti padomi, kā skolotājam turēt plecus, cik tuvu atrasties skolēniem klases telpā. Sievietēm skolotājām tika ieteikts ģērbties pieticīgi, bet neizskatīties briesmīgi. [25]

Analizējot skolotāja tēlu, M. Viks (*Vick*) un A. Novoa (*Nóvoa*) iesaka vadīties pēc šādiem komponentiem:

- ◆ dzimums,
- ◆ vecums,
- ◆ balss tonis (cik skaidri, modulēti, labi saklausāmi, mierīgi runā skolotājs),
- ◆ mīmika, ķermeņa valoda, žesti (smaids, acu kontakts),
- ◆ atrašanās telpā (cik daudz laika stundā skolotājs pavada sēžot, cik tuvu viņš atrodas audzēkņiem),
- ◆ manieres,
- ◆ apģērbs, aksesuāri, frizūra. [19, 25]

Līdz Pirmajam pasaules karam Eiropā par skolotāju “vispār” teica “viņš”, skolas dzīves vizuālajā attēlojumā parasti redzams skolotājs

vīrietis. Retajos skolotājas attēlos – barga kundze gados vai jauna emancipēta sieviete – pretnostatīta noteicējiem izglītības sfērā – vīriešiem.

Mūsdienu rietumu literatūrā, runājot par skolotāju vispārīgi, rūpīgi tiek sekots, lai tiktu lietoti abu dzimtu vietniekvārdi – viņš/viņa. Latvijā šo pieeju vēl neizmanto, mēs rakstām: “skolotājs ir... skolotāja uzdevums... skolotājam jābūt...”, tā neapzināti turpinot “skolotāju vispār” uzskatīt par vīrieti.

Latvijas teritorijā sievietei tiesības darboties Vidzemes skolās piešķīra 1819. gadā skolu likums, taču sieviešu skolotāju skaits līdz pat 19. gadsimta beigām bija neliels. Tās galvenokārt bija skolotāju sievas, kas vīra skolniecēm mācīja rokdarbus. Skolotāju semināros sievietes neuzņēma. Šī attieksme saistījās ar pārliecību, ka skolotāja amats ir baznīcai piederīgs un sieviete to nevar strādāt tāpat kā mācītāja amatu.

Kad 19. gadsimta beigās sāka strauji attīstīties visu līmeņu izglītības iestādes, skolotāju vīriešu skaits izrādījās nepietiekams. Tad Svētie Raksti aizmirsās un talkā tika aicinātas sievietes. Skolotāju sagatavošanai sieviešu ģimnāzijās atvēra astoto pedagoģisko klasi. Tomēr līdz pat padomju varas gadiem pedagoģijas laukā Latvijā valdīja skolotājs vīrietis. Arī no krājumos “Laikmets un personība” 40 aplūkotajām skolotāju personībām, kas pārsvarā darbojušās līdz padomju periodam, tikai piecas ir sievietes. Pēc Otrā pasaules kara skolotāja profesija Eiropā feminizējās, vīrieši izglītības jomā “saglabājās” kā skolu darba vadītāji.

Atskatoties Eiropas izglītības vēsturē, bērnu skološana parasti ir uzticēta vai nu gados ļoti jauniem, vai ļoti veciem cilvēkiem. Visnenākajos skolotāju attēlos (antīkā Grieķija) skolotāju no audzēkņiem var atšķirt pēc bārdas, ko nēsāja tikai gados vecāki vīrieši.

Pirmie latviešu tautības skolotāji (draudzes skolu beigušie vai skolotāju semināru audzēkņi) ir bijuši gados jauni – bieži 16 gadus veci. Pagarinoties skolotāju izglītošanās laikam, palielinājās arī

skolotāju vecums. Pastāv uzskats, ka skolēniem patik gados jauni skolotāji, taču M. Priede par savu skolotāju Ž. Leju saka: mums skolotājs likās ļoti vecs, tomēr mēs bijām lepnī par to, ka mums klases audzinātājs ir visgudrākais skolotājs. [16, II, 192] Skolotāja darbā, šķiet, katram vecumam ir savas priekšrocības: jaunībā skolotājs aizrauj ar savu enerģiju, entuziasmu, vecumdienās – dzīves pieredzi.

Bija laiki, kad skolotāja vērtējumā liela nozīme tika piešķirta balsij. 1863. gadā "Pēterburgas Avīzēs" sacīts: "Skolotāja patiesais uzdevums netiek saprasts, ļaudis runā: "Tam nav nekādas balss, tas neder par skolmeistari, vecajam bij balss kā vēršam: kad lūpas sašķiebis dziedāja, tad visa baznīca trīcēja." [27, 359]

Lai gan krājumu "Laikmets un personība" autori par savu uzdevumu nav izvirzījuši skolotāja tēla analīzi, tomēr no tēla komponentiem skolotāja balss tiek visbiežāk raksturota – skaņa, skaidra, mierīga. Biežā uzstāšanās auditorijas priekšā daudzus skolotājus izveidojusi par labiem oratoriem (A. Kronvalds, L. Bērziņš, Jēk. Poruks, Ž. Leja), kas domas pratuši izklāstīt labā latviešu valodā, loģiski un skaidri. Latviešu daiļliteratūrā runas skaidrībai atrodami arī negatīvi piemēri: bieži aizmirstas, ka brāļu Kaudzīšu romānā "Mērnieku laiki" attēlotais Pietuka Krustiņš arī bija skolotājs, kas savās uzstāšanās reizēs, lai liktos "gudrāks" un pārāks, iepina daudzus, bez jēgas lietotus svešvārdus.

Vairākkārt audzēkņu atmiņās atzīmēts – skolotājs nepacēla balsi, nekliedza. Šis īpašības uzsvēršana, šķiet, liecina par skolēnu negatīvo pieredzi visu laikmetu skolās – skolotāji uz skolēniem klieudz. Ir gan bijuši arī laiki (19. gadsimta vidus), kad skolotājiem nācies atgādināt: "Uzbudinājumā skolotājs nedrīkst skolēnus lamāt, sist, aiz ausīm plēst utt." [26, 36]

Protams, skolotāja darbs nav viegls, tas saistīts ar lielu nervu slodzi, tāpēc skolotāju raksturojumos atklājas arī straujas dabas īpašības – iekaršana strīdos, nesavaldība, balss pacelšana (Auseklis, A. Kronvalds, L. Bērziņš), izskriešana no klases (A. Laure). Tomēr

lielai personībai šie trūkumi tiek piedoti un attaisnoti: tās bija taisnīgas dusmas, skolotājs pēc tam savu vainu atzina utt.

Kad skolotāji sāka smaidīt? Ja aplūkojam skolotāju attēlus, tad parasti tajos skolotājs ir ar nopietnu, pat bargu sejas izteiksmi. Īpaši tas sakāms par skolotāja karikatūrām, kuras Eiropas presē sāka zīmēt 19. un 20. gadsimtu mijā.

G. Merķelis savu skolotāju (18. gadsimtā) raksturojis kā lielu, plecīgu vīru ar sanīknota runča izskatu. [16, I, 49] E. Dinsbergs 1874. gadā rakstīja: “.. kad nu skolotājs pats arvien saīdzis un ņurd, un pukojas, kā tad bērniem pie tāda var būt luste mācīties?” [20, 81]

Laipna izteiksme skolotāja sejā, šķiet, parādās līdz ar plašāku skolotājas sievietes vizuālo attēlojumu 20. gadsimta starpkaru posmā. Šī skolotāja vizuālā tēla maiņa, iespējams, saistīta arī ar reformpedagoģijas ideju izplatību šajā periodā, kurā aizstāvēta skolēna un skolotāja attiecību demokratizēšana.

Laikabiedru atmiņās daudzi latviešu skolotāji saglabājušies kā humora mīļotāji – E. Dinsbergs, Doku Atis, A. Kažoks, J. Rozītis, K. Ķerzums, A. Laure. Tā kā droši vien arī saskarsmē ar audzēkņiem viņu sejā vismaz dažreiz parādījies smaids.

J. Cimzem pieder vārdi, ka nav bēdīgāka skata kā uz sēdēšanu kārs skolotājs. Taču tieši tādus bieži redzam skolotāju attēlus – klasē, aizslēpies aiz milzīga galda uz paaugstinājuma, sēž skolotājs. Tādi diez vai bijuši tie, kuri savus audzēkņus veduši ekskursijās gan tuvākajā, gan tālākajā apkārtnē – J. Delle, J. Bumbērs, A. Āre, I. Plotnieks.

Tradicionāls skolotāja attēls (īpaši mācību grāmatās), sākot no 19. gadsimta beigām – skolotājs ar rādāmo kociņu pie tāfeles. Šāds attēls izsaka daudz – skolotājs vairs nav nekustīgs, piecēlies kājās, stundās lieto uzskati. Karikatūrās gan atklājas arī cita rādāmkociņa pielietojamība – ar to pārmāca nepaklausīgos.

Skolotāja vieta klases attēlos līdz mūsdienām ir nemainīga – skolotājs atrodas klases priekšā un “māca”. Cik bieži redzams skolotājs audzēkņu ielenkumā? Cik bieži redzams skolotājs, apsēdies blakus konkrētam skolēnam?

Skolotājs audzēkņu uzmanību var piesaistīt ne tikai ar savas runas saturu, bet arī žestiem. Tāds bijis E. Dinsbergs: viņš, ar skolēniem runājot par putniem, labās rokas pirkstus tā salika kopā, ka visa sauja atgādināja putniņu, stāstīdams uz to skatījās un grozīja to uz vienu un otru pusi, atbilstoši stāstītajam. [16, III, 48]

Ar sirsnību pieminēti skolotāji, kas ar laipnu žestu nevairījušies skolēnus iedrošināt vai mierināt: "Tā bija svētlaime, ka Rudītis pienāca un noglaudīja galvu." [16, II, 20] Par skolotāju Ž. Leju: Skolniece Austrā pēc kāda gadījuma no skolotāja bailēs drebējusi. Tad eksāmenā skolotājs paņēmis viņas darbu, pārskatījis, "tad uzlicis roku viņai uz pleca un noteicis: "Ļoti labi, bērns, ļoti labi!" No tā laika viņas lielās bailes pazudušas. [16, II, 186] Par skolotāju J. Bumbēru: "...uz pleca uzgulst viegla roka: "Kāpēc tu raudi, Anna?" [16, IV, 97]

Skolotāja profesija un uzvedības kultūra ir cieši savstarpēji saistīti. Tas visos laikos ir bijis gan oficiāls, gan neoficiāls kritērijs skolotāja pieņemšanai darbā. 1785. gadā ģenerālsuperintendants Lencs piekodina: par skolotājiem nav iecerāmi slinki un netikumīgi "ķerļi", kas bērnus sit un paši neko neprot. Prasības skolotājiem Kurzēmē 18. gadsimtā: nevainojama izturēšanās un personīgā dzīve, nedrīkst lamāties. [12] 19. gadsimta 40. gados noteikums tautskolotājam Vidzemē: jāspēj labi saprasties ar vietējo sabiedrību, bet – bez alkohola palīdzības! [27] Skolotāja profesija nav savienojama ar dzeršanu, ar ko, īpaši laukos, aizrāviens ne viens vien. Pret to uzstājušies skolotāji J. Cimze, A. Dinsbergs, A. Rudītis, Doku Atis, mecenāts A. Dombrovskis.

Iekšēja kultūra, inteliģence ir neatņemamas cienīta skolotāja īpašības, ko skolotāji ar personīgo paraugu centušies tālāk mācīt arī saviem skolēniem (J. Rozītis, Jēk. Poruks, F. Bārda, J. Bumbērs u. c.). Arī praktiski labas manieres mācījuši A. Āre, A. Rudītis, A. Laure, I. Plotnieks. Rakstnieks A. Jakubāns atceras, ka pēc kopīgām pusdienām ar skolotāju I. Plotnieku vēl tagad nenākas mulst, ne lietojot galda piederumus, ne izvēloties vīnus.

Personības raksturojumos atzīmēta arī skolotāju stāja, gaita, kas bieži raksturota ar vārdu “staltums” (E. Dinsbergs, A. Rudītis, J. Rozītis, Ž. Leja, J. Bumbērs, K. Ķerzums).

Cilvēku vajadzētu vērtēt pēc viņa iekšējām kvalitātēm, tomēr apgērbs tāpat kā rokas spiedienu, acu kontakts, balss tonis nenoliedzami nes pirmo “ziņu” par cilvēka personību. Atbilstoša apģērba izvēle ir arī cieņas apliecinājums citiem. Skolotāja apģērbs nekad nav bijis vienaldzīgs ne skolēniem, ne apkārtējai sabiedrībai.

Bija laiks, kad latviešu skolotājam stingri tika noteiktas mugurā velkamās drānas, pat ierakstītas darba kontraktā: Cīravas – Dzērvies skolotājs A. Bergmans (pirmais Vācijā izglītojies latviešu skolotājs) 1830. gados nedrīkstēja ģērbties “pa kungu modei” – viņam bija jāvalkā pelēks mājās austeris, stulmu zābakus nēsāt nedrīkstēja. Bet Vidzemes skolotāju seminārā izglītotie jaunekļi jau uzdrīkstējās ierasties pie saviem darba devējiem, tērpti frakā, Irlavas skolotāju semināra audzēkņi – valkāt stulmu zābakus, par ko saņēmuši apvainojumus augstprātībā.

Taču pārsvarā latviešu skolotājus attēli un literatūra raksturo kā neuzkrītošus, pat pieticīgi ģērbtus. Pelēki vadmalas svārki, katūna lakatiņš ap kaklu gadu desmitiem ir tradicionālais tautskolotāja apģērbs. Vēlākos gados – uzvalks, gaišs kreklis, kaklasaite. K. Valdemārs: “Krietnam skolotājam nekad nevajag ārēja spīduma, viņš nekļūdamies pats sevi dara vērtīgu.” [20, 99]

Lai gan sievietei skolotāja daudzās valstīs ir zemāk atalgota par vīrieti, viņa vienmēr ir labāk ģērbta, taču viņai arī noteikti stingrāki ģērbšanās kanoni. Piemēram, 1915. gadā ASV tika izdoti noteikumi, kā jāģērbjas sievietei skolotājai: viņa nedrīkstēja valkāt spilgtas un krāsainas drēbes, veidot matus, svārku garumam vajadzēja būt krietni pāri celim. [19] Vai kādi noteikumi bijuši arī latviešu skolotāju apģērbam? Attēlos viņas redzamas tumšās kleitās bez rotājumiem; gaišās blūzēs, tumšos svārkos, vēlākajos gados – kostīmā. Vācu pedagogi aprakstījuši trīs mūsdienu skolotājas ģērbšanās stilus: mātišķā (liels,

pūkains džemperis), lietišķā (kostīms), draudzīgā (džinsi), kas raksturo arī skolotāju attiecības ar skolēniem.

Krājumos "Laikmets un personība" skolotāju apgērbs u. c. vizuālā tēla detaļas raksturotas maz. Tas arī saprotami, jo atsevišķas personības ārējā izskata analīze diez vai būtu ētiska. Taču skolotājs, kas pratis savu vizuālo tēlu veidot atšķirīgu, elegantu, arī ar to saglabājies audzēkņu atmiņās. A. Kronvaldu, pošoties dziesmu svētkiem, piebalzietes apdāvinājušas ar plānu pelēkas krāsas vadmalas uzvalka kārtu, ar ko skolotājs ļoti lepojies. [16, I, 79] J. Rozītim pavasarī pogcaurumā vai mazajā kabatiņā vienmēr bijis tas zieds, kas jau paspējis uzplaukt. [16, II, 73] Īpaši spilgti laikabiedru atmiņās saglabājies LU docentes A. Laures ārējais izskats – vienmēr šarmanta, kopta, eleganta, sekojot jaunākajai modei, ar īpaši veidotu frizūru. [16, II]

Nepilnīgs būtu skolotāja portrets bez viņa apkārtnes tēlojuma. Latviešu skolotājam vienmēr bijis svarīgi, lai apkārtējā vide būtu estētiska, sakopta. To skolotāji realizē, iekārtojot savas skolas (Ž. Leja, A. Kažoks, A. Vārdaunis), kopā ar audzēkņiem stādot kokus (E. Dinsbergs, S. Seiļš, Ž. Leja, J. Bumbērs, A. Kažoks, A. Vārdaunis), rūpējoties arī par šķietamiem sīkumiem – ideāli tīriem krēsliem un galdiem klasē (J. Rozītis), perfekti sagatavotiem uzskates un izdales materiāliem (A. Laure).

Savus vaibstus skolotāja portretā ievēl arī rakstura īpašības. Skolotājs var būt gan dinamiska, ekstraverta, racionāla personība (A. Kronvalds, L. Bērziņš), gan kluss un atturīgs (F. Bārda, Jēk. Poruks, A. Vārdaunis) cilvēks. Dažādos laikmetos tautā cienītam latviešu skolotājam raksturīgākais:

- ♦ vēlme nemītīgi pašizglītoties – lasīt, īpaši literatūras klasiķu darbus, apgūt svešvalodas,
- ♦ vispusīgas zināšanas – spēja mācīt vairākus, arī savstarpēji maz saistītus mācību priekšmetus,
- ♦ skolotāja darbībā – noteiktība prasībās, stingrība, laipnība, taisnīgums; vienmēr labi sagatavotas, interesantas stundas, kurās līdz ar to valda disciplīna,

- ♦ vēlme dalīties savās zināšanās un pieredzē ne tikai skolā, bet visplašākajā sabiedrībā – sākot no atsevišķiem priekšlasījumiem (lekcijām) līdz pat lektora darbam tautas augstskolās; kā arī publicējoties presē, ievadot jaunākos kolēģus pedagoģiskajā darbā,
- ♦ aizraušanās ar radošu darbību – muzicēšanu, koru vadīšanu, teātra spēlēšanu un iestudēšanu, daiļliteratūru un dzejošanu, publicistiku, radošajā darbībā iesaistot arī skolēnus un apkārtnējo sabiedrību,
- ♦ savas tautas folkloras un vēstures mīlestība,
- ♦ cieņa pret savu dzimto valodu, neatļaušanās tajā runāt un rakstīt kļūdaini,
- ♦ rūpes par estētiskas vides radīšanu,
- ♦ ieinteresētība, sirsnība un vienkāršība saskarsmē ar audzēkņiem un līdzcilvēkiem,
- ♦ paraugs inteligencē un uzvedības kultūrā,
- ♦ viesmīlīgs mājas saimnieks,
- ♦ labs un gādīgs ģimenes cilvēks.

Šķiet, līdz garlaicībai pareizs tēls. Taču atgādinām – tas ir vispārinājums, ideāls, kurā katra personība ievelk savus neatkārtojami spilgtus vaibstus.

Skolotāja personības un profesijas vēstures pētniecības metodoloģija

Pētot skolotāja personību un profesiju pedagoģijas vēstures kontekstā, izmantojami tie paši principi, kas pētot jebkuru vēsturisku fenomenu, ideju, procesu, sistēmu un struktūru.

Veicot pētījumu, tiek ievērotas noteiktas vēstures izpētes pamatpatiesības jeb **principi** (pēc T. Velskopa (*Welskopp*)):

- ♦ Vēstures fenomeni vienmēr tiek pētīti noteiktā laikā un telpā.

- ♦ Vēstures fenomenus tiek pētīti, iesaistot tos noteiktā vēsturiskā kontekstā (politiskās, ekonomiskās, sabiedriskās, kultūras attiecības, laikabiedri, valdošās idejas utt.), tie vienmēr ir no šī konteksta atkarīgi. Kontekstā ir meklējami vēsturisko fenomenu rašanās, attīstības, izmaiņu cēloņi.
- ♦ Tā kā vēstures fenomenus ir atkarīgi no laika, telpas un konteksta, tie tiek pētīti kompleksi. Tādēļ tie jāaplūko iespējami vispusīgi, atklājot pastāvošās cēloņsakarības.
- ♦ Vēstures fenomenus tiek pētīti procesuāli. Tiek aplūkota to attīstība un mainība laika gaitā. No sekām tie var kļūt par cēloņiem un otrādi utt.
- ♦ Vēstures fenomenus tiek pētīti reflektīvi. Vēsturiskā pieredze var mainīt vēstures gaitu. [18]

Skolotāja personību un skolotājus kā profesionālu grupu var pētīt, izmantojot dažādas **pieejas**, tās savstarpēji kombinējot.

1. Vēsturiski sistēmiskā pieeja.

Analizē pētījuma priekšmetu saistībā ar dažādu politisko, ekonomisko, sabiedrisko, kultūras sistēmu un struktūru funkcionēšanas mehānismiem. Piemēram, skolotāju darbība pastāvošajā izglītības sistēmā, reliģiskajās struktūrās, sabiedriskajā politiskajā sistēmā.

2. Sociālvēsturiskā pieeja.

Var būt cieši saistīta ar pirmo pieeju. Pētījuma priekšmets tiek analizēts saistībā ar "sabiedrisko īstenību" – sociāliem procesiem, dažādu sociālo grupu interesēm, darbībām. Piemēram, kādas sociālās grupas pārstāvēja skolotāji, kāda vieta skolotājam bijusi sociālajā hierarhijā dažādos laikmetos, kādi bija skolotāja materiālie apstākļi, darba noteikumi, dzimumu vienlīdzība.

3. Kultūrvēsturiskā pieeja.

Pētījuma priekšmetu aplūko saistībā ar attiecīgā laikmeta kultūru, vadošajām idejām, arī ideoloģiju. Idejas un to nesēji tiek

uztverti kā vēsturisko notikumu ietekmētāji un virzītāji. Piemēram, kā skolotājus ietekmēja attiecīgā laikmeta filozofiskās idejas, ideoloģija, kādu pedagogijas virzienu skolotājs pārstāvēja, kā skolotāji ietekmēja sava laikmeta sabiedrisko domu.

4. Vēsturiski salīdzinošā pieeja.

Pētījuma priekšmets tiek salīdzināts laikā, telpā, tā spilgtāk atklājot tā būtību, attīstības likumsakarības, vispārējās kopīgās iezīmes. Piemēram, kā mainījušās prasības skolotāja profesionālajai kompetencei, vizuālajam tēlam dažādos laikmetos, dažādās valstīs.

5. Avotgrupas pieeja.

Aplūko pētījuma priekšmetu caur noteiktu avotu grupu, piemēram, mutvārdu vēsturi, audiovizuālajiem materiāliem, daiļliteratūru utt. Izmantojot šo pieeju, vēsturiskie notikumi tiek attēloti no cita skatpunkta, uzskatāmāk atklājot cilvēciskās attiecības, kādas noteiktas grupas viedokli. Piemēram, skolotāja vizuālā tēla izmaiņas pēc attēliem, skolotāja raksturojums pēc daiļliteratūras, preses, laikabiedru atmiņām, skolotājam izvirzītās prasības pēc darba sludinājumiem presē.

Vēstures pētīšanas pamatmetode ir avotu analīze, kuras rezultātā tiek iegūti vēsturiski fakti. Avotu pētniecības **metodes** bieži tiek identificētas ar vēstures pētīšanas metodēm vispār.

Avotu analīzē varam izdalīt trīs metodes.

1. Hermeneitika.

Tā ir senākā vēstures avotu pētniecības metode, kas tiek izmantota arī šodien. Pedagoģijas vēstures pētniecībā hermeneitika ir pamatmetode.

Hermeneitika klasiskā izpratnē nozīmē tekstu saprašanu, izskaidrošanu. Tā ir domas, jēgas izziņāšana, laikmeta konteksta izpratne. H. Gudjons to skaidro šādi: "Katra teksta vai notikuma izpratnē cilvēks iegulda savu iepriekšējo pieredzi,

sagatavotību. Ar katru nākamo tekstu mūsu zināšanas paplašinās. Ar savu jauno pieredzi mēs varam pievērsties jaunam vai tam pašam tekstam. Tā mēs faktiski atrodamies hermeneitiskajā aplī vai spirālē, kurai nav noslēguma. Hermeneitiskais aplis ir izpratne par veseluma un tā atsevišķo daļu saistību ar nosacījumiem, kuri rada šo izpratnes avotu un liek pie tā atgriezties atkal no jauna.” [10] Hermeneitika ved no atsevišķu vārdu izpratnes līdz cēloņu un sakarību apjēgšanai.

2. Kvantitatīvās metodes.

Pedagoģijas vēstures problēmu loka paplašināšanās nosaka arī izmantoto pētniecības metožu lielāku variativitāti, integrāciju. H. J. Apels (*Apel*) uzskata, ka vēsturiska pētījuma pamatā ir divas metodiskas koncepcijas: jau minētā hermeneitiskā un sociālvēsturiskā. [2]

Otrā paredz izmantot no sociālām zinātnēm pārņemtās kvantitatīvās metodes – kā vēsturiska argumentācija tiek izmantoti no avotiem iegūti skaitliski dati. Piemēram, cik sieviešu strādāja par skolotājām 1900., 1930., 1960. gadā? Cik rakstu lielākajos dienas laikrakstos publicēti par skolotāja profesijas problēmām dažādos vēstures periodos, dažādās valstīs?

3. Kvalitatīvās metodes.

H. Gudjons tās raksturo šādi: jēdziens “kvalitatīvi”, no vienas puses, ietver atgriešanos pie hermeneitiskās saprašanas, no otras puses – empīrisko metožu nozīmīgāko parametru ievērošanu. [10]

Pedagoģijas vēsturē izmantojamās kvalitatīvās metodes ir intervija, novērošana (piemēram, skolu rituāli), lietisko vēstures avotu, audiovizuālo materiālu analīze. Katrai kvalitatīvās metodes pielietošanai ir savi noteikumi. Piemēram, kā sastādīt intervijas jautājumus, pēc kādiem noteikumiem analizēt attēlu utt.

Vēstures pētījumā tiek izmantotas visdažādākās **avotu grupas**,

tās kombinējot, savstarpēji salīdzinot iegūto informāciju, veicot avotu kritiku.

1. Rakstiskie avoti.

Kā primāros, tradicionālos pamatavotus vēstures zinātnē apzīmē rakstiskos (dokumenti, mācību materiāli, publikācijas). Vēstures avots var būt arī daiļliteratūra. Rakstiskie avoti plaši izmantoti krājumos "Laikmets un personība" – avotu sarakstā atrodami pedagogu oriģināldarbi (J. G. Herders, G. Merķelis, S. Seiļš, P. Dāle u. c.); personīgo un valsts arhīvu, muzeju materiāli (Auseklis, S. Seiļš, E. Dinsbergs, J. Rozītis, Jēk. Poruks, Ž. Leja, A. Vārdaunis u. c.); publikācijas presē (E. Puknas-Traviņa, J. Rozītis, Jēk. Poruks, A. Laure u. c.); vēstules (Doku Atis, A. Kažoks, L. Bērziņš, J. Rozītis); rokraksti (E. Rubene, A. Kažoks).

2. Mutvārdu avoti.

Mutvārdu avoti ietver intervijas, atmiņu stāstījumu, dzīvesstāstus, folkloru. Krājumos "Laikmets un personība" spilgtu personību raksturojumu sniegušas intervijas (E. Puknas-Traviņa) un laikabiedru atmiņas (L. Bērziņš, S. Seiļš, Ž. Leja, E. Rubene, A. Rudītis, A. Laure, I. Plotnieks u. c.).

Mutvārdu vēsture šodien pasaulē ir ļoti populāra. Tā literatūrā tiek dēvēta gan par pieeju, metodi, gan atsevišķu vēstures nozari. Pedagoģijas vēsturē tās centrā atrodas skolotāju biogrāfijas. Piemēram, P. Gardners (*Gardner*) un P. Kuninghems (*Cunningham*) Lielbritānijā pierakstījuši 300 skolotāju dzīvesstāstu, kas ir vērtīgs materiāls jebkura vēstures fenomena pētniecībā. [9]

Mutvārdu avotu izmantojums vēstures pētnieku vidū ir izraisījis plašas diskusijas, jo tas ir īpaši subjektīvs, līdz ar to – ierobežots. Pārfrāzējot P. Bērku: cilvēka atmiņu stāsts ir mēģinājums ietekmēt citu cilvēku atmiņas veidošanos. Vienmēr pastāv arī atmiņu cenzēšana – gan neoficiālā, gan oficiālā.

Taču neapšaubāmi mutvārdu vēsture bagātina, atdzīvina pedagoģijas vēstures pētniecību, dodot iespēju palūkoties uz notikumiem no cita, mazāk oficiāla skatpunkta.

3. Lietiskie avoti.

Pedagoģijas vēsturē tiek izmantoti arī lietiskie vēstures avoti: vēstures pieminekļi (skolu ēkas); priekšmeti (rakstāmpiederumi, skolas somas); mācību uzskates materiāli; apģērbs (skolēnu formas tērpi); bērnu rotaļlietas.

4. Audiovizuālie avoti.

Vēstures avoti ir arī audiovizuālie materiāli: fotogrāfijas, filmas, TV raidījumi un seriāli; runu ieraksti, radio raidījumi, mūzika; rituāli (skolas izlaiduma svinības); zīmējumi, gleznas, plakāti, karikatūras (mācību grāmatu ilustrācijas, skolēnu zīmējumi, klases telpas noformējums, mācību uzskates līdzekļi).

Vēsturiska pētījuma rezultāts ir autora patstāvīgs savākto faktū izklāsts un interpretācija. Tam var tikt izmantotas četras **formas**. Tā var būt hronikas vai apraksta forma, kas ietver tikai faktū rekonstrukciju. Pedagoģijas vēstures pētījumos izmantojamas divas citas formas.

1. "Naratīvs" jeb stāstījums.

Tas ir bieži literārā valodā izklāstīts vēsturisko notikumu vai personu apraksts, kurā plaši tiek izmantotas detaļas, kuriozi, vēsturisko personību rakstura iezīmes utt. Tam ir sava ekspozīcija, kulminācija, atrisinājums. Kā fons vēsturiskiem notikumiem kalpo laikmeta sociālekonomisko, politisko apstākļu apraksts. Naratīvs bieži tiek salīdzināts ar teātra skatuvi, kur darbojas aktieri konkrēta laikmeta dekorācijās. Vēstures pētnieks šajā interpretācijas formā var uzsvērt savu klātesamību, uzstāties kā emocionāls notiekošā vērtētājs – ar saviem komentāriem, pārspriedumiem, pārdomām. Šī forma veiksmīgi lietota krājumos "Laikmets un personība".

2. Strukturēts zinātnisks darbs.

Vēsturisko faktu interpretācija tiek pasniegta atbilstoši zinātniskā pētījuma struktūrai (priekšmets, hipotēze, metodes, teorija, secinājumi utt.), zinātniskā valodā. Šī forma tiek izmantota monogrāfijās, referātos, zinātniskos rakstos. Darba autors vēstures faktus cenšas aplūkot iespējami objektīvi, uzstājoties kā to bezkaislīgs vērtētājs. Šīs formas piekritējus vēstures literatūrā sauc par "strukturālistiem" un mēdz pretstatīt "naratīvistiem".

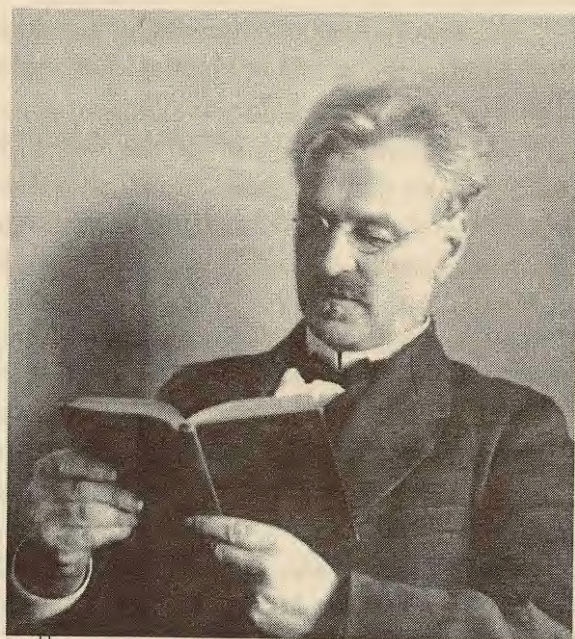
Pirmais vēsturnieka pienākums pret cilvēkiem pagātnē un šodien: iespējami patiesi izpētīt un interpretēt pagātnes notikumus. Taču vēsturisko faktu interpretāciju veic konkrēts cilvēks no sava laikmeta, savas kultūras viedokļa. Viņa spriedumi ir atkarīgi no attiecīgā laikmeta interesēm, normām, idejām. Realitātē nav "tīru" faktu. Tie ir atkarīgi no vēsturnieka intelektuālās izvēles. Paši vēstures fakti arī nenosaka, kas ir būtisks, kādi ir to cēloņi, sakarības. To var noteikt tikai vēsturnieks, jo viņš zina tālāko vēstures gaitu, notikumu nākotni. Vēsture nevar būt bezpersoniska – sastāvēt tikai no funkcijām un struktūrām. Vēsturi rada cilvēki, un viņi ir tagadnes, nevis pagātnes daļa. Tādēļ vēstures interpretācija vienmēr būs subjektīva.

Vēstures interpretācija vienmēr būs mainīga. R. Vipers raksta: "Mēs arvien no jauna konstruējam vēsturi un darām to atkarībā no savām vajadzībām, savām dzīvajām interesēm, savām simpātijām un antipātijām." [27] Pagātne nemainās. Mainās tikai mūsu attieksme pret faktiem, un attieksmi, kā zināms, rada zināšanas. Līdz ar to – jo vairāk par pagātņi būs zināms, jo objektīvāka būs mūsu attieksme pret to. Tādēļ vienmēr ir vērts no jauna ielūkoties arhīvos.

Avoti un literatūra

1. Aldrich R. The Three Duties of the Historian of Education // History of Education. – 2003. – Vol. 32. – No. 2. – p.133.–143.
2. Apel H.J. Historische Methoden // Taschenbuch der Pädagogik 2. – Baltmannsweiler, 1996. – 603.–616. S.
3. Apinis A. Soļi senākās latviešu grāmatniecības un kultūras takās. – R.: Preses nams, 2000.
4. Baltijas skolotāju seminārs. 1870.–1919. – R.: Bij. Baltijas skolotāju semināra audzēkņu un skolotāju biedrības izd., 1940.
5. Bērks P. Vēsture kā sociālā atmiņa. / Atmiņa un vēsture no antropoloģijas līdz psiholoģijai. – N.I.M.S., 1998. – 30.–44. lpp.
6. Birkerts A. Latviešu inteliģence savās cīņās un gaitās. / Kopoti raksti. – 9. sēj. – R.: A. Raņķa grāmatu tirgotava, 1927.
7. Birkerts P. 1905. gada revolūcijā cietušie skolotāji. – R: b. i., 1927.
8. Cielēns F. Laikmetu maiņā. Atmiņas un atziņas. – 1. sēj. – Sweden: Memento, 1961.
9. Gardner Ph. Oral History in Education: Teacher's Memory and Teachers' History // History of Education. – 2003. – Vol. 32. – No. 2. – p. 175.–188.
10. Gudjons H. Pedagoģijas pamatatziņas. – R.: Zvaigzne ABC, 1998.
11. Gustafson R. Musik and the Enchantment of Appearance: Cosmopolitan Reason and Public School Music 1830.–1930. / Philosophy and History of the Discipline of Education. Evaluation and Evolution of the Criteria for Educational Research. – Leuven: Faculty of Psychology and Educational Sciences, 2003. – p.115.
12. Johansons A. Latvijas kultūras vēsture 1710.–1800. – Sweden: Daugava, 1975.
13. Es viņu pazīstu. Latviešu biogrāfiskā vārdnīca. – R.: Biogrāfiskā archiva apgāds, 1939.
14. Kaudzīte M. Atmiņas no tautiskā laikmeta. – R.: Zvaigzne ABC, 1994.

15. Kronlīns J. Latvijas skolas baltās un nebaltās dienās. 2. sēj. No 1906. gada līdz jaunākajiem laikiem. – Latvju grāmata, 1973.
16. Laikmets un personība. Rakstu krājums. Sast., zin. red. A. Krūze. – I–IV – R.: RaKa, 2000.–2003.
17. Latvija 19. gadsimtā. Vēstures apceres. – Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2000.
18. Muhlack U., Welskopp T. Methoden geschichtswissenschaftlicher Analyse und Interpretation. / Geschichte. Ein Grundkurs. – Rowohlts Enzyklopädie, 1998. – 99.–168. S.
19. Nóvoa A. Ways of Saying, Ways of Seeing: Public Images of Teachers (19th– 20th Centuries) // Paedagogica Historica. – 2000. – Vol. 36, No. 1. – p. 21.–52.
20. Pedagoģiskā doma Latvijā līdz 1890. gadam. Antoloģija. – R.: Zvaigzne, 1991.
21. Staris A. Skolas un izglītība Rīgā no sendienām līdz 1944. gadam. – Lielvārde: Lielvārds, 2000.
22. Staris A., Ūsiņš V. Izglītības un pedagoģiskās domas attīstība Latvijā pirmās brīvvalsts laikā. – R.: Zinātne, 2000.
23. Staris A., Ūsiņš V., Žukovs L. Skolas un izglītība Latvijā (1900–1920). – R.: RaKa, 2000.
24. Švābe A. Latvijas vēsture. 1800.–1914. – Daugava, 1958.
25. Vick M. What Does Teacher Look Like? // Paedagogica Historica. – 2000. – Vol. 36, No. 1. – p. 247.–362.
26. Vičs A. Latviešu skolu vēsture. Otrā grāmata. – R.L.B. derīgu grāmatu nodaļa, 1926.
27. Vičs A. Latviešu skolu vēsture. Trešā grāmata. – R.L.B. derīgu grāmatu nodaļa, 1928.
28. Vipers R. Vēstures lielās problēmas. – R.: Zvaigzne, 1990.
29. White H. Das Problem der Erzählung in der modernen Geschichtstheorie. / Theorie der modernen Geschichtsschreibung. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1987. – 57.–106. S.

A. Damp

ALEKSANDRS DAUGE MĀKSLAS PEDAGOĢIJAS ATZIŅU CEĻOS (1868–1937)

Pētot filozofu un pedagogu atstāto vēsturisko mantojumu, mākslas pedagogijas pirmsākumi atrodami jau antīkajā sabiedrībā. Tās idejas ir attīstījušās cauri gadu simtiem, rosinot un piedaloties cilvēka apziņas tapšanas procesā.

Mākslas pedagogijas atziņa, ka galvenā vērtība ir cilvēka garīgās pasaules izveidošana, sasauca ar renesanses laika (Frančesko Petrarka, Leonardo da Vinči, Čenīno Čennīni), kā arī ar apgaismības laikmeta humānisma idejām 18. gadsimtā (Žans Žaks Ruso, Johans Gotfrīds Herders, Garlībs Merķelis).

19. gadsimta pēdējos gadu desmitos Eiropā un ASV mākslas pedagogija kļuva par īpaši nozīmīgu virzienu reformpedagoģijā. Gadsimtu mijā tā atbalsi radusi arī pedagoģiskās domas attīstībā Latvijā. Par radošo mākslas un jaunrades problēmu risinātāju – mākslas pedagogijas pamatlicēju kļuva Aleksandrs Dauge. Nozīmīgu ieguldījumu mākslas pedagogijas attīstībā Latvijā devuši arī viņa laika biedri – J. A. Students, P. Dāle, O. Svenne, L. Ausējs, K. Cīrulis u. c.

A. Dauge savas mākslas pedagogijas koncepcijas izstrādē izmantojis vispusīgās zināšanas, kas iegūtas, studējot ārzemju pedagogu pieredzi, kā arī strādājot par skolotāju Tērbatā, Sedlicā, Varšavā, Maskavā. Šī dzīves pieredze A. Daugem ļāva izvērtēt patiesās iespējas mākslas pedagogijas attīstībai Latvijā. Tās atspoguļojās 1923. gadā

aizstāvētajā doktora disertācijā “Par skolotāju izglītību. Mākslas un radošās darbības nozīme audzināšanā”, kā arī darbos “Skolas ideja” (1924), “Māksla un audzināšana” (1925), “Audzināšanas ideāls un īstenība” (1926), “Vispārīgā paidagōģija” (1932), publikācijās izdevumos “Izglītības Ministrijas Mēnešraksts”, “Latvijas Jaunatne”, “Latvis”, kuru redaktors viņš bija.

A. Dauge mākslas pedagoģijā akcentēja vispāratzītus pedagoģijas pamatprincipus, kuriem svarīga nozīme audzināšanas darbā kopumā, par galveno izvirzot “humanitātes” principu. Viņa uzskatu centrā ir cilvēks kā augstākā vērtība un kultūra kā līdzeklis cilvēka garīgajai izaugsmei. Viņš rosināja veikt pārdomātu jaunatnes audzināšanu un izglītošanu ģimenē, skolā, sabiedrībā, kur dažādo audzināšanas veidu vidū ir estētiskā un mākslinieciskā audzināšana. A. Dauge uzsvēra pedagoģiskās kultūras nozīmi, kuras pamatā ir estētiskā un mākslinieciskā audzināšana, dziļas psiholoģijas un pedagoģijas zināšanas, kultūras un mākslas izpratne.

Ar A. Dauges garīgi bagāto dzīvi un daudzpusīgo darbību tuvāk var iepazīties “Izglītības Ministrijas Mēnešrakstos” (1920. V, 1922. II), kā arī T. Zeiferta publikācijā, kas veltīta A. Dauges 60 gadu dzīves jubilejai (1926). Šajos darbos patiesi un ļoti emocionāli atklājas spilgtās, radošās personības attīstība, apstākļi, kuru ietekmē veidojās pirmie uzskati par pasauli, iezīmējās dzīves darbības vadmotīvi. Ar A. Dauges biogrāfiju varam iepazīties autobiogrāfiskajā darbā “Manas jaunības zemē” (1928), Jāņa Lapiņa rakstā “A. Dauges dzīve un darbi” (1928), Gustava Jureviča darbā “A. Dauge savā dzīvē un gara pasaulē” (1937), Latviešu biogrāfiskajā vārdnīcā “Es viņu pazīstu” (1975), kā arī Jāņa Anspaka monogrāfijā “Pedagoģijas idejas Latvijā” (2003).

Izcilais pedagogs ikvienu suģestēja ar savu spilgto personību. Viņš bija ne tikai cienījams cilvēks, ievērojams pedagoģijas zinātnieks, bet arī atzīts valsts un sabiedriskais darbinieks, dziļas kultūras cilvēks. Viņš izprata laikmeta attīstības virzītājspēku – izglītības, mākslas, kultūras – nozīmi tautas gara spēka, identitātes pilnveidošanā un stiprināšanā.

Šis atziņas ir pamatojums tam, ka A. Dauges pedagoģiskais mantojums ir nozīmīgs pētnieciskais materiāls mūsdienu aktuālo pedagoģisko problēmu risinājumu kontekstā. Jāatzīmē, ka arī mūsdienās Latvijā mākslas pedagoģija kā pedagoģijas zinātnes apakšnozare joprojām turpina veidoties. Mākslas pedagoģijas problēmas pētījuši profesors J. Anspaks, V. Liepa, V. Hibnere, I. Valdēna, M. Urdziņa-Deruma, L. Stramkalne, D. Visnola, I. Irbe, M. Boiko, V. Kincāns, I. Vītola, J. Ņikiforovs u. c. [3, 454]

Veicot pētījumu par mākslas pedagoģijas attīstību Latvijā un par tās pamatlicēju Aleksandru Daugi, interešu centrā bija jautājumi par

- ♦ apstākļiem, kuru ietekmē veidojās A. Dauges pasaules uzskats, viņa personības individuālais stils;
- ♦ pasaules pedagoģisko strāvojumu ietekmi, kas veidojuši pamatu A. Dauges pedagoģisko atziņu kopumam, kuros kā dominante ir mākslas pedagoģija;
- ♦ A. Dauges pedagoģiskās darbības nozīmīgumu ne tikai pedagoģiskās domas attīstībā, bet arī Latvijas kultūrvēsturē kopumā.

Lai labāk izprastu, kā attīstījās A. Dauges personība, kādu apstākļu ietekmē veidojās raksturs, dabas dotās spējas redzēt, izjust un mīlēt pasauli, ir jādodas ceļā, kas ved uz brīnišķīgo bērniības zemi – Saukas Ķesteriem.

Saukas Ķesteri – laimīgās bērniības zeme

Aleksandra Dauges dzīves ceļš tur sācies 1868. gada 10.(23.) augustā. Puisēns piedzimis maziņš un vārgs, cerība bijusi maza, ka viņš izdzīvos. Tomēr mātes mīļās sirds un roku sildīts, zēns atžirga, lai gan slimības to vajāja visu mūžu.

Šķiet, ka pati Laimes māte bija parūpējusies, lai pie mazā Aleksandra šūpuļa stāvētu tādi vecāki, kuru garīgā bagātība un intelekts

A. Dauges tēvs Juris Dauge

bija lielisks pamats topošās personības attīstībai – dabas doto spēju bagātīgai izpaušmei, kuras atklāsies savdabīgas radošās dzīves laikā.

Aleksandra tēvs – Juris Dauge (1835–1910) – nācis no Kokneses. Beidzis Vidzemes skolotāju semināru. 1858. gadā viņš uzsāka skolotāja gaitas Saukas Ķesteru skolā, kur strādāja līdz mūža beigām. J. Dauge bija ļoti sabiedriska cilvēks, kas prata mērķtiecīgi ne tikai savā, bet arī sabiedrības labā pielietot vispusīgās zināšanas un spējas. Viņš bija pagasta darbvedis, Rosijas apdrošināšanas aģents, ērģelnieks un kora vadītājs, savā laikā pazīstams latviešu rakstnieks, Latviešu literārās biedrības aktīvs biedrs. Viņš sarakstījis darbus “Turaidas jumprava”, “Vecais Dievs vēl dzīvo” u. c.* Viņa sarakstītā mācību grāmata “Zvaigžņu jeb debesu mācība skolām par labu sarakstīta” (1865) bija pirmā latviešu autora astronomijas mācību grāmata. Juris Dauge atstājis nozīmīgu ieguldījumu tā laika pedagoģijas metodoloģijā.

* Sk. “Pedagoģiskā doma Latvijā līdz 1980. gadam”.

Latviešu topošās inteligences pārstāvjus būtiski ietekmēja jaunlatviešu idejas. Šī ietekme vērojama arī Aleksandra Dauges tēva Jura Dauges dzīves uzskatos un radošajā darbībā. Par to liecināja viņa aktīvā darbība pedagoģijā, sabiedriskajā dzīvē un literārajā jomā. Tādēļ ir pamats domāt, ka Jura Dauges aktīvā dzīve, kas veidojās uz laikmeta progresīvo noskaņu fona, jau bērnībā ir atstājusi ietekmi uz Aleksandra Dauges ētisko un estētisko uzskatu veidošanos.

J. Lapiņš, raksturodams Juri Daugi, atzīst: “..viņā ir vērojamas divas dabas – praktisks, kārtīgs cilvēks ar lielu aprēķinu, bet, no otras puses – jūtīgs romantiķis, sentimentāli noskaņots cilvēks ar lielu dzīves baudas izjūtu.” [16, 228]

Kā viena no pamatvērtībām, kas veidoja Jura Dauges dzīves uzskatus, ir dziļā izpratne par laikmeta dominantēm – izglītības nozīmi personības attīstībā, kas ir pamatā gan kultūrvērtību apguvei, gan jaunai to radīšanai.

Aleksandra māte – Elvīra Dauge, dzimusi Bišofa, pēc tautības vāciete, augusi vācu ģimenē, kurā valdījis īsts romantisma gars. Idiliski draudzīgas ir bijušas attiecības ne tikai bērnu un vecāku starpā, bet arī starp ģimeni un apkārtējiem cilvēkiem. Elvīras Bišofas tēvs ir bijis pedagogs. [16, 228]

Diemžēl nav atrodami fakti, kāda iemesla dēļ Elvīra Bišofa kļūst par audžumeitu Subates tirgoņa Lasmaņa ģimenē.

Ar patiesu mīlestību veidotās bērnu un vecāku savstarpējās attiecības ģimenē atstāja nozīmīgu iespaidu uz A. Dauges dzīves uzskatiem. Aleksandra māte bija dziļi reliģioza, ar izteikti jūtīgu dvēseli. Pēc laulībām ar Juri Daugi viņa strādāja par rokdarbu skolotāju Saukas Ķesteru skolā. Meitenes bija iemīļojušas savu skolotāju, kurai bija tik izkopta gaume un neierasti piemīlīga daba. Skolotāja tika saukta par “mīļo mammu”.

A. Dauge atmiņu grāmatā “Manā jaunības zemē” atzīst, ka jau bērnībā ir centies izprast cilvēkus, viņu dabu, attieksmi vienam pret otru. Šī vērošana ir rosinājusi domāt, ka cilvēki jau pēc savas dabas

ir atšķirīgi un tieši ar to arī interesanti. Tomēr visvairāk Aleksandram sāpēja sirds par to, ka tēva mātei ar māti nebija labas saskaņas. Tā pamatā bija "grosmmas" kritiskais vedeklas vērtējums – nepraktiska! [9, 16] Arī tēvs, pēc zēna vērojuma, reti ar māti apspriedās, reti kopā kur izgāja vai izbrauca. Māte mājās bija vientuļa. Viņa dzīvoja savu agrāko dienu, sirdij dārgo piemiņas lietu un reliģijas pasaulē. Bieži pie šīm romantiski dvēseliskās pasaules durvīm klauvēja mazais Aleksandrs, kura interese un zinātkāre par šīs teiksmainās pasaules bagātībām arvien pieauga. Tātad vienu no spilgtākajām rakstura iezīmēm – emocionāli kāpināto pasaules uztveri – Aleksandrs Dauge bija mantojis no mātes, kas, manuprāt, veidoja pamatu viņa subjektīvās pasaules atklāsmei tieši literārajā darbībā, interesē par mākslu un reliģiju. Šīs atziņas radās, lasot A. Dauges autobiogrāfisko grāmatu "Manā jaunības zemē", kurā dziļi personīgi pārdzīvojumi tiek meistariģi atklāti skaistā, bagātīgā valodā.

Mantojumā no tēva iegūtas intelektuālās spējas, kārtības un akurātības, prieka un dzīves baudas izjūtas. No abiem vecākiem A. Dauge bija mantojis radoša cilvēka un pedagoga dāvanas, jo divkārtēji cēlies no skolotāju dzimtas (arī mātes tēvs bijis skolotājs). [16, 229] Domāju, ka no saviem vecākiem A. Dauge bija mantojis arī pasaules neviennozīmīgo uztveri, toleranci attieksmē pret cilvēku uzskatiem, kas bija vērojama vecāku dzīvē.

Bērnība un jaunības laiks ir kā atmiņu ugunskurs. Pie tā mēs parasti atgriežamies, lai atgūtu spēkus un sasildītu savu sirdi tad, kad dzīves lielceļu putekļos kājas noberztas un skatiens kļuvis gurdš. Tad šī ugunsкура liesmu atblāzmā cenšamies vēlreiz saskatīt notikumus un tos mīļos cilvēkus, kas mūsu dzīvē ir bijuši nozīmīgi. Ugunskurs liesmo, ogle kvēl, un debesīs uzvijās dzirksteļu ceļš, kā apliecinādams saistību ar mūžību.

Šķiet, ka pie šī "atmiņu ugunsкура" arī A. Dauge ir sildījies visai bieži, par to liecina viņa 1928. gadā izdotā atmiņu grāmata. Bērnība mazajam Aleksandram bija tas laiks, kas atvēra sirdi un darīja to redzīgu, viņš bija īsts dabas bērns.

A. Duges dzimtās mājas Saukas Ķesteri

Saukas apkārtnē un tēva mājas bija tās, kas Aleksandru rosināja ne tikai dziļai dabas skaistuma izjūtai, bet arī lika pamatus Tēvzemes mīlestībai. Kad Aleksandram bija 14 gadi, viņš uzsāka mācības Pēterpilī.

“Svešos ļaudīs visu garo mācības gadu nodzīvojis, pēdējās nedēļas pirms vasaras brīvdienām tādās ilgās un gaidās dzīvoju, ka caurām dienām domāju un pa naktīm sapņoju par mājās braukšanu. Domās visam pāri traucos uz savām mājām, kur man puķes tomēr šķiet visskaistāk ziedam, kur aku vinda un dārza vārtiņi visjaukāk čīkst un kur arī suņu riešana pavisam citādi skan. Nekur nekas tā neskan, nezaigo un nesmaržo, kā tēva mājās.” [9, 7]

Mazā cilvēka prombūtne no ģimenes, sirdij tik ierastā tēva mājas dzīves ritējuma jūtas iekrāsoja bezgalīgu ilgu un mīlestības krāsās. Atkalredzēšanās priekā un skumjajos šķiršanās brīžos tās tapa vēl dziļākas. “Sagaidot mani, māte arvienu ne mazāk raud, kā pavadot. Tēvam arī, to zinu, asaras nobirs lielajā bārdā, un, lai savas jūtas apslēptu, viņš košļās garās pīpes kātu un lieliem malkiem sūks tabakas dūmus.” [9, 7] Tā ir sirds balss, kurā klausoties pēc daudziem gadiem A. Dauge atmiņu grāmatā stāsta par tēva mājām un mīļajiem sagaidītājiem tajās.

Tēvs viņa atmiņās bija atstājis ļoti bagātu, reizēm pretrunīgu iespaidu gammu: "Stingrs, dažreiz ļoti bargs, par sīkiem pārkāpumiem sodīja, nereti arī pēra. Tomēr reizē ar bailēm," piebilst Aleksandrs Dauge, "pret tēvu sajutu savādu godbijību, biju lepns, kad redzēju, kā cilvēki viņam izrādīja cieņu, nākot pie viņa pēc padoma. Nav pasaulē gudrāka, staltāka un skaistāka cilvēka par tēvu." Vēl bērns būdams, viņš sāprata, ka tēva daudzveidīgā darbošanās un ļoti nopietnā attieksme pret jebkuru darbu ir pamatā apkārtējo cilvēku cieņai pret viņu. Taču mazā Aleksandra uzmanību vairāk saistīja tēva nodarbošanās dažādo mākslu jomās – teātris, dziedāšana, ērģeļu spēlēšana. Šķiet, ka tieši pirmie sugestējošie mākslas iespai di radās saistībā ar Aleksandra tēva māksliniecisko spēju izpausmi. "Tēvs mīlēja skaistumu, cienīja mūziku, dziesmas, teātri, viņam ļoti patika viss krāšņais, spožais, svinīgais, bet visā tajā nebija nekā mistiska. Tas viss – ikdienas dzīves dekorācijas, izgreznojums, kas šo dzīvi darīja tīkamāku, vieglāku, omulīgāku." [9, 14] Aleksandra tēvs tomēr palika reālists un, neraugoties uz sabiedriskajām un estētiskajām tieksmēm, bija ārkārtīgi praktisks cilvēks. Bet mazā Aleksandra pasaule patiesi bija mistikas un noslēpumu varā. Tēva spēlēto ērģeļu skaņās tā vērtās vēl brīnumaināka. Mūzika bija mazā Aleksandra dvēseles balss. Tās niansētās izpausmes, vārdos vēl neizsakāmās jūtas lielisku rezonansi atrada skaņā pasaulē. Tādēļ mūzika Aleksandra Dauges dzīvē jau no bērnības ir tas dzidrais avots, no kura viņš smeļas spēku visu mūžu.

Bet nav jau tā, ka Aleksandram bērnība paiet tikai vienos priekos, skraidot pa labi iekoptajām pļavām un klausoties putnu dziesmās. Smags un skumju pārdomu laiks J. Dauges ģimenē sākās, kad nomira piecpadsmitgadīgais Aleksandra brālis Valentīns. Aleksandram tas bija vēl līdz tam neizjustu dvēseles ciešanu laiks. Brālīša "aiziešana debesu ceļos" lika viņam domāt un izvērtēt savu attieksmi pret Dievu un viņa reizēm tik nežēlīgo gribu. Tikai mātes ietekmēs, Aleksandrs sevī atrada spēku "atkal atgriezties pie Dieva, ar viņu savā brīnišķīgajā valodā runāt". Bet sirds vēl tik ļoti sāpēja. Tad kā glābējs, kurš reizē

ir arī lielākais cietējs, mazā zēna pasaulē durvis uz Ticību, Cerību un Mīlestību atvēra Kristus. Zēns iztēlē Kristu pielīdzināja mīlam cieņam, līdzīgu savai mātei "lielāko tiesu klusu un skumju, bet maigu un laipnu pret visiem". Aleksandram Daugem īpaši mīli bijuši Ziemassvētki – "Kristus ciemošanās laiks". Viņš raksta: "Nav visā manā dzīvē bijis laimīgāku brīžu, gaišākas poēzijas pildītu, kā tie, kad bērībā gaidīju un sagaidīju un arī, kad siltās atmiņās pavadīju Ziemassvētkus." [9, 22] Ziemassvētku noskaņu A. Dauge parāda īsti romantiskā gaisotnē: "Svētvakarā, krēslai metoties, baznīcā zvana. Nekad nekādi zvani man nav skaistāk skanējuši par mūsu baznīcas zvaniem, Ziemassvētku vakaram nākot. Itin kā visas ilgas un gaidas un saldās brīnum nojautas izkausētas būtu plūstošā un skanošā sidrabā, kas nu kā mīkstis vilnis lejas pār visu manu nepacietībā iztvīkušo dvēseli." [9, 23]

Var saprast, kādēļ mazajam Aleksandram Ziemassvētku laiks bija tik svētsvinīgs. Tas tika gaidīts jau ar pirmo balto, pūkaino sniedziņu, kas aplāja pelēko pagalmu, zinot, ka "tajā vakarā" ziemas baltajā klusumā kā brīnums "uzziedēs" svētku eglīte. "Tajā vakarā" zeme ar debesīm tikpat kā satiksies... Dauge, atceroties šos bērības dvēseliskos pārdzīvojumus, iztēlē uzbur brīnišķīgu gleznu, kuru, manuprāt, katrs reiz savā bērībā esam skatījuši. "Ziemassvētku svētums man visu klāja kā zvaigžņotiem autiem. Toreiz es izjutu visas dzīvības svētumu, izdzīvoju to ar visu savu mazo būtņi, jutu to visu sevi pildām kā patstāvīgi ausis skanošu gaišu dziesmu, kā visu telpu pārpludinošu itin kā no citām pasaulēm nākošu maigu smaržu. Šī svētuma sajūta kā reliģiskas dzīves pamatakords toreiz manu dvēseli pamodināja aizraujošam skaistumam, un es to turu par savas gara pasaules lielāko mantojumu, un nekad visā mūžā nekas man šo svēto skaistumu nav spējis aptumšot vai atņemt." [9, 24]

Mazajam Aleksandram garīgi tuvākais cilvēks bija māte. Viņas dzīves uzskatu pamatā bija reliģija, kā dzīves stiprais balsts, mieriņājums un tās būtības skaidrojums. Taču reliģiskas noskaņas radīja

visa Dauges vecāku mājas dzīve: rīta un vakara lūgšanas ar dziedāšanu, bieža baznīcas apmeklēšana, Bībeles stāstu lasīšana. Šāds dzīves ritējums vēl spilgtāk atklāja Aleksandram dotās spējas – viņš ar patiesu prieku un no sirds nodevās reliģisko dziesmu dziedāšanai: “Pēc stundām mēs ar kādu zēnu, kuram, tāpat kā man, bija laba balsis, kādā klases istabas stūrī mēdzām turpināt dziedāšanu uz divām balsīm, bet citi, nostājušies apkārt ap mums, klausījās. Dziedājām un nevarējām beigt... Man sevišķi patika dziesmas, kurās bija minēta Jeruzāleme, Ciona, Eļļas kalns un viss svešais, tālais, kas man mirdzēja savādā, burvīgā gaismā un manī modināja brīnišķīga noslēpuma nojautu.” [9, 27] Ieklausoties dziesmu vārdos, mazā Aleksandra teiksmainais iztēles putns pacēlās spārnos, lai pasauli ieraudzītu līdz šim vēl neredzētās varavīksnes krāsās, jo tieši bērnība ir tas laiks, kad tik izteikti pasaules reālā uztvere saplūst ar iztēli un fantāziju.

Aleksandram augot, arvien vairāk viņa interesi saistīja cilvēki, gan tie, kuri dzīvoja līdzās, gan tie, kuri viņu mājās iegriezās tikai paciemoties. “Bez žīdiem mūsu mājas apmeklēja visādi klaidoņi, čigāni, dažreiz arī kādi vācu “vanderzeļļi”, piebaldzēni ar audekliem, ieradās arī dažādi burvību meistari “uksinpuksiņi”. Šad tad pie mums ieradās “panorāmu” rādītāji, bet liels prieks bija tad, kad atnāca leļļu teātra izrādītāji.” [9, 44] A. Dauge atzīst, ka dažāda tipa cilvēki, pēc viņa vērojuma, ir satikti, un tie atstāja ietekmi uz viņa nodarbošanos un interešu virzību. “Mani arvienu lielā mērā interesēja viss, ko cilvēki darīja, nevis tā darījuma, bet paša cilvēka dēļ. Es cilvēkus pašus uztvēru ārkārtīgi nopietni, mani vairāk kā viss cits pasaulē valdzināja un deva ierosmi manai fantāzijai tikšanās ar cilvēkiem. Man gribējās zināt un saprast, ko katrs domā, ko grib, kā pārdzīvo jūtas. Man gribējās pārcelties katrā būtībā, viņa acīm skatīties, viņa ausīm dzirdēt... es dzīvoju citos, gāju, klausījos, centos pilnībā atdarināt, lai izprastu šī cilvēka dabu. Un ikvienā cilvēkā bija kaut kas, ko varēja apbrīnot un cienīt. Tā dziļi manā dabā guldītai tieksmei – apbrīnot, dievināt, cienīt, nekad netrūka jaunas ierosmes. Un visā

manā bērņībā un jaunībā dzīvoju nesatricināmā ticībā, cieņā un mīlestībā uz cilvēkiem.” [9, 47] Sava ietekme bija tēva un mātes attieksmei, viņi nekad nerunāja neko sliktu par cilvēkiem.

Cilvēku dabas, savstarpējo attiecību, viņu nodarbošanās un interešu vērošana rosināja Aleksandru uz patstāvīgu, radošu darbošanos. Tika sacerēti “svinīgi un jocīgi panti”, kurus pats “lasīja, griežot pašdarināto panorāmas riteni”. Viņš rādīja leļļu teātra izrādi, kuras autors, leļļu mākslinieks un aktieris bija pats.

Domāju, ka bērņībā emocionāli bagātīgi gūto iespaidu un spēju apvienojums veidoja ievirzi A. Dauges mākslinieka dabas attīstībai, kas izpaudās savdabīgā pasaules uztverē. G. Jurēvičs rakstījis: “Dauge atzina, ka ir vajadzīgs plašs, uz dzīvi vērsts skats, kāds sevi apvienots un saskaņots pasaules uzskats un ka tikai tā cilvēka darbos un dzīvē var būt iekšēja saskaņa un vienotība, kas uz visu skatās no plašāka viedokļa, kas visu pārredz atsevišķo daļu iekšējā sakarībā un kas visas savas domas un visus spriedumus spēj iekļaut plašās visaptverošās idejās. Tai pašā laikā ir pārliecināts, ka teorētisku atziņu ceļā tas nav sasniedzams. To var pierādīt un motivēt vienīgi dzīvē.” [14, 6]

Tā bērņības laiks, kas pagāja Saukas Ķesteru māju pagalmā, bija sākums A. Dauges sevis atklāsmes ceļā, kas tālāk turpinājās Pēterpils Annas skolā.

Mācību gadi svešumā – vētrainais pārmaiņu un sevis atklāsmes laiks

Pēc mācību pabeigšanas tēva vadītajā Saukas pagasta skolā Aleksandrs izglītību turpināja Pēterpils Annas skolā. Skolā iekārtoties palīdzēja Dauges ģimenes draugs skolotājs Liepiņš. “Pats ar savu roku uzrakstīju lūgumrakstu Annas skolas direktoram, skolotājs Liepiņš, kas senāk bija audzinātājs un skolotājs šinī skolā, mūsu lūgumu pabalstīja, un mēs ātri dabūjām pozitīvu atbildi. Par pilnu panziju,

drēbēm, grāmatām un skolu tēvam vajadzēja maksāt tikai 200 rubļu gadā,” atceras A. Dauge. [9, 61] Tā sapnis par došanos uz vareno, skaisto Krievijas metropoli, kas Aleksandra fantāzijā ieguva teiksmainas pasakas izskatu, piepildījās. Viņš vēl nenojauta, kādi dziļi dvēseles pārbaudījumi būs jāiztur un cik pasakaini skaista atmiņās atmirdzēs vienkāršā tēva māja, bet bagātībās vizošā Pēterpils būs vien dzīves vieta “svešā malā, svešos ļaudīs”.

Tā bija cita pasaule, līdz šim vēl nezināma, nenojausta, kurā bija nokļuvis Aleksandrs. “Smagi vērās netīri dzeltenpelēkās Annas baznīcas bāreņu nama durvis, kur mūs sagaidīja šveicars zeltītā mundierī, ..kalpotājs lakotos zābakos, sarkanā krekļā un riņķī apgrieztu biezu matu mežu, un es iegāju telpās, kurās bija tukšas sienas, satraipīti un sagriezti galdi, bet pretī vērās zēnu ziņkārīgās, pa daļai rupjās neinteligentās sejas.” [9, 71]

Manuprāt, tieši šis A. Duges rakstītās rindas atklāj un raksturo tos apstākļus, svešo, vēl neiepazīto kultūru, kuras ietekmē tālāk veidojās un attīstījās viņa pasaules redzējums.

Pirmais, ko Aleksandrs ievēroja un kas arī patiesi viņu interesēja, bija cilvēki. Viņa skolas biedri – galvenokārt Pēterpils turīgo ģimeņu atvases un bāreņu nama iemītnieki, kas “visi bez izņēmuma nāca no viszemākajām un pavisam trūcīgām aprindām”.

Viņu pārsteidza bāreņu nama dzīves apstākļi, līdz šim vēl neredzētais trūkums un nabadzība. Protams, šie apstākļi būtiski ietekmēja zēnu pasaules uztveri, viņu dzīvesveidu, kurā noteicošais bija izdzīvošanas princips, bieži vien balstīts ar otra pazemošanu. To izjuta arī Aleksandrs, tādēļ viņa turpmākā dzīve it kā sadalījās divās daļās: skolā, kurā nebija nepatikšanu, rupjības, pazemojumu, un dzīvē bāreņu namā. “Gulēt ejot,” atceras A. Dauge, “atkal jutu, ka esmu kopā ar viņiem, ka nevienu acumirkli nevaru būt viens, ka pastāvīgi jāatbild uz viņu dumjajiem vai rupjiem jautājumiem.” Gribēdams kaut brīdi būt viens savās domās un pārdzīvojumos, Aleksandrs rakstīja dienasgrāmatu. Tomēr arī tā bija nokļuvusi nesaudzīgās

“cenzūras” rokās. Ar sarkanu tinti notraipīta, lapu malas sarakstītas ar rupjām piezīmēm, lamu vārdiem. “Bija pat piezīmes par maniem vecākiem, par kuriem atmiņās, ilgās un vientulības skumjās biju dažus vārdus uzrakstījis,” atceras A. Dauge. [9, 71] Aleksandra dvēselē sāka griezties smagie dusmu un naida dzirnakmeņi. Lai savu ievainoto dvēseli mierinātu, viņš iztēlēja devās uz tēva mājām: “..un ar laiku šinī fantazēšanā tika sasniegta tāda virtuozitāte, ka fantāzija itin kā kļuva par dzīves īstenību.” [9, 73] Tā Aleksandrs glābās no skaudrās dzīves bāreņu namā. Tomēr ar laiku dusmas un mokošā naida jūtas kļuva mazāk asas, jo, pierodot pie jaunās dzīves, šīs sajūtas bija notrulinājušas Aleksandra sakāpināto uztveri. Viss tika uzņemts mierīgāk. Iepazīstot, salīdzinot un izvērtējot tos apstākļus, kādos dzīvoja un bija auguši zēni, viņš šo pasauli sāka uztvert objektīvāk. Aleksandrs Dauge spilgti raksturojis šo ainu: “Man daudzu bija žēl, sevišķi, kad iepazīnos ar viņu biogrāfijām un dabūju zināt, no kādas pasaules tie šurp sanākuši. Lielākai zēnu daļai nebija vai nu tēva, vai mātes, vai bija miruši abi vecāki. Svētdienās daži gāja ciemā pie savējiem, citus zēnus viņu tuvinieki apmeklēja mūsu iestādē. Tad ieraudzīju nekad agrāk neredzētu nabadzību, izdēdējušas, krunkainas, vecas sejas, no vecuma trīcošas galvas vecmodīgās cepurēs vai aubēs.” [9, 73]

Skarbais laiks Pēterpilī bija nozīmīgs, jo jauno apstākļu ietekmē A. Dauge savā pasaules uztverē, caur dvēseles ciešanām un sāpēm, bija garā audzis. Par to liecināja notikumu ne tikai subjektīvā, bet arī objektīvā izvērtēšana. Tā bija virzība uz plašāku pasaules skatījumu, kas likumsakarīgi radīja vēlēšanos noskaidrot būtiskus dzīves jautājumus: “..vai tā, kā līdz šim biju dzīvojis, ir pareizi, vai dzīve tāpat jāturpina jeb jāpārveido, kam jāgatavojas nākotnē – viss bija kļuvis problemātisks.” [14, 9] Arī skola nepalīdzēja atbildēt uz šiem mokošajiem jautājumiem, jo tās uzdevumos tas neietilpa. Līdz ar to dzīve tajā ritēja mierīgi, jo “Pēterpils Annas skolas gars bij radikālas lietīšķības gars,.. neviens atsevišķi mācībā iznirstošais jautājums netika vests sakarā ar citiem, neviens priekšmets netika ar citiem kopā

skatīts, nekas netika rādīts lielu, visaptverošu ideju apgaismojumā. Annas skolā vispār nemaz nebija ideju, bija tikai partikulāri un tīri skolas prakses jautājumi, kas visi itin kā dzīvoja šādu gluži izolētu dzīvi...” [9, 84] Pēc gadiem, izvērtējot skolas darbības principus, A. Dauge secina, ka tajā tika lietota noteikta audzināšanas metode – garīgās enerģijas virzīšana vienīgi mācību darbam, tā cerot pasargāt audzēkņus no neauglīgas prātošanas. Tās mērķis bija dot zināšanas un iemācīt darīt darbu, reāli izvērtējot apstākļus, godprātīgi veikt ikvienu uzdevumu. A. Dauge Annas skolas darba stilā saskatīja līdzību ar sava tēva skolas darbības pamatprincipiem.

Aleksandrs saprata, ka ļoti atšķirīgi ir skolas biedru uzskati par dzīvi. Tomēr kāds no skolas biedriem, tā atceras Aleksandrs, atstāja uz viņu laika gaitā nezūdošu iespaidu. “Tas bija astoņpadsmit gadus vecs jauneklis, kuram tēvs bija vācietis un māte krieviete, abi vecāki plaši izglītoti, augstas un vecas kultūras cilvēki... viņš bija ar visiem laipns, izpalīdzīgs, ik brīdī gatavs draudzīgu padomu dot, labs, patiess biedrs mums visiem. Bet reizē atturīgs un kautrīgs, ..viņa iecietībā pret citu uzskatiem bija kas cēli bruņiniecišķs. Viņam bija patiess respekts, un viņš to arvien izrādīja pret katru pārliecību, ja vien tā bija godīga un pamatota. Es arvien apbrīnoju sava biedra lielo mieru un viņa smalko, nemaldināmo mēra sajūtu visās lietās, kas tomēr nebūt nebija iekšķīga vēsuma vai temperamenta trūkuma, bet tikai liela disciplinēta spēka pazīme.” [9, 90] Manuprāt, šāds raksturojums pilnībā atbilst A. Daugem vēlākajos gados, kad jau bija nostiprinājušies viņa dzīves uzskati. A. Dauge atzīst, ka skolas biedra nosvērtās, harmoniskās dzīves piemērs ir palīdzējis tikt pāri pirmajam “vētras dziņu” posmam, viņš bija īsts jaunekļa ideāls. Kā viņu izteiksmīgi raksturo A. Dauge: “..savaldīta svaiga spēka simbols, pilns neizmeltu un vēl neatvērtu iespējamību, vilinošu solījumu un tomēr ikkurā posmā jau nobriedis un gatavs, kā visos sīkumos vēl nepabeigts, bet galvenos konturos pareizs un pārliecinošs, ģeniāls zīmējuma uzmetums.” [9, 93] Zināms iespaids skolasbiedram bijis arī uz Aleksandra reliģisko

pārliecību, jo tā tika izprasta savā dziļākajā būtībā, vēl krāšņāka, bagātāka bija kļuvusi tās poēzija. Lielā mērā tās rosinātāja bija arī ērģeļu mūzika, kas skanēja baltajā, klusajā Annas baznīcā. Protams, Aleksandram tas atgādināja mājas un mīļo Saukas baznīcu. Tādēļ ikreiz, kad viņš tajā iegriezās, sirds pildījās gaišu atmiņu svētlaimes un miera.

Pēterpils dzīve Aleksandru bija rosinājusi, devusi iespēju padziļināties viņa interesei par mākslu, kas bija viņa būtības viena no pamattendencēm.

“Tāds pasaules uzskats, kurā iekļaujas ievērojams dzejisks elements, tāda dzīves izjūta, kurā rosās mākslinieciskas fantāzijas un vērošanas spēki, cilvēku pasargā no šabloniskas domāšanas, attura viņu no kaut kādu atziņu shematiskas vispārināšanas, liek katrā lietā un parādībā dziļāk izprast individuālos, spilgti īpatnējos un vienreizējos vilcienus, tā pasargājot no šausirdīgiem spriedumiem un vērtējumiem pēc ārējām pazīmēm. Cilvēks, kas kaut cik vērojas “mākslinieka acīm”, arī cilvēkus uztver un vērtē ne pēc kaut kādām nejaušām pazīmēm... bet redz tos kā cilvēkus, kas redz viņu pašu dzīvo būtību..,” tā sprieda Aleksandrs Dauge, reizē atzīdams, ka mākslas izraisīti pārdzīvojumi Pēterpils dzīves laikā deva vislielāko laimi. [9, 97] Ar daiļliteratūras klasiķu Šekspīra, Šillera u. c. radītajiem tēliem kopā tika dzīvots, mīlēts un ciests. Aleksandrā vēl vairāk nostiprinājās interese vērties dažādu cilvēku dzīvēs, domāt par viņu darbu un raksturu, kas tālāk ietekmēja viņa dzīvi. “Šī interese bija tik liela, ka daudzreiz nobīdīja pie malas visas citas intereses,.. un es nopietni domāju, ka kādu laiku lielo dzejnieku vadībā speciāli studēšu cilvēku, viņa dzīvi, dvēseli un likteņa gaitas un tad nodošos skatuves mākslai, lai mākslā varētu attēlot cilvēka dzīvi, rādīt, kas ir cilvēks, ko nozīmē – būt cilvēkam. Un tādā ceļā mācīt dzīvi saprast. Nevis mācīt, kā jādzīvo, bet mācīt dzīvi pareizi redzēt un uztvert.” [9, 99] Tā A. Dagues dabā dominējošā tieksme – interese par cilvēku – kļuva vēl aktuālāka, rosināja interesi arī par skatuves mākslu un skolotāja

darbu. Arī domas par teoloģijas studijām viņam nebija svešas. Bet visos šajos nodomos bija vienojoša tieksme – mācīt. No skatuves, kanceles vai katedras?

Ik reizes vasaras brīvlaikā, kurš tika pavadīts tēva mājās, Aleksandrs gaišā priekā ar patiesu sajūsmu lasīja un deklamēja savus iemīļotos klasikas autoru darbus: “..piedeklamēju pilnu visu Sauku, un ap mana tēva mājām nav nevienas gravas, nevienas birztales, neviena celiņa, kur es nebūtu skaņā balsī runājis Šekspīra vai Gētes dārgos pantus.” [9, 100]

Aleksandra “jūsmīgā dzīvošana” literatūras tēlu pasaulē reizē arī bija šo varoņu sludināto ideālu izvērtēšana un pieņemšana atbilstoši savām dzīves pamatvērtībām. Aleksandrs Dauge atzīst, ka gūtās atziņas, lasot klasisko daiļliteratūru, vienmēr ir bijis viņa stiprais garīgais balsts, īpaši grūtajos dzīves brīžos.

Pēterpils laikā, Aleksandrs, no vācu literatūras stundām un teātra izrādēm ierosināts, sāka iepazīties ar citiem lieliem daiļliteratūras autoriem – Servantesu, Danti, Aishilu, Sofoklu u. c. Tā literārā

Pēterpils Aleksandra teātris

galerija bagātīgi papildinājās ar mākslas tēliem. Vēl jo bagātāka no dažādo tautu gara kultūras vērtībām kļuva A. Dauges personība, jo nu tai pavērās plašāks redzesloks. Tā arī radās dziļāka interese par turpmākajām antikās kultūras studijām Tērbatā.

Noslēdzoties Pēterpils laikam, A. Dauges dzīvē nemainīga palika dvēseles dzīves pamata tendence – augt garā. “Bija tikai kāpinājums, tikai pastāvīga augšana, nerimstoša uz priekšu iešana. Katrā tālākā attīstības posmā, kura katrā vilcienā bija saskatāmi senie sākumi, kā vēlū gadu ģimētnē saredzami bērns, zēns un jaunekļa sejas panti. Katrs jauns posms, visi tanī iegūtie jaunie piedzīvojumi un pārdzīvojumi man ļoti daudz deva. Viss bija vajadzīgs un nepieciešams manā attīstībā, katrā jaunā posmā nāca pie vārda kaut kāds viens līdz tam laikam par maz ievērots motīvs, izlīdzinājās kaut kāda bīstama vienpusība. Katrs man lika ietekmēties no jauniem viedokļiem, un tā manā pasaules uzskatu audumā ievijās iekšā daudz jaunu, svarīgu un vērtīgu motīvu, bez kuriem tas būtu lielu tiesu nepilnīgāks un nabadzīgāks,” secina A. Dauge. [9, 96] Manuprāt, viens no spilgtākajiem “motīviem” Pēterpils laikā bija satikšanās ar mākslas pasauli, kurai bija būtiska ietekme A. Dauges pasaules uzskatu veidošanā.

Dzīvodams Pēterpilī, Aleksandrs bija kā izslāpis pēc savām mājām, laukiem, pļavām un puķēm. Un nu tas viss atkal bija viņa. Laimes skurbuma pārņemts, viņš devās apskatīt savu “mīļo pasauli”, kur skaistākā daba un jaukākie cilvēki.

Mājās Aleksandrs cītīgi palīdzēja tēvam skolas darbā. Tā radās izdevība savas pedagoģiskās tieksmes izpaust arī praktiskajā darbībā. Darbs viņam sagādāja prieku. Vēl lielāks prieks bija dažādo skolēnu raksturu vērojumi. Apkopojot novērojumus, tapa nelieli tēlojumi un stāsti no skolēnu dzīves.

Saukas Ķesteri vēl joprojām bija visa novada garīgais centrs. A. Dauge bija pārliecināts, ka visiem notikumiem tēva mājās bija liela audzinoša nozīme gan garīgās dzīves izkopšanai, gan arī sabiedriskās dzīves pilnveidošanā.

Šis Aleksandra dzīvē bija arī pārdomu laiks par cilvēka dzīves jēgu: tas saistījās ar sava pagasta ļaužu dzīves vērojumu. Viņš secināja, ka veiksmes un panākumu, labas ģimenes dzīves pamatā ir cilvēka krietnais raksturs un mērķtiecīgs, godīgs darbs, kas tad arī veido “nosacījumus” un “apstākļus” labai dzīvei. A. Dauge uzskatīja, ka pastāv dziļa sakarība starp katra cilvēka likteni, raksturu un Dieva gribu.

Ar pateicību un sirds siltumu A. Dauge atcerējās vienkāršos cilvēkus, kuri uzticēja viņam savus dzīves stāstus. Pēc katra jauna dzīves stāsta uzklauššanas stāstītājs uz mūžu palika A. Dauges atmiņā un sirdī. Viņš tos uzskatīja par savas dzīves skolotājiem, audzinātājiem. Savā sirdī viņš bija dziļi pateicīgs par šo dzīves skolu, piebilzdams, ka ne jau tikai lielo domu dižgari ir vienīgie un pareizie dzīves patiesību atklājēji.

Pēc tam sekoja A. Dauges studiju laiks Tērbatā (1888–1895), kad viņš sāka uz dzīvi skatīties no citas puses, no “otra gala”. “Sāku redzēt un saprast, ka var gan arī būt tādi “apstākļi”, gluži neatkarīgi no paša cilvēka, kas visstingrāko gribu var salauzt un visharmoniskāko dvēseli satricināt. Es sāku vairāk vērības piegriezt arī ārējam, objektīvajam, sāku skatīties arī uz “apstākļu” svaru... Izbaudīju to cilvēku iespaidu, kas paši nekā cita neredzēja un neatzina, kā vienīgi tikai ārējo, tikai “apstākļus” ..” atceras A. Dauge un piebilst, ka līdzšinējā viņa pasaules un dzīves uzskatā bija trūcis tieši svarīgā sociālā viedokļa. [9, 114] Šī jaunā viedokļa dedzīgo pārstāvju ietekmē A. Dauge pievērsās sociālisma idejām. Taču, jo nopietnāk viņš sāka pievērsties vēstures studijām, nodarboties ar zinātņi, jo mazāk ticības bija šiem “vēstures likumiem”. [9, 115] Tā A. Dauge pārvērtēja ticību sociālismam. Pirms tam, lasot Ļeva Tolstoja, Tomasa Karleja darbus, viņš veidoja pamatu saviem sociālētiskajiem uzskatiem, kuri viņam bija aktuāli visa mūža garumā. Šo uzskatu pamatos bija sociālo pieņākumu apziņa un pārliecība, ka sociālais taisnīgums un tā nodibināšana “..ir mūžīgs, nekad nebeidzams uzdevums, ceļu rādošs gaišs

ideāls". [9, 115] A. Dauge bija pārliecināts, ja cilvēks izprot sava laikmeta likumsakarīgu virzību, viņš var ietekmēt sabiedrības attīstību.

Ja racionālais un garīgais ir līdzsvarā, ja dominē "smalkjūtīga sociāla sirdsapziņa", tāds cilvēks savā dzīvē var izdarīt daudz vairāk nekā faktisku ideju apgarots sociālpolitisks romantiķis.

Pēc šo jauno dzīves atziņu perioda atkal atdzimst A. Dauges agrākā ticība cilvēkam, kas radās no reliģiska rakstura bijības un svētuma pārdzīvojumiem, caur mīlestību un naidu, caur šaubām un ticību. Viņš uzsver, ka pēc iespējas augstāk ir jāceļ cilvēka garīgā un ētiskā kvalitāte, līdz ar to visās lietās un vietās taisni šīm "augsti kvalificētām prasībām" jādod iespēja vadīt dzīvi.

Kā atzīmē G. Jurevičs: "Šī pārliecība, arvienu padziļinādamās, palika par Dauges pamatpārliecību, jo atspoguļojās tiklab visā viņa dzīvē, kā rakstos, visos viņa kultūrfilozofiskos, pedagoģiskos un politiskos uzskatos." [14, 13]

Iepazīstoties ar A. Dauges dzīvi atmiņu grāmatā "Manas jaunības zemē", rodas pārliecība, ka autors ir gribējis akcentēt šo laika periodu savā dzīvē kā ļoti nozīmīgu un būtisku. Šajā darbā Dauge ar patiesu dvēseles atklātību runā par sevis atklāsmes ceļu, kurā tik nozīmīgu vietu ieņem tuvie, mīlie cilvēki, apkārtnes skaistā daba, kā arī inteseres, kuru virzību nosaka dabas doto tieksmju un dažādo apstākļu ietekme. Tas viss veidoja A. Dauges raksturu, pirmos dzīves uzskatus. Manuprāt, viņa mākslinieciskās dabas attīstības ievirzei noteicošais bija Pēterburgas periods, jo, bagātinot izpratni par mākslu, atvērās viņa dvēsele, kas vēlāk veidoja pamatu radošās pašizpausmēs – literārā darbībā un muzicēšanas priekā. Tā A. Dauge sevī veidoja un attīstīja izpratni par pasauli un tajā valdošajām likumsakarībām. Māksla bija tā, ar kuras palīdzību pasaule tika ieraudzīta plašāka un dziļāka. Vēlākajos gados, studējot pedagoģijas teoriju, A. Dauge atklāja, ka viņa uzskati par mākslas nozīmīgumu, kā arī tās iespējām personības veidošanā atbilst laikmeta aktuālajam pedagoģijas virzienam – mākslas pedagoģijai.

A. Dauge Eiropas mākslas pedagoģijas ceļos

Lai izprastu apstākļus, kuri rosināja A. Dauges pedagoģisko ideju attīstību mākslas pedagoģijas kontekstā, ir jāskata laikmeta tendences garīgajā kultūrā un pedagoģijā pasaulē, Eiropā un Latvijā. "Uz 20. gadsimta sliekšņa rodas jauni pedagoģijas virzieni. Integrējot sevī pedagoģijas, citu zinātņu un mākslas sasniegumus, rodas jaunas skolas vai jaunās audzināšanas strāvas – mākslas pedagoģija, sociālā pedagoģija, darba skolas un eksperimentālā pedagoģija u. c.," tā šo laikmetu pedagoģijā raksturo Jānis Anspaks. [3, 129] Šo strāvojumu refleksija bija vērojama arī Latvijā.

Pēc studijām Tērbatā no 1895. līdz 1920. gadam A. Dauge strādāja par pedagoģu Tērbatā, Sedlicā, Varšavā un Maskavā. Paralēli pedagoģiskajai darbībai viņš nemitīgi un ar lielu aizrautību paplašināja savas teorētiskās zināšanas pedagoģijā. Joprojām īpaša interese viņam bija par literatūru. "Dauge ar dedzību lasīja vācu literatūru. Vairākas vasaras pavadīja Berlīnē, Drēzdenē, Minhenē, Vīnē, Insbrukā, turpinādams literatūras studijas. Sevišķi iemīl franču literatūru un pamatīgi studē Balzaku, Anatolu Fransu, Mopasānu, Floberu, Igo. Nebūdams tālu no pozitīvisma, viņš interesējās par Ovsjaņikova-Kuļinovska un Staroženko rakstiem par Šekspīru. Dauge apguva arī angļu un poļu valodas. Studēja šo tautu literatūru. Viņš pilnīgi pārvaldīja un runāja sešās valodās, bez tam vēl latīņu un grieķu, tas viss kopā deva lielas priekšrocības literatūras studijām. Šīs studijas un lekcijas atvēra Daugem jaunus horizontus, padarīja viņa dvēseli daudz bagātāku. Draugu ierosināts, viņš sāk rakstīt žurnālā "Вестник Воспитания", atzīmēja J. Lapiņš. [17, 277]

Īpaši nozīmīgs A. Daugem ir Maskavā pavadītais dzīves un radošās darbības laiks (1910–1920). Viņš lasīja lekcijas dažādos privātosursos par literatūru, strādāja Aleksandra komercskolā. Tad A. Dauge smagi saslima. Viņa dzīvība nedēļām ilgi atradās likteņa varā. Šķiet, ka vissmagākajā brīdī A. Daugi sargāja un gara spēku

izturēt deva dzīves alkas un tā mīlestība, kuru viņš bija saņēmis savā bērnības dienu zemē – Saukas Ķesteros. Notika brīnums – Dauge izveselojās. Viņš ar vēl lielāku aizrautību strādāja, studēja literatūras klasiskus – Karleilu, Gēti, Ibsenu, Zimmelu, Šekspīru. Lai padziļinātu zināšanas pedagoģijā, viņš apmeklēja ārzemju bibliotēkas, kur iepazinās ar jaunākajām atziņām par audzināšanu pasaules pedagoģiskajā literatūrā. A. Dauge ieinteresēja mākslas pedagoģijas kustības rašanās Anglijā, kur tā tika saistīta ar Džona Reskina, Viljama Morisa, Voltera Krēna u. c. vārdiem. Viņu lozungs bija: “Caur mākslu un mākslai audzināt visu sabiedrību.” Viņi vērsās pie visplašākajām sabiedrības aprindām, cerot radīt dziļas pārmaiņas sabiedrības dzīvē.

Mākslas pedagogi Anglijā nevēlējās reformēt skolas, pārveidot to programmas, bet dot skolām jaunas, derīgas metodes un, modinot interesi par mākslu visā sabiedrībā, popularizējot mākslu plašos sabiedrības slāņos, visas tautas dzīvi pildīt ar īstas mākslas garu.

Vislielākais Dž. Reskina (1819–1900) nopelns mākslas pedagoģijā bija nevis teorētiskie vai vēsturiski zinātniskie pētījumi un tulkojumi, bet galvenokārt viņa lieliskie praktiskie ierosinājumi. “Apgarots, cēlā aizrautībā, mākslā iemīlējies, viņš ar savām grāmatām simtiem un tūkstošiem ir atvēris sirdis mākslai un visam tam, ko māksla var dot. Viņa raksti, lai viņos arī netrūktu pretrunu, nepareizību un netaisnīgu spriedumu, tomēr visumā ir, būs un paliks kā lieli, monumentāli ceļrādītāji uz skaistuma zemi.”

“Otrs liels Reskina nopelns bija tas, ka viņš tik dziļi, kā neviens, izpētīja un izskaidroja mākslas ciešos sakarus ar sabiedriskās dzīves formām un viņas likteņu atkarību no tām,” atzīst A. Dauge. [8, 35]

Mākslas vēsturnieka, kritiķa un pedagoga Dž. Reskina idejas iedvesmoja un atbalsi guva vācu pedagogu darbā – apceļodams Vācijas skolas, secina A. Dauge. Tur par mākslas pedagoģijas ideju nesējiem kļuva skolotāji praktiķi, mākslas pedagoģija tur bija tieši “skolas lieta”. Mākslas pedagoģija pēc būtības bija līdzīga kultūrpedagoģijai, kuras pirmsākumi atrodami jau 18. gadsimta humānismā.

Ievērojams šī virziena pārstāvis – filozofs Frīdrihs Šleiermahers (1768–1834) ir ietekmējis A. Dauges uzskatus. Visus cilvēka garīgās dzīves izpaudumus (zinātni, mākslu, reliģiju, kultūras organizācijas, piemēram, skolu, baznīcu) F. Šleiermahers uzlūko par kultūras dzīves formām, kurās cilvēks audzināms. Arī ģimene un valsts augstākā izpratnē ir kultūras dzīves formas. Cilvēks jāaudzina un jāizglīto tā, lai viņš visās šais kulturālās dzīves formās ieaugtu par vērtīgu un nozīmīgu locekli. Darbā “Audzināšanas ideāls un īstenība” Dauge citē F. Šleiermaheru: “Audzināšana cilvēku ievirza pasaulē, ciktāl to pasauli viņā ieliek, un tā liek viņu veidot pasauli, ciktāl pasaule viņu veidojusi.” “Audzināšanā un izglītībā cilvēks nāk visciešākos sakaros ar kultūras dzīvi, tās kā audzināšanas un izglītības problēmas pa daļai ir visas kultūras problēmas.”

F. Šleiermahers uztvēra cilvēku kā ētiskas jeb kultūras sabiedrības locekli. Audzināšana viņam bija ievēšana kultūras dzīvē: “Audzināšanas uzdevums – rādīt, kā cilvēks ieaug kultūrā, kā tur pārvēršas, veidojas, kā, arvien paliekot tas pats, tomēr iekļaujas plašākos kultūras dzīves sakaros un šo dzīvi apzinīgi dzīvo, mostoties apziņai, un šī apziņa top par vadošo ideju.”

Šīs idejas dzīvu atbalsi guva Vācijas skolu praksē. Arī visā sabiedrībā valdīja īpaša interese par pedagogiju. Populāri kļuva ievērojamākie skolu darbinieki. No viņiem gaidīja daudz – visas tautas garīgās dzīves atjaunošanu. Skolās valdīja ideālisms un ticība “jaunās skolas” idejai. Progresīvie pedagogi vērsās pret toreiz skolā valdošo pārmērīgo intelektuālismu, pret visu, arī mākslas priekšmetu, pārliecīgo racionalizēšanu, novārtā atstājot jūtu dzīves izkopšanu, rakstura norūdīšanu, fiziskās kultūras izkopšanu. Skola vienīgi centās dot zināšanas un izkopt intelektu. Jūtas, fantāzija, gribasspēks, roka, miesa – tas viss bija aizmirsts – tā A. Dauge raksturo situāciju. [8]

Modernie pedagogi domāja mākslā atraduši jaunu, vēl neizmantotu nozīmīgu audzināšanas spēku. To iespējams izmantot, apgūstot skolā mākslas priekšmetus, kā arī izmantojot progresīvas

metodes, modinot un izkopjot radošās darbības spējas visos citos mācību priekšmetos.

Taču atskan arī aicinājumi pārlieku neizrauties ar mākslas nozīmi audzināšanā, kas var novest pie zināmas vienpusības. Otrā mākslas pedagogijas kongresa noslēgumā tā priekšsēdētājs vācu reformpedagogs Georgs Keršenšteiners (1854–1932) izsaka domu, ka māksla viena nevar būt brīnumdaris – tas ir nozīmīgs, bet ne vienīgais, pat ne galvenais audzināšanas moments. Keršenšteiners aizrādīja uz to, ka ir bijuši laiki, kad estētiskā kultūra stāvējusi ļoti augstu, bet ētiskā kultūra – zemu. “Jūtu un mākslas fantāzijas izkopšana un izdaiļošana esot varen svarīgs skolas uzdevums, bet tikpat svarīga esot intelekta attīstība, bet vēl svarīgāka – gribas un rakstura audzināšana. Un, lai gan noteiktas gribas modināšanai un rakstura izveidošanai nepieciešama jūtu disciplinēšana, tad intelekta attīstībai tā ne mazāk vajadzīga, izšķiroties par vērtējumu.” Tātad Keršenšteiners augstāk par estētisko stāda ētisko kultūru, atzīmē A. Dauge. [8, 38–39]

Par mākslas pedagogijas centru Vācijā kļuva Hamburga. Šai pilsētā darbojās pazīstamie mākslas pedagogi Lihtvarks, Volgasts, Gēte u. c. Pamatojoties uz mākslas pedagogijas principiem, daudzās Hamburgas skolās tika pasniegti ne tikai mākslas priekšmeti, bet tie lielā mērā bija iespaidojuši arī citu priekšmetu apgūšanu, ierosinot reformu kustību visās mācību nozarēs.

Mākslas audzināšanas labā ļoti daudz darījis Hamburgas mākslas muzeja direktors Alfrēds Lihtvarks (1852–1914). Aktīvi darbojoties un publicējoties presē, viņam izdevās īsā laikā aktivizēt Hamburgas mākslas dzīvi. 1886. gadā tika nodibināta “Hamburgas mākslas draugu biedrība”, 1887. gadā Vīnē – “Mākslas draugu biedrība”. Sākot ar 1888. gadu, Lihtvarks sāka izmantot mākslas darbu aplūkošanas vingrinājumus skolotājiem. Viņš aktīvi piedalījās mākslinieciskās gaumes izkopšanā sadzīvē: puķkopībā, kokapstrādāšanā, sieviešu rokdarbos utt. Tieši Lihtvarka darbība ietekmēja Hamburgas kā mākslas pedagogijas centra izveidošanos.

Lihtvarka darbība veicināja arī “mākslas audzināšanas dienu” sarīkošanu. Tās notika trīs reizes: 1901. gadā Drēzdenē, 1903. gadā Veimārā, 1905. gadā Hamburgā. Starp rīkotājiem bija skolotāji – K. Lehmans, E. V. Sallvirks, G. Keršenšteiners u. c., mākslinieki un dzejnieki – Gerhs, Hauptmanis, Ernsts – un mākslas teorētiķi – Lihtvarks, Lange u. c. Drēzdenes “mākslas audzināšanas dienās” vairāk tika aplūkoti vispārīgi mākslas audzināšanas jautājumi, īpaši – tēlojošās mākslas stāvoklis skolās. Veimāras sarīkojuma dalībnieki pievērsās valodas un dzejniecības jautājumiem. Hamburgā – muzikālās un fiziskās audzināšanas jautājumiem.

Darba skolas idejas Vācijā 20. gadsimtā ienesa jaunas pārmaiņas audzināšanas tendencēs. Daudzi mākslas pedagoģijas piekritēji kļuva par dedzīgiem darba skolas principu aizstāvjiem, jo tajos viņi atrada savu centienu apstiprinājumu. Abos virzienos nav nekā pretēja, savos pamatos tie ir saskanīgi un viens otru savstarpēji papildina. Darba skolas ideja ietver sevī arī mākslas audzināšanas centienus.

A. Dauge atzīst, ka neviens vairs mākslas nozīmi skolas audzināšanā nevērtē tik augstu, kā to darīja mākslas pedagoģijas ideju nesēji. Ņemot vērā šo pieredzi, katram audzināšanas faktoram jāierāda pienācīga vieta un nozīme. Viņš uzskata, ka pedagoģi mākslinieki faktiski izraisīja revolūciju pedagoģijā. Radikālie mākslas pedagoģijas teorētiķi māksliniecisko radīšanu sludināja kā vissvarīgāko audzināšanas faktoru. No jaunās audzināšanas tika gaidīta visas dzīves, visa laika gara atjaunošana. Viņi cerēja caur mākslu cilvēkus darīt cilvēcīgākus, visu dzīvi humānāku, cilvēku savstarpējās attiecības – intīmākas. “Māksla un dzeja atver acis un visas jūtas dzīves īstenībai, liek izprast katras lietas un parādības, kā arī cilvēka dzīvo dvēseli. Mākslai un dzejai ir liela sociālā nozīme. Visu dzīvi socializējošs, humanizējošs spēks. Tā ir cēlas cilvēcības idejas nesēja un paudēja.”

“Modināt un izkopt mākslinieciskās domāšanas spējas, attīstīt un izsmalcināt mākslinieciskās izjūtas pamatos guldīto “simpātisko

fantāziju” tiem nozīmēja itin kā dot cilvēkam jaunas acis, darīt tos gaišredzīgākus. Un labāk redzot, – tā viņi domāja – cilvēki visu labāk sapratīs un taisnīgāk par visu spriedīs. Tad cilvēku dzīvē būs mazāk vienaldzības, cietsirdības un vēsuma savstarpējās attiecībās.” [8, 11]

Tā uz mākslu skatījās jaunās pedagoģijas pārstāvji. Tādā garā viņi gribēja skolot un audzināt jauno paaudzi. Viņi uzskatīja, ka māksla modinās īstu humānu un sociālu garu un veicinās īstu sociālu kultūru. Māksla kļūs par zinātnes sabiedroto, kas “ieved” dzīvē, to rādot spilgtās ainās, kas māca, dzīves parādībās uzmanīgi veroties, uztvert visu raksturīgo, spilgti īpatnējo.

A. Dauge pēc Vācijā vērotās pieredzes secina, ka vislabāk darbs bija nostādīts Hamburgas tautskolās: audzināšanā tika uzsvērtā bērna pašdarbība, skolēnus rosināja patstāvīgam jaunrades darbam, neredzēja duālismu un stilu maisījumu.

Šajā darbā būtiska nozīme bija skolotāja – mākslinieka profesionālai sagatavotībai. Jaunā pedagoģija rosināja skolēnus pēc iespējas būt aktīviem, visu, ko uzņem, uzņemt ar pilnīgu sapratni, izvairoties no faktu mehāniskas iekalšanas.

A. Dauge secina, ka daudz Vācijā dara jaunatnes mākslinieciskās audzināšanas labā. Nav tāda mērķa skolēnus audzināt par māksliniekiem vai smalkiem estētiem, bet gan lai viņos attīstītu novērošanas spējas, labu patstāvīgu gaumi un izjūtu par to, kas ir īsts un patiesi skaists. Taču nevajag arī domāt, ka tāda audzināšana veicinātu tikai ārišķīgu baudas estētismu, nicinot tiešo dzīvi ar tās ikdienišķumu. Tā dzīvei tiktu izaudzināti nederīgi cilvēki. Māksla paver ceļu iepazīt dzīvi ar visām tās parādībām, liek to saprast dziļāk, izjustāk. Daudzējādā ziņā māksla tuvāka tiešai dzīvei, nekā abstraktā zinātne – ciešāk saista ar to, liek izjustāk dzīvot un iemīļot.

“Un tāpēc audzināšana caur mākslu, ja tā tiek virzīta pareizā virzienā un garā, nevis fantastus un neauglīgus sapņotājus izaudzina, bet cilvēkus, kas uz dzīves īstenību atsaucas sevišķi smalkjūtīgi un ar īpaši dziļu sapratni,” atzīst A. Dauge. [8]

A. Daugi ietekmēja arī Ž. Ž. Ruso idejas, kuras pauda Vācijas skolotāji. Tā galvenokārt bija brīvības sludināšana skolas dzīvē. Šīs idejas saskanēja ar Dauges garu, kas bija izlauzies no materiālisma važām. "Saules skola, brīvie domu raksti, ar interesi bagāts brīvs gars tā aizgrāba un valdzināja Daugi, šis subjektīvais romantisms darīja lielu iespaidu arī uz latviešu skolotājiem." [17, 279]

Mākslas pedagoģijas ideju iedvesmots, A. Dauge apceļoja arī citas Eiropas zemes. Tā viņš guva praktiskus novērojumus, kā tiek mācīti mākslas priekšmeti, kādas metodes izmantotas. Pēc tam, kritiski izvērtējot, piemērojot atbilstošiem apstākļiem, A. Dauge izveidoja savus uzskatus un atziņas par mākslas pedagoģiju, kuri bija vieni no pirmajiem visā Krievijā, vēlāk arī Latvijā.

Apceļodams Vāciju, A. Dauge ieguva arī sirsnīgus draugus Berlīnē, Hamburgā, Jēnā, Minhenē. Tur bija Volgasts, Fridrihs, Paulsens, Šeibners, Fišers. A. Daugi ietekmēja arī personīga draudzība Maskavā ar vēstures profesoru Petraševski, akadēmiķi Nosovu, Degenu, Cvetkovski.

Maskavas periodā A. Dauge publicējās krievu pedagoģiskajā žurnālā "Вестник Воспитания", recenzēja Meimaņa darbu "Ievads estētikā". Daļa no publikācijām bija arkopotas un iespiestas A. Dauges grāmatā "Искусство и творчество в воспитании" (1911). Grāmata guva krievu kritikas ļoti labvēlīgu atsaukumi. Šo grāmatu ar aizrautību lasīja arī latviešu skolotāji.

Izvērtējot ārzemju pieredzi, A. Dauge secina:

1. Mākslas priekšmetu pasniegšanai jārisinās tīri mākslinieciskas izglītības labā.
2. Tas iespējams vienīgi tad, ja pasniedzējs ne tikai teicami pārziņa un pārvalda savu priekšmetu, bet arī pats lielākā vai mazākā mērā ir "mākslinieks savā dvēselē".
3. Priekšmeta pasniegšanas metožu un paņēmieni izvēlē skolotājam jānod pilnīga brīvība vispārpieņemto normu robežās. [8, 68]

Pasaules ceļos iegūtās atziņas mākslas pedagogijā A. Dauge papildināja ar domubiedru atzinumiem dzimtajā Latvijā.

A. Dauges mākslas pedagogijas atziņu konteksts Latvijā

19. un 20. gadsimtu mijā mākslas pedagogijas ideju aizsākumus var saskatīt romantisma virzienā latviešu literatūrā. Kā izteikti romantisma pārstāvji minami J. Poruks (1871–1911) un F. Bārda (1880–1919). Romantisma estētika bija dzīva, emocionāla, saistīta ar daiļrades praksi. Daiļdarbi – estētiski filozofisku domu caurstrāvoti, izsakot romantisma estētikas koncepcijas. “Skaistums glābs pasauli” – šo Dostojevska domu romantiķi formulēja kā savu lozungu. [26, 6–13]

Friča Bārdas rakstā “Romantisms kā mākslas un pasaules uzskata centrālproblēms” atrodama doma, kas sasauca ar mākslas izglītības aktualitāti: “Romantisms ir protests pret veco un novecojušo, pirmais solis, pirmais ilgu vilnis pēc kā jauna.” [5, 236]

F. Bārda raksturo romantisma galveno iezīmi – sintēzi: “Romantisms ir vienībā, sintēzē, kad subjektīvais kļūst objektīvs, objektīvais subjektīvs, jo stiprākas subjektīvās jūtas, jo grandiozākos objektīvos veidos tās tiecas izteikties.” [5, 248] Šīs atziņas sasauca ar jaunrades psiholoģijas atziņām.

F. Bārdas paustās domas par harmoniski attīstītas personības būtību, kurā līdzsvarā atrodas gan cilvēka intelektuālā, gan garīgā pasaule, pilnībā atbalsojas A. Dauges mākslas pedagogijas atziņās.

F. Bārda atzīmē mākslinieka un mākslas darba uztvērēja, saņē-
mēja dvēseļu kopīgo rezonansi brīdī, kad darbs tiek uztverts. “Ja acs nebūtu saulei radniecīga, viņa saules nekad nevarētu redzēt,” saka Gēte. “Ja mākslas darba uztvērējs nebūs māksliniekam radniecisks, viņš mākslas darbu nekad nevarēs saprast,” atzīmē Bārda. [5, 338]

Frici Bārdi un Aleksandru Daugi vieno ideja par nākotnes augstākās kultūras radīšanu. Viens no balstiem ir lielo dižgaru darbu

studijas, “kuru garīgais raugs apņēmis visu tagadnes kultūras cilvēci”. Tie ir Frīdrihs Nīče (1844–1900), Ļevs Tolstojs (1828–1910), Anri Bergsons (1859–1941). Katrs no viņiem pieder dažādām tautībām, katram savs īpatnējs, daudreiz pilnīgi pretējs pasaules uzskats, bet kopīgais – cīņa pret intelektuālisma vadību, kas padara cilvēku seklu un trulu. [5, 583]

Īpaši atzīmējams ir rakstnieka Jāņa Poruka ieguldījums. Būdams romantisma virziena pārstāvis, viņš domā, ka “briesmīga ārprātība būtu cilvēka liktens, ja viņš sevī nenestu daiļumu. Tas sargā cilvēku no pagrimšanas, un dabai par spīti viņš rada mākslu. Mākslā mīt daile un dižums, un mākslinieka neapzināta vēlēšanās ir to radīt. Arī dabai piemīt šī vēlēšanās, idejas, ko mākslinieki sevī nes, ir paraugi nākotnes dabai, un cilvēks ir tas vienīgais, kas viņai rada tos daiļākos”. [22, 25]

J. Poruks apcerējumā “Kā latviešiem trūkst?” pēta estētiskā faktora psiholoģisko ietekmi, uzsverot, ka “prieks un jautrība ir laimes izjūtas pamatā. Kā tādi tie ir jākopj un jāsargā. Ir jāgādā, lai bērni tiktu pie jautriem, turklāt nevainīgiem, estētiskiem (uz daiļumu attiecošamiem) skatiem dzīvē un literatūrā,.. ir jāgādā par bērnu grāmatīnām – jautra prātu pacilājoša satura un vaicā, vai kāds no latviešu rakstniekiem neuzņemtos sacerēt bērniem kaut ko jautru, pie tam cēlu un estētisku un kas pie tam būtu ņemts no bērnu pašu dzīves?” [22, 82]

J. Poruks atklāj mākslas psiholoģiskās ietekmes spēku un nozīmi, līdz ar to izprotot un akcentējot bērnu daiļliteratūras uzdevumus un mērķus.

Māksla izglīto un audzina – šīs idejas atspoguļojums vērojams Poruka apcerējumā par lauku bezmaksas bibliotēku dibināšanu: “..ikviens pagasts varētu nodibināt bezmaksas tautas bibliotēku. Tas tikai būtu darbs! Kā gaisma tad plūstu iz šīm bibliotēkām!” [22, 94]

J. Poruks izvērtē estētiskās audzināšanas nozīmi dzīvē, secinot, ka “visai daiļuma jūtu audzināšanai jābūt sistemātiskai, citādi tai ir

maz vai nekādas nozīmes”. Audzinātājs ir tas, kas rosina un mudina izkopt daiļuma jūtas, par galveno audzinātāju rakstnieks nosauc māti. [22, 113]

J. Poruks ir norūpējies par morālo vērtību un ideālu izzušanu sabiedrībā, saprotot, ka “tā cilvēce pamazām izvīrtīs par spīti mākslai un zinātnēm”. Risinājumu viņš meklē sabiedrības ētiskā un estētiskā izglītošanā. J. Poruks tāpat kā Mauriņa, Rainis, Bārda u. c. romantiskā virziena pārstāvji analizējis izcilo pasaules klasiķu Johana Volfganga Gētes (1749–1832), Aleksandra Puškina (1799–1837), Heinriha Heines (1797–1856), Ļeva Tolstoja (1828–1910) u. c. daiļradi, tajā saskatot sabiedrības audzinātāju.

J. Poruks uzsver, ka iespējami agra iepazīšanās ar daiļliteratūru ir nozīmīgs faktors bērna audzināšanā. “Laimīgs tas bērns, kurš jau agri iemācās lasīt un kura rokās nāk derīgas grāmatas. Viņš lasa tās un salīdzina to saturu ar apkārtējās dzīves saturu un veido savus spriedumus. Jau agri mostas viņā apziņa, ka tam vajag censties un darboties. Debess ir daiļa, daiļi ir meži un pļavas un arī dzīve ir daiļa! Tikai vajaga prast to visu saukt pareizā bērna apziņā. Bērnu literatūrai vajadzētu būt problēmu literatūrai, nevis nevainīgam laika kavēklim un līdzeklim, kā bērnam acumirkli aizturēt asaras,” tā J. Poruks par bērnu literatūras uzdevumiem. [22, 205]

Īpaši jāatzīmē Zentas Mauriņas (1897–1978) lielais ieguldījums mākslas izglītības veicināšanā. 1926. gadā A. Dauge uzaicina Z. Mauriņu līdzās filozofijas un literārajām tēmām lasīt lekcijas par izglītības jautājumiem. Lielā pacilātībā Z. Mauriņa raksta P. Pētersenam: “Es priecājos kopā ar Jums izveidot tādu mazu kultūras centru, un kaut tā gaišums arī nebūtu lielāks par skala uguni... Līdz šim visa kultūra bija Rīgā.. lauku cilvēki dusēja stingumā vai arī nāca uz pilsētu, lai bieži taptu par pazudušiem dēliem...” [23, 40]

Šis latviešu literātu un filozofu atziņas tālāk tika izmantotas skolu praksē. Jau latviešu tautskolotāju pirmajā kongresā 1905. gadā tika akceptēta ievērojamā literatūras un mākslas kritiķa, publicista

J. Asara izstrādātā programma – tika ieteikts pēc tās vadīties izglītības atjaunošanas darbā. Apcerējumā “Mūsu tautskola” J. Asars sniedza norādījumus par izglītības saturu, mācību metožu un organizācijas formu radikālu pārkārtošanu, personības garīgās pastāvības un aktivitātes attīstīšanu vienotā mācību un audzināšanas procesā. Tautskolas uzdevums J. Asara izpratnē ir “veidot cilvēku ar attīstītām gara spējām, kas savu dzīvi apzinīgi izprot un ne pret ko neizturas vienaldzīgi – to sauc par apzinīgu cilvēku. Jo vairāk tādu tautā, jo vairāk nodrošināta tās labklājība”. [4, 167–180] Par obligātiem J. Asars uzskatīja šādus mācību priekšmetus: dzimto valodu, dabas mācību, rēķināšanu, svešās valodas, vēsturi, ģeogrāfiju, dziedāšanu, zīmēšanu, likumu zināšanu un tautsaimniecību, bet ticības mācība būtu izvēles priekšmets, jo reliģiju nevienam nevar uzspiest pret paša gribu.

1917. gada 8.–13. jūnijā Tērbatā notika kongress, kura laikā tika pieņemta rezolūcija un lēmumi, kas bija pamats inteligentas personības koncepcijai 1920.–30. gados. Kongresa lēmumos tika noteikti tautskolas uzdevumi – ar mācībām un darbu bērņus ievadīt savas tautas un vispārējās kultūras dzīvē, piemēroties augošās personības miesas un gara vajadzībām, kā arī radīt iespēju ne vien izlietot kultūras bagātības, bet arī piedalīties pašā kultūras sekmēšanas darbā. Īpaša uzmanība vēršama uz audzināšanu, kurai jābūt vispusīgai – intelektuālai, fiziskai, ētiskai, estētiskai.

Kā atsevišķs punkts lēmumos iestrādāts latviešu valodas mērķis un uzdevums: dot plašas, vispusīgas valodas zināšanas, sagatavot skolēnus praktiskajai dzīvei, iemācīt fonētiski pareizi lietot literāro valodu; darīt skolēniem pieejamu, saprotamu latviešu un vispasaules daiļliteratūru, mākslu, tā izkopjot jauniešu sabiedriskos uzskatus, estētiskās un ētiskās jūtas, dodot iespēju pilnā mērā piedalīties savas tautas un visas pasaules kultūras dzīvē. [18, 25] Sevišķa vērība pievēršama tautas gara vērtībām, kurās atspoguļojas latviešu tikumi, vēsture, reliģija, daiļuma izjūta un gara skaidrība. Kongresa rezolūcija:

Tautskolas uzdevums – sagatavot skolēnus tā, lai tiem būtu iespējama pilnīgāka dzīve.

Pamatojoties uz klasiskās un modernās pedagoģijas atziņām, arī turpmākos gados latviešu pedagogi runā par izglītotas, garīgi bagātas, darbīgas, tikumiskas personības veidošanos. Konkrētus estētiskās audzināšanas jautājumus risinājuši gan pedagogi, gan praktiķi, līdz ar to estētiskās audzināšanas teorija ir vairāk virzīta praktiskā gultnē.

A. Duges atziņas sasaucas ar Eduarda Pētersona (1882–1958) atziņām, kurš rakstījis: “..mācīšanās ir bērna ievadīšana kultūras vērtību pasaulē, attīstot bērnam snaudošos garīgos un fiziskos spēkus, lai izglītotu personību vispārības kalpībai.” [21, 9]

“Lai cilvēks dzīvotu pilnīgu dzīvi, tad nav jārūpējas par miesu vien, bet arī par gara izdaiļošanu. Ļoti nožēlojams tāds cilvēks, kura gars necenšas ne pēc kā cēlāka, pāri ikdienas rūpēm.” [21] Autors secina, ka latviešu tauta vispārīgās izglītības ziņā ir ātri gājusi uz priekšu, bet mākslas attīstībā tai nav tādu panākumu. Maz tautā izkopta gaume, tradīcijas, kas veicinātu mākslas attīstību. Autors iesaka organizēt plašus garīgās dzīves centrus, kur varētu vingrināties mākslās, tad arī dzīve kļūtu pilnīgāka un interesantāka un arī ļaudis tā netieksies uz pilsētu.

Arī Otto Svenne secina: “Patiesībā estētiskai audzināšanai ir būtiskāka nozīme kā fiziskai, jo tai ir tieši ētiski mērķi un noteikti tikumiska nozīme. Tikumība ir dabā, kur tā ir tikpat noteikta un negrozāma, kā visi dabas likumi. Daba ir patiesa. Tādēļ, ņemoties ar mīlestību un interesi pie dabas studēšanas, ar asinātu novērošanu un enerģisku darbību ātri un viegli ievadīsim bērnus dabas dievišķās parādībās.” [25, 34–35]

Viņš uzskata, ka skaistuma attēlošanā jāizšķir divi momenti: apkārtnes ietekmē uzņemto skaistuma elementu attēlošana ar dažādiem tehniskiem paņēmieniem – zīmēšanu, veidošanu, skaņu mākslu utt., garīgo pārdzīvojumu nodošana ār pasaulei ar ekspresijas paņēmieniem – mīmiku, žestiem, plastiku utt. Līdz ar to audzināšanā rodas divējādi uzdevumi:

1. Skaistumu redzēt un attēlot tehniskiem paņēmieniem.

2. Skaistumu pārdzīvot un attēlot ekspresīviem paņēmieniem.

Ieroči, kurus vispirms vajag attīstīt – dvēsele, acis, rokas un pieredze (nevis atmiņa). Līdzšinējā audzināšanā liela vērība pievērsta teorijai, bet tās avoti – fakti un notikumi telpā – paliek novārtā. Par daudz tiek apgrūtināta skolēnu atmiņa, pārāk maz prasīts praktiskais darbs, vērošana. Tieši dabā ir rodami neizsmeļami avoti estētiskai pieredzei un līdz ar to estētiskai audzināšanai. Bērnam ir iedzimtas tieksmes attēlot pieredzēto.

O. Svenne runā par “jauno metodi”, saucot to par intuitīvo. Tās pamatideja ir – saskaņoti attīstīt prātu, jūtas, redzi un roku veiklību. Tā pirmā vietā liek vērošanu, nojautu, dabisko ietekmi.

“It sevišķu vērību prasa mīlestības izkopšana pret dabu. Bērni mīl dabu instinktīvi un zināmā vecumā meklē tiešā saskarsmē iepazīties ar dabas dzīvi. Šis laiks sakrīt ar bērna augšanas periodu. Bērni mazāk jānodarbina ar abstraktām idejām, bet toties vairāk jāattīsta viņos tieksmes uz enerģisku darbību un dziņa pēc tieša darba savas apkārtnes pasaulē.” [25, 33–49]

Par jauno virzienu pedagogijā O. Svenne saka: pretēji agrākajiem tas mācīšanās un audzināšanā redzamu vietu ierāda mākslas elementiem un tādā kārtā plašās ļaužu masās tiek izkopta daiļuma izjūta un skaistuma izpratne, modinot tautas radošās spējas un audzinot sabiedrību.

Nozīmīgu ieguldījumu tautas estētisko vērtību pētniecībā devis Pēteris Birkerts (1881–1956): “Estētisko parādību lauks ir plašs un daudzpusīgs. Ir dabas estētika, kas aplūko dabas parādības, vērtējot tās no estētiskā viedokļa. Mākslas estētika, kas no estētiskā viedokļa aplūko mākslas parādības.” Latvju tautas estētika ir latvju tautas prātojumi un spriedumi par to, kas pasaulē ir daiļš un nedaiļš, respektīvi, skaists un neskais, tā runā arī par īpatnējo latvisko daiļumu un nedaiļumu. [6, 9] No latvju tautas estētikas mēs uzzinām par tās skaistuma izpratni. “Mūsu senči nav atstājuši mums rakstiskus

pieminekļus ne mākslā, ne zinātnē, ne filozofijā. Tā galvenie avoti, no kuriem varam smelties attiecīgās informācijas, ir tautas gara mantas.” [6, 8–11]

“Viss mūsu tautas dziesmu krājums ir kā zelta lietus, kas bagātīgi nolijis mūsu gara dzīves tīrumā. Viņās ir nevien dzīvības spēks, bet arī skaistums mirdzošā formā. Tā ir māksla un filozofija neskaitāmos zelta pilienos. Tautas garīgais tīrums, kur šie pilieni krituši gadusimteniem, tos uzsūcis un asimilējis dažādos veidos un veidojumos. Katra paaudze atradusi viņos spirdzinājumu, uzņēmusi sevī, iznēsājusi dvēselē un kā dārgu mantojumu sniegusi tālāk, nākamajām paaudzēm,” tā Birkerts par tautas gara mantojumu. [6]

Filozofe Milda Palēviča (1889–1972) secina, ka estētiskā attiecība nav attiecība tikai pret mākslu vai arī tikai pret skaistumu, tai ir specifiski īpatnējs sakars ar mākslu, saskaršanās ar radošo dzīvi. Estētiskā uztvere ir radikāli pretēja praktiskai dzīves uztverei. Estētiskais iespaids ir pats par sevi vērtība un reizē mērķis. [20, 25] “Estētiskā iespaidā galvenais ir subjekts, jo, ja nav cilvēka estētiskās uztveres, nav arī estētiskā iespaids, mākslas darbs tad ir tikai nenozīmīgs troksnis, nevajadzīga materiāla viela. Taču objektīvais faktors – paša mākslas darba reālā nozīme. Mākslas darbs tomēr ir estētiskā iespaids ierosinātājs un modinātājs, tas dod estētiskam pārdzīvojumam tā saturu un virzienu. Mākslas darbs, kura ārējās formās mākslinieks ir ietvēris zināmu savu pārdzīvojumu kopību.” Šis brīvības moments, kas veido estētiskās attiecības būtību, ir svētīgs iekšējai pasaulei. Iekšējais nemiers un neapmierinātība ar sevi, kas piemīt cilvēkam, kas savu dvēseli vēl nav pazaudējis, te it kā atrod skaidrību un noteiktību. Estētiskā iespaids kāpinājumā cilvēks it kā atrod ceļu uz sevi, attīstās viņa radošās darbības spējas un mēs jūtamies “sev tuvojušies”. Mēs atrodam un iepazīstam savas ilgas un savu nemieru. Mēs atrodam to, kas varētu dot dzīvei nozīmi, ja mēs darbotos sfērā, līdzīgi tai, kurā mūs pārceļ māksla. [20, 32–34]

Sava laikmeta pedagogu atziņās par estētiskā nozīmi personības veidošanās procesā spilgtu akcentu ienes A. Dauge, apvienojot fragmentāri paustās idejas vienotā veselumā – mākslas pedagogijā.

Aleksandra Dauges devums mākslas pedagogijā

Latvijas pirmās brīvvalsts laikā audzināšanas teorijas un prakses veidošanās norisinājās ciešā kopsakarā ar galvenajām tendencēm Eiropā – mākslas un personības pedagogijas, kultūrpedagogijas un sociālās pedagogijas, darba skolas un citu jaunās audzināšanas strāvu attīstību, kā arī ar eksperimentālās pedagogijas un psiholoģijas pētījumiem psihotehnikā, psihodiagnostikā. [2, 4] Tika studēta ārzemju praktiskā pieredze pedagogijā un psiholoģijā, tulkoti un izdoti ievērojami pedagogu un psihologu darbi – A. Ādlera, P. Blonska, Dž. Djūija, G. Čelpanova, S. Freida, G. Keršenšteina, E. Šprangera u. c. Līdz ar to audzināšanas teorija un prakse Latvijā cieši savijās ar Eiropas pedagoģisko domu un psihologu pētījumiem.

Pēc gara un ilga ceļojuma 1920. gadā A. Dauge ieradās Rīgā un uzsāka lasīt lekcijas pedagogijā. 1920. gada 24. aprīlī viņu ievēlēja par LU docentu Filoloģijas un filozofijas fakultātē. Par mākslas problēmu risinājumu centru kļuva šīs fakultātes Pedagoģijas nodaļa. [2, 114] To veidojot, A. Dauge izmantoja pieredzi, kuru guva, vērojot jaunos pedagoģiskos strāvojumus Vācijā, Krievijā, ASV un citur. Rezultātā veidojās patstāvīgi secinājumi un atziņas par mākslas izglītību un pedagoģiskās kultūras kopšanas iespējām Latvijā.

Līdzās darbam universitātē A. Dauge veica daudz citu pienākumu: lasīja lekcijas Tautas universitātē un vadīja tās mākslas un filozofijas nodaļu, bija lektors Kaučminde mājturības seminārā, vadīja Rīgas Latviešu biedrības kultūras nodaļas rīkotos priekšlasījumus, pastāvīgi strādāja pie dažādiem teorētiskiem darbiem. Viņš rakstīja žurnālos, dienas presē, pats vairākkārt bija šo izdevumu redaktors.

A. Duges redakcijā iznāca rakstu krājums "Jaunā dzīve" (1921–1925), lasītāji saņēma A. Duges rakstu sakopojumu "Kultūras ceļi" (1925), "Māksla un audzināšana" (1928), "Audzināšanas ideāls un īstenība" (1925), "Šekspīra rakstu antoloģija ar ievadu". Viņa "Saules skolu" latviešu tautskolotāji uzņēmusi "kā jaunu evaņģēliju". Sākot ar 1927. gadu, A. Dauge rediģēja Jaunatnes Sarkanā Krusta žurnālu "Latvijas Jaunatne". Kad 1925. gadā sāka iznākt žurnāls "Audzinātājs", A. Dauge tūdaļ to atbalstīja ar saviem rakstiem. Viņu interesēja literatūra, māksla, filozofija. No filozofijas domas pārstāvējiem – Hēgelis, Bergsons, Fišers, Lits, Diltejs, Trelčs.

Jāatzīmē, ka A. Dauge pievienojās vispārāztītajiem pamatprincipiem pedagogijā, kam svarīga nozīme audzināšanas darbā kopumā, kā arī mākslas pedagogijas attīstībā.

Pirmkārt, A. Dauge uzsver – katrā audzināšanas un skološanas darbā arvienu jātur acu priekšā viss veselais cilvēks. Šo ideju pārstāvējis jau Pestalocijs, arī modernajā pedagogijā tā ir atzīta. Katras

A. Dauge (1. rindā 3. no kreisās) ar kolēģiem pedagogiem un rakstniekiem

audzināšanas un mācības galamērķim jābūt nevis izskolot labu profesionāli, bet izaudzināt pilnīgu cilvēku. Šis princips tiek atzīts arī mūsdienu pedagogijā.

Otrkārt – audzinot un mācot jālūko audzēkņiem nevis visu gatavu vien dot rokā, bet ieradināt un iemācīt tos pēc iespējas arī patstāvīgi meklēt un atrast vajadzīgās atziņas. Tas ir aktivitātes jeb pašdarbības princips, kas atzīts vispārīgajā pedagogijā.

Treškārt – audzēkņu iespējami lielas individualizēšanas princips. Pedagoģija atzīst, ka gan katra indivīda, gan visas sabiedrības subjektīvās, arī objektīvās kultūras celšanas labā – audzināšanā un mācībās pēc iespējas rēķināties ar katra audzēkņa iedzimtām īpatnībām, tieksmēm, gara dāvanām. [7, 5]

A. Dauge secina, ka ne dabaszinātniskās, bet garazinātniskās domāšanas metodes spēj pietiekoši apgaismot un noskaidrot garīgās dzīves tapšanu, rosības attīstību, izpētīt un izskaidrot, kā cilvēks aug gara pasaulē, kā top par garīgās kultūras pasaules apzinīgu pilsoni, tikai šās metodes piemērotas audzināšanas fenomena noskaidrošanai, tās atbilst zinātniskai pedagogijai kā īpatnējai gara zinātņu nozarei. [7, 95] Pedagoģija pārstāv kultūru. Tās uzdevums ir vest topošās personības kultūras dzīvē, padarīt tos par kultūras cilvēkiem.

Pedagoģija ir kultūrfilozofiska disciplīna. Sociālā un individuālā kultūra ir viena otras pamats. Nav domājama un iespējama veselīga sabiedrība bez labi audzinātiem indivīdiem, bet indivīda audzināšanai tikai tad var būt labi panākumi, kad sabiedriskā dzīve norisinās sekmīgi.

“Abu spēku sadarbība, savstarpējā tuvināšanās ir droša garantija tautas garīgās dzīves uzplaukšanai, un tā vienādi ir jāveicina,” atzīmē A. Dauge. [7]

Valsts galvenokārt ir ārējas varas nesēja, bet kultūra nāk tīri garīgu prasību vārdā. Kultūra ir kaut kas augsts, cēls, garīgs un dvēselīgs.

Pedagoģija grib audzināt cilvēkus, visu dzīvi grib redzēt cilvēcīgu.

arī valsti gribētu pildīt ar augstāko cilvēcības ideju. Pedagoģiskā doma grib valsti humanizēt, uzsver A. Dauge.

Jo bagātāka un sarežģītāka top kultūras dzīve, jo nepārredzamāki tās saturī, jo grūtāk ir atrast piemērotas metodes, lai to visu jaunatnei pareizā veidā, daudzumā un izvēlē sniegtu, visu savā starpā saistītu, ik brīdi novērojot, vai jaunā cilvēka iekšējā dzīve tiešām izveidojas un izdaiļojas, atzīmē A. Dauge.

A. Dauge uzsver, ka mākslas lielais audzināšanas spēks un nozīme pedagoģijā jau sen ir atzīti. Ir zināms, kā māksla noskaidro, kārtu un izdaiļo jūtu dzīvi. Tā attīsta, izkopj gaumi. Māksla māca vērot, intīmi saprast dzīvi, cilvēkus, dabu, tā māca uztvert visa dzīvo dvēseli. Skola, mākslas priekšmetus istā mākslas garā pasniedzot, dara saprotamu un mīļu katru īstu mākslu un caur to paralizē sliktus, gaumi postošus, neistas mākslas iespaidus. "Tur, kur estētiskais moments skolas dzīvē un darbā, kā arī visā ārējā iekārtā tiek uzsvērts, tur mostas un attīstās spilgta skaistuma sajūta, nu ir zināms, ka tas, kas skaistumu sajūt, saprot un mīl, lēti rokas neaptraipa arī ar to, kas ētiski neglīts, zems un netīrs. Tā estētiskais tuvojas ētiskam, māksla kļūst par ētiska rakstura audzināšanas svarīgu faktoru." [10, 14]

Ir līdzeklis, ar kura palīdzību top iespējams "atvērt dvēseles". Tā ir – māksla. Interese par mākslu un mākslas sapratne mēdz būt zīme, ka ir interese par cilvēku un par viņa dvēseles dzīvi. Kur īstu mākslu augstu vērtē, tur tas rāda, ka cilvēku personību vērtē augstu, cilvēku dvēsele ir dziļu pārdomu un pētījumu svarīgs objekts. [8, 40]

"Mākslas mērķis taču ir – mūsos modināt skaidru dzīves izjūtu un izpratni, atverot kaut kādas vienas dzīves parādības īsto dabu, modināt nojaudu par visas dzīvības dabu, par viņas nelokāmo kārtību, nenovēršamo, nesalaužamo likumību un likt mums to izjust kā skaistumu. Ja mākslinieks bēdīgās, neskaistās vai arī briesmīgās dzīves parādības tā prot uztvert un rādīt, ka mēs aiz tām vai caur tām tiekam klāt visuma dzīves reālībai, ja mums mākslā tēlotā dzīves parādība atveras ne tik vien viņas pašas individuālā būtībā, bet reizē viņas

organiskos, negrozāmi likumīgos sakaros ar visuma kārtību, ja mēs viņas nenovēršamību sajūtam kā kaut ko, kas iekļaujas visuma lielā saskaņā kā neatņemams, vajadzīgs, dabīgs motīvs, tad mākslas uzdevums ir pildīts," atzīmē izcilais latviešu pedagogs A. Dauge. [8, 33]

Taču A. Dauge arī brīdina, ka, estētisko elementu pārmērīgi kultivējot, skolā var ieviesties nevēlams ārišķīgs estētisms, kas var veicināt skolēnu un jaunatnes pārmēru jūsmošanu, kas kavē vispusīgu personības attīstību.

Jaunās audzināšanas strāvas didaktika, kas uzsvēr skolēnu aktivitāti, apzinīgu pašdarbību, lielā mērā skolai palīdz pildīt savu uzdevumu – mācīt un reizē audzināt, lai audzēkņi vairāk zinātu, prastu, izaugtu kā personības. [10, 16]

Pedagogu galvenais uzdevums – dot audzēkņiem visas iespējamības novērot un pētīt, piegādāt nepieciešamo materiālu. Skolotāja pienākums ir meklēt attiecīgos pasniegšanas paņēmienus, lai bērnu novērošanas spējas un jūtas tiktu attīstītas ar vismazāko laika patēriņu.

A. Dauge (4. no kreisās) 20. gadsimta 30. gados laikabiedru vidū

A. Dauge uzsver, ka pedagoģiskā smalkjūtība, savdabīga pedagoģiskā "muzikalitāte", izkopta pedagoģiskā sirdsapziņa, prasme, kas orientē skolotāju tuvināties "dvēseliski apgarotai pedagoģiskai darbībai", mērķtiecīgi izraudzīties pareizos audzināšanas līdzekļus, raksturo pedagoģisko kultūru. [2, 118]

Mākslas priekšmetu apguvi nesekmē skolotāja darbs, kas tiek veikts pārāk pedantiski, respektējot oficiālās programmas priekšrakstus "Māksla nīkst, tiklīdz viņu grib iespīlēt stingru reglamentāciju rāmjos," saka kāds ievērojams vācu pedagogs A. Daugem. [8, 72]

Lai izkoptu un attīstītu skolēnos māksliniecisko gaumi, daudz lielāka uzmanība vēršama uz apkārtējās skolas vides sakārtotību. Tai jābūt tīrai, gaišai, piemīlīgai un daiļai, saka A. Dauge.

Aleksandra Dauges pamatatziņas mākslas pedagoģijā:

- ♦ pedagoģija – gara zinātņu nozare, kas par audzināšanas un izglītības uzdevumu uzlūko cilvēka garīgo spēju attīstības veicināšanu, rosinot augt gara pasaulei;
- ♦ cilvēka dvēsele uzņem iespaidus no garīgās kultūras. Iespaidu rosināta, dvēsele aktīvi un radoši reaģē uz visu, kas nāk no "objektīvā gara" pasaules, no mākslas, zinātnes, reliģijas;
- ♦ māksla māca vērot, izprast dzīvi, cilvēkus, dabu, uztvert garīgo pasauli. Tās mērķis – radīt izpratni par parādību īsto dabu, modināt nojautu par visas dzīvības dabu, par nelokāmo kārtību, nenovēršamo, nesalaužamo likumību, rosināt izjust skaistumu;
- ♦ mākslas vērtības atklājas saistībā ar estētisko audzināšanu. Mākslas audzinošais aspekts, mākslas funkciju realizēšanās izpaužas kā fantāzijas un māksliniecisko spēju attīstīšana, jūtu audzināšana, estētiskais pārdzīvojums.

Izvērstākus secinājumus par A. Dauges devumu estētiskā audzināšanā un personības attīstības jomā veikusi V. Liepa savā disertācijā pedagoģijas doktora zinātniskā grāda iegūšanai.

1. A. Dauges personā redzam (personību) pedagogu, pie kura meklēja atbalstu visa latviešu nacionālā kultūra. Viņš bija

- cienījams cilvēks, ievērojams zinātnieks pedagogijas laukā, spilgts valsts un sabiedrisks darbinieks, dziļas kultūras cilvēks.
2. Izcilā pedagoga A. Dauges pamatpārlicību un uzskatu centrā ir cilvēks. Viņa izpratnē cilvēks ir augstākā vērtība, pašmērķis. Kultūra ar visām tās parādībām – zinātni, filozofiju, mākslu, pedagogiju – ir tikai līdzeklis cilvēku garīgai izaugsmei.
 3. A. Dauge izvirza pilncilvēka ideju, saprotot ar to dziļas kultūras cilvēku, harmonisku personību, bet nevis šauru profesionāli. Kā atzīmē P. Jurevičs: "Šai pilncilvēka ideāla priekšstatā un visā A. Dauges pamatpārlicībā ir kaut kas dziļi priecīgs, optimisks, gaiši renesansīgs. Te ir arī kaut kas laikmetīgs, jo arī mūsu laikmets ir savā ziņā renesanses, atdzimšanas laikmets. Arī mūsu laikmetā atdzimst ja ne ticība cilvēkam, tad katrā ziņā ticība kvalitātes cilvēkam vispār, t. i., taisni tam, ko sludina A. Dauge."
 4. A. Dauge savos teorētiskajos darbos ir īstas un patiesas kultūras ceļu rādītājs. Viņš asi nosoda un kritizē katru diletantismu, paviršību, seklumu, bet līdz ar to viņš nemītīgi aicina uz dziļāku dzīves izpratni, pamatīgu izglītības, zināšanu un kultūras apguvi, lai gars arvien neatlaidīgāk meklētu dziļākus un plašākus udeņus. Lai skaidrāk atklātos īstas kultūras dziļumi, A. Dauge, pateicoties savai ļoti plašajai pedagogiskajai, estētiskajai, literatūrvēsturiskajai izglītībai un zināšanām, latviešu jaunatnei darījis tuvus arī pasaules lielos domātājus: Danti, Ibsenu, Šekspīru, Gēti, Nīči, Reskinu u. c.
 5. Par pirmo un galveno uzdevumu, kā tikt vaļā no diletantisma, pus kultūras un kā piekļūt īstai kultūrai un apskaidrotai dzīvei, A. Dauge uzskata pārdomātu jaunatnes audzināšanu un izglītošanu. Saskaņā ar savu pilncilvēka ideju viņš iecer veselu audzināšanas sistēmu, kurā ietverti viņaprāt nozīmīgākie audzināšanas principi, apskatīti visdažādākie audzināšanas faktori. Audzināšana ģimenē, skolā un sabiedrībā, skolotājs –

personība, dažādu audzināšanas veidu vidū estētiskā un mākslinieciskā audzināšana, filozofija – tas viss atrod savu iztīrājumu ideāla un realitātes sintēzes robežās.

6. Rādot mākslas nozīmi cilvēka audzināšanā, A. Dauge liek pamatus mākslas pedagogijai Latvijā ne tikai pedagogijas teorētiskajā jomā, bet realizējot to savā pedagogijas darbībā, arī skolotāju sagatavošanā Latvijas universitātē.
7. Meklējot un rādot apzinīgas audzināšanas ceļus, A. Dauge nonāk līdz pedagogijas kultūrai, par kuru var runāt tāpat kā par zinātnisku, māksliniecisku utt. kultūru. Pēc viņa domām, pedagogiskā kultūra ir tur, kur ir attīstīta gaume, izpratne un izjūta par īstām pedagogijas vērtībām. Viņš prasa, lai katrs, kas speciāli gatavojas jaunatnes audzināšanas darbam, izietu stingri zinātniskās psiholoģijas un pedagogijas skolu, bet tikpat nepieciešami tam ir arī pastāvīgi dzīvot mākslas pasaulē.
8. A. Dauges darbu stils ir izsmalcināts, valoda – dzejiska, salīdzinājumiem bagāta un gleznaina, ne sausi teorētiska.
9. Būdams pārliecināts, ka cilvēku augstākais uzdevums ir cik iespējams augstu pacelt garīgo un ētisko cilvēku kvalitāti, Dauge, protams, šo uzdevumu uzskatīja arī par savu (galveno) uzdevumu, tāpēc, pats arvien tiekdamiem pēc lielākas pilnības, aicināja darīt to pašu arī citus. Viņš daudzējādā ziņā pozitīvi ietekmējis sava laika jaunatni, skolotāju saimi. Katram, kas klausījies viņa runās un lasījis viņa rakstus, A. Dauge ir devis daudz auglīgu domu, radījis ideālus, kas mums arī šodien var būt piepildīšanas cienīgi. [19]

A. Dauge, būdams garīgi augstas kultūras cilvēks, izcils pedagogs, izprata topošā laikmeta pamatvērtības – kultūras, izglītības, mākslas nozīmīgumu harmoniskas personības veidošanā. Novērtējot mākslas nozīmi sabiedrības audzināšanā, kuras mērķis veidot kultūras cilvēku, A. Dauge atzīst, ka cilvēks, pats tiekdamiem pēc ētiskās un estētiskās pilnības, top par kultūras veidotāju.

Iepazīstoties ar vienu no Latvijas pirmās brīvvalsts laika izcilāko pedagogu – Aleksandru Daudi, atklājas savdabīgi daudzpusīga personība.

Dabas dotās spējas ir tās, kas veidoja A. Dauges personības attīstības virzību. Jau no agras bērnības kā īsts dabas bērns viņš pasaulē skatās ar dvēseles acīm un dzīvi redz kā skaistu ceļojumu, emocionāliem piedzīvojumiem bagātu. Nenoliedzami, lielu ietekmi uz A. Dauges personības attīstību, interešu virzību atstāja viņa vecāki, apkārtējā sabiedrība.

Intelektuālajām un garīgajām spējām harmoniski attīstoties, bija vērojama strauja A. Dauges personības izaugsme. Par to, ka personības

No kreisās: 1. rindā: Aleksandrs Dauge, Kārlis Balodis, Jēkabs Velme, Jēkabs Lautenbahs-Jūsmiņš, Ernests Felsbergs, Pēteris Šmits, Ludis Bērziņš. 2. rindā: Arnolds Speke, Juris Plāķis, Ernests Blese, Pauls Jurevičs, Maksis Nusbergers, Pauls Dāle, Kārlis Straubergs, Augusts Tentelis, Rūdolfs Jirgens, Pēteris Zālīte, Francis Balodis, Jānis Kauliņš

attīstības potenciāls bija liels, liecināja viņa plašās zināšanas un aktīvā dzīvesdarbība. Tādēļ A. Dauge savas personības būtību atklāj ne tikai kā pedagoģijas zinātnieks, bet arī kā rakstnieks. Abas radošās dzīvesdarbības, papildinot viena otru, radīja pamatu atziņām par mākslas nozīmi personības attīstībā. Vienlaicīgi tas sabalsojās ar pedagoģijas domas attīstības tendencēm pasaulē.

Apstākļos, kad sabiedrība pievērsusies izglītības procesa humanizācijai, katra cilvēka individualitātes izkopšanai, estētiskās audzināšanas darbs kļūst īpaši aktuāls.

Viens no svarīgākajiem mūsdienu pedagoģiskās darbības uzdevumiem ir veicināt izpratnes attīstību par sevi, attieksmi pret savas valsts un tautas tradīcijām un kultūrvidi.

Estētiskā audzināšana, kuras viens no mērķiem ir veidot un attīstīt noteiktus estētiskos ideālus, pēc būtības veido personību. Tāpēc estētiskā audzināšana cieši saistās ar citiem audzināšanas veidiem: tikumisko, patriotisko, fizisko utt. Caur estētisko uztveri tiek spēcīgāk ietekmēti visi personības raksturotājelementi, jo, kas uztverts emocionāli, tas nostiprinās cilvēkā spēcīgāk un pamatīgāk.

Mākslas izglītības aktualizācija mūsdienās iegūst īpašu nozīmību, jo līdz šim izglītībā tika akcentēta intelektuālo spēju attīstība, mazāk – harmoniskas personības izaugsme. Rezultāts ir vērojams sabiedrībā, kurā valda “auksta” gaisotne, un bērni ir tie, kuri šo noskaņojumu uztver. Ir novērots, kā vizuālās mākslas nodarbībās bērni atgūst garīgo līdzsvaru. Bērnu patstāvīga darbība, emocionāli ietekmējot, psiholoģiski sagatavo tālākai – radošai darbībai, uzdrīkstēšanās priekam.

Veidojot savu pedagoģisko pieredzi, vērojot mācību procesu, analizējot skolēnu psiholoģisko noskaņojumu, saskatāmas mākslas priekšmetu patiesās iespējas harmoniskas personības attīstībā.

Pētījums par A. Dauges devumu mākslas pedagoģijas attīstībā rosināja izveidot mākslas pedagoģijas definīciju: “Mākslas pedagoģija ir pedagoģijas zinātnes apakšnozare, kas nopamato audzināšanu ar

mākslas līdzekļu palīdzību, kā arī audzināšanas mākslu, kas ir galvenie harmoniskas personības attīstības līdzekļi." [1, 92]

Radīt apstākļus, lai kultūras vērtības rosinātu darbīgai sevis pašatklāsmei, kur māksla ir vērtējama kā kultūras attīstības nozīmīgs, būtisks faktors, ir mākslas pedagoģijas mērķis.

Gadsimtiem cauri vijas mākslas idejas audzinošais, vitālais spēks, kas nosaka laikmeta kultūrvēsturisko virzību. Radīt iespēju smelties spēku no šī visdzidrākā avota, lai kļūtu garā stipri, lai spētu paši radīt kultūras vērtības, ir mūsdienu mākslas pedagoģijas svarīgākais uzdevums.

Aleksandra Dauge atdusas vietā Lielajos kapos 2004. gada ziemā

BW 25

Labā cieņamais Ermaņķ.

Nu šīs šok sen kā mēnē
mums neesat presentijusi
(t.i. Balsij). Es jau gaidī
gadu, bet nevaru sagaidīt.
Kārtizmirskiet mūs!
Šīs redzot, kā pie mums
nauka Rēzners, Zenta M,
Rudzītis, tā tad, domāju,
Jums patikama kompanija.
Ēsiet mūli un iepriecensit
mūs labi dāv ar kādām
drejām.

Jums atzinīgi
padarījušis

A. Dauge

Aleksandra Dages rokraksts

Avoti un literatūra

1. Andersone V. Mākslas pedagogijas pamatatziņas – svarīgs personības veidošanās līdzeklis. Maģistra darbs. – R.: LU, 2001. – 99 lpp.
2. Anspaks J. Mākslas pedagogijas attīstība Latvijas Universitātē: vēsturiskā pieredze un risinājumi. / Latvijas Universitātes 80 gadu jubilejai veltītās 57. konferences materiāli. – R.: LU, 1999. – 113.–125. lpp.
3. Anspaks J. Pedagogijas idejas Latvijā. – R.: RaKa, 2003. – 476 lpp.
4. Asars J. Kopotie raksti. – R.: Raņķa apgāds, 1912. – 495 lpp.
5. Bārda F. Raksti 2 sējumos. 1. sējums. – R.: Liesma, 1999. – 619 lpp.
6. Birkerts P. Latvju tautas estētika I. – R.: Autora izd., 1938. – 696 lpp.
7. Dauge A. Audzināšanas ideāls un īstenība. – R.: Jēpes izdevn., 1928. – 126 lpp.
8. Dauge A. Māksla un audzināšana. – R.: Valters un Rapa, 1925. – 168 lpp.
9. Dauge A. Manā jaunības zemē. – R.: Grāmatu apgāds “Rīts”, 1928. – 159 lpp.
10. Dauge A. Raksti II. Kultūras ceļi II. – R.: Jēpes izdevn., 1925.
11. Dauge A. Skolas ideja. – R.: Valters un Rapa, 1924. – 29 lpp.
12. Dauge A. Vispārīgā pēdagogģija. Latvijas universitātē lasāmo lekciju kurss. – R., 1932. – 26 lpp.
13. Hergerts A. Galvenās strāvas tagadnes pēdagogģiskā dzīvē. – R.: Rīts, 1927. – 181 lpp.
14. Jurevičs G. Aleksandrs Dauge savā dzīvē un gara pasaulē. – R.: Grāmatu apgādniecība A. Gulbis, 1937. – 56 lpp.
15. Ņestere I. Latvijas Tautas universitāte tautas izglītībai // Skolotājs. – 2000. – Nr. 6.

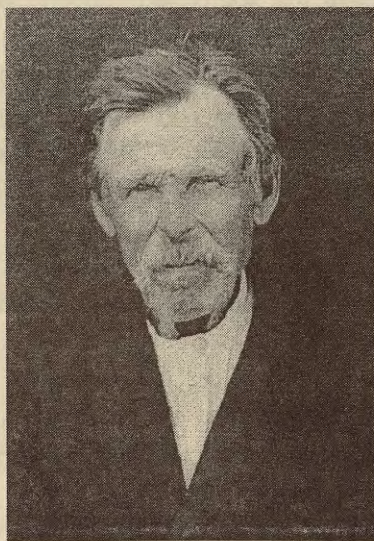
16. Lapiņš J. Aleksandra Dauges dzīve un darbi // Latvju Grāmata. – 1928. – Nr. 4.
17. Lapiņš J. Aleksandra Dauges dzīve un darbi // Latvju Grāmata. – 1928. – Nr. 5.
18. Latviešu skolotāju delegātu kongresa darbība un lēmumi Tērbatā no 8. līdz 13. jūnijam. – Tērbata, 1917. – 51 lpp.
19. Liepa V. Estētiskās audzināšanas, teorijas un prakses savstarpējā saistība skolotāju sagatavošanā Latvijā no 1920. līdz 1940. gadam. Disertācija pedagoģijas zinātņu kandidāta grāda iegūšanai. – R.: LU, 1990.
20. Palēviča M. Aistētiskā problēma. – R.: A. Gulbis, 1936. – 172 lpp.
21. Pētersons E. Vispārīgā didaktika. – R.: A. Gulbis, 1931. – 130 lpp.
22. Poruks J. Kopotie raksti XVI. – R.: Jāņa Rozes izdevums, 1929. – 207 lpp.
23. Sokolova I. Zenta Mauriņa. Dzīves un daiļrades lappuses. – R.: Liesma, 1991. – 205 lpp.
24. Students J. A. Vispārīgā paidagōģija I. – R.: RaKa, 1998. – 330 lpp.
25. Svenne O. Modernie audzināšanas līdzekļi. – R.: Valters un Rapa, 1930. – 197 lpp.
26. Zeile P. Romantisma estētika. – R.: LPSR Kultūras ministrijas Mācību iestāžu met. kab., 1976. – 36 lpp.

Handwritten signature in cursive script, possibly reading "J. H. [unclear]"

JĀNIS SILIŅŠ UN SKOLU MUZEJS LAIKMETU GRIEŽOS (1883–1960)

Šā gada 2. martā apritēja 120 gadu, kopš Rembates pagasta Glāzšķūņos dzimis Latvijas dabas pētnieks, pedagogs, ilggadējais Izglītības ministrijas Skolu muzeja pārzinis Jānis Siliņš. Viņš bija Rembates pusē iecienīta galdnieka Mārtiņa Siliņa trešais dēls. Māte mirusi, kad Jānim bijuši tikai divi gadi, tāpēc visi trīs zēni jau no bērna kājas raduši pie darba un patstāvības. No tēva dzirdētie stāstījumi kopējo pastaigu laikā Ogres upes krastos modināja zēnā interesi par dabas procesiem, palīdzēja iemīlēt dzimto novadu. Klusi čalojošās upes krastā, kur Jānis, bērns būdams, uzturējies stundām ilgi, vākdams gliemežvākus un skaistākos akmeņus, viņš, pēc paša vārdiem, brīžiem juties tik svētsvinīgi kā dievnamā. Šo upi un dzimteni, kur viņš

*J. Siliņa tēvs Mārtiņš Siliņš
1925. gadā*

J. Siliņš ar brāļiem Mārtiņu un Kārli 1912. gadā

mantoja interesi par dabas pētīšanu, pedagogs un muzejnieks ar dziļu mīlestību atcerējās visu mūžu, arī ilgus gadus mīdams akmeņaino trimdnieka taku.

Pēc vietējās pagastskolas un draudzes skolas beigšanas J. Siliņš turpināja izglītību Venjamina Blūma zīmēšanas un gleznošanas skolā Rīgā, kur apguva arī rasēšanu. Vienlaicīgi ar viņu, tikai vecākās klasēs, šajā skolā zināšanas un iemaņas apguvuši arī vēlākie mākslinieki – otas meistari Jānis Jaunsudrabiņš, Aleksandrs Štrāls, Voldemārs Zeltiņš, Arnolds Tigins un Augusts Julla. Pēc V. Blūma vadītās mācību iestādes beigšanas zināšanas tika papildinātas Viļņas zīmēšanas skolā, kuru nākamais muzejnieks absolvēja 1908. gadā.

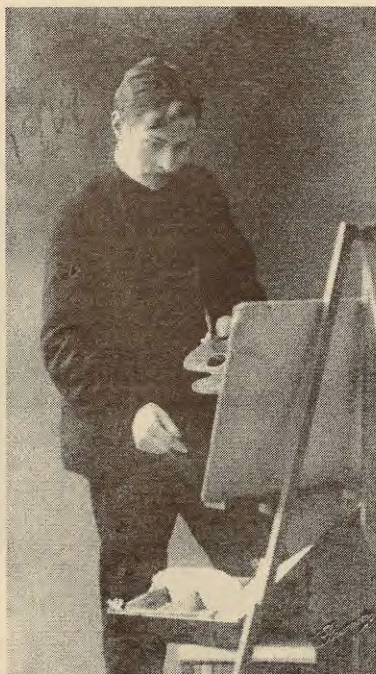
Pirmā pasaules kara laikā J. Siliņš, tāpat kā daudzi to gadu jaunekļi, bija spiests uzvilkt pelēko karavīra mēteli, un tikai garīgās dotības, izglītība un laimīga sagādīšanās paglāba rezervistu no frontes ierakumu dubļiem un asinīm. Viņš tika iedalīts 713. kara hospitāļa apkalpojošā personāla sastāvā Daugavpilī. Par galveno ķirurgu šajā kara medicīnas iestādē strādāja krievu profesors Aleksandrs Opokins, kurš mācību un zinātniskos nolūkos gatavoja savdabīgu frontē gūto ievainojumu kolekciju, proti, preparēja mirušo karavīru bojātos orgānus, gatavoja rasējumus, ārstēšanas aprakstus u. c. Darbam bija

nepieciešams cilvēks ar zināšanām zīmēšanā un rasēšanā un interesi par krāšanu un kolekcionēšanu. Šo pienākumu uzticēja J. Siliņam, kuram līdz ar to nācās apgūt arī preparatora mākas un iemaņas. Darbodamies visus kara gadus hospitāļa laboratorijā, nākamais Skolu muzeja pārzinis ieguva šajā nozarē lielu pieredzi. Dienesta beigās par labu darbu hospitāļa laboratorijā viņš saņēma profesora A. Opokina apliecinājumu par mākslinieka amata apgūšanu. Tas viņam ļoti noderēja, ilgus gadus darbojoties Latvijas Izglītības ministrijas Skolu muzeja pārziņa amatā.

Sakarā ar frontes tuvošanos 713. kara hospitāli 1917. gada rudenī pārcēla uz Maskavu. J. Siliņš izmantoja iespēju un, apmeklējams muzejus, mākslas galerijas un izstādes, papildināja savas zināšanas

V. Blūma skolnieks Jānis Siliņš ar saviem darbiem 1912. gadā

J. Siliņš glezno. 1904. gads

mākslas vēsturē. Minskā, uz kuriem drīz pēc tam pārcēla hospitāli, viņš iepazīnās ar radniecīgi domājošu meiteni – aptiekas darbinieci no Polijas – Sofiju Matz un noslēdza mūža derību.

1919. gada vasarā pēc lielinieku padzišanas Rīgā no Liepājas atgriezās neatkarīgās Latvijas valdība. Izglītības darbinieki ar saukumu gatavojās pirmajam mācību gadam neatkarīgajā valstī. Skolu dzīvē sākās radikāli pārkārtojumi, proti, jaunas izglītības sistēmas radīšana un mācību un audzināšanas darba pārveidošana.

Jau gadsimta sākumā Latvijā, īpaši Rīgā, latviešu skolotāju vidū bija izplatījies kustība par mācību procesa aktivizēšanu, ko skolotāji centās panākt ar plašāku mācību un uzskates līdzekļu izmantošanu stundās un darba principa ieviešanu mācību procesā. Tam kalpoja mācību līdzekļu krātuves – muzeji. Pirmo skolu muzeju Rīgā pēc mācību apgabala kuratora S. Prutčenko ierosmes svinīgi atklāja 1913. gadā Nikolaja ģimnāzijas telpās K. Valdemāra (Nikolaja) ielā 1c. Par muzeja pārzini iecēla Rīgas Lielās meiteņu skolas

direktoru F. A. Andersu, bet valdē ievēlēja tautskolu inspektoru Dievkociņu, pedagogu muzejnieku J. Novoselovu, Rihteru un Bojarinovu. Līdzekļus muzeja iekārtošanai piešķīra Izglītības ministrija. Prāvu summu muzeja ceļojošajai nodaļai krāsaino diapozitīvu iegādei ziedoja kurators A. Ščerbakovs. 1915. gadā muzeja eksponāti tika evakuēti uz Iekšskrieviju un pazuda. Tā kā šis muzejs kalpoja pārkrievošanas mērķiem, vairums latviešu skolotāju atteicās izmantot tā pakalpojumus.

Par muzejnieku darbības centriem latviešu skolotājiem Rīgā kļuva Ģederta Odiņa vadītā tirdzniecības skola Martas ielā 5 un skolotāja J. Grestes 1912. gadā dibinātā Skolu muzeju biedrība. 1919. gadā vairāki šīs kustības dalībnieki bija atgriezušies Rīgā un aktīvi iesaistījušies izglītības sistēmas organizēšanā neatkarīgajā Latvijā. Viņi joprojām loloja cerību par mācību metožu aktivizēšanu. Tam bija nepieciešama atbilstoša mācību materiālā bāze. Bet kara gados gandrīz viss bijušais skolu mācību inventārs bija gājis bojā. Jaunā valsts bija nabadzīga un nekādu lielu palīdzību nespēja sniegt. Vietējās pašvaldības iestādes, kas bija atbildīgas par skolu atvēršanu un mācību bāzes nodrošināšanu, bija vēl trūcīgākas. To saprata arī tā laika Izglītības ministrijas Skolu departamenta darbinieki, kuru vidū bija ne mazums jauno ideju piekritēju. Tieši tāpēc sanāksmē, kurā piedalījās Skolu departamenta darbinieki Krišs Melnalksnis, Fricis Adamovičs, Longins Ausējs, kā arī nākamais pilsētas 1. ģimnāzijas direktors Arturs Lesnieks un Rīgas tehnikuma direktors Ādolfs Vickofs, tika nolemts Rīgā atvērt Skolu muzeju. Tam, vismaz darbības sākumposmā, bija jāklūst par mācību un uzskates līdzekļu uzkrājēju un iznomātāju pirmām kārtām Rīgas un iespēju robežās arī tuvākās apkārtnes lauku skolām. Šo ideju atbalstīja arī Latvijas pirmais izglītības ministrs Kārlis Kaspersons.

Sākumā par Izglītības ministrijas Skolu muzeja pārzini iecēla skolotāju Jēkabu Delli, kuram bijusi pieredze muzeja vadīšanā. Laikrakstos tika ievietots sludinājums, ka Skolu departaments meklē

darbinieku mācību līdzekļu gatavošanai. Ar to iepazinās arī no Krievijas pārbraukušais J. Siliņš. Tas, ka krājēja darbs viņam bija tuvs kopā bērnības, bet preparatora māku viņš bija apguvis kara gados, pamudināja nākamo muzejnieku nekavējoties doties uz Rīgu, lai pieteiktos uz vakanto vietu. Pieņemšanas komisijas sastāvā bija K. Melnalksnis, F. Adamovičs un A. Vickofs. J. Siliņš atceras, ka komisijas istabā uz galda atradies kāda putna izbāznis, tādēļ uz jautājumu – ko viņš varētu gatavot skolu vajadzībām? – atbildējis, ka prot gatavot arī izbāžņus. Kad amata kandidāts bija uzrādījis arī A. Opokina izsniegto izziņu par preparatora māku un iemaņu apgūšanu, jautājums bija izšķirts un K. Melnalksnis apmierināts konstatējis, ka laimīgs gadījums ir atsūtījis viņam vispiemērotāko cilvēku. Komisija lūdza J. Siliņu nekavējoties stāties darbā.

Līdz ar to 1919. gada rudenī J. Siliņš uzsāka savas darba gaitas Latvijas Izglītības ministrijas Skolu muzejā, kas ilga ceturksni gadsimta.

Kā jau minēts, sākumā Skolu muzeju pārzināja skolotājs J. Delle, bet viņa vietnieks formāli skaitījās students Bēkmanis. Slimības dēļ J. Delle uz dzīvi Rīgā nemaz nepārcēlās un drīz vien no piedāvātā amata atteicās. Tāpēc 1920. gada 15. aprīlī par Izglītības ministrijas Skolu muzeja pārzini iecēla J. Siliņu, kurš pirms tam bija pieņemts par darbinieku Muzeja mācību līdzekļu nodaļā. Ar J. Siliņa stāšanos pārziņa amatā sākās muzeja organizēšanas darbs.

Lai gūtu kaut nelielu priekšstatu par skolu muzeju darbības specifiku, jaunais pārzinis apmeklēja vairāku Rietumeiropas valstu līdzīga profila iestādes. Pamatojoties uz gūto pieredzi, viņš nāca pie secinājuma, ka skolu muzejam katrā valstī, katrā konkrētā laika posmā ir īpatnējs raksturs un darbības mērķi un uzdevumi, ko nosaka nācijas etnopedagoģiskā doma un laikmeta izvirzītās prasības izglītības iestādēm. Šo atziņu viņš pieņēma par kredo, plānojot Latvijas Skolu muzeja darbu visos savas darbības 25 gados. Ar lielu enerģiju viņš uzsāka muzeja lietu kārtošānu un drīz vien secināja, ka darbs sekmējas,

jo pasākumam bija daudz labvēļu un atbalstītāju. To konstatēja arī Skolu departamenta darbinieki un jau pirmajā pārbaudē, kas notika 1920. gada beigās, Kārlis Dēķens atzina, ka šī mazā iestāde grib strādāt un strādā, tāpēc tai jāpalielina budžets.

Muzejs uzsāka darbu divās nelielās istabās Rīgas Valsts tehnikuma telpās K. Valdemāra ielā 1c. Sākās intensīvs Muzeja fondu komplektēšanas darbs. Neraugoties uz trūcīgajiem apstākļiem, Skolu departaments iedalīja līdzekļus dažu vērtīgu eksponātu iegādei. No privātpersonām nopirka gliemežu un tauriņu kolekciju, bet no Kurzemes bijušās bruņniecības ģimnāzijas Jelgavā ieguva inventāru. No Ģederta Odiņa tirdzniecības skolas jeb Martas ielas skolas, kā dažkārt tika dēvēta šī mācību iestāde, atstātajiem krājumiem mantoja 62 sienas tabulas, 450 stereoskatus, 32 preparātus cilvēka anatomijā, 12 kolekcijas tehnoloģijā, 13 ģeogrāfijas kartes, 42 jūras dzīvnieku un zivju preparātus. Daudzus eksponātus J. Siliņš izgatavoja pats, izmantodams pieredzi, ko bija ieguvis, darbodamies par laborantu kara hospitālī pie krievu profesora A. Opokina. Viņš krietni vien papildināja J. Grestes gatavoto preparātu kolekciju, ko muzejs ieguva no Ģ. Odiņa skolas. Ar materiālu cilvēka iekšējo orgānu preparēšanai muzeju apgādāja Rīgas 1. slimnīcas sekciju nodaļa kopā ar neatsveramu padomu, ko J. Siliņam sniedza ķirurgs Dr. Pauls Mucenieks. Pašu medītus un izbāztus meža putnus piegādāja mednieki no Kurzemes mežiem, bet zivis un jūras dzīvniekus – Baltijas zvejnieki. Ar preparēšanu Muzeja vajadzībām nodarbojās arī E. Kepens, kurš preparēja pat prāvu ziemeļbriedi un mežacūku. Vēlākajos gados preparēšanas darbus veica Kārlis Grigulis. Muzejnieku darba atvieglošanai inženieris Mīlenbahs, kurš tajā laikā vadīja Izglītības ministrijas Mācību līdzekļu nodaļu un bija atbildīgs arī par Skolu muzeja budžetu, piešķīra prāvu skaitu rokasgrāmatu dažādās nozarēs.

Pēc viena gada darbības telpas tehnikumā muzejam kļuva par šaurām. Tāpēc 1920. gada septembrī tas pārcēlās uz piecām vidēja lieluma istabām Valsts bibliotēkā Pils laukumā 2. Eksponātu skaita

Bijusī Skolu muzeja ēka Martas ielā 5

palielināšanai, kā arī novērojumu veikšanai J. Siliņš kopā ar preparatoru K. Griguli bieži vien rīkoja ekspedīcijas uz lauku rajoniem. Eksponātu vācēju darbības atvieglošanai un atbalstīšanai Izglītības ministrijas Skolu departaments ikreiz viņus nodrošināja ar pavadvēstuli vietējām pašvaldības iestādēm un sabiedriskajām organizācijām ar lūgumu sniegt ekspedīcijas dalībniekiem visāda veida palīdzību. Pateicoties sabiedrības atsaucībai, eksponātu skaits dienu no dienas pieauga, un drīz vien arī telpas Pils laukumā kļuva par šaurām. Tās vairs neapmierināja pat stacionāro nodaļu, bet iecere bija muzeja darbību paplašināt. To prasīja ne vien Skolu departaments, bet arī skolas, kuras gaidīja no muzeja konkrētu palīdzību. Tāpēc 1925. gadā muzejs tika pārcelts uz K. Valdemāra ielu 36a, kur Izglītības ministrijas ēkas augšējā stāvā un bēniņos tam tika ierādītas speciāli muzeja

vajadzībām sagatavotas telpas, kas sastāvēja no 15 lielām istabām. Jaunajā vietā iekārtoja arī akvāriju un terāriju nodaļu, kur eksponēja zivis, ūdensaugus, abiniekus, rāpuļus un kukaiņus. Muzeja darbinieki no Hamburgas Zooloģiskā dārza ieguva divus aligatorus – 28 un 36 centimetrus garus. Pēc 13 gadiem, kad tos nodeva Rīgas Zooloģiskajam dārzam, lielākais bija divi metri un 28 centimetri, bet mazākais – vienu metru un 81 centimetru garš, tāpēc tos turēt Muzeja telpās kļuva bīstami. Viens no šiem eksponātiem joprojām dzīvo un iepriecina apmeklētājus Rīgas Zooloģiskajā dārzā.

1924. gada 9. augustā sakarā ar Latvijas skolu piecu gadu darbības atzīmēšanu ar izglītības ministra K. Kasparsona pavēli tika nodibināts Latvijas Izglītības muzejs, kurā bija vācams un uzglabājams viss, kas attiecas uz Latvijas skolu attīstību. Muzeja organizēšanu un pārzināšanu uzticēja tautskolu direktoram Krišam Melnalksnim. Muzejs darbojās nelielā istabiņā Skolu muzeja telpās. Kad 1929. gadā K. Melnalksni no darba Izglītības ministrijā atbrīvoja, Izglītības muzeja eksponāti tika nodoti Skolu muzejam.

Ceļojošā nodaļa eksponātus skolām bija sākusī izsniegt jau 1922. gadā. 1925. gadā pēc pāriešanas uz jaunām telpām darbība tika paplašināta. Šajā nodaļā no 1 līdz 4 nedēļām bezmaksas lietošanā varēja saņemt visdažādākos mācību un uzskates līdzekļus, piemēram, tabulas, kartes, diafilmas, diapozitīvus, projekcijas aparātus, fizikas un ķīmijas aparātus, mikroskopus, modeļus, izbāžņus, kolekcijas, cilvēku un dzīvnieku skeletu fragmentus, preparātus un citas mācību darba aktivitēšanai nepieciešamas lietas. Muzeja ceļojošās nodaļas pakalpojumus varēja izmantot visu pakāpju un profilu mācību iestādes, augstskolas, lektoriji, kursi, kā arī privātpersonas, kurām šie nodaļas pakalpojumi bija nepieciešami. Par nozaudētiem vai sabojātiem eksponātiem to saņēmējam bija jāatlīdzina muzejam vai nu sabojātā mācību līdzekļa labošanas izdevumi, vai arī pilna tā vērtība.

Muzeja ceļojošās nodaļas pakalpojumi trūcīgajos pēckara gados skolām bija ļoti nepieciešami, lielākais vairums vietējo pašvaldību

izglītības iestādēm mācību līdzekļu iegādei varēja piešķirt ļoti niecīgas summas. Arī tirdzniecībā pēckara gados mācību uzskates līdzekļi ne vienmēr bija pieejami un to sortiments bija ierobežots un neapmierināja skolu vajadzības. Tāpēc Skolu muzeja pārzinis J. Siliņš visu darbības laiku, cik vien to atļāva budžetā paredzētās summas, rūpējās par ceļojošās nodaļas papildināšanu ar jauniem moderniem mācību un uzskates līdzekļiem.

Īslaicīgai lietošanai izsniedzamo mācību un uzskates līdzekļu skaits un sortiments gadu no gada palielinājās, un 30. gadu sākumā nodaļas rīcībā jau bija 33 228 priekšmeti. To skaitā varēja atrast arī vismodernākos Rietumeiropas un Amerikas valstu skolās lietotus mācību un uzskates līdzekļus, piemēram, Skolu muzejs pasūtīja mācību filmas no pasauleslavenās vācu filmuzņēmšanas firmas DFA. Te gan jāpiezīmē, ka ne visi ārzemju skolās lietotie mācību un uzskates līdzekļi atšķirīgo programmu dēļ bija lietojami latviešu skolās. Tāpēc daļa no tiem atradās stacionārajā nodaļā, noderēja demonstrēšanai vai arī tos izmantoja skolu un pedagoģijas vēstures pētnieki.

1. tabula

Izsniegto mācību un uzskates līdzekļu skaits:

1924. gadā – 15 582	1933. gadā – 71 112
1925. gadā – 33 089	1934. gadā – 48 494
1926. gadā – 56 526	1935. gadā – 51 557
1927. gadā – 93 944	1936. gadā – 57 557
1928. gadā – 59 487	1937. gadā – 60 354
1929. gadā – 75 090	1938. gadā – 49 961
1930. gadā – 93 991	1939. gadā – 50 689
1931. gadā – 93 741	1940. gadā – 33 639
1932. gadā – 83 741	

No 75 090 izsniegtajiem mācību līdzekļiem
1929. gadā skolas saņēmušas:

1. Rīgas pilsētas latviešu skolas	15 393	20,5%
2. Rīgas pilsētas krievu skolas	3 414	4,5%
3. Rīgas pilsētas vācu skolas	541	0,7%
4. Rīgas pilsētas ebreju skolas	3 503	4,7%
5. Rīgas pilsētas poļu skolas	211	0,3%
6. Rīgas pilsētas igauņu skolas	1 997	2,7%
7. Rīgas pilsētas lietuviešu skolas	2 335	3,1%
8. Privātpersonas un kursi	11 735	15,6%
9. Provincas latviešu skolas	35 422	47,2%
10. Provincas krievu skolas	539	0,7%

Skolu muzeja pārziņa sniegtās ziņas liecina, ka visintensīvāk ceļojošās nodaļas pakalpojumi tika izmantoti 20. gadu beigās un 30. gadu sākumā (sk. 1. tabulu). Piemēram, 1930. gadā, kad skolām un citiem klientiem izsniegto mācību un uzskates līdzekļu skaits sasniedza maksimumu, nodaļa bija izsniegusi gandrīz 94 tūkstoši visdažādāko mācību un uzskates līdzekļu. J. Siliņa atskaite par skolu muzeja darbību 1929. gadā liecina, ka šajā gadā visintensīvāk muzeja ceļojošās nodaļas pakalpojumus izmantoja provinces pilsētu un lauku latviešu skolas (sk. 2. tabulu). Pēc visa spriežot, tās varēja būt Rīgas tuvākās apkārtnes, kā arī dzelzceļa tuvumā izvietoto pilsētu skolas, jo autotransports tajos gados Latvijā vēl bija samērā vāji attīstīts. Otrajā vietā ar 20,5% ir Rīgas pilsētas latviešu skolas, kurām Skolu muzeja pakalpojumi bija vislabāk izmantojami. Trešajā vietā ar 15,6% palikušas personas un visdažādākie kursi, kas 20. gadu otrajā pusē bija sevišķi iecienīts izglītības papildināšanas veids. Kā atzīst muzeja pārzinis J. Siliņš, ļoti bieži ceļojošās nodaļas pakalpojumus izmantoja augstskolu docētāji, kursu vadītāji un lektori, lai ar uzskati papildinātu

savas lekcijas. No mazākumtautību skolām muzeja uzskates līdzekļus visvairāk izmantojuši ebreju skolu skolotāji (4,7%).

Īpaši atzīmējama arī nedaudzo lietuviešu un igauņu skoliņu skolotāju aktivitāte. Šīs skoliņas 20. gadsimta 20. gadu sākumā tika atvērtas dažās Latvijas pilsētās uz īpašu starptautisku konvenciju pamata. Samērā atturīgi pret muzeja ceļojošās nodaļas piedāvājumiem izturējušies vācu skolu skolotāji, kuri gada laikā izmantojuši tikai 541 uzskates līdzekli. Tas tāpēc, ka Rīgā dzīvojošie vācu tautības pilsoņi lielāko tiesu bija turīgi ļaudis un labprātāk nekā dažu citu mazākumtautību buržuā materiāli atbalstīja savas mācību iestādes. Tāpēc vācu skolu kabineti bija nodrošināti ar saviem mācību un uzskates līdzekļiem.

Lai paplašinātu skolām muzeja pakalpojumu izmantošanas iespējas, dažas no Rīgas attālāko pilsētu sabiedriskajām organizācijām bija atvērušas brīvprātīgus mācību un uzskates līdzekļu apmaiņas punktus, kas bez atlīdzības apkalpoja tuvākās skolas. Šādas muzeja filiāles darbojās Rūjienā, Liepājā un Rēzeknē, bet 1935. gadā tika atvērta arī Grīvā pie Daugavpils. Te tā darbojās līdz 1939. gadam. Turpretī pirmās trīs līdzekļu trūkuma dēļ darbību izbeidza jau 20. gadu beigās. Zināmā mērā tas bija iemesls izsniegto mācību līdzekļu skaita sarakstam 1928. gadā (sk. 1. tabulu).

1928. gadā ceļojošajā nodaļā izsniegto mācību līdzekļu skaits samazinājās arī tāpēc, ka šajā mācību gadā Latvijā plosījās masalu epidēmija, tāpēc Izglītības ministrija ieteica bez īpašas vajadzības Rīgu neapmeklēt, bet masveida pasākumi vispār bija aizliegti.

1. tabulas dati liecina, ka 1931./32. mācību gads muzejam atkal bija ražens, un ceļojošā nodaļa izsniedza gandrīz 94 tūkstošus mācību un uzskates līdzekļu. Taču pēc tam iestājās Skolu muzeja ceļojošās nodaļas lejupslīde. Tas, pirmkārt, tāpēc, ka 30. gados ekonomiskais stāvoklis Latvijas pilsētās un laukos sāka strauji uzlaboties. Lauku un pilsētu vietējās pašvaldības kļuva turīgākas un bija spējīgas piešķirt vietējo skolu uzturēšanai lielākus līdzekļus.

Līdz ar to pamazām uzlabojās skolu mācību materiālā bāze. Skolu kabineti papildinājās ar pašu iegādātiem mācību un uzskates līdzekļiem, un Skolu muzeja ceļojošās nodaļas pakalpojumi kļuva lieki.

J. Siliņa sniegtās ziņas liecina, ka ceļojošā nodaļa turpināja darboties arī 30. gados un skolas tās pakalpojumus izmantoja līdz pat 1940. gadam. Tomēr izsniegto mācību un uzskates līdzekļu skaits pamazām samazinājās, un Latvijas neatkarības pēdējā pastāvēšanas gadā nodaļa bija izsniegusi nedaudz vairāk par 33,5 tūkstošiem eksponātu. Par pirmo padomju varas gadu un vācu okupācijas gadiem ziņas nav sniegtas.

Cik noprotams, kara gados, kad satiksme ar Rīgu bija ierobežota un braukšanai ar vilcienu no Rīgas austrumu virzienā bija nepieciešama īpaša vācu militāro iestāžu atļauja, mācību līdzekļu izsniegšana lielāko tiesu aprobežojās ar Rīgas un tās tuvākās apkārtnes skolām. J. Siliņš vienīgi raksta, ka vācu okupācijas laikā daži mācību uzskates līdzekļi, galvenokārt mācību filmas, tika ievestas no Vācijas. Latvijas skolas izmantojušas gan tikai filmas par Rietumeiropas valstu kultūru un mākslas vēsturi.

Visus muzeja pastāvēšanas gadus ļoti aktīvi darbojās stacionārā nodaļa. Tās apmeklētāju skaits gadu no gada palielinājās. Viņus pievilka ne vien ar informāciju bagātās izstādes, bet arī muzejnieku rīkote lekciju cikli, skates, semināri, tikšanās ar ārzemju dažādu profesiju ļaudīm un citi pasākumi. Muzeja zālēs uzturējās un savu interesi apmierināja ne vien skolu jaunatne un skolotāji, bet arī dažāda vecuma, visdažādāko profesiju pieaugušie Latvijas pilsoņi un pat ārzemnieki. Apmeklētāji nāca gan pa vienam, gan veselām ģimenēm, ieradās ekskursijas gan no Rīgas, gan no visattālākajiem Latvijas pagastiem. Muzeju varēja apmeklēt arī pēc darba laika. Vakara apmeklējumus visvairāk izmantoja strādnieki un vakarskolu audzēkņi. Lielā ekskursantu pieplūduma dēļ vasaras sākumā laikā no 10. maija līdz 25. jūnijam iepriekš pieteiktos kolektīvos apmeklējumus pieņēma

arī svētdienās. Izglītības ministrijas Skolu muzejs bija kļuvis ne vien par izglītības, kultūras un zinātnes centru, bet arī par sabiedrības brīvā laika pavadīšanas vienu no visieciņākajām vietām pilsētā.

3. tabula

Muzeja stacionārās nodaļas apmeklētāju skaits:

1920. gadā – 4 792	1931. gadā – 11 537
1921. gadā – 8 350	1932. gadā – 18 814
1922. gadā – 9 364	1933. gadā – 19 537
1923. gadā – 8 034	1934. gadā – 11 060
1924. gadā – 4 613	1935. gadā – 23 234
1925. gadā – 9 810	1936. gadā – 16 761
1926. gadā – 8 406	1937. gadā – 10 080
1927. gadā – 11 840	1938. gadā – 6 651 ^{*)}
1928. gadā – 20 988	1939. gadā – 18 101
1929. gadā – 19 835	1940. gadā – 11 356
1930. gadā – 15 866	^{*)} no janvāra līdz jūlijam

Statistiskās atskaites liecina (sk. 3. tabulu), ka jau ar darbības pirmajiem gadiem muzejā apmeklētāju nav trūcis un to skaits ar katru gadu palielinājies. Sevišķi straujš apmeklētāju pieplūdums vērojams 20. gadu otrajā pusē, kad muzejs sāka rīkot izstādes, kurās ikviens interesents varēja rast kaut ko savām interesēm piemērotu. 1928. gadā Skolu muzeja izstāžu zālēs pabija gandrīz 21 tūkstotis cilvēku. Arī nākamajos gados šis skaits tikai nedaudz samazinājās. Kulmināciju apmeklētāju pieplūdums sasniedza 1935. gadā, kad muzejā bija iegriezušies 33 tūkstoši interesentu. Tas izskaidrojams ar lielo interesi par Kurzemes izstādi, kas tika rīkota, noslēdzot novada ekspedīciju.

J. Siliņš sniedz ziņas arī par muzeja stacionārās nodaļas apmeklētāju sastāvu (sk. 4. tabulu).

Skolu muzeja stacionārās nodaļas apmeklētāju sastāvs

1930. gadā muzeja stacionāro nodaļu apmeklējušas

15 866 personas. No tām:

♦ privātpersonas	1330	8,4%
♦ pamatskolu audzēkņi	5897	37,2%
♦ vidusskolu audzēkņi	1276	8,0%
♦ arodskolu audzēkņi	441	2,8%
♦ augstskolu studenti, kursanti un dažādu organizāciju locekļi	335	2,1%
♦ Āzijas izstādes apmeklētāji	6587	41,5%

Kā jau varēja sagaidīt, 1930. gadā viskoplāk bija apmeklēta Āzijas izstāde (41,5%), kur varēja iegūt ziņas par cilvēku dzīvi PSRS Altaja novadā. Jāņem vērā, ka Pirmā pasaules kara laikā šajā Krievijas nostūrī patvērumu bija radis ne viens vien bēglis no Latvijas.

Otrajā vietā ar 37,2% ierindojušies pamatskolu audzēkņi.

Apmēram vienādu interesi par izstādi izrādījušas privātpersonas un vidusskolu audzēkņi.

Pateicoties J. Siliņa izdomai un kolektīva saskaņotajai darbībai, Skolu muzejs samērā īsā laikā no sīkas mācību palīgiestādes bija izaudzis ne vien par plaši iecienītu brīvā laika pavadīšanas un intereses apmierināšanas vietu, bet arī par nopietnu izglītības, kultūras un zinātnes centru, vienīgo tāda profila iestādi Baltijā, ar plašiem starptautiskiem sakariem.

Pēc pārcelšanās uz K. Valdemāra ielu 36a, bet it īpaši K. Barona ielu 4, kur bija iekārtoti mācību kabineti, tajos daudzi Rīgas skolu skolotāji ar saviem skolēniem novadīja mācību stundas.

Kabinetus īpaši bija iecienījuši Rīgas minoritāšu vidusskolu eksakto priekšmetu skolotāji, kuru skolās līdzekļu trūkuma dēļ kabineti

nebija iekārtoti. Tā 1930. gadā Skolu muzeja kabinetos 61 skolēnu grupai ar 1520 audzēkņiem bija novadītas stundas šādos priekšmetos:

1) fizikā	51 grupai ar 1305 skolēniem,
2) cilvēka anatomijā	5 grupām ar 120 skolēniem,
3) ģeogrāfijā	3 grupām ar 45 skolēniem,
4) mineralogijā	2 grupām ar 50 skolēniem.

Šīs stundas labprāt atceras muzeja pārzinis: "Kad Muzejā ieradās Taivāns vai Rītiņš ar saviem skolēniem, es kaut kur nosēdos un ar izbrīnu noklausījos, kā skolotāji prot modināt savos audzēkņos interesi, lai tie iegūtu arvien vairāk zināšanu." Jāņem vērā, ka 20. gadi Latvijā bija skolotāju izmēģinātāju kustības ziedu laiki, un Leons Taivāns, kurš strādāja par skolotāju Friča Jansona vadītajā Rīgas paraugpamatskolā, popularizēja tajā laikā jauno un moderno projektu metodi. Visas viņa stundas bija atklātas, tajās varēja hospitēt ikviens interesents. Šo iespēju visbiežāk izmantoja lauku skolotāji, kas bija iebraukuši Rīgā. Tāpēc jāsecina, ka skolotājs L. Taivāns ieradās skolu

*J. Siliņš ar Dr. N. Tranzē (Transche) (LU docentu, ornitologu)
Kaņiera ezerā – putnu novērošanā 1943. gadā*

muzejā ne vien ar saviem skolēniem, bet arī ar veselu baru lauku skolotāju, kuri centās apgūt jaunās modernās mācību metodes.

Muzeju bija iecienījuši Latvijas universitātes mācībspēki. J. Siliņš atceras, ka ģeogrāfs profesors Reinholds Putniņš, kā arī daži citi viņa kolēģi ar saviem studentiem muzejā apgrozās ik mēnesi. Muzeja zinātniskajā bibliotēkā savus zinātniskos darbus veica pedagogijas un kultūras vēstures pētnieki, ģeogrāfi, ģeologi un citi zinātnes vīri. Kad Latvijas valdība 1932. gadā bija vienojusies ar ārzemju celtniecības firmām par hidroelektrostacijas celtniecību uz Daugavas pie Ķeguma, muzejā strādāja zviedru inženieri un izmantoja muzejnieku Daugavas ekspedīcijas laikā savāktās ziņas par Daugavas krastu bioloģisko sastāvu un upes profiliem.

Sākot ar 1925. gadu, Skolu muzejs periodiski rīkoja tematiskas izstādes, kas bija veltītas dabaszinību, ģeogrāfijas, vēstures un citiem aktuāliem jautājumiem, kā arī lēto vai moderno mācību un uzskates līdzekļu popularizēšanai. 1925. gadā muzeja apmeklētājiem bija iespēja iepazīties ar akvāriju un terāriju izstādi ar zivīm, ūdensaugiem, abiniekiem, kukaiņiem un rāpuļiem. Divu nedēļu laikā šo izstādi bija apmeklējusi 2141 persona. Pēc gada interesenti varēja apskatīt Latvijas dabas retumus. Šo iespēju tikpat ilgā laikā pacentās izmantot 795 apmeklētāji. 1927. gadā muzeja izstāžu zālē bija apskatāmi saldūdens augi un dzīvnieki. 1929. gadā tika rīkota jūras izstāde, bet 1930. gadā skatītāju vērtējumam nodeva tā saukto Āzijas izstādi. Eksponātu vākšanai šai izstādei muzeja pārzinis J. Siliņš kopā ar preparatoru K. Griguli 1928. gada vasarā trīs mēnešus pavadīja Krievijā (PSRS), Altaja novadā, kur vāca materiālus par novada vēsturi, floru un faunu, veica novērošanu, iepazīnās ar tautas paražām, kā arī tepīķu aušanas vēsturi un tehnoloģiju. 1930. gadā savāktie materiāli bija apkopotī un tika nodoti apmeklētāju vērtējumam Āzijas izstādes stendos. Šo pasākumu bija apmeklējušas 6587 personas.

Sevišķu interesi apmeklētājos izraisīja Daugavas izstāde. Eksponātu vākšanai šai izstādei tika organizēta īpaša ekspedīcija. Krāslavā

muzejs izīrēja vairākas laivas, kurās ekspedīcijas dalībnieki kuģoja no Krāslavas līdz Rīgai. Brauciens ilga 18 dienas. Vietās, kas ekspedīcijas dalībniekus īpaši interesēja, tika izdarītas īsākas vai ilgākas pieturas, kas bija nepieciešamas eksponātu vākšanai un zinātniskajam darbam. Savāktos materiālus pa dzelzceļu nosūtīja uz Rīgu. Bez muzeja līdzstrādniekiem ekspedīcijā piedalījās skolotāji, kā arī augstskolu docētāji – dažādu nozaru speciālisti. Viņu vidū bija ģeologi Nikolajs Delle, Zelmārs Lancmanis, ģeogrāfs Jānis Sleinis, fotogrāfs Alvīns Zandbergs, gliemežu speciālists Pētersons, ūdenslīdējs Pāvulāns, botāniķis Stukmanis, vēsturnieks Viktors Lamsters un mākslinieks Rūdolfs Pilādzis. Katram no viņiem bija noteikts konkrēts uzdevums, kas ekspedīcijas laikā bija jāveic. Ekspedīcija izpētīja Daugavas krastus no Krāslavas līdz Rīgai. Lai izstādes apmeklētāji iegūtu pilnīgu pārskatu par visu Daugavas tecējumu, ziņas par upi no iztekas Valdaja augstienē līdz Krāslavai tika savāktas no literatūras.

Brauciena laikā ģeogrāfs J. Sleinis bija izpētījis Daugavas profilus, bet Z. Lancmanis un N. Delle savākuši ne mazāk interesantu un svarīgu upes krastu iežu paraugus. Tos, kā jau minēts, savā darbā, gatavojoties Ķeguma HES celtniecībai, izmantoja ārzemju speciālisti. Vallija Rudzīte no K. Barona Latvju dainu krājumiem izrakstīja visas tautasdziesmas, kas bija veltītas Daugavai, un izdeva tās atsevišķā brošūrā. Otrā izdevumā tika apkopoti daudzi raksti par Latvijas likteņupi. To visu bija iespējams apskatīt izstādē par Daugavu, ko divu nedēļu laikā bija apmeklējušas 9877 personas.

1933. gadā muzeja darbinieki rīkoja Gaujas ekspedīciju. Brauciens ar laivām sākās pie Lejasciema un beidzās Carnikavā. Ekspedīcijas noslēgumā tika rīkota Gaujas izstāde. Triju nedēļu laikā to bija novērtējuši 13 062 interesenti. Atšķirībā no Daugavas un Gaujas ekspedīcijas Kurzemes rietumu novadus ekspedīcijas dalībnieki 12 dienu laikā apbraukāja autobusā. Te gan jāpiezīmē, ka daži speciālisti ar saviem iepriekš izraudzītiem objektiem iepazinās individuāli jau agrāk. Autobuss 12 dienu laikā, veicot apmēram 700 kilo-

metru, apceļoja Rucavas un Bārtas novadus, Rietumkurzemes valni, Austrumkursas platformu, kā arī Usmas vairogu. Ekspedīcijā piedalījās N. Delle, J. Sleinis, I. Veinbergs, J. Kalniņš, V. Rudzīte, V. Lamsters, kā arī Jānis Greste no Zemes bagātību pētīšanas institūta. Tika savākts bagātīgs materiālu klāsts. Izstāde aizņēma vairākus stāvus. Bija iekārtotas vēstures, ģeogrāfijas un dabaszinību nodaļas. No jauna šajā izstādē bija nākusi klāt Latvijas derīgo izrakteņu un rūpniecības nodaļa, kas bija Jāņa Grestes nopelns. Neliela istabiņa tika atvēlēta arī skolu attīstībai Kurzemē. Vēstures nodaļā izvietotie eksponāti sniedza ziņas par Kursas senvēsturi, viduslaikiem, kuršu ķoniņiem u. c. Ģeogrāfijas nodaļā bija apskatāma skolotājas E. Karlovičas vērtīgā un skaistā audumu un adījumu kolekcija. Otrā stāva lielo zāli aizņēma derīgo izrakteņu un rūpniecības nodaļa. Ar šo izstādi muzeja pārzinis J. Siliņš bija ļoti apmierināts. Žurnālā "Daba" viņš rakstīja, ka šī ir viena no labākajām, ja ne labākā, ko Skolu muzejs ir rīkojis. Sevišķi augstu viņš vērtēja izstādes audzinošo nozīmi, jo tajā daudz vērtīgu atziņu varēja gūt skolu jaunatne. Izstādi apmeklēja arī rakstnieks Jānis Jaunsudrabiņš. Viņš rakstīja: "Šī atkārtoti pagarinātā izstāde Skolu muzejā pelna ne tikai, ka viņu apmeklētu ikviens Latvijas pilsonis. Tā pelna, ka par viņu atkal un atkal runātu. Skatot bagātīgi savāktos derīgos izrakteņus, kļūstam it kā lielāki, pašapzinīgāki. Lai redz pašu zemes bagātības pēc iespējas daudzi, bet sevišķi jaunatne." Triju nedēļu laikā ar Kurzemes izstādi bija iepazīlušies 16 153 apmeklētāji.

1937. gadā muzejs rīkoja lēto mācību līdzekļu izstādi kopā ar skolotāju kursiem, kas bija domāti šo mācību un uzskates līdzekļu izgatavošanas un labošanas tehnoloģijai. Skolotāji, kas vēlējās tajos piedalīties, bija aicināti ierasties ar saviem pašdarinātiem mācību līdzekļiem, lai dalītos pieredzē. Šajā pasākumā dalību ņēma vairāk nekā 400 skolotāju, lielāko tiesu lauku skolu pedagogi.

Jāpiezīmē, ka šo kursu organizētājs, vadītājs un aktīvs līdzdalībnieks bija Jelgavas 2. ģimnāzijas bijušais skolotājs J. Greste, jo aktivizējošo mācību metožu un uzskatāmības izmantošanas mācību stundās popularizēšana bija viens no viņa mīļākajiem tematiem.

1938. gadā Skolu muzeja zālēs bija apskatāmi Ziemeļu valstu skolās lietotie mācību un uzskates līdzekļi. Ar savās skolās lietotajiem dažkārt arī pašu gatavotajiem, mācību līdzekļiem izstādē piedalījās Somijas, Zviedrijas un Dānijas visu pakāpju mācību iestāžu skolotāji, kā arī citu profesiju pārstāvji. No Somijas bija ieradušies 36 skolotāji ar 899 eksponātiem. Izstāde guva dzīvu atsaucību Latvijas skolotāju vidū. Pāris nedēļās to bija apmeklējuši 1625 interesenti, īpaši skolotāji.

Kā bezmaksas pasākums muzeja telpās notika Čehoslovākijas grāmatu izstāde, ko rīkoja Čehu un latviešu tuvināšanās biedrība. Trīsdesmito gadu beigās te sākās vairāki pasākumi, kas bija veltīti Valsts prezidenta Kārļa Ulmaņa rīkotajai Latvijas zemnieku jaunatnes organizācijas mazpulku 10 gadu darbības jubilejai 1939. gada septembrī. Tajā laikā Rīgā ieradās mazpulku delegācijas no visiem Latvijas pagastiem. Tika rīkots lāpu gājiens uz Brāļu kapiem, mazpulcēnu parāde Vienības laukumā Pārdaugavā, kā arī teātru, izrāžu, koncertu un muzeju apmeklēšana. Skolu muzejam tie bija īsti plaujas svētki, jo lauku skolu skolēni, bet it sevišķi skolotāji gribēja redzēt to mācību un uzskates līdzekļu krātuvi, ko varēja izmantot galvenokārt Rīgas skolas. Jāpiezīmē, ka šajā laikā Skolu muzejs jau bija pārcēlies uz telpām K. Barona ielā 4.

Skolu muzejs rīkoja arī ekskursijas, kas bija domātas lielāko tiesu Rīgas skolu skolotājiem. Pirmajā no tām, kas notika 1927. gadā, ekskursanti tika iepazīstināti ar Lielvārdes vēsturiskajām vietām, bet 1929. gadā viņi apmeklēja Baldones sēravotu dziedniecības iestādi un uzzināja, ka šī pilsēta ir vecākais kūrorts ne vien Latvijā, bet visā Baltijā. Kolekciju gatavošanai tika rīkotas vairākas ekskursijas uz lauku apvidiem, lai savāktu augu, dzīvnieku vai nedzīvās dabas paraugus. Tajās lielāko tiesu piedalījās muzeja līdzstrādnieki un aktīvākie Rīgas skolu skolotāji.

19. gadsimta otrajā pusē Klaucānu ezerā, kas atrodas Jēkabpils apriņķa Biržu pagastā, tika atrasts ļoti sens augs, kura atliekas

Skolu muzeja darbinieki 1936. gadā

konstatētas jau 55 miljonu gadu senos iežos – peldošais ezerrieksts (*trapa natans*). Par šo reto augu žurnālā “Daba” rakstīja arī J. Siliņš. Kā dabas retums sākumā tas atradās Zemkopības ministrijas uzraudzībā un aizsardzībā. 1924. gadā Klaucānu ezerā augošais ezerrieksts pārgāja Izglītības ministrijas pārziņā un tika nodots Skolu muzeja aizsardzībā, ko J. Siliņš, būdams liels dabas draugs, arī uzņēmās. Kā liecina mūsdienu dabaszinātnieks Eduards Vimba, uz šodienu peldošais ezerrieksts sastopams ne vien Klaucānu ezerā un Priekulānu ezerā, abus savieno neliela caurteka, bet arī Balvu rajona Pokrotas ezerā. Skolu muzejs šo savu vērtīgo eksponātu izmantoja galvenokārt kā pētniecības objektu zinātnieku vajadzībām.

Lai muzeja apmeklētājiem būtu vieglāk orientēties muzeja plašajā saimniecībā, 1931. gadā tika uzrakstīta un izdota brošūra – “Vadonis pa Izglītības ministrijas Skolu muzeju”, bet gadu vēlāk palīgs zinātniskajiem darbiniekiem – “Izglītības ministrijas Skolu

muzeja zinātnisko kolekciju saraksts". Sākot ar 1938. gadu, kad muzejs tika pārcelts uz K. Barona ielu 4, telpu izvietojums vairs neatbilda ceļvežos norādītajam. Tāpēc tie kā nelietojami suvenīru vietā tika izdalīti muzeja apmeklētājiem.

1938. gadā Izglītības ministrija pārcēlās uz jaunām telpām Vaļņu ielā 2, bet Skolu muzeja vajadzībām nodeva vairākus stāvus ēkā K. Barona ielā 4, kur bija izbūvētas telpas speciāli muzeja vajadzībām. Ēkā izvietoja arī Izglītības ministrijas Mācību līdzekļu nodaļu, Rakstniecības muzeju un skolotāju naktsmītnes. Skolu muzejs saņēma 14 plašas telpas, to skaitā trīs lielas zāles. Piemērota vieta tika ierādīta arī akvāriju un terāriju nodaļai. Iekārtoja zooloģijas, cilvēka anatomijas, ģeoloģijas un minerāloģijas, fizikas, botānikas, vēstures, ģeogrāfijas, skolēnu rokdarbu un pašizgatavoto mācību līdzekļu tehnoloģijas, kā arī mācību grāmatu nodaļu. Ķīmijas un bioloģijas kabineti bija iekārtoti atbilstoši vidusskolu programmu prasībām. Tajos, kā jau minēts iepriekš, Rīgas ģimnāziju, īpaši minoritāšu vidējo mācību iestāžu skolotāji ar saviem skolēniem vadīja stundas. 30. gadu vidū muzeja stacionārajā nodaļā bija ap 13 700 eksponātu. Skapjos, vitrīnās, stendos bija sakārtoti visdažādākie mācību un uzskates līdzekļi

visos priekšmetos to vēsturiskā attīstībā, sākot ar visprimitīvākajiem, ko lietoja mūsu senči skolu attīstības rītausmā, un

*Bijusī Skolu muzeja ēka
K. Barona ielā 4*

beidzot ar mūsdienās lietotajiem. Te varēja apskatīt bērnu ar irbuli sabakstītu Bībeli, ko lietoja mājniecībā, zoss spalvu rakstīšanai, pelnu trauciņu tintes nosusināšanai, zirņu maisiņu un žagaru bunti nesekmīgo sodīšanai, kā arī 30. gadu beigās skolās lietotos jaunākos mācību un uzskates līdzekļus.

Atsevišķās telpās glabājās muzeja ceļojošās nodaļas eksponāti, skaitā ap 33 200. Te bija diapozitīvi, diafilmas, sienas tabulas, kartes, preparāti, cilvēka un dzīvnieku skeleta fragmenti, mikroskopi, fizikas un ķīmijas aparāti un neskaitāmi citi mācību un uzskates līdzekļi visdažādākajos mācību priekšmetos. Visu šo bagātību ar apbrīnu un skaudību 1939. gada septembrī apskatīja arī šo rindu autors, kurš savas mazās lauku skoliņas mazpulka delegācijas sastāvā bija ieradies uz Valsts prezidenta Kārļa Ulmaņa rīkoto mazpulku organizācijas 10 gadu jubileju.

Darbu sākot, 1919. gadā muzejā bez pārziņa darbojās arī viņa vietnieks Arsēnijs Mateas, darbvedis, apkalpotājs un preparators. Drīz pēc tam par preparatoru tika pieņemts J. Siliņa draugs Kārlis Grigulis, kurš šos pienākumus ar labiem panākumiem pildīja ilgus gadus. Bez preparatora darba viņš uzņēmās arī ceļojošās nodaļas vadību. Pēc muzeja pārcelšanās uz jaunām telpām K. Valdemāra ielā 36a tika pieņemta otrā apkalpotāja.

Muzeja grāmatvedības dokumenti liecina, ka 30. gadu vidū muzeja gada budžets kopā ar darbinieku algām reti kad pārsniedza 19 tūkstošus latu. Tajā laikā muzejā darbojās pārzinis, viņa vietnieks, preparators, darbvedis un divi apkalpotāji.

J. Siliņš atzīst, ka ar līdzekļiem gāja grūti, jo ekspedīciju organizēšana un izstāžu rīkošana prasīja lielus izdevumus. Bija jādzīvo uz kredīta. Aizdevumus Siliņš parasti saņēma nevis no kredītiestādēm, kur bija augsti procenti, bet no iestādēm, kuru vadītāji simpatizēja muzeja darbībai un kurām bija brīvi līdzekļi. Viens no aizdevējiem bija Izglītības ministrijas intendants—kasieris Augusts Fišeris. Muzejs nekad ilgi parādā nepalika, jo interesantās izstādes bija labi apmek-

lētas, un, kaut arī ieejas maksa nebija liela, ienākumi parasti bija apmierinoši.

Lūk, neliela epizode no muzeja dzīves, kas liecina par iestādes patieso materiālo stāvokli. Kad 1938. gadā muzejam bija jāpārceļas uz jaunām telpām K. Barona ielā, pārzinim nebija līdzekļu transporta nolīgšanai. Tāpēc visu milzīgo daudzveidīgo saimniecību, sākot ar cilvēka ģindeni un beidzot ar ziemeļbrieža un mežakuiļa izbāzni, ar savām rokām pārnesa Rīgas ģimnāziju zēni. Pēc Izglītības ministrijas lūguma savdabīgo procesiju apsargāja pastiprinātas policijas patruļas.

Savā darbībā J. Siliņš balstījās uz sabiedrisko aktīvu, kur vispirms minami Rīgas skolu skolotāji – aktivizējošo mācību metožu piekritēji – Rīgas 1. ģimnāzijas dabaszinātniece Ella Rītiņa, Olava komercskolas vēstures skolotājs Pēteris Dreimanis, Rīgas Paraugpamatskolas skolotājs Leons Taivāns, Jelgavas 2. ģimnāzijas skolotājs Jānis Grešte, 6. pamatskolas pārzinis, dabaszinātnieks Zelmārs Lancmanis, 12. pamatskolas pārzinis Pēteris Kūla, ornitologs Kārlis Vilks, metodikis Eduards Reiziņš u. c. Vistuvākie palīgi viņam laikam gan bija daudzo ekspedīciju līdzgaitnieki Kārlis Grigulis, Jānis Grešte, Indriķis Rītiņš, Jānis Sleinis, Viktors Lamsters, zivkopis A. Zandbergs, krievu pedagogs un muzejnieks Jurijs Novoselovs u. c.

Tā kā muzeja darbs gandrīz vienmēr bija saistīts ar zinātnisko pētniecību, J. Siliņš nevarēja iztikt bez zinātnes vīru gudrajiem padomiem. Tādus viņš vienmēr saņēma no Latvijas universitātes docētājiem. Viņu vidū minami ģeologs Verners Zāns, minerālogs Otto Mellis, algologs Henrihs Skuja, ģeologs Aleksis Dreimanis un citi. Dzīvodams trimdā, tālu prom no dzimtenes, J. Siliņš par saviem skaistākajiem mūža gadiem atzīst tos, kad Skolu muzejs rīkoja savas daudzās izstādes, sākot ar 1925. gadu. Viņš raksta: "Tad darbs ritēja ar pilnu spraigumu, bieži bez pusdienas ēšanas, ar maizes gabalu rokā darbā līdz vēlai naktij." Ar dziļu mīlestību viņš atceras savus daudzus padomdevējus un palīgus: "Es tad īsti nesapratu, kāpēc tie visi nekad neatsakās, kad vajag viņu padoma. Tagad gan bez vārda teikšanas es

zinu un saprotu – mēs visi dziļi mīlējām savu Latviju, darbu un pānākumus tās labā.”

J. Siliņa interešu loks bija ļoti plašs, un Skolu muzeja pārzināšana nebija dabas drauga, jaunatnes audzinātāja un muzejnieka vienīgā aizraušanās. Viņš labprāt uzņēmās un apzinīgi veica vairākus citus pienākumus. Visus 25 gadus, būdams Skolu muzeja pārzinis, viņš daudz publicējās vairākos preses izdevumos. J. Siliņa spalvai pieder vairāk nekā 70 rakstu, kuru lielākais vairums veltīts vai nu Skolu muzeja darbības izgaismošanai, vai arī Latvijas dabas un vēstures objektu apzināšanai, pētīšanai un aizsardzībai.

J. Siliņš lielāko tiesu publicējies žurnālā “Daba”, “Daba un Zinātne”, “Mednieks un Makšķernieks” un dažos citos. 1936. gadā J. Siliņu uzaicināja uzrakstīt nodaļu par abiniekiem tā laika vispopulārākajā rakstu krājumā – “Latvijas zeme, daba un tauta”. Žurnālā “Daba un Zinātne” publicētā atsauksme liecina, ka viņš to ir godam veicis.

1923. gadā J. Siliņš kļuva par Latvijas Dabaszinātņu mīļotāju biedrības līdzdibinātāju un pirmo šīs organizācijas priekšsēdētāju. Viens no biedrības uzdevumiem bija apzināt, izpētīt un pasargāt Latvijas floras, faunas un nedzīvās dabas

*J. Siliņš ar mazmeitu Baibu un pūcīti.
1948. gads*

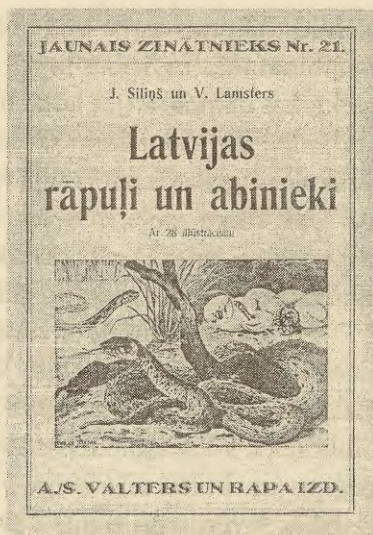
īpatnējākos objektus. Vienlaicīgi J. Siliņu interesēja arī vēstures objektu izpēte un popularizēšana. Viņš darbojās ne vien biedrības lektorijā, uzstādamies ar lekcijām par aktuāliem dabas aizsardzības, jautājumiem, bet kļuva arī par biedrības preses izdevuma – žurnāla “Daba” aktīvu līdzstrādnieku. Vairāki viņa raksti veltīti Latvijas muzeju tapšanas vēsturei, muzeju darba specifikai, to darbības virzieniem. Vairākos rakstos viņš ir pievērsies dabaszinību skolotāju organizēšanai, viņu darba koordinēšanai un uzlabošanai. Kopā ar skolotājiem Allu Rītiņu, Pēteri Kūlu un Zelmāru Lancmani viņš organizēja vairākus pasākumus, lai Latvijas dabaszinību skolotāju darbā ieviestu aktivizējošās mācību metodes, plašāku uzskates līdzekļu izmantošanu mācību stundās. Būdams dabas draugs un pazinējs, J. Siliņš bija dedzīgs ekskursiju organizētājs un atbalstītājs. Vairākos žurnāla “Daba” numuros bija ievietoti viņa raksti par ekskursiju organizēšanu, vadību, interesantākajiem ekskursiju objektiem un maršrutiem. Vairākas viņa publikācijas veltītas arī Skolu muzeja organizētajām ekspedīcijām, to maršrutiem, dalībnieku sastāvam, veiktajiem pētījumiem un to rezultātiem.

Lai atvieglotu dabaszinību skolotāju darbu, iepazīstinātu jaunatni un visu sabiedrību ar Latvijas floras un faunas retumiem, parādītu to nozīmi saimnieciskajā dzīvē, viņš kopā ar Lamsteru uzrakstīja un 1931. gadā

*J. Siliņam veltīts draugu apsveikums.
1933. gads*

Grāmatas "Latvijas rāpuļi un abinieki"
titullapa

izdeva populārzinātnisku apcerējumu – "Latvijas rāpuļi un abinieki", bet pāris gadus vēlāk interesentiem tika nodota brošūra "Latvijas zivis". Viņš neapmierinājās tikai ar akvāriju un terāriju nodaļas atvēršanu Skolu muzejā, bet aicināja dabaszinību skolotājus tos iekārtot katrā skolā. Lai atvieglotu skolotāju darbu, viņš uzrakstīja un 1928. gadā izdeva Latvijas Skolotāju savienības sāktajā sērijā – Palīgs skolotājiem – brošūriņu "Skolu akvāriju iekārtošana un to kopšana".

Iedzimtie talanti un izcilās organizatora spējas ļāva J. Siliņam ar darbinieku pieticīgo kolektīvu un necilo budžetu paveikt apbrīnojamu darbu – sākdamas no nulles, viņš samērā īsā laikā prata izveidot starptautiski atzītu izglītības, kultūras un zinātnes centru. 20. gadsimta 20. un 30. gados Rīgas Skolu muzejs bija vienīgā tāda profila iestāde Baltijas valstīs. To pazina ne vien Eiropā, bet arī Amerikas Savienotajās Valstīs, jo notika regulāra pieredzes un eksponātu apmaiņa ar Vašingtonas, Prāgas, Hamburgas un citu pasaules valstu lielāko pilsētu skolu muzejiem. J. Siliņa veikumu augstu novērtēja ne tikai Latvijas valdība. Viņš tika apbalvots ar Triju Zvaigžņu ordeni un Polijas, Zviedrijas un Čehoslovākijas Goda rakstiem.

Arī 30. gados viss it kā bija palicis pa vecam, proti, auga un attīstījās. Un tomēr, pēc 1934. gada valsts apvērsuma arī skolu mācību

un audzināšanas darbā bija noticis pavērsiens. Pēc autoritārā režīma nodibināšanās izglītības laukā noteicošo vietu ieguva konservatīvie spēki, kas demokrātijas laikā bija apvienojušies Nacionālo skolotāju savienībā un Vidusskolu skolotāju savienībā. Viņi izvirzīja prasību, lai skolas atgrieztos pie vecajām, tradicionālajām mācīšanas metodēm, kur īpaši tika popularizēta lekciju metode. Līdz ar to Izglītības ministrijas Skolu muzeja rīkotās aktivitātes zaudēja savu nozīmi, un to apmeklētāju skaits gadu no gada samazinājās.

Pēc pārceļšanās uz jaunajām telpām ievērojami tika sašaurināta akvāriju un terāriju nodaļa. Visus dzīvniekus nodeva Rīgas Zooloģiskajam dārzam. Līdz 1938. gadam muzejā darbojās zinātniskā bibliotēka, ko ar labiem panākumiem izmantoja tā laika skolu, pedagoģijas un kultūras vēstures pētnieki. Kopā ar arhīvu bibliotēkā glabājās ievērojams skaits vēsturisku un zinātnisku avotu, ko savās ekspedīcijās bija savākuši muzeja līdzstrādnieki.

Visu mācību priekšmetu skolotāji varēja izmantot viņus interesējošo metodisko literatūru. Bija savākta bagātīga mācību grāmatu kolekcija, ko vēsturiskā attīstībā bija izmantojuši Latvijas skolu skolotāji. Zinātniskā bibliotēka tika slēgta. Tās vietā izveidoja mācību grāmatu nodaļu. Visu pārējo pedagoģiskā satura literatūru nodeva Izglītības ministrijas bibliotēkai. Padomju varas gados tā nonāca Izglītības ministrijas Pedagoģijas zinātniskās pētniecības institūta zinātniskajā bibliotēkā. Pēc Latvijas brīvvalsts atjaunošanas laimīgā kārtā šīs grāmatas tika nodotas jaundibinātajam Rīgas skolu muzejam.

Ievērojami samazināja arī muzeja ceļojošās nodaļas eksponātu skaitu. Pirmām kārtām pēc īpašas komisijas vērtējuma iznīcināšanai nodeva novecojušos un nolietotos mācību un uzskates līdzekļus. Tos, kuri bija vēl labojami un izmantojami, Izglītības ministrija atļāva nodot valsts uzturētajām skolām to tālākai izmantošanai. Daļa norakstītā Skolu muzeja inventāra nonāca arī Kuldīgā, kur 1936. gadā pilsētas valde bija uzsākusi novada muzeja organizēšanu.

Šie mācību un uzskates līdzekļi negāja zudumā, bet joprojām tika izmantoti tautas audzināšanai, tāpēc to atbalstīja arī Skolu muzeja pārzinis.

Par Izglītības ministrijas attieksmi pret Skolu muzeju autoritārā režīma laikā ļoti skaidru priekšstatu sniedz fakts, ka 1928. gada 18. novembrī Jubilejas komisijas izdotajā grāmatā "Latvija desmit gados" ziņojumā par Izglītības ministriju kopā ar citām struktūrvienībām sniegtas ziņas arī par Skolu muzeja veikumu 10 darbības gados. Turpretī izglītības ministra J. Auškapa oficiālajā ziņojumā par Izglītības ministrijas 20 gadu darbību neatkarīgajā Latvijā, kas publicēts žurnālā "Izglītības Ministrijas Mēnešraksts" 1938. gada 11. numurā, ne vārds nav minēts par Skolu muzeja eksistenci, lai gan muzejs joprojām darbojās kā Izglītības ministrijas struktūrvienība.

Pēc autoritārā režīma nodibināšanās no darba izglītības sistēmā tika atbrīvoti vairāki jaunajai kārtībai nevēlami cilvēki, galvenokārt skolotāju izmēģinātāju kustības piekritēji vai viņu atbalstītāji. Šo darbinieku vidū bija arī Jelgavas 2. ģimnāzijas direktors Ģederts Odiņš. Represijām tika pakļauts arī Rīgas Paraugpamatskolas skolotājs, projektu metodes atbalstītājs Leons Taivāns, apvienotās mācības piekritēja Milda Martinelli, skolotājs K. Āre un vairāki citi. Represijām bija ne tik daudz pedagoģisks vai metodisks, bet politisks cēlonis, jo minētie darbinieki bija Latvijas Skolotāju savienības biedri, kura savukārt atradās stiprā sociāldemokrātu ietekmē. Konfliktēja ar autoritāro režīmu arī Jelgavas 2. ģimnāzijas skolotājs Jānis Greste, kurš kopš Martas ielas skolas laikiem bija Ģ. Odiņa līdzgaitnieks un latviešu muzejnieku kustības faktiskais aizsācējs. Paralēli darbam Jelgavas 2. ģimnāzijā viņš Latvijas Skolotāju savienības ietvaros Skolotāju mājā Rīgā Mednieku ielā 7 bija iekārtojis latviešu rakstnieku un dzejnieku stūrīšus, kas pēc tam izveidojās par Pedagoģijas muzeju. 1934. gadā Latvijas Skolotāju savienība tika slēgta. Tai piederošā māja Mednieku ielā pārgāja valsts īpašumā. Tika konfiscēti arī Jāņa Grestes savāktie materiāli. 1937. gadā uz J. Grestes

Pedagoģijas muzeja bāzes tika nodibināts Rakstniecības un teātra muzejs. Padomju laikā tas tika pārveidots par J. Raiņa Literatūras un mākslas muzeju, bet pēc Latvijas neatkarības atgūšanas pārtapa par Rakstniecības, teātra un mākslas muzeju.

Pēc Ģederta Odiņa atbrīvošanas no direktora pienākumu pildīšanas darbu Jelgavas 2. ģimnāzijā pameta arī Jānis Greste. Vēlāk ar lielu rūgtumu viņš rakstīja: "1935. gadā biju spiests atstāt 15 gadu darbu. Tāpat kā Jelgavā pašu padzina, manta palika. Bet Mednieku ielā atņēma pat piemiņas albumus un veļu."

1934. gada otrajā pusē Skolu muzejā sāka darboties divas jaunas personas – senjors un juniors Jāņi Grestes. Tas arī nebija brīnums, jo gan Jānis Siliņš, gan Jānis Greste senjors bija ļoti radniecīgas dvēseles – meklētāji, krājēji, muzejnieki un gala rezultātā līdz sirds dziļumiem pedagogi – jaunatnes audzinātāji. Būdams trimdā, J. Siliņš rakstīja: "Greste bieži vien nebija tikai skolotājs, bet arī melnā darba darītājs. Ja bija vajadzīgs organizēt kādu kabinetu vai muzeju, viņš strādāja nepārtraukti, ne vien dienā, bet arī visdziļākajā nakts melnumā." Faktiski J. Grestes pāriešanai uz Skolu muzeju bija cits iemesls. 1938. gadā viņš rakstīja Ģ. Odiņam: "Kustos pie Siliņa Skolu muzejā. Vadu nodaļu – Kurzemes derīgie izrakteņi un to izmantošana. Turpat Muzejā arī dzīvoju starp mežakuili un ziemeļbriedi." Viņš atzīstas, ka, strādājot pie Siliņa, ir vieglāk pārskatāms, kas notiek ar rakstniecības muzeja eksponātiem. Jāpiezīmē, ka Rakstniecības muzejs kopš 1937. gada darbojās vienā ēkā ar Skolu muzeju. Šīs relikviju krātuves eksponātus, starp kuriem bija rakstnieku un dzejnieku personīgās mantas, J. Greste ļoti augstu vērtēja, piebilzdams: "...ir lietas, kas, reiz izsaimniekotas, nav par jaunu iegūstamas."

Kopā ar Jāņi Gresti senjoru Skolu muzejā par ekskursiju vadītāju darbojās arī viņa dēls Jānis Greste juniors, Latvijas universitātes Ķīmijas fakultātes students. Darbodamies Skolu muzejā, J. Greste senjors kļuva Siliņam par neaizvietojamu palīgu. Milzīgā apmeklētāju atsaucība, ko izraisīja Kurzemes izstāde, lielā mērā bija J. Grestes

nopelns, proti, viņa iekārtotā izstādes nodaļa "Latvijas derīgie izrakteņi un to izmantošana tautas saimniecībā". 1937. gadā J. Greste gatavoja arī Zemgales izstādi, kur atkal redzama vieta bija ierādīta Latvijas zemes dziļu bagātībām. Apmeklētāju, īpaši jaunatnes, simpatijas iekaroja jaunais ekskursiju vadītājs Jānis Greste juniors ar savu erudīciju un emocionālo stāstījumu.

Būdams pedagogs un jaunatnes audzinātājs, J. Greste rūpējās arī par lauku skolām. Viņš izgatavoja nelielas piekaramas vitrīnas ar Latvijas derīgo izrakteņu paraugiem un izsūtīja tās lauku pamatskolām. 1940. gada jūnijā Latviju okupēja Sarkanā armija un nodibinājās padomju vara. Skolu muzejs pārgāja Izglītības tautas komisariāta, kā toreiz sauca Izglītības ministriju, pārziņā un tika pārdēvēts par Izglītības komisariāta Metodisko kabinetu un nodots ortodoksāla padomju pedagoga Roberta Miķelsona pārziņā. Šajā tā sauktajā baigajā gadā ar muzeju, tas ir, Metodisko kabinetu, izņemot nosaukuma maiņu, nekādas būtiskas izmaiņas nenotika, jo laiks bija pārāk īss. Toties gada baigumu muzeja darbinieki izbaudīja. Kolektīvs zaudēja savu jauno talantīgo ekskursiju vadītāju, bet J. Greste senjors – dēlu. 1941. gada 24. martā tika apcietināts Latvijas universitātes Ķīmijas fakultātes students Jānis Greste. Kad tēvs ieradās Centrālcietumā, lai noskaidrotu apstākļus, viņam atdeva dēla drēbes, bet dēls pazuda bez vēsts. Pat šī traģēdija nespēja salauzt granītcieto cilvēku. Cerēdams, ka brīnumi var notikt, viņš turpināja savu iemīļoto muzejnieka un zemes dziļu bagātību pētnieka darbu, vienlaicīgi nezaudēdams sakarus ar Skolu muzeju. Pāris mēnešu pēc traģēdijas K. Miķelsons bija atkal Maskavā, lai pildītu kārtējo partijas uzdevumu, bet Rīgā jau saimniekoja jauni "atbrīvotāji" – hitleriskās Vācijas armija.

Sekoja smagie kara gadi. Vācu okupācijas laikā Latvijas ģenerālapgabals, kā sauca okupētās Latvijas teritoriju, paralēli vācu militārajām varas iestādēm atļāva darboties arī vietējām pašvaldības iestādēm ar ļoti ierobežotām tiesībām. Neatkarīgās Valsts Izglītības ministrijas pienākumus veica apgabala izglītības un kultūras ģene-

rāldirektors. Viņa pakļautībā nonāca arī Skolu muzejs. Par tā darbību neviens neinteresējās. Lietvedībā nav izdevies atrast nevienu rakstu, kas attiektos uz Skolu muzeja darbību. Nedz okupācijas varas iestādes, nedz vietējā pašpārvalde nekādu kaut cik jūtamu materiālu palīdzību nesniedza. Arī no muzeja darbinieku puses liela aktivitāte netika izrādīta. Žurnālā "Izglītības Mēnešraksts" 1943. gada 11. numurā parādījās tikai viena J. Siliņa publikācija – "Ekskursijas plānam jābūt pārdomātam". Tikai pateicoties J. Siliņa un J. Grestes pašreizējai rīcībai, no iznīcināšanas izdevās pasargāt muzeja pamatfondus.

1944. gada oktobrī Rīgai tuvojās kārtējais "atbrīvotājs" – Sarkanā armija. Daudziem Latvijas iedzīvotājiem sākās moksliņais trimdinieka ceļš.

Lūk, daži līdz galam nenoskaidroti Jāņa Siliņa biogrāfijas dati. Skolu muzeja pārziņa domubiedrs, bijušais Rīgas 4. ģimnāzijas direktors Indriķis Rītiņš, kuram bija izdevība iepazīties ar Siliņa memoriāliem, raksta, ka muzeja pārziņa dzīvesbiedre Sofija Matz bijusi pēc tautības ebrejiete, tāpēc vācu okupācijas laikā, kad sācijas holokausta, ģimene pārdzīvojuši lielas bailes un uztraukumus. Iespējams, ka Siliņa pazīšanās Rīgas pašpārvaldes augstākajās aprindās palīdzēja nelaimīgi novērst un "žīdu šāvēji", kā vācu okupācijas laikā dēvēja Arāja vīrus, J. Siliņa mājas sliksni nepārkāpa.

J. Siliņš atceras, ka 1944. gada oktobrī, kad Sarkanā armija tuvojās Rīgai, viņš savā kabinetā veicis kārtējos dienas darbus, kad pie muzeja parādes durvīm pieturējusi vācu armijas mašīna un viņa kabinetā ienākušas vairākas personas. Šo cilvēku tautību, vārdus un viņu ieņemamo amatu J. Siliņš nenosauc. Atnācēji pieprasījuši, lai muzeja pārzinis kopā ar ģimeni nekavējoši nāk viņiem līdzi, lai dotos uz ostu, kur gaida kuģis, kas viņus nogādās drošībā. No J. Siliņa teiktā var secināt, ka viņš kā vācu okupācijas laika represētais nemaz ne-taisījās doties bēgļu gaitās un dzimteni pameta pret paša gribu. Tāpēc rodas šaubas arī par to, vai uzraksts uz sienas zem leoparda ādas "Uz atgriešanos!", ko muzeja darbinieki uzgāja vēlāk, maz bija J. Siliņa

J. Siliņš Skolu muzejā kopā ar sievu Sofiju un meitu Leju. 1928. gads

roku darbs. Par to, ka muzeja pārzinis nedomāja pamest dzimteni, liecina vēl viens fakts. Viņš muzeja darbiniekiem nebija devis nekādus norādījumus. Tikai ostā muzeja apkalpotājam Jurim Zelmenim, kurš bija atnācis viņu pavadīt, uzrakstīja norādījumu: "Nododu Jums – Jurim Zelmenim – Skolu muzeja telpas ar tanī novietotu inventāru, skaitā 46 928 priekšmeti, un lūzdu šīs vērtības glabāt un sargāt kā Latvijas valsts mantu pēc labākās sirdsapziņas līdz turpmākajam – Skolu muzeja pārzinis Jānis Siliņš 1944. gada 7. oktobrī." 8. oktobrī kuģis atstāja ostu, bet 13. oktobrī Rīgu ieņēma Sarkanā armija.

Atgriezīsimies J. Siliņa pamestajā Skolu muzejā. Kaut gan J. Greste bija aizņemts savā tiešajā darbā – Zemes bagātību pētīšanas institūtā, viņš nepameta novārtā arī bez saimnieka palikušo Skolu muzeju. Ar viņa gādību muzejs atsāka darbību. Rīgā atgriezās R. Miķelsons un uzsāka Skolu muzeja pārkārtošanu par Izglītības tautas komisariāta Metodisko kabinetu. Šo cilvēku ar Universitātes izglītību J. Greste cienīja, un padomju varas pirmajā gadā starp viņiem izveidojās pat zināma sadarbība. J. Grestem izdevās panākt, ka R. Miķelsons pārvarēja nepatiku pret sociāldemokrātiem un pasūtīja Kārlim Dēķenam uzrakstīt Latvijas skolu vēsturi, ko tas arī veica. Tomēr šī sadarbība nevarēja pastāvēt ilgi – pārāk dažādi cilvēki bija J. Greste un R. Miķelsons. J. Greste līdz pēdējam elpas vilcienam centās

panākt, lai saglabātu un atstātu pēcnācējiem kaut dažas kolekcijas, kas dotu iespēju nākamajām audzēm spriest par aizgājušās paaudzes dzīvi un darbību. R. Miķelsons turpretī pret muzeju, tāpat kā pret visu, kas bija saistīts ar neatkarīgās Latvijas skolu mācību un audzināšanas darbu, izturējās noraidoši. Vairāk par visu J. Gresti satrauca neuzticēšanās, atstādināšana no pienākumu pildīšanas. Tāpēc viņš bija spiests Skolu muzeju jeb Metodisko kabinetu pamest. Zināmā mērā to lika arī viņa veselības stāvoklis. Padomju varai nebija pieņemama neatkarīgās jeb tā sauktās buržuāziskās Latvijas skolu un izglītības sistēma. Sveša tai likās arī 20 gadu laikā uzkrātā un pārbaudītā pedagoģiskā darba pieredze. Tāpēc Latvijas PSR Ministru Padome ar 1951. gada 24. janvāra lēmumu apvienoja Skolu muzeju ar Valsts dabas muzeju, paturot pēdējā nosaukumu. Šis liktenīgais lēmums tika pieņemts deviņas dienas pirms Jāņa Grestes aiziešanas aizsaulē.

Bēgļu kuģis, kas 1944. gada 8. oktobrī pameta Rīgas ostu, vedā bēgļus pretī svešiem krastiem, pretī neziņai. Vēlāk J. Siliņš rakstīja, ka 1944. gada 7. oktobrī, atstādams muzeju pilnīgā kārtībā, viņš izjutis vislielāko drāmu savā dzīvē. Dzīve tomēr turpinājās, un arī bēgļiem no Latvijas bija jādzīvo. J. Siliņa ģimene nonāca Vācijā un apmetās uz dzīvi bēgļu nometnē Hafkrūgā netālu no Lībekas. Viņš sāka strādāt par skolotāju bēgļu bērnu skolā Elmshornā un Pinebergā, kur mācīja dabaszinības, vēsturi un zīmēšanu. Ar savām plašajām zināšanām un interesanto stāstījumu par dabu un dzīvnieku dzīvi viņš izpelnījās cieņu un mīlestību bērnu un viņu vecāku vidū. Vienlaicīgi jau ar pirmajiem trimdas gadiem viņš atsāka publicista darbu. J. Siliņa mērķis bija atstāt trimdā nokļuvušajai latviešu jaunatnei savas atmiņas par dzimteni, tās vēsturi, dabu, augu un dzīvnieku valsti. Dzīvodams Vācijā, viņš uzrakstīja grāmatiņu "Dabas vērotāja stāsti jaunatnei", kas tika izdota 1957. gadā. Iespējams, ka daļa krājumiņā ievietoto stāstiņu uzrakstīti vēl Latvijā pirms došanās bēgļu gaitās. Tajos autors zinātniski populārā veidā iepazīstina lasītāju ar tēvzemes skaisto dabu, dzīvnieku pasauli, dalās personiskajos pārdzīvojumos un piedzīvo-

jumos saskarsmē ar Latvijas dzīvnieku pasaules pārstāvjiem – zvēriem, putniem, rāpuļiem. Ar dziļu mīlestību autors atceras savu mirušo māti un domā par viņas piemiņas saglabāšanu. Iepazīstina trimdinieku jauno paaudzi ar Latvijas likteņupi Daugavu, tās teiksmaino senatni. Stāstiņi pirmām kārtām bija domāti jaunatnei, lai modinātu viņos interesi par pamesto tēvzemi, un katrā frāzē it kā bija saklausāms aicinājums to atcerēties. J. Siliņa grāmatiņa bija labākais līdzeklis intereses izraisīšanai jaunatnē par zaudēto dzimteni un tēvzemi.

1950. gadā J. Siliņa ģimene pārcēlās uz dzīvi Amerikas Savienotajās Valstīs un apmetās nelielā pilsētiņā Vusterā netālu no Bostonas. Tā kā ģimenes galva neprata angļu valodu, bet, lai to apgūtu, uzskatīja sevi par vecu, vairākus gadus, līdz pensijas vecuma sasniegšanai, viņš bija spiests strādāt dažādus gadījuma darbus un pat mazgāt traukus restorānos. Trimdinieks ar rūgtumu atzina, ka mēs, eiropieši, kas raduši strādāt radošu garīgu darbu, Amerikā laimīgi nekad nebūsim. Lai apmierinātu tieksmi pēc iemīļotās nodarbošanās, kam viņš bija veltījis sava mūža lielāko daļu, J. Siliņš arī Amerikas trimdā turpināja Vācijā sāktu stāstu sēriju par pamestās dzimtenes dabu, augu un dzīvnieku valsti. Kaislīgais Latvijas dabas pētnieks uzrakstīja otru grāmatiņu "Mēs, bērni un dzīvnieki", ko 1960. gadā, jau pēc autora nāves, klajā laida apgāds "Daugava". Tajā vienīgi J. Siliņam raksturīgajā, visiem labi saprotamajā valodā autors stāsta par Latvijas mežu un lauku putniem, mājputniem, meža un mājas dzīvniekiem un kukaiņiem. Līdz pēdējam mūža gadam viņš sadarbojās ar trimdas latviešu preses izdevumiem. J. Siliņa publikācijas atrodamas Austrālijas latviešu trimdinieku žurnālos "Latvija" un "Labietis", kā arī savas mītnes zemes Amerikas Savienoto Valstu tautiešu jaunatnei domātajā preses izdevumā "Mūsu Ceļš". Te lasāmi vairāki viņa stāstiņi gan no Vācijā izdotās grāmatiņas "Dabas vērotāja stāsti jaunatnei", gan arī no publicēšanai sagatavotā manuskripta grāmatiņai "Mēs, bērni un dzīvnieki". Žurnāla "Trimdas Skola" 1957. gada 10. un 11. numurā publicēts J. Siliņa īss pārskats par darbu, ko viņš veicis, 25 gadus

strādādams par Latvijas Izglītības ministrijas Skolu muzeja pārzini. Vairāki muzejnieka, dabaspētnieka un jaunatnes audzinātāja J. Siliņa stāstiņi publicēti arī bērniem domātajos izdevumos "Vālodzīte" un "Mazputniņš".

Žurnāla "Trimdas Skola" 1957. gada 17. numurā J. Siliņa līdzgaitnieks un domubiedrs kopš Skolu muzeja laikiem, kādreizējais Rīgas 4. ģimnāzijas direktors Indriķis Rītiņš apsveica J. Siliņu 75 gadu jubilejā un nodaļā "Mūža sējēji tautas druvā" plašākā rakstā pastāstīja lasītājiem arī par jubilāra mūža veikumu jaunatnes audzināšanas laukā dzimtenē un svešumā. Par to jubilārs jutās pagodināts un bija ļoti priecīgs, ka viņa raksts par Rīgas Skolu muzeja veikumu neatkarīgās Latvijas laikā ir nopublicēts žurnālā "Trimdas Skola". Vēstulē redakcijai viņš izteica pateicību par apsveikumu un pārliecību, ka tagad nu gan Latvijas Skolu muzeja vēsture netiks nodota aizmirstībai, bet ieņems atbilstošu vietu kopējā latviešu tautas kultūras vēstures sējumā.

J. Siliņš loloja skaistu sapni. 1954. gadā vēstulē Jānim Jaunsudrabiņam viņš rakstīja, ka būdams dabas draugs, viņš gribētu savā dzīvē vēl uzcelt pieminekli zaļajai ķirzaciņai Ogres upes krastā. Par nozēlošanu viņš nezināja, jo tas ir noslēpums ikvienam, "kam liktens skujas šķin", un 1960. gada "Trimdas Skolas" 18. numurā parādījās nekrologs "Jānis Siliņš mūžībā". Tajā teikts, ka Muzeja pārzinis 1960. gada 27. janvārī vēris acis uz mūžu un 30. janvārī pēdējā gaitā viņu izvadījis Bostonas latviešu draudzes mācītājs A. Galiņš.

Lai šo īso Rīgas Skolu muzeja un tā ilggadējā pārziņa dzīves likteņstāstu nebūtu jānobeidz minora toņkārtā, jāpavēsta, ka katru gadu vietās, kur savu bērniņu pavadīja Jānis Siliņš, ierodas viņa mazmeita Baiba un pārliecinās, ka mežrozīte Ogres upes krastā joprojām uzzied ik pavasari un aicina trimdā izklīdušos tautiešus un viņu pēctečus atcerēties tēvzemi. Un, kas zina, varbūt kādreiz dabas drauga mīļākās upes krastā arī pacelsies piemineklis Latvijas necilajam rāpulim.

*J. Siliņa mazmeita Baiba Menke
pie Ogres upes*

Latvijā nav apsīkusi skolu muzejnieku kustība. Gandrīz katrā izglītības iestādē skolotāja entuziasta vadībā darbojas lielāka vai mazāka skolēnu kopa ar mērķi apzināt, atrast, izpētīt, saglabāt sentēvu labāko pieredzi un izmantot to jaunatnes mācīšanai un audzināšanai tautiskā garā.

Atkarībā no darba apjoma un līdzekļiem iekārtots stūrītis, klase, gaitenis, galerija vai muzejs darba sasniegumu demonstrēšanai un izmantošanai. Darba vēriens atkarībā no apstākļiem ir ļoti dažāds: sākot ar vienkāršu novadpētniecības stūrīti nomaļā lauku skoliņā un beidzot ar moderni iekārtotu, uz zinātniskiem muzeju darba pamatiem veidotu, mūsdienīgu muzeju Rīgas Valsts 1. ģimnāzijā.

Visu šo dažādo kolektīvu darbu valstī koordinē un vada 1999. gada 16. aprīlī dibinātā Latvijas Skolu muzeju asociācija. Asociācijas vadība uzticēta pašaiizliedzīgajai muzejniecei Zinaīdai Soboļevai.

Sperts arī nākamais solis. Pateicoties muzejnieku kustības entuziastu Rīgas Valsts 1. ģimnāzijas skolotājas un muzeja pārzines Ainas Zumentes un Pieaugušo profesionālās tālākizglītības centra prezidentes Zinaīdas Soboļevas neatlaidībai, Rīgas Domes atsaucībai un Rīgas Skolēnu pils vadības viesmīlībai, 2002. gada 2. janvārī Rīgā K. Barona ielā 99 Skolēnu pils telpās svinīgi atklāts Rīgas Skolu muzejs (vadītāja Aina Zumente). Atliek novēlēt jaundzimušajam: "Laimīgu ceļu līdz nākamajam gadu simtam!"

Avoti un literatūra

1. Latvijas Valsts Vēstures arhīvs, 6637. fonds, 1. apraksts, 736.-744. lieta.
2. Новоселов Ю. Десятилетие Педагогического музея // *Сегодня*, 16 августа 1929 г.
3. Siliņš J. Izglītības ministrijas Skolu muzeja īss 1929. gada darbības pārskats // Izglītības Ministrijas Mēnešraksts (turpmāk IMM) – 1930. – Nr. 1. – 9. lpp.
4. Siliņš J. Izglītības ministrijas Skolu muzeja pirmo 10 gadu darbība // IMM – 1930. – Nr. 3. – 311. lpp.
5. Siliņš J. Izglītības ministrijas Skolu muzeja darbības pārskats par 1930. gadu // IMM – 1931. – Nr. 3. – 317. lpp.
6. K. P. Atsauksme par J. Siliņa sagatavoto iedaļu grāmatā “Latvijas zeme, daba un tauta” // *Daba un Zinātne*. – 1938. – Nr. 6. – 191. lpp.
7. Izglītības ministrijas Skolu muzejs // *Daba un Zinātne*. – 1939. – Nr. 1.
8. Siliņš Jānis / *Latvju enciklopēdija*, 3. d. – Stokholma, 1962. – 185. lpp.
9. Siliņš Jānis, muzeja darbinieks, mir. 27.01.1959. ASV / *Latvju enciklopēdija. Papildinājums*. – Stokholma, 1962. – 2282. lpp.
10. Unāms Ž. Siliņš Jānis. Es viņu pazīstu. / *Latvju biogrāfiskā vārdnīca*. – Grand Haven, Mich, 1975. – 439. lpp.
11. Siliņš J. Skolu muzejs patstāvīgajā Latvijā // *Trimdas Skola*. – 1957. – Nr. 10. – 374. lpp.
12. Siliņš J. Skolu muzejs patstāvīgajā Latvijā (turpinājums) // *Trimdas Skola*. – 1957. – Nr. 11. – 415. lpp.
13. Rītiņš I. Vēl par Skolu muzeju // *Trimdas Skola*. – 1959. – Nr. 17. – 649. lpp.
14. Rītiņš I. Mūža sējēji tautas druvā. – Jānis Siliņš // *Trimdas Skola*. – 1959. – Nr. 17. – 670. lpp.

15. Jānis Siliņš mūžībā // Trimdas Skola. – 1960. – Nr. 18. – 710. lpp.
16. Jaunsudrabiņš J. Kurzemes izstāde. / Kopoti raksti. – Rīga, 1985. – 15. sēj., 194. lpp.
17. Vilks K. Atmiņas par putniem. – R.: Zinātne, 1986. – 140. lpp.
18. Baltača I. Ir bijis Latvijā Skolu muzejs // Skolotāju Avīze. – 1987. gada 21. martā.
19. Staris A. Skolu muzeji Latvijā // Skolotāju Avīze. – 1988. gada 18., 20. maijā.
20. Menke B. Jānis Siliņš un Skolu muzejs 1919–1944 / Uzruna Latvijas Dabas muzeja 150. gadu jubilejā 1996. gada 6. jūnijā. (Manuskripts)
21. Staris A. Atceroties Rīgas Skolu muzeja vadītāju Jāni Siliņu viņa 115. dzimšanas dienā // Izglītība un Kultūra. – 1998. gada 19. martā.
22. Eipure M., Menke B. Priekšvārds grāmatai – Jānis Siliņš. Dabas vērotāja stāsti. – Rīga, 2003. – 7. lpp.
23. Eipure M. Latvijas Dabaszinātņu biedrības un Skolu muzeja dibinātājam Jānim Siliņam – 120 // Laiks. – 2003. gada 14., 21., 28., jūnijā, 5., 19., 26. jūlijā, 2. augustā.

Ardeirs Salares

ARTŪRA SALAKA RADOŠAIS DEVUMS MŪZIKAS ATTĪSTĪBĀ LATVIJĀ (1891–1984)

“Dziesmā izskan cilvēka dvēsele,” lasām A. Salaka pierakstos. Latvieša dvēsele izskan latviešu tautasdziesmā. Mūsu tautasdziesma skan tā, kā to gadu tūkstošos izauklējusi savrupi īpatnā un skarbā latviešu dvēsele. Latviešu tautasdziesmas apdare, tās bagātība izpaužas daiļskanīgā latviskā balsu spēlē.

Latviskais ornaments ir savdabīgs savā apdarē, kupls ir latviešu krāsu prieks, kā arī mūsu tautas dziesmu melodijas un izpildījuma veidi un balsis ir tautas garamantu neatņemama – bagāta un ražena – sastāvdaļa. Laika gaitā tautas garīgās vērtības – arī dziesmas – ir daudz cietušas gan no ļaunām, gan neprasmīgām rokām. Ar svešām ietekmēm latviešu dvēseli ir mēģināts novirzīt nepareizos ceļos, to ietērpjot svešos tērpos un greznojot svešām rokām. Tikai tautas gara lielais iekšējais spēks, ārkārtīgais sīkstums un neatlaidība, ar kādu latvietis turējies pie savām latviskām vērtībām, ir pasargājis lielo mantojumu un to saglabājis līdz mūsdienām. Tagad mūsu uzdevums ir šo dārgumu kopt, sargāt, izprast, spodrināt un ne tikai nebojātu, bet gan papildinātu nodot tālāk tiem, kas nāks pēc mums.

Artūra Salaka – latviešu komponista, mūzikas pedagoga, mūzikas metodiķa, diriģenta, koklētāja, kokļu meistara, tautasdziesmu vācēja un krājēja – vārds līdz šim retāk minēts, mūziķa un pedagoga personība visai maz pētīta. Arī 20. gadsimta zinātniskajā literatūrā nav atrodamas ziņas par Artūra Salaka darbību. Tādēļ vēlējos šo ilgo un

nepelnīto klusēšanu pārtraukt, lai mūzikas darbinieks Artūrs Salaks ieņemtu pelnīto vietu latviešu mūzikas kultūras vēsturē. Nav publikāciju un izdevumu par Artūru Salaku, kaut arī zināmu laika periodu (1913–1960) viņa vārds visai cieši saistīts ar Latvijas mūzikas attīstību (kas sevī ietver gan mūzikas daiļradi, gan mūzikas pedagoģiju, gan kokles instrumenta attīstību). Noteikti jāatzīmē, ka Artūra Salaka daudzpusīgā personība atklājas arī viņa pedagoģiskajā darbībā (1913–1944), kas līdz šim maz pētīta un atainota.

Liela palīdzību šī pētījuma gaitā sniedza Artūra Salaka dēls – Vilnis Salaks (dzimis 1939. g., komponists, pedagogs, J. Vītola Latvijas Mūzikas akadēmijas docents).

Liela daļa materiālu un piezīmju A. Salaka privātajā arhīvā bija rokrakstā, tādēļ radās nelielas grūtības ar rokraksta atšifrēšanu. Nenovērtējamu atbalstu pētījuma veikšanai netīši devis pats A. Salaks, savulaik izgriežot, apkopojot un saglabājot rakstus no dažādiem izdevumiem par sevi, savu darbību – mūziku, koriem, koklēm, apkopotām draugu un laikabiedru domām.

Līdz šim faktiski nekur nebija pieejami pilnvērtīgi un detalizēti A. Salaka biogrāfijas dati, tādēļ centos dot ieskatu arī viņa dzīves gaitās, jo bez tā nav iespējama pilnīga personības atklāsmē. Nevienā avotā nav pilnībā atspoguļota A. Salaka daiļrade. Izpētot manuskriptus, esmu centusies to apkopot.

Biogrāfijas skices

Artūrs Salaks dzimis 1891. gada 20. aprīlī Latgalē, Franciskopoles muižā. Tur viņa tēvu tēvi kopuši savas druvas, tur arī paiet nākamā komponista, pedagoga pirmie bērnības gadi, tur gūti spilgtākie bērnības iespaidi.

Atceroties bērnību, A. Salaks atmiņās rakstījis: “Savu bērnību nesaucu laimīgu. Trūcīga pārtika, trūcīgs apģērbs. Augu savvaļā, sešas

vasaras cūkas ganīdams tēva apgaitas mežos: Katlešos, Stranikā. Naktis ar zirgu pavadīju pieguļā pie putnu dziesmām, svilpēm un klai-gām; dažkārt pie vilku gaudām un buku blāvieniem. Dziedāt mani mācīja šuvējmeitene Hvodinu Paulīne, kas mācījās pie manas mātes šūt. Un es pilnu balsi dziedāju līdz.” [20]

A. Salaka tēvs – Reinis Salaks – bija mežsargs un māte – Anna Salaka – šuvēja. A. Salaka dzimtajā pusē (tāpat kā citos Latvijas novados) bija dzīvas senās tautas tradīcijas, lielā godā tika celtas dziesmas un dziedāšana, kas jau bērnībā iespaidoja mazo zēnu.

A. Salaks raksta: “Pirmos iespaidus mūzikā guvu no mātes, kas agros rītos dziedāja korāļus. No šuvēju meitenēm māceklēm – tautas dziesmu un rotaļu meldījas, no pušiem iemācījos koklēt.” [20]

Skolas gadiem iesākoties, A. Salaks atgriezās savas dzimtas sētā – Vuķu mājās Vidzemē, tur arī apmeklēja Mārkalnes pagasta skolu.

Alūksnes draudzes skolas izlaidums 1907. gadā

*Artūrs Salaks – seminārists.
Valmiera, 1913. gads*

Vēlāk A. Salaka skolas gaitas turpinājās Alūksnes draudzes skolā, kuru viņš beidza 1907. gadā. Savu turpmāko dzīvi A. Salaks izvēlējās saistīt ar skolotāja profesiju, tādēļ iestājās Valmieras Skolotāju seminārā, kuru absolvēja 1913. gadā un tika nozīmēts darbā par skolotāju Valmieras draudzes skolā (1913–1914). Vēlāk sekoja darbs Rīgas pilsētas 16. pamatskolā (1914–1915). Pirmā pasaules kara laikā viņš strādāja Tartu latviešu bēgļu skolā (1915–1917). Jau Tartu laikā jaunajam pedagogam bija radusies doma apgūt arī kompozīcijas mācību.

Ar kompozīcijas mācību A. Salaks bija sācis nodarboties jau Tartu pie maz pazīstama komponista Grīviņa. Šis apdāvinātais cilvēks, pēc tautības latvietis, rakstīja mūziku vāciskā garā, bet nesaprasts tika aizmirsts.

Divi nākamie gadi (1917–1919) A. Salakam pagāja Krievijā, Jaroslavļas pilsētas bēgļu skolā, kurā mācījās latviešu bēgļu bērni.

Atgriezies Latvijā, A. Salaks ļoti īsu brīdi strādāja par pedagogu Valmieras pilsētas 1. pamatskolā (1919. gada 1. februāris–1919. gada 1. jūlijs), tad vienlaicīgi sekoja darbs Valmieras komercskolā (1919–1920) un Valmieras sieviešu ģimnāzijā (1920. gada 1. janvāris–1920. gada 1. jūlijs).

A. Salaks – Tartu latviešu bēgļu komitejas loceklis

Kā A. Salaks atmiņās raksta, doma kļūt par mūziķi viņam radusies Valmieras Skolotāju semināra laikā, kaut gan spēlēt vijoli iemācījās jau no Mārkalnes pagasta muzikantiem Jāņa un Pētera Irbēm.

Kļūt par vijolnieku jaunajam mūziķim iztraucēja Pirmais pasaules karš, un pēc kara šī dziņa bija jau apdzisusi. Tomēr vēlēšanās mācīties tālāk un uzņēma A. Salakam bija liela. Laba iespēja bija Rīgā tikko atvērtā Latvijas Valsts konservatorija (tagad Latvijas Mūzikas akadēmija).

A. Salaks raksta: “Doma kļūt par mūziķi radās skolotāju seminārā, pēc koncerta, kurā uzstājās bijušais seminārists Gauģis, Pēterpils konservatorijas vijoles klases audzēknis. Gribēju kļūt vijolnieks. Jau uzstājos pašdarbības koncertos, bet sākās Pirmais pasaules karš. Septiņi gadi. Un pārliecinājos – virtuozs no manis vairs neiznāks. Bet mūzika mīļa. Prieka asaras spiežas acīs klausoties. Kauns tās citiem rādīt. Revolūcija. Ļeņingrada, Maskava tālu. Un laime – Rīgā atver konservatoriju. Nedrīkst vairs garām staigāt, jāiet iekšā, jāliek

Latvijas Konservatorija.

1920
21 mācības gads.

Audzēkņa vārds *Salaks, Arturs*
Eestāšanās laiks *septembris 1920 g.*
Spezialpreekšmets *At specialteorija*
Klase *Prof. J. Vītola 1. klase.*

P. Jancuks
Obe. nolaid. *Starāns*

NB. Katram audzēknim pamatīgi jācepezastās ar grāmītiņā cevecotem preekšrakstem, kuri jūizpilda bez cerunas.

A. Salaka Latvijas konservatorijas apliecība

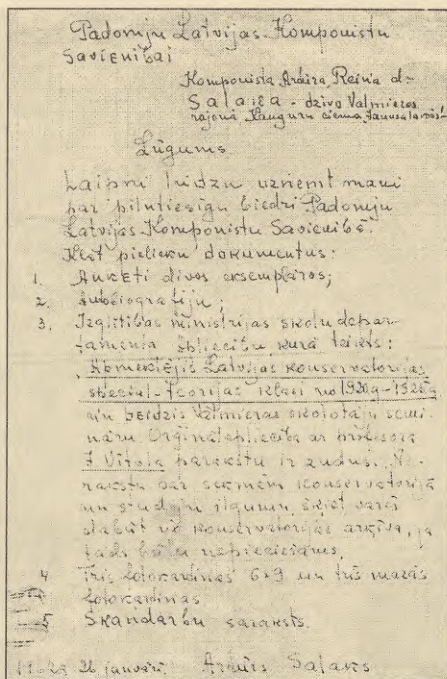
eksāmeni kompozīcijas, teorijas klasē pie profesora Jāzepa Vītola. Izturu un tieku ieskaitīts augstākā kursā. Necerēju, ka iznāks no manis komponists, jo prof. J. Vītols kādā stundā teica: "Galvu lieku ķīlā, ka ne no viena no jums kom-

ponists neiznāks." Palika skumji. Ko darīt – izstāties vai turpināt. Ne. Nepadoties, bet pierādīt, ka iznāks gan. Un, šķiet, nesmu ģēnijs, bet komponēt protu, kamdēļ nekautrējos lūgt, lai mani uzņem Komponistu savienībā." [20]

Tomēr Komponistu savienībā viņš tā arī netika uzņemts, varbūt pietrūka izglītības, varbūt nebija pietiekoši plaša darbu klāsta, bet šis nebūt nebija ne pirmais, ne pēdējais mēģinājums tikt uzņemtam šajā savienībā.

Mācības Latvijas Valsts konservatorijā Artūrs Salaks beidza 1925. gadā pēc mācību iestādē pavadītiem pieciem gadiem, bet diplomu tā arī nesaņēma, jo nebija uzrakstījis diplomdarbs. A. Salaks konservatoriju tomēr pabeidza, bet tikai 1928. gadā, kad jaunība bija sen aiz muguras. Un ne jau tāpēc, ka mācības konservatorijā būtu sagādājušas īpašu piepūli. Bija jāstrādā, jāpelna iztika.

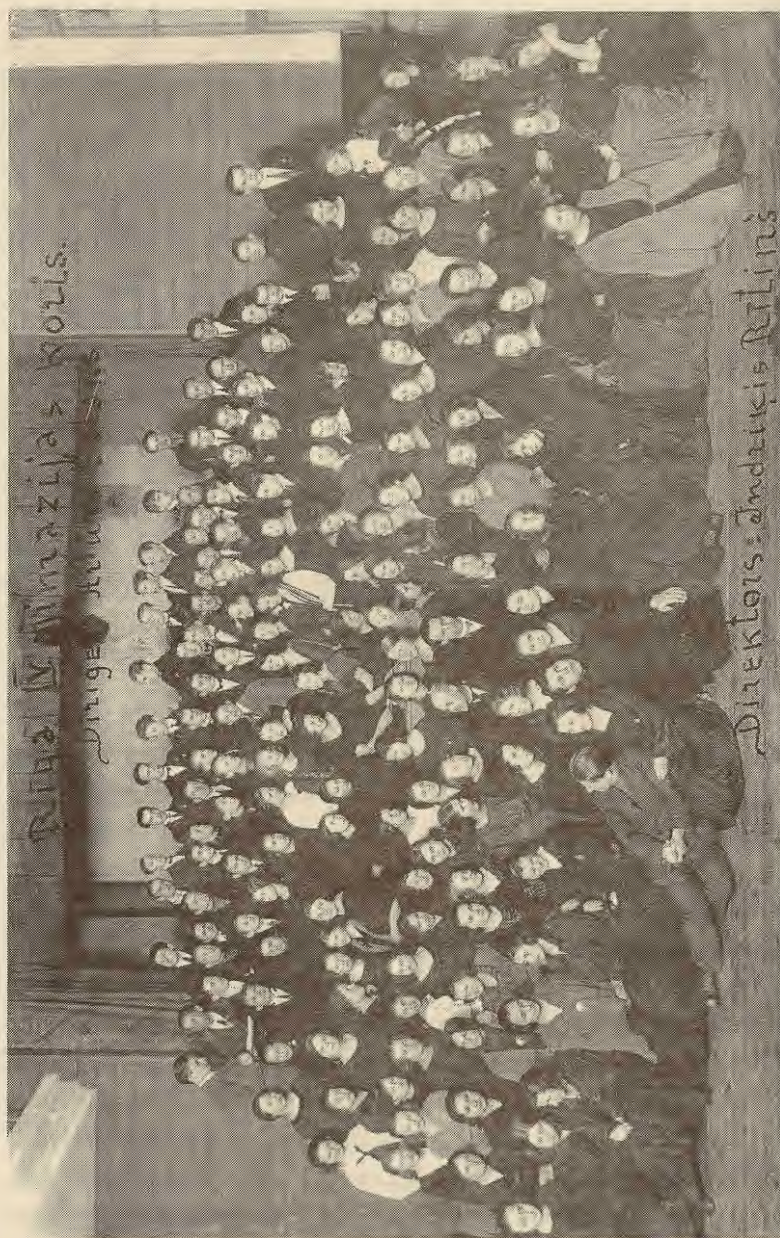
*A. Salaka iesniegums
Komponistu savienībai*

Studiju gados Rīgā topo-
šais komponists un pedagogs
turpināja pedagoģisko darbību,
strādādams Rīgas pilsētas
4. ģimnāzijā par mūzikas peda-
gogu un skolas kora vadītāju
(1920–1934).

Pedagogs raksta: “Strādāt
skolā un studēt, tā bija liela
piepūle. Tikai liela piepūle deva apmierinošus rezultātus. Arī priekš-
zināšanas bija zemākas par tām, kādas nepieciešamas vecākā kursa
studentiem. Kompozīcijas, teorijas kursu beidzu piecos gados, bet
brīvās kompozīcijas kurss palika nepabeigts.” [20]

1934. gadā A. Salaks pārstāja strādāt Rīgas pilsētas 4. ģimnāzijā
un uzsāka darbu Rīgas pilsētas M. Milleres ģimnāzijā (1934–1935),
tad sekoja darbs Rīgas valsts 2. ģimnāzijā, kurā mācīja gan mūziku,
gan vadīja arī skolas kori Viļa Olava komercskolā (1935–1938), pa-
pildus neilgu laika posmu strādādams arī Jūrmalas pilsētas ģimnāzijā
par dziedāšanas skolotāju. No 1940. gada līdz 1941. gadam A. Salaks
strādāja Rīgas pilsētas 39. pamatskolā, no 1940. gada līdz 1944. ga-
dam – atkal Valmieras pilsētas komercskolā, no 1941. līdz 1942. ga-
dam – Kauguru pagasta pamatskolā. Un ieguvums nenovērtējams –

Rīgas 4. ģimnāzijas koris. Diriģents Artūrs Salaks

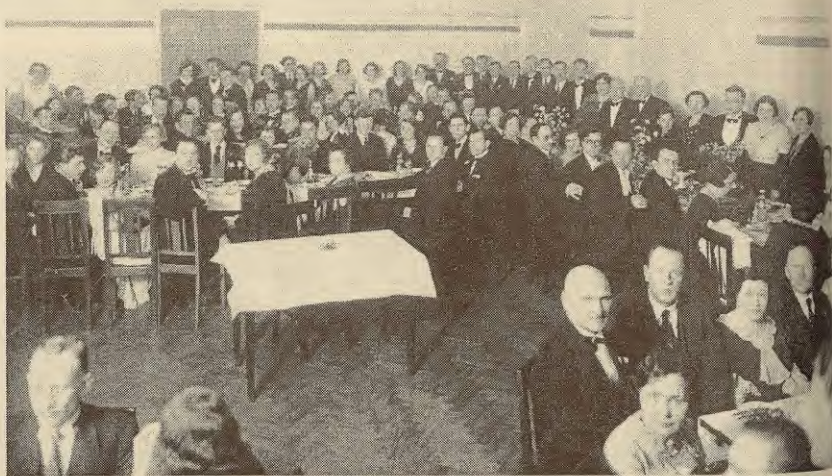

Rīgas V. Orlova komercskolas pedagogi skolas iesvētīšanas gadā

krājās pedagogiskā pieredze mūzikas mācīšanā, arī koru vadīšanā. Radās vēlme mainīt mūzikas mācīšanas paņēmienus, radās jaunas tautasdziesmu apdares.

A. Salaks – koru diriģents

Pabeidzis Latvijas konservatoriju un guvis pedagogisko pieredzi, A. Salaks bija nolēmis sevi apliecināt ne tikai kā pedagogs, komponists un skolēnu koru diriģents, bet arī kā pieaugušo kora diriģents. Viņam radās doma dibināt savu kori. 1927. gadā saujiņa kordziedāšanas entuziastu izveidoja "Fortissimo". Kora galvenā diriģenta pienākumus uzņēmās komponists un diriģents Artūrs Salaks, kā arī diriģents Kārlis Salmiņš.

Koris "Fortissimo" pēc koncerta. Diriģents Artūrs Salaks

Kora "Fortissimo" repertuāra pamatā bija tautasdziesmu apdares, kaut gan neizpalika arī lielākas formas darbi. Sešus gadus A. Salaks bija kora diriģents. Koris piedalījies gan dziesmu svētkos, gan dziesmu dienās Latvijā, viesojies arī kaimiņzemēs Igaunijā un Lietuvā, piedalījies neskaitāmos koncertos Latvijā. Koncertos tika atskaņoti arī latviešu komponistu skaņdarbu pirmatskaņojumi. Koris bija pirmais, kas atklāja latviešu klausītājiem Alfrēda Kalniņa Amerikas Savienotajās Valstīs sacerētās kantātes "Jūra" sarežģīto partitūru. Savā laikā koris bija viens no lielākajiem Latvijas koru kolektīviem (pāri par 100 dziedātāju).

Pēc Artūra Salaka tā vadība nonāca diriģenta Jāņa Anmaņa rokās līdz brīdim, kad, sākoties Otrajam pasaules karam, 1940. gadā koris darbību pārtrauca.

Trīsdesmito gadu beigās Artūrs Salaks dibināja savu tautisko kori "Dziesmotā senatne", kuram arī veltījis lielāko daļu savu tautasdziesmu apdaru, kas tika sabalsotas (saskaņotas) pēc īpatnēji latviskiem balsu spēles principiem, izmantojot gan teicējus, vilcējus,

A. Salaka tautiskais koris "Dziesmotā senatne"

locītājas, sīkaliņas, kori apzīmēdams ar vārdu – pulks (A. Salaka vārds mūzikas izteiksmē).

Tautas kora "Dziesmotā senatne" galvenais repertuārs bija tautasdziesmas, radiofonā skaņuplatēs tika ieskaņotas 50 tautasdziesmas A. Salaka apdarē. "Dziesmotā senatne" aktīvi piedalījies gan Latvijas valsts jubilejas svētkos, gan dažādos koncertos Latvijas novados, gan Rīgā kopā ar zemkopības ministru J. Vanagu.

Korim nācies dziedāt, arī pavadot dažādas delegācijas braucienos uz Maskavu, kā arī kopā ar tajā laikā plaši pazīstamo Teodora Reitera kori. Koris "Dziesmotā senatne" pilnā sastāvā tika ieskaitīts kā Latvijas Filharmonijas Valsts koris, bet šajā statusā koris pastāvēja visai mazu laika sprīdi, jo, sākoties Otrajam pasaules karam, jaunā vara neatļāva vairs atsākt kora darbību.

No A. Salaka atmiņām: "Darbojos radiofonā. Radiofonā skaņu platēs bija ieskaņotas piecdesmit manis komponētas tautas dziesmas. Valdībām mainoties, ar kori zemkopības ministra J. Vanaga vadībā braucām pa Zemgali propagandas koncertos, un koris bija pirmais,

Koris "Dziesmotā senatne" kopā ar zemkopības ministru J. Vanagu

kas uzsāka darboties Filharmonijā. [...] Vācu iebrukums pārtrauca darbību pirmā koncerta priekšvakarā." [20]

Karam sākoties, liela daļa A. Salaka kora dziedātāju emigrēja uz Ameriku, Kanādu, Austrāliju. Būdami tālu no dzimtenes, dziedātāji aktīvi iesaistījās sava diriģenta, komponista A. Salaka piemiņas saglabāšanā. Kanādā skaņuplatē tika izdotas A. Salaka kora dziesmas bijušo "fortissimiešu" un "Dziesmotās senatnes" izpildījumā.

Sarakste ar abu koru dziedātājiem turpinājās daudzus gadus. Vēstulēs bijušie dalībnieki dalījās domām ne tikai par dziesmām, dziedāšanu, mūziku, bet rakstīja arī par notikumiem savās ģimenēs. Gadiem ilgi bijušie dziedātāji sūtīja savas dzejas iemīļotajam diriģentam ar cerību, ka šīs rindas varētu palīdzēt komponistam viņa radošajā darbā. Nav īstu pierādījumu, vai sūtītās dzejas rindas tika izmantotas, bet, protams, ir jānovērtē tīri no cilvēciskā viedokļa bijušo dalībnieku vēlme palīdzēt.

Citāts no 1959. gada 8. novembra vēstules, ko raksta A. Salaka bijusī audzēkne Nellija:

“Vakar atgriezos no reisa... Un šodien vēstuli jau rakstīt steidzu... Izpildot Jūsu lūgumu, aizsūtīšu dažus tekstus, kas man tuvi. Nezinu, kā Jums tie patiks. [..] Un tad viena no manām deklamācijām, bet varbūt tā varētu arī skanēt?”

N. Bendrupe

ZĪMES

Paraugies, cik laipni smaida
Gaisma, kas no rudens lapām
Lāso lielām, maigām lāsēm,
Dzintara un medus krāsām!

Vai šī pievilcība mirdz
Valodā un acīs tavās?

Palūkojies avotā !
Irdeni cauri ceļu racis,
Muklājiem un staigiem purviem
Veļ viņš pāri skaidru vilni.

Vai tu sevi glabā tā?
Vai tik skaidras tavas acis?

Sila tumsu nepārsņķel
Līdzjūtības zvaigžņu stāvi,
Vientuļš vilks kad meža ēnā
Nomirst moku nāvē lēnā...

Vai tik lepnī prastu mirt
Nesūrodomies tu arī?

Zāle, ūdens, smilšu grauds
Gudrību un zīmes glabā,
Kas tās pazemīgu prātu,
Tulkotu un paglabātu.

Dzīvībā un nāvē savā
Mierīgāks un bagāts kļūstu.

Šis rindas man uzrakstīja Vorkutā kāda Leimaņkundze, kad dabūja sāpīgo ziņu, ka viņas vīrs, ar ko viņu saistīja stipra, gaiša mīlestība, prāta aptumšošanās brīdī iznācis un pats nošāvis.

A. Saulietis

Es meklēju baltu ziedu,
Ko tumšajos matos tev spraut,
Kā staros gaišās acis,
Kā smaidīs lūpas tobrīd!
Nu ziedu man daudzi, tik daudzi,
Tik tevis, tevis vairs nav.
Un rudens vēsā elpa
Pa birzīm pārstaigā jau.

Šoreiz domāju pietiks, jo nezinu, kā tas Jums ies pie sirds.
Mūrās, 1959. g. 8. nov. Ar cienību Nellija." [20]

Vēl fragments no 1959. gada vēstules, kas rakstīta pēc 29 gadu klusēšanas, ko raksta A. Salaka bijusī dziedātāja no kora "Dziesmotā senatne" Leontīne Sūna ar pseidonīmu – Lija Strauts:

"Jums nebūs ne jausmas, kas ir šo rindu rakstītāja un ko viņa no jums grib?! Ak, jā!... Ir tik daudz gadu aizritējis – un atkal man lemts tik spilgti atcerēties kā jau daudzās reizēs, tās jaukā un neaizmirstamās ainas, kad bijām kopā, savā dzīves plaukumā un cerējam no dzīves tik daudz, tik ļoti daudz!..

Nekad es jūs abus neesmu aizmirsusi, kopš tiem Budeļu svētkiem, kad bijāt pie mums ciemos un sēdējām visi ap latviskā stilā klāto galdu kapteiņa Sūnas un viņa sievas dzīvokli un dziedājām ar aizrautību un sajūsmu Artūra Salaka dziesmas. Vai jūs to reizi atceraties? Mēs bijām sapulcējušies no "Dziesmotās senatnes" kora dalībniekiem bieži arī citās vietās, lai pārrunātu savas veiksmes un neveiksmes. Cik viss tas bija skaisti! Vai Jūs, Artūr, variet atminēt tādu teicēju ar vārdu Leontīne Sūna? Jūs toreiz tik ātri un pēkšņi pazudāt no Rīgas mūziķu apvāršņiem, ka es pat lāgā to aptvert nevarēju. Labi vēlāk gan es paguvu dzirdēt, ka Jūs ar visu savu ģimenīti esat aizbraucis uz laukiem vai uz provinci, bet fakts ir tas, ka es Jūs nekur vairs nesastapu un neko par Jums

nedzirdēju. Bet atmiņā manā dziļi iespiedās Jūsu skaistās dziesmas un Jūsu ļoti savdabīgā personība. Es Jums un Jūsu talantam jau toreiz ticēju ar visu sirdi un biju pārliecināta, ka Jūsu mākslas ģēnijs mani nepievils. Jūsu dēļ es toreiz asi saskrējās ar kādu no mūsu veciem, tas ir, vecās paaudzes komponistiem, kas iedrīkstējās manā klātienē nievājoši un nicinoši izteikties par Jūsu kompozīcijām un Jūsu kompozīcijas spējām. Es ticēju, ka vienreiz – lai arī pavisam vēlu, bet Jūs katrā ziņā uzpeldēsiet un parādīsiet, ka esat daudz pārāks un spējīgāks par to, kas iedrīkstējās Jūs – un reizē arī mani, kā Jūsu talanta cildinātāju – apvainot!

Un, paņemot rokā 17. marta 1959. gada "Cīņu" – es no prieka vai apstulbu. Sēd Artūrs Salaks pie klavierēm un, nokratījis garā miega pelnus no saviem spārnēm, kā Fenikss paceļas ar savas Mūzas liesmām žilbā gaismā. Bravo! Bravo! "Pūt, vējiņi" – ies, un tai operai ir jāiet! Es to jau savā fantāzijā dzirdu, tā ir brīnišķīga! – un esmu pārliecināta, ka tā pārspēs visas tās, ko pēdējie gadi ir mums devuši.

Tagad mazliet par sevi. Esmu pašreiz Jelgavas invalīdu namā, kā invalīde kopš 1955. gada, kad atgriezās no "tālās ekspedīcijas", skrandaina, badaina un slima. Viss bija zaudēts! Manta, īpašumi, saimniecība, ģimene un veselība. Tagad esmu palikusi viena, kā koks purvā. Pēc četrus gadus nogulēšanas uz gultas un pēc divu sirds infarktu un pēc viena plaušu infarkta pārciešanas – tikai šogad pacēlu galvu, saslēju stāvu un atstāju gultu, lai sāktu strādāt un apskatīt pasauli. Sveša tā ir kļuvusi! Bet, taisni 17. marts. Apņēmos sakoncentrēt šovasar visus savus spēkus par tik, lai nāve no manis bēgtu – jo es viņu esmu uzvarējusi. Es arī esmu no pelniem un pīšļiem augšām cēlusies un gribu uzsākt strādāt literatūras laukā. Ja jūs abi ar sieviņu esat vēl tie paši mīļie un labie cilvēki, kādus es jūs atminos, tad gan mums šovasar ir noteikti jāsatiekas. Es šovasar vēl tik tālu, kā līdz Valmierai, braukt nevarēšu, bet jūs – jebkuru gaidīšu. Man ir ļoti daudz uz sirds, ko vēl noteikti gribētu jums pateikt. Cik ļoti mani "Cīņas" numurs iesildīja un cik ļoti gan gribētos ar jums visiem tikties, to es nemaz nevaru vārdos izteikt. [..]

Esmu tā pati Sūna, kas arī agrāk biju – tikai izģērbta kaila. Bet drēbes uzģērbis man drīzi jaunais – mūsu jaunais laikmets – un tad tikai apspriedīsim, kas tur kopā iznāks. Vērtību nospriedīs mums abiem nākotne pēc tā, ko spēš ražot – gars. Gaidīsim! Un man šķiet, ka taisni mēs abi sāksim ražot – noteikti

ražot tikai tagad. Interesanti zināt, vai mēs abi ar saviem gara ražojumiem nevarētu sadziedāties? Vai mums būtu kaut cik gara radniecības? Līdz rudenim es gribu salikt dzejas pirmam izdevumam un nodot divas bērnu poēmas salikšanai un nobeigt arī vienu lugu. [...] Un galvenais, es būšu bezgala laimīga, uzzinot Jūsu likteni, dzīvi, darbus un nodomus. Mēs tiksīmies! Un mēs sapratīsīmies!

Nosūtu Jums dažus no saviem gara ražojumiem, lai vismaz iepazītos ar to, kas manī verd vārdos. Cik bezgala labi būtu, ja Artūrs Salaks mani saprastu tāpat, kā senāk es sapratu viņu un viņa pilnskanīgo dzīvi. Ja mēs saprastos – tad varbūt spētu vēl kopīgi atvismot lielus savas tautas dārgumus. Pēc tām vārsēm, ko nosūtu, nespriediet un nedomājiet, ka sasniegti ir dziļumi – nē. Nosūtu tos, kas pie rokas – un lai daudz maz izjustu lirikas stilu. Es arī esmu iedomās pie Jūsu jaunās operas – un, pārdomājot katru vietu, cenšos iejusties bagātā un stipri latviskā stilā. Vai tā būs? Vai būšu visu uzminējusi – to drīzi dzirdēšu. Gaidu atbildi. Sīrsnīgi sveicinu un spiežu visiem rokas.

Lija Strauts

VASARĀ

Ej, svešinieck, vasarā un klausies strauta čalā,
Ļauj ilgi domām vientulības ceļus iet!..
Strauts atdzīvinās sejas atmiņā jau bālās...
Un mērķi uzšķils vēl, ja tas tev tumsā riet.

No pašām kalnu virsotnēm caur klinšu sienām,
Viņš izurbies un laidies slāpes dzesināt
Ir tev, ir putniem tiem, ko redzi gaisos skrienam,
Un lazdu pazarēm, kas vēsmām nebeidz māt.

Viņš viens par Padomjdzimteni simts dainas gulgo –
Ar draugu tevis aizmirsto – vēl sasaucas,
Kad piena ceļš tik balts pār zemi spulgo,
Kā murgos strautu mēness noliecas.

(Pirmo pantu atkārtot kā ceturto!)

Jūsu L. Sūna 18. marts 59. g." [20]

Vēl kāds citāts no 1975. gada vēstules, ko raksta A. Salaka domubiedri Anglijā:

"Mīļais Artūr! Sirsnīgi pateicos par abām vēstulēm un lūdzu piedot, ka tik ilgi liku uz atbildi gaidīt. Vēstules saņēmu maija pirmajā pusē, kad posāmies lidojumam uz Kanādu. [...] Mēs ar Milliju esam bagāti ar bērniem un mazbērniem. Olitas un Rūtas bērni visi runā un raksta latviski, un es ceru, ka arī trīs mazie darīs to pašu. 4. jūnijā lidojām uz Olitas dēla laulībām Sidrabenes brīvdabas baznīcā apmēram 40 jūdzes no Toronto. [...]

1. augustā braucām uz 9. Anglijas dziesmu dienām (latviešu) Lesterā no 1. līdz 3. augustam. Svētdienas rītā bija jaunatnes rīts, ko labi vadīja znots Imants un kur mazmeita Dagnija dziedāja dažas dziesmas ar mūsu Ingrīdu pie klavierēm. Viņai dziļš kontralts un viņa uzņēma šoruden Mančesteras konservatorijā. Pēcpusdienā bija dievkalpojums un pēc tam kopkoru koncerts plašajā de Montforta aulā. Aula bija ļaužu pilna, kopkoris (pāri par 200) dziedāja jauki un pusi dziesmu bija jāatkārto. 1977. gada vasarā Londonā būs 4. Eiropas latviešu dziesmu svētki, un es ceru, ka mums ar Milliju arī izdosies tur nokļūt. [...] Sirsnīgi sveicieni no mums abiem! Olģerds." [20]

Vēl citāts no īpatnēja rokraksta vēstules, ko rakstījusi 1981. gadā A. Salaka bijusī dziedātāja:

"Manam vecam mīļam diriģentam. Piedodi, sen neesmu Tev rakstījusi, nebiju mājās, biju vairāk kā pusgadu Spānijā. [...] Pa to laiku Tev piepildījušies 90 gadu. Pārbraucu mājās, bija pienācis "Labietis". Pārskrēja siltas trīsas, ieraugot Tavu bildi avīzē un "Labieti". Liels apraksts Tavas biogrāfijas, un viens uzņēmums no mūsu laikiem visas lapas puses lielumā, tik skaidris skaists uzņēmums. Tu vidū ar kokli, viss koris lielā sastāvā, pat es esmu pieminēta, Salaka dižā dziesmu teicēja Liepiņu Elza. Man tāda uzņēmuma nav, nezinu, kur to dabūjuši. Aizmirsts jau neesi, pat Rīgas avīzē Tava bilde, ko man māsa atsūtīja. Es toreiz Tev aizsūtīju Tavu Amerikā izdoto dziesmu burtnīcu. Tur bija Tava biogrāfija un dzimšanas dati. Diemžēl, iekasēta, nesaņēmi. Vai es tā varēju domāt, gribēju Tevi iepriecināt, nožēloju, tagad ne man, ne Tev. [...] Tu jau zini ar kādu sirsnību dziedāju, mūzikā esmu daudzpusīga, jo dziedāju arī operā, gāju koncertos. Viss manī vibrē mūzikā. Patīk pat šļāgeri, ja tie ausij un sirdij

tuvi un glauda dvēseli. Riebjas tā ģitāru klapēšana un tā bungošana. Kas ir skaists, vienalga, no kuras tautas tas nāk, uzņemu sevī kā mīļu draugu. Gaidīšu no Tevis, atraksti, kā nosvinēji savus 90 gadus. [...] Arī Tu atstāj savai sievai mīļu vērtības, lai viņa tās saudzīgi uzglabā. Gleznas ir tikai priekš tiem, kas tās saprot, bet mūzika ir katram pieejama, kas to ciena un pēc tās ilgojas. Tādēļ strādā, radi daudz nākošām paaudzēm. Tās Tevi daudzina. Tu nemirsi, kad ko būsi uzrakstījis. Pamostos naktī, prasu sev, kas nu bija mana mīļākā dziesma, "Mēness ņēma saules meitu", "Man deviņi rožu dārzi", "Saulē brauca augstu kalnu". Ak, cik skaistas tās bija. Jā – un tad "Adatiņa maza sieva", "Aiz Daugavas augsti kalni". Visas, visas kā pasakas skaistas. Ak, kā gribētos tās visas dzirdēt. Izskanējušas no manas dzīves, par to var tik sapņot un dzīvot atmiņās, kā reiz bija. Kur palikuši šie gadi? Liekas, ka nemaz nav dzīvots. Vēlu Tev vēl raženu darbu, veselību un visu mīļu un labu uz priekšdienām. Tava vecā Elza." [20]

Kā redzams, liela daļa kora dziedātāju ilgus gadus nezaudēja saikni ar savu diriģentu.

Daudzveidīgā darbība Valmieras periodā

Pensijā aizgājis, Kauguru pagastā dzīvodams, A. Salaks bijis Valmieras novada mūzikas dzīves vidū, precīzāk, trijstūrī: teātris – skolas – ansambļi. Valmieras Drāmas teātrī A. Salaks kā teātra komponists un mūzikas daļas vadītājs nostrādāja četrus gadus. Paveikts daudz: komponēta mūzika daudzām teātra izrādēm, komponētas un aranžētas daudzas dziesmas teātrim, kā arī sniegti koncerti.

Komponista lielākie skatuves darbi: skatuves mūzika Viļa Lāča lugai "Zvejnieka dēls", prologs un 21 sacerējums Raiņa lugai "Pūt, vējiņi!", kuru vēlāk A. Salaks izveidoja par operu, mūzika Leona Pāegles lugai "Runga iz maisa". Šie un daudzi citi manuskripti glabājās Valmieras teātra bibliotēkā, bet ugunsgrēka laikā to lielākā daļa gāja bojā.

Kā jau pieminēts, A. Salaks Valmierā strādāja komercskolā un Kauguru pamatskolā, Valmieras mūzikas skolā uz paša taisītām koklēm un stabulēm mācīja spēlēt mūzikas skolu ansambļu vadītājus, pavisam īsu brīdi pedagogs strādājis arī Valmieras pedagogiskajā skolā (par šo darbošanās periodu datu nav).

Visplašāk Artūrs Salaks nodarbojās ar ansambļiem, tiem viņš pievērsa lielu vērību. Aizejot pensijā, Artūram Salakam un horeogrāfam Mārtiņam Ulmanim bija radusies doma noorganizēt un kopējiem spēkiem izveidot dziesmu un deju ansambli "Dziesmu pulkā".

"..četrus piecus mēnešus rūpīgā un pašreizdzīgā darbā Artūrs Salaks un Mārtiņš Ulmanis izveidojuši atzīstamu mākslinieciskās pašdarbības kopu – latviešu tautas dziesmu un deju ansambli. [..] Lielākoties skanēja tikai Artūra Salaka kokle, bet koklēm ansambli paredzēta daudz redzamāka vieta. Te vaga vēl palikusi nedzīta un pie tam pavisam niecīga iemesla dēļ. Izrādījies, ka pašu gatavotām koklēm nevienā veikalā – arī Rīgā – nevar dabūt stīgas." [6]

Dziesmu un deju ansamblis sastāvēja apmēram no 20 dalībniekiem, kuri dziedāja vai nu bez pavadījuma, vai arī paša vadītāja kokles pavadījumā, vai pašu dziedātāju kokļu un stabuļu pavadībā. Galvenokārt repertuārs sastāvēja no paša komponista apdarinātām tautasdziesmām. Apdares tika veidotas, ņemot vērā etnogrāfisko dziedājuma stilu, pielietojot tajās arī mūzikas mākslas izteiksmes līdzekļus – harmoniju. [20]

Artūra Salaka biogrāfija nebūs pilnīga, ja netiks pieminēts, ka A. Salaks bija dedzīgs latviskās dievturu kustības atbalstītājs un veicinātājs. Šī kustība, garīgās pašizteikšanās dziņa tikusi apveltīta ar pamatīgu noklusēšanu. A. Salaks bija Valmieras novada Dievturu draudzes "Tālava" dibinātājs, viņa sapnis bija tautisks tradīciju nams Valmierā, vismaz zāle, kur sanākt, padziedāt, parunāt, kur tautiskas kāzas nosvinēt un veļu valstībā aizgājušos daudzināt. Tomēr juku vēji aizpūta daudzas jo daudzas A. Salaka ieceres.

*A. Salaks tautastērpā
ar pašdarināto kokli "Salacīti"*

“Pēckara gados patiešām divains izskatījās senatnīgā godu svārkā ģērbies vīrs, kas soļoja ar kokli padusē cauri visai pilsētai uz veco kultūras namu Vecpuišu parkā. Bija, kas smīkņāja un teica: “Tas jau no tiem tautiskajiem pesteļotājiem.” A. Salaks par to tikai skumji pasmaidīja. “Es uz godiem eju. Eju godāt savas tautas tēvutēvu dziesmas.” Tā bija viņa galvenā pesteļošana. [6]

Valmierā vēl joprojām darbojas Artūra Salaka dziedātāju pulks, kuru vada A. Salaka meita Ausma Dzintare (mūzikas skolotāja – pianiste), kura, pieminot savu tēvu, dzied tēva tautasdziesmu apdares. Daļa nu jau sirmo dziedātāju ir dziedājuši arī pie A. Salaka, viņa dziesmu un deju ansambli “Dziesmu pulkā”.

Valmierā Artūrs Salaks ieguva 11 ha lielu zemes gabalu, viņa nolūks bija šo zemi pārveidot par ziedošu dārzu, kurā skanētu bišu sanoņa. Vēlme bija redzēt arī darbīgus bērnus šajā dārzā, lai tie neizaugtu par baltrocīšiem un slaistiem.

A. Salakam bijušas divas laulības. Pirmajā laulībā dzimuši četri bērni – Uldis, Maiga (pianiste), Dainis un Jānis (bērnībā miris),

otrajā laulībā – Ausma (pianiste), Vilnis (šobrīd komponists un lektors Jāzeps Vītola Latvijas Mūzikas akadēmijā), Ilga (pianiste) un Vizma. Muzikāli bijuši arī Artūra Salaka brāļi – īpaši nošu izdevējs un redaktors Alfons Salaks. Bērnu – mazbērnu muzikālajā saimē – A. Salaka vecākā meita – pianiste, zobārste Maiga Arne un viņas meita – mūzikas pedagoģe – Laima Arne. Dēla – koktēlnieka Ulda un viņa sievas Gaidas ģimenē – trimdā, Vācijā, dzimusi arfiste Gunta Salaka (strādā Meksikas Karaliskajā simfoniskajā orķestrī); savukārt Venecuēlā piedzimis un audzis šodien Latvijā pazīstamais klavier-skolotājs – pianists Renē (Reinis) Salaks. Ulda un Gaidas jaunākā meita Inese Salaka – rīdziniece, LNO kādreizējā altiste, kopš deviņdesmitajiem gadiem darbojas Meksikas Karaliskajā simfoniskajā orķestrī. Artūra Salaka meita – Ausma Dzintare (no otrās laulības) – mūzikas skolotāja, pianiste – ir talantīgā estrādes mūziķa – čellista – komponista Raimonda Macata māte. Arī jaunākā meita Ilga Jakoba ir pianiste – Siguldas mūzikas skolas pedagoģe. Viņa izaudzinājusi divus Artūra Salaka mazdēlus – mūziķus Jāni un Ivaru Jakobus – pūtēju mūzikas instrumentu speciālistus. Mūzikā skolojušies arī A. Salaka dēla Viļņa Salaka trīs dēli – Ints, Gints un Jānis, no kuriem gan tikai vecākais – Jānis – kļuvis par profesionālu mūziķi. Spilgtas muzikālās dotības apliecina Salaku dzimtas ciltskoka – “Vecā Salaka” – daudzo mazbērnu bērni...

A. Salaku vislabāk raksturo viņa paša vārdi: “Es mīlu mūziku un dārzu.” Īsi pirms nāves A. Salaks ir teicis: “ Es savu mūžu esmu nodzīvojis tā, kā gribējis – savas skaistās mūzikas skaņās.”

Pedagoga, komponista, diriģenta, koklētāja un kokļu meistara mūžs noslēdzās 1984. gadā deviņdesmit trīs gadu vecumā. Artūrs Salaks apglabāts Rīgā, Jaunciema kapos.

Artūra Salaka filozofiskie uzskati

Savos filozofiskajos uzskatos A. Salaks piekrīt teozofijai (religiska mācība, kas sludina cilvēka dvēseles un dievības vienotību). Pats A. Salaks piekrīt atziņai, ka “domājošiem cilvēkiem, kas vēlas darboties patiesības gaismā un nevis zem maldu spaidiem, nav iedomājams kāds cits dzīves veids”. [20]

Domājot par teozofijas šķietamu dogmātismu, var jautāt, kā cilvēks var pārliecināties, ka tas viss ir patiesība. A. Salaks piekrīt un vadās savā dzīvē pēc mācības par vērtībām – atkarībā no tā, ko mēs dzīvē isti meklējam. Var uztvert un iegūt zināšanas caur jūtām, caur prātu un caur sirdi. Šī uztveršana atkarīga no cilvēka temperamenta. Rodas iespajds, ka A. Salaks izmantojis visas trīs iespējas.

Interesantas liekas A. Salaka pārdomas, priekšstati par dzīvi: “Cilvēki uz lietām var skatīties dažādi, un tas, kas vienam ir fakts, otram liekas ilūzija. Patiesība ir tā, kas mūs mudina.” [20]

Protams, arī viedoklis par “patiesību” cilvēkiem var būt dažāds, ko diez vai kādreiz izdosies visiem vienādot. Meklējot šo patiesību, var rasties arī šaubas, taču A. Salaks, pēc dabas nenogurdināms cīnītājs un patiesības meklētājs, risina domu: “Var rasties šaubas, bet arī miljons šaubu nav spējīgas satricināt kaut vienu patiesību, var mierīgi cīnīties tālāk, uzvarot vienu pēc otra uzbrūkošo šaubu pulkus. Šīs patiesības apstiprinās pašas no sevis, savā laikā un katram cilvēkam atsevišķi.” [20]

Ļoti strikti A. Salaks uzsver, ka agri vai vēlu tām jāiesakņojas katra cilvēka domāšanas struktūrā, ja cilvēks domā saskaņā ar visiem faktiem. Protams, ja tas būtu tik vienkārši...

Savas dzīves laikā A. Salaks vadās no mācības par apziņas paplašināšanu. Jo vairāk dara un uzzina, jo vairāk paplašinās apziņa, rodas jaunas spējas, var saskatīt jaunu faktu daudzumu. Citāts no A. Salaka personīgajiem materiāliem: “Katram no mums pienāks

tiešas izpratnes laiks, bet pilnīga gaišredzība atklāsies tikai tad, kad dvēsele sasniegs Gudrības skolotāja pakāpi.” [20]

Lai sasniegtu tādu uztveres pakāpi, cilvēkam jādarbojas “patiesības izpratnes gaismā”.

A. Salaks: “Ja tikai mēs saprastu, ka nevien mūsu pieci jutekļi un ceļi, bet arī mūsu tikšanās, iztēle, simpātijas un upurēšanās tieksme, tad patiesība sasniegtu mūsu būtību pa daudziem līdz šim slēgtiem ceļiem.” [20]

Cilvēka prāts ir kā instruments, ar kura palīdzību var izprast daudzas lietas. Jāpiekrīt atziņai, ka “ikviens cilvēks atceras, ka arī katrs cits cilvēks ir tāds pats kā viņš, ka viena un tā pati dabas dzīvība pulsē abos”. Nepieciešama sapratne par citiem. Citēju: “Lai viņš (t. i., cilvēks), skatoties uz savu tuvāko, saka: “Tas esmu es pats, kaut arī man vēl nepazīstamā izpausmē.” Cilvēkam jānodarbojas pašam ar sevi, jāpēta sava noslēpumainā daļa, kas dzīvo ārpus viņa, lai tādā veidā pieaugtu mīlestībā un pacietībā, lai tuvotos tādu patiesību atklāšanai par cilvēku un Dievu, par kuru eksistenci viņam agrāk nebija jausmas.” [20]

A. Salaks piekrīt tam, ka teozofija nav tikai skaisti filozofiski prātojumi, bet gan dzīves uztvere. Ievērojot šīs mācības, A. Salaks mēģina darboties visu savu mūžu – no jaunības līdz sirmam vecumam.

Artūra Salaka radošais devums mūzikā

A. Salaka tautasdziesmu apdares

A. Salaka darbību komponēšanas jomā var sadalīt – sākumposms un turpmākā darbība. Sākumposmā kompozīcija vairāk sastāvēja no atdarināšanas, izmantojot latvieša mentalitātei svešu kompozīcijas stilu. Turpmākā darbībā, apceļodams Latvijas novadus un iepazīdamies ar latvisko skanējumu, A. Salaks savās kompozīcijās nonāk pie

atziņas, ka latviešu mūzikai ir citi, īpatnēji latviski pamati. Jau pēc pāris gadiem komponists savus darbus darina īpatnā latviskā garā, atmetot visu svešo, nelatvisko, māksloto. Savas kompozīcijas A. Salaks veido uz etnogrāfiskiem pamatiem, šīs kompozīcijas patīk visiem latviskās mūzikas klausītājiem.

A. Salaks ir teicis: "Pirmos iespaidus mūzikā guvu no mātes, kas agros rītos dziedāja korāļus. No šuvēju meitenēm māceklēm noklausījos tautasdziesmu un rotaļu melodijas, no puīšiem iemācījos koklēt." [20] Ar kompozīciju A. Salaks sāka nodarboties 1915. gadā pie komponista Grīviņa, uzturoties Tartū. Pēc A. Salaka domām, pirmie skaņdarbi tapuši pēc Ēmiļa Melngaiļa un Jēkaba Graubiņa teorētiskām atziņām. Pirmajiem komponista darbiem nav bijis panākumu, jo tie bijuši smagnēja rakstura, nemākulīgi.

A. Salaks par komponēšanas sākumposmu rakstījis: "Pats ar savu kompozīcijas stilu biju neapmierināts. Viss, ko rakstīju, atgādināja korālismu, jo uz korālisma pamatiem tika audzināta muzikālā gaume un apgūtas teorētiskās gudrības kompozīcijā. Iepazinos ar Andreja Jurjāna latviešu mūzikas materiāliem un nolēmu turpināt A. Jurjāna darbu, pievēršot izcilu vērību vēl neizpētītai latviešu kompozīcijas teorijai, par kuras esamību saglabājušies norādījumi tautas dainās." [20]

Pie šīs atziņas A. Salaks nonāca ap 1936./1937. gadu, kad iekļāvās Latvijas dievturu saimē un uzņēmās vadīt Valmieras dievturu pulku.

A. Salaks sākumā turpināja veidot tautasdziesmu apdares tā, kā bija mācījies līdz saskarsmei ar dievturu aprindām, bet šīs tautasdziesmu apdares, kuras tika rakstītas dievturu saimei, tika uzņemtas ļoti vēsi, pat noraidoši. Dziņa kaut ko mainīt A. Salakam, kā viņš pats atzina, bija kāda kritika 1938. gada "Labietī" 3. burtnīcā, kura lika pārdomāt un pārsijāt līdzšinējās rakstīšanas atziņas un paņēmienu. Ļoti daudz slavinošu vārdu A. Salakam nācās uzklaut par kāda koncerta norisi Rīgā, Sporta biedrības telpās. Komponistā atraisījās tik ilgus gadus sasaistītie spēki, atmodās līdzšinējos darbības gados uzkrātā pieredze.

Citāts no 1938. gada "Labiēša":

"Apskats. Latviskās Lieldienas. Sadraudzes dziesmu puduris sulu mēneša 2. dienas vakarā Rīgā, Sporta biedrības telpās bija pulcinājis draugus un labvēļus dziesmotas Lielās dienas svinībās.

Vakaru pildīja dziesmu puduris viens, rādot un risinot kuplu, jo kuplu dziesmu kamolu. Izskandes risinājuma sakārtotāji bija tautas dziesmas savirknējuši Lielās dienas un viņai piederošo izdarību apsveicami uzskatāmā kārtībā, sadalot tās posmos. Tā izveidojās īpati savītroti melodiski dziedājumi par pašu Lielo dienu, par gavilēšanu, rotāšanu, sauli, šupošanos. Kā nopietns papildinājums svētku kuplumam bija ievesti dziedājumi par dzimteni, arāju un karavīru. Uzmanīgi noklausoties visu dziesmu pudura izskandi, jāliecina, ka te nav taupītas pūles un laba griba, ka strādāts daudz, nopietni strādāts lietpratīgas rokas vadībā. Varbūt visumā ritms pagauss, pasmags. Te izpaužas varbūt zemnieka smagais solis. Šo pašu dziesmu puduru esam agrāk dzirdējuši skandinām tautas dziesmas vieglākā, ātrākā rakstā, bet gan citas rokas vadītu. Tuvāk pieejot, jāatzīmē, ka dziesmu sabalsojumos bija atzītie paņēmieni — teicējas, locītājas, vilcējas un sīkaliņas. Tādi veidotas dziesmas balsu spēlē dziesmu sabalsojumos bija izlietotas jo plaši tautas dziesmu izpildījumu gadsimtos izstrādātie un par daiļskanīgiem atzītie paņēmieni — teicējas, locītājas, vilcējas un sīkaliņas. Tādi veidotas dziesmas balsu spēlē dod iespēju dzirdēt arī atsevišķu balsu pilnskanīgumu un izteiksmes prasmi. Jo labi izdalījās teicēja un sīkaliņa, ar skaidro izrunu pirmā un dzidro zvaniņu — sudraba augsto, izturēto balsi otrā — ja dziesmu puduris vienotviet nesaturēja ritmu, tas piedodams, kā tas notika karavīra daudzīnājumā, Salaka kompozīcijā. Pašas tautasdziesmas skanēja ritmiski un, kā tas pieņemts vienīgi Sadraudzē, bez diriģenta mājiēna, vadoties vienīgi no teicējas balss un tridekšņa. Lai pamēģina kāds no lielajiem koriem tā dziedāt!

Atsevišķos dziedājumos jāatzīmē pilnskanīgās, pavasaru bērzu birzs atskanotās gavilēšanas un kuplo beigu saskaņu rotāšanas dziesmas ar sensirmo "Rotā" piedziedājumu. Tālāk "Sauls slavinājums" ar balsiena daiļo pārlauzumu un jautro ritumu, "Šupošanās" dziesmas raženu, plašu saskaņu. Īpatns akcentētais ritums, kas tā atgādina šupoļu, Lielās dienas šupoļu iedarbināšanu un kustības sparū. Dziedājumā par "Dzimteni" izpaudās tēvzemes mīlestība, ko Dievs tautai devis, ne ar varu un viltus, kas ņemta. Darba dziesmas izteica darba prieku, rotāšanas

darbam, kopdarba ražīgumu, pārmainot otrā pusē citu melodiju. "Arāja dziesmā" arājs ir jau pārvērties simbolā, viņš iet pasmagā lēnā solī, "bez viņa ne zeme, ne saule nevarēja". Karavīra dziesmās daiļais divu melodiju savijums, debesšķīgais piāno. Kā lūgšana izskanēja bezvārdu beigu dziedājums. Jāpiemin arī Salaka diriģētā un komponētā karavīru dziesma "Klausiet, labieši, trešajo brīdī", ar izjusto lūgšanas motīvu, ko apmeklētāji noklausījās, svinīgi klusot, kājās piecēlušies, klusu, klusu, bez aplausa atsēzdamies, tik ļoti šī dziesma ietekmēja visu sirdis. Salaka "Dižvadoņa slavinājums", kas izsauca ilgus un nerimstošus aplausus un atkārtojumus trīskārt, lai tad arī paliek par himnu, ko dziedāt svinīgos brīžos. Kā dzirdējām, tad vakarā dziedātām dziesmām esot arī saskaņota instrumentāla mūzika. Būtu vēlams, lai reiz rastos sadraudzē beidzot gribētāji un kārotāji, kas nopietni ķertos pie instrumentālās mūzikas. Vai tad mūsu sentimentās trūktu tās. Labu gribu un darba prieku, tad dzirdēsim arī latviskus instrumentus izpildot īstu tautas mūziku. Pēc izskandes jaunatne nodevās tautas dejām un šķīrās vēlā nakts stundā. Sarīkojums bija kupli apmeklēts. Lai šī pirmā lielā dziesmu pudura uzstāšanās dod viņam sparū nepagurt latviskas mākslas veidošanā. Dievturi lai neaizmirst, ka uz viņiem raugās kā uz pirmajiem ceļā gājējiem latviskas Latvijas izpratnē. A. K." [20]

A. Salaks nonāca pie atziņas, ka latviešu mūzikai ir citi īpatnēji latviski pamati, par kuriem jau agrāk runājuši un rakstījuši gan Krišjānis Barons, gan Auseklis un Jurjānu Andrejs.

Jāņem vērā, ka A. Salaks daudz nodarbojies ar tautasdziesmu un dziedāšanas paņēmieni pētīšanu un pierakstīšanu tieši no tautas. Savu brīvo laiku viņš veltījis latviešu folkloras pētīšanai un pierakstījis apmēram 1600 īpatnēji latvisku melodiju, no kurām lielākais vairākums nodotas Latvijas folkloras krātuvei.

Sevišķi vasarās, no skolas darbiem brīvajā laikā, A. Salaks apmeklēja tuvākus un tālākus Latvijas novadus, uzklausa un vēroja, kā dziedāja tautā, kā skanēja tautasdziesma, pierakstīja un apkopoja tās.

Tiešā saiknē ar pašu dzīvo tautasdziesmu viņā nobrieda un izveidojās savas noteiktās atziņas par latviešu tautasdziesmas uzbūvi, sabalsojumu un izpildījumu. Šo atziņu pielietošanu komponēšanā

traucēja skolā iegūtās kompozīcijas gudrības, cenšanās vadīties pēc pazīstamajiem paraugiem un atzītām autoritātēm. Tikai nonākot Dievturu saimē, kurā viss latviskais bija kopts un atzīts, Artūrs Salaks atguva pats sevi, nostājās uz latviskiem pamatiem kompozīcijas darbībā.

Jau pēc pāris gadiem komponists sāka rakstīt dziesmu sabalsumus īpatnā latviskā garā. Šis otrais A. Salaka kā komponista darbības guvums bija sevišķi kupls un panākumiem bagāts. Īsā laikā A. Salaks paspēja sabalsot ap pāris simtu īpatnu melodiju. Te mēs rodam gan Dievestīgās dziesmas (autora formulējums), gan gadskārtu dziesmas. Sevišķi skaistas un kuplas ir komponista Saules teiksmu dziesmas. Iepazīstoties ar šīm dziesmām, interesanti bija konstatēt, ka saule ir apdziedāta visdažādākajos diennakts periodos, kā arī apdziedāta kā personificēta būtne, piemēram "Gaismiņa ausa, saulīte lēca", "Saules teiksma", "Saules meitu nolūkot", "Saules meita vedekla", "Spīdi nu, Saulīte".

Komponists savās tautasdziesmu apdarēs atmeta visu svešo, ne-latvisko, māksloto, īpatnējā veidā tuvinādamies tai vienkāršībai, ko mūsu dainās bija spējuši saskatīt Cimze un Andrejs Jurjāns. Vēl vairāk, A. Salaks ir klausījies tautā, pētījis un atklājis vissenākos, īpatnēji latviskos, "etnogrāfiskos" tautasdziesmu dziedāšanas paņēmienus un pēc tiem veidojis savus sabalsošanas principus. A. Salaka atjaunotās latviskās skaņkārtas atšķiras no parastajām mažora un minora skaņkārtām, viņa tautasdziesmu daudzvalsība atšķiras ar sešiem latviskiem tautas melodiju atskaņošanas elementiem. To būtība īsumā ir šāda:

1. Saucēja jeb sācēja viena pati uzsāk dziesmu, vairāk runājot, nekā dziedot izsaukdama panta pirmo pusi – apmēram divas rindiņas.
2. Pēc saucējas uzķer un atkārtoti saucējas vārdus.
3. Tad dziedāšanu daudzvalsībā pārņem dziesmu pulks (koris), kurā ietilpst locītājas, vilcējas, sikaliņas, puiši sikališi. Locī-

tājas loka, izveidojot dziesmas otro pusi. Vilcējas pārņem saucējas pēdējo vai priekšpēdējo noti un velk to līdz dziesmas beigām, parasti dziedot garu patskani "ā" vai "ē". Sīkaliņa parādās tikai dziesmas beigās, parasti četrās pēdējās taktīs. Sieviešu korī sīkaliņu dzied koloratūrsoprāns. Dažās dziesmās sastopama vēl atvilcēja, kas dziesmas beigās viena pati vēlreiz lēni atkārtoti beidzamo rindiņu. Pamatā A. Salaks ņem četraktu teikumu, kas latviešu tautasdziesmu izpildījumam tik īpatnējs un no seniem laikiem lietots, no tā pamata veido visu tālāko dziesmas uzbūvi. Panākums ir kupla un daiļskanīga balsu spēle.

A. Salaks atsāka izmantot latviskās dziesmas izpildījumā aizmirstus un sen nelietotus latviskus dziedāšanas elementus (kā jau minēju) – saucējus, teicējus, pēcsaucējus, locītājus, vilcējus, sīkaliņas un sīkališus. Lai dotu iespēju dziedātājiem pilnīgāk iejusties dziesmas garā, komponists atmet diriģēšanu, pielietodams latviskos tautas instrumentus – trideksni un kokli.

Citāts no atsaukmes par A. Salaka tautasdziesmām, ko rakstījis valodnieks, profesors Jānis Loja 1963. gadā:

"Artūrs Salaks ir pats īpatnējākais latviešu tautas meldiju meistars. Sava vectēva – liela dainu dziedātāja un koklētāja – vadībā Artūrs Salaks no bērnības ieaudzis koklēšanas mākslā. Uz šāda stingra pamata izveidojusies komponista patstāvīgā darbība dainu meldiju laukā. Viņa jaukās, īpatnēji sabalstotās dziesmas patīk itin visiem klausītājiem, kā strādniekiem un zemniekiem, tā arī inteliģencei. No Artūra Salaka sabalsojumiem minēšu kaut tikai: "Daiļa sēta arājam", "Divi, divi, kas tie divi", "Dziedāt māku, dancot māku", "Dziediet, meitas, upmalā", "Dzied, māsiņa, tu pret mani", "Es uzkāpu kalniņā", "Gaismiņa ausa, saulīte lēca", "Jau saulīte pārkāpusi", "Kad man būtu līgaviņa", "Kariet, brāļi, šūpolītes", "Ko tu gaidi, oša laiva", "Krauklīts sēž ozolā", "Mēness ņēma saules meitu", "Rakstā situ sprigulīti", "Saulē brauca augstu kalnu" u. c.

Gluži nesaprotams ir, kas mūsu dienās, padomju apstākļos, bremzē šo daiļskanīgo dziesmu izdošanu, kuru izdevniecība sola jau no 1961. gada – Salaka 70 gadu jubilejas. No visas sirds atbalstu Salaka skaisto tautasdziesmu

meldīju jo drīzāku izdošanu, lai vēl pats komponists varētu šo izdevumu pieredzēt. 1963. gadā, profesors Jānis Loja.” [20]

Komponista devums kokles spēles attīstībā

A. Salaks bija viens no komponistiem, kas dziesmas izpildījumā lielu uzmanību pievērsis – koklei, šim sensenajam latviešu tautas instrumentam, kura spēli apguvis jau agrā bērnībā vectēva, sava novada liela dziedātāja un koklētāja, vadībā.

Atceroties bērnību, A. Salaks piemin: “Taisīju pats kokles ar diegu stīgām, koka tapām. Stīgas bieži trūka. Atceros, kāda bija sena kokle. Esmu aculiecinieks, kā kokle modernizējās, kā pilnveidojās no deviņu stīgu kokles par koncertkokli ar basiem un beidzot ar pārslēdzējiem, kurus atklājis esmu es. Būdams kontaktā ar kokļu meistariem (kādi bija Puriņu Kārlis, Vēciņu Paulis un Alberts, brāļi Andersoni, Valdis Alvatērs), pats iemācījos līdz koklēt un kokles būvēt.” [20]

Tā kā A. Salaks bija iecienījis savas bērnības puses – Malienas – kokles ar daudzām stīgām un basiem, tad tās viņš spēlēja gan Vidzemes un Latgales pilsētās un pagastos, gan svētkos, gan arī skumjos brīžos. Tā pa īstam ar šī instrumenta darināšanu aizrāvās, aizejot pensijā.

Citāts no 1962. gada vēstules Komponistu savienībai: “Esmu jauna veida kokles autors. Saucu: “Salacīte”. “Salacīte” radusies eksperimentu ceļā, jo pats esmu koklētājs un esmu ieinteresēts, lai kokle būtu laba, – lai laba kokle būtu pērkama par labu cenu veikalos, līdzīgi balalaikām, ģitārām utt. Balalaikas maksā 3 rubļi, ģitāras – 6 rubļi, vijoles – 9 rubļi, bet kokles – 75–90 rubļi, turklāt – sliktas kokles. Mums ir tikai slikti kokles paraugi, kamdēļ nav varējuši izaugt koklētāji – virtuozī. Tikai šā iemesla dēļ ansamblī “Daile” nav koklētāju, ko es, personīgi, izjūtu kā lielu trūkumu orķestra krāsainībā un košumā. Mana vēlēšanās ir parādīt komponistiem “Salacīti”,

pastāstīt, kā radusies “Salacīte”, paspēlēt un parādīt “Salacītes” pārākumu, pastāstīt, kā jāraksta koklei un kokles ansamblim, lai kokles figurētu 1973. gadā dziesmusvētku jubilejā. Nebūtu jau ļauni, ja kokles būtu dzirdamas arī 1970. gada dziesmusvētkos. Bet šaubos – jo nav kokļu – saukta koncertkokle; – nav koklētāju uz koncertkoklēm; koklētājiem jāparāda, ka tas, kas koklē uz “Salacītes”, vienlaicīgi var būt solists un pavadītājs; – jāparāda, kā ar kloķa palīdzību spēles laikā var pārslēgties ar visiem basiem, jāparāda, ka viens koklētājs uz “Salacītes” izpilda piecu koklētāju uzdevumu.”

A. Salaka cītarokle “Salacīte” sākotnēji bija ar divām stīgām uz katru skaņu, kas padarīja to skanīgu, un klāt vēl bija basa stīgas – *sol*, *do* un *fā*, kas pārstāvēja harmonijas pamatfunkcijas (Tonikas, Subdominantes, Dominantes). Kokle tika spēlēta ar sērkociņu vai sērkociņveida koka “plektru” (koka, vēlāk arī ādas gabaliņš, ar kuru spēlēja, velkot pa stīgām), kas arī pastiprināja skaņu. Vēl ļoti plaši A. Salaks izmantoja spēli ar gredzenu (gredzens bija veidots no metāla stieples un uzvilks uz kreisās rokas īkšķa, ar to tika spēlēta melodija, bet ar pirkstiem veidoja akordu pozīcijas), ko viņš ieteica arī kokļu būves meistaram un kokļu ansambļa vadītājam S. Krasnopjorovam. Kokles spēle ansamblī būtu pilnīgāka un skanīgāka, ja tiktu kombinēti visi kokles spēles paņēmieni veidi.

Labas kokles, kuru kokam jāžūst vismaz 30 gadus, meistars savā mūžā var uztaisīt tikai dažas. Pats A. Salaks kokļu būvi neprata, tāpēc sameklēja meistar Artūru Ķirpi (1914–1988), kas palīdzēja A. Salakam koka darbos, bet stīgošana gan pilnībā bija A. Salaka ziņā. Sākumā radās daudz materiālo zaudējumu, jo neviena kokle neskanēja tā, kā A. Salaks gribēja, tāpēc daudzas kokles tika iznīcinātas.

A. Salaka kokle bija diatoniska (mūzikas skaņu sistēma, kas izveidojas sešu kvintu ciklā un rada septiņpakāpju skaņkārtas), diapazons – trīs oktāvas, pie tam katrā oktāvā bija pieci mazi slēdži, ar kuru palīdzību varēja iegūt *do#*, *re#*, *fa#*, *sol#*, *la#* (visi klavieru melnie taustiņi). Trūkums bija tas, ka varēja iegūt tikai skaņas

paaugstinājumu, bet ne pazeminājumu. Tika izveidota jauna pārslēgšanas sistēma, ar kuras palīdzību varēja uzreiz pārslēgt visu kokles diapazonu, no *do* mažora tūlīt iegūstot *re* vai *mi* u. c. mažorus (tikai diēzu tonalitātes, kur skaņa tiek paaugstināta). A. Salaka darinātās kokles var pazīt pēc slēdžiem, ar kuriem var pārslēgt uzreiz visas stīgas jaunā toņkārtā. Tas tika panākts, novietojot zem stīgām garu asi ar izcilnīšiem, kuru pagriežot tika paceltas vajadzīgās stīgas. Bija nepieciešama ļoti precīza kokles uzbūve, lai iegūtie pustoņi skanētu precīzi un tīri. A. Salaks stāstījis, ka pārāk daudz slēdžu koklei nevarot likt, jo ciešot kokles skanīgums, taču četrās mažora un četrās minora skaņkārtās varot brīvi spēlēt. Uz šīm savējām koklītēm meistars mācījis spēlēt kokļu un ansambļu vadītājus Valmieras mūzikas skolā, lai tie savukārt mācītu savus audzēkņus. Ļoti cieša sadarbība A. Salakam bija izveidojusies ar kokļu meistaru S. Krasnopjorovu. Viņš 40. gadu beigās daudzkārt brauca pie kokļu meistara, lai iepazīstinātu ar kokles būvi un kokles spēli, kā arī pirmās kokles spēles pozīcijām un ar daudz savāktu, apdarināto un populāro tautasdziesmu melodiju. Tika norunāts izdot kopīgu grāmatu par kokles spēles skolu, jo līdz tam tāda Latvijā nebija publicēta.

Parasti kokļu meistars kokli ar tautisko jostu pakāra kaklā sev priekšā un spēlēja stāvot. Vienlaicīgi viņš vadīja kori, visu parādot ar rokas vai galvas palīdzību.

No instrumentiem, kas glabājas Latvijas Etnogrāfiskajā brīvdabas muzejā, redzams, ka radošie meklējumi A. Salaku aizveduši cītaru virzienā un kopā ar meistaru A. Ķirpi veidotās kokles (A. Salaka kokļu būves sākumposmā) ir tuvākas cītarām, tāpēc jāuzskata par cītarkoklēm. Taču nav šaubu, ka S. Krasnopjorovs šeit smēlies daudz noderīgu ideju, ko vēlāk izmantojis savā darbā.

Koklei pilnveidojoties un augot (gan izmēru, gan stīgu skaita ziņā, gan parādoties kājām), uz koncertkokles var pārslēgties visās skaņkārtās, mūzikas ziņā var izpildīt gan latviešu tautasdziesmas, gan klasisko un moderno mūziku.

Ļoti interesanta ir vēstule A. Salakam no drauga Voldemāra Anglijā, Lidsā, 1971. gada 3. maijā. Fragments no vēstules:

“Šodien nosūtu Tev divu dažāda resnuma tērauda stīgas, ko es dabūju no mūsu kokļu taisītāja. No tām trīs resnākās mūsu kokļu taisītāji šeit nelieto, jo tās esot par resnām. Atlikušos 8 resnumus viņi kombinē, šādi: 1. Pati smalkākā stīga, 2 un 3 nākošā pēc resnuma, 4 un 5 atkal nākošā, tāpat 6 un 7; 8 un 9; 10 un 11, tad 12 nākošā pēc resnuma un tad 13. Pirmās īsākās stīgas skanošā daļa esot 27 cm un 13 stīgas – 45 cm. Nezinu, vai tās būs, kas Tev derēs vai ne. Šeit tik tievu dzelzs tapiņu nav, bet mēģināšu tās dabūt citur. Šeit Lidsā kokļu taisītājs ir tāds R. Priede. Viņš būtu ieinteresēts no Tevis vienu labu “Salacīti” nopirkt, ja Tev būtu ko pārdot. Viņš jau šeit sataisījis mūsu koklētājiem vairāk desmit kokles. Nesen pie mums viesojās no ASV Jansons ar savu kokļu ansambli un zāle bija pilna klausītājiem un viņam bija laba piekrišana. Nodevu sveicienus arī no Tevis un viņš jau stāstīja, ka Tu ar viņu sarakstoties. [...] Kokļu koncertā satiku arī Endzeļiņa pāri, un viņi liek Tevi sveicināt un ar interesi noklausījās ziņas par savām mājām. [...] Ja Tevi interesē, Tu vari Priedem aizrakstīt, jo viņš arī ir ieinteresēts kokļu būvēšanā. Es arī viņu iepazīstināju ar Taviem norādījumiem kokļu jautājumā. Ja atrodī par iespēju, atsūti savas “Salacītes” zīmējumus, jo es domāju, ka jādara iespējamais, lai mēs saglabātu tālāku dotu mūsu tautas gara mantas. Ar sveicieniem Tev no mums visiem trijiem. Allaž tavs Voldemārs.” [20]

Ļoti aizraujoša un interesanta likās vēstule no Amerikas 1979. gada 22. februārī, ko rakstījis liels latviskās kultūras cienītājs Modris Mednis no “Saulgodiem” ASV, kurā tiek aizskarta tēma gan par kokļu būvniecību, kokļu stīgām, ar kurām tajā laikā pie mums ir bijusi liela problēma. Fragments no vēstules:

“Cienījamais Artūr Salak! Mēs jau tikpat kā esam pazīstami un draugi, varbūt būtu sirsnīgāk saukties pēc latviskajiem – Salaku Artūrs, Medņu Modris? Tā mēs to šeit tālajā Amerikā esam pasākuši. Visupirms man Maijas vārdā jāatvainojas: viņa Tev uzrakstīja jau pagājušā gada beigās garu garo vēstuli, bet ne jau visas aiziet un mēs te ļoti labi zinām, kā ir tai visu brīvību zemē. Neesmu jau nemaz drošs, ka arī šo vēstuli kāds bargās ziemas putenis kaut

kur aizputinās. Runājot par kokļu stīgām – darišu, ko varēšu. Šeit tās iegādāties nav nekādu grūtību. Nav arī dārgas. Nē, tā nav ne lūgšanās, ne ubagošana – brālis brālim palīdz. Pagājušajā vasarā runāju ar “Labiesha” izdevējiem. Satikāties labs pulks Garezerā. Viņi domā, ka operas izdošanai materiāli nekādas grūtības nesagādās. Tikai vajaga manuskriptu. Un tā nu ir cita lieta. Varbūt šo pavasari, kad Rīgā ciemosies vairāki labieši un labietes, viņi varētu pie Tava dēla vai kāda rada gabala pieiet. Es nepazīstu Elzu Liepiņu, bet tas, ko viņa raksta, ir tiesa. Tavas dziesmas dzied ir kori dziesmu svētkos, ir jauniešu ansamblī mazākos sarīkojumos un tās ir ļoti iecienītas. Pie manis nedēļas nogalē ciemosies latviešu rotu kalējs Juris Kļaviņš. Viņš arī ir labietis un dievturs. Kad saņem šo vēstuli, ļoti lūdzu atbildi drīz, lai esmu drošs, ka Tu kaut ko šad un tad saņem. Nu tad pagaidām ar Dievpalīgu.” [20]

Artūrs Salaks bijis ne tikai kokļu meistars un koklētājs, bet arī savus spēkus izmēģinājis operu rakstīšanā, no kurām A. Salaka lielākais darbs bija opera: “Pūt, vējiņi!”, ko viņš rakstījis 30 gadus.

Opera “Pūt, vējiņi!”

*“Tās gari elstās sēri jautrās skaņas,
Kam līdzī mīļu pasaulē vairs nava,
Man mieru nedeva tas garos gadus...”*

Tā savu lugu “Pūt, vējiņi!” sācis Rainis. Desmitiem uzvedumu 45 gadus piedzīvojuši šī “tautas dziesma piecos cēlienos”, bet vai daudzi zina, ka garus gadus – nu jau 14 – “Pūt, vējiņi!” sēri jautrās skaņas nedod miera arī pašdarbības komponistam Artūram Salakam, ka uzrakstīta jauna opera “Pūt, vējiņi!”? [9]

Tā par A. Salaka operu tika rakstīts 1959. gada avīzē “Cīņa” (Nr. 64) J. Rozenieka rakstā “Par Artūru Salaku, koklēm un operu “Pūt, vējiņi!”.

Sākumā komponists bija iecerējis rakstīt prologu J. Raiņa lugai “Pūt, vējiņi!” Valmieras drāmas teātrim, kas svinēja 20 gadu jubileju, tikai vēlāk radās doma uzrakstīto pārveidot par piecdaļīgu operu.

FRAGMENTE DIN OPERA „PŪT, VĒINI” MŪZIKĀ
Arīrs Salaks J. Raiņa vārdi

MĒRĒNI

Nu runāsim par to, kas sirdis iļģst, par

lalo dzimteni, par Dauga - vi - vu. Par lovas serēn bij, par

dā - re - ni - ti. Nu runāsim par to, kas sir - dis

iļģst, par te - vien, mātēm, kas iļģ - aiz - jā

LĒNĀK

Es siku meklēju jans atnesu. Pūt, vē -

- ji - ni - s Un senās atņipas un senās ai - mas,

Un pemet tās kā

līdzības un - mes, kā baka mirklis, ko bāsmēt jums,

- jūsi, Mums tā - vas āvesies manā at - si -

- ju - si. Kas rak no lūkstojām un simtām dziesmām daudz

lai dsk ne - kā lūkstojām mēs. Kas swan no lūkstojām

simtām dziesmām daudz baldenāk kā lūkstojām mēs.

MALĪTĀK DZĪVĀK

Jūs mīļo

dā - re - niti redzēsiet, Jūs mīļo dā - re - niti

redzēsiet, tā smaka sīkstām un kaut - ri - bā, kas

zī - vāci - tās zīkstām lai - me, so tā - rent - la

orozi
slavēja visuģitāx. Iet tāre - ni - ti reģat

tauti dēls, kas rēks pār Daugavi ar baltām pu - tām, las jaunais

ģaldums, kas pirms saules updē, las jaunais zemes spēks, kas ceļas

aug - šā lai vi - sai pa - sauli ģrib ap - kārti ģāt.

LENĀK
Bel liaci - sa - ģitē tāpēkā las dzimās. To smūko

Šķaģitēti un savu lai - mi.

Fragments no A. Salaka operas "Pūt, vējiņi!" prologa

Tās melodijas sāktas pierakstīt jau 1944. gadā un radušās, kā komponists sacījis, no Valmieras stacijas līdz Jaunsalakām staigājot. Tās jau labu laiku kā izdomātas, nebija tikai iznācis laika piesēsties un uzrakstīt. Opera tika rakstīta 30 gadus, taču pabeigt tā īsti, pēc Salaka ieskatiem, nav izdevies, operas darbība iznākusi par garu – 5,5 stundas. Saīsināt tā arī nespējis, jo bija komponējis pēc principa: kas ienāca prātā, to uzrakstīja, kas nepatika, to izdzēsa, bet kopsakarība bija zudusi. Operā tika ieliktas visas labākās A. Salaka tautasdziesmu apdares, tāpēc lielākā daļa tautasdziesmu tā arī netika publicētas – tā atceras A. Salaka dzīvesbiedre.

Operas libretu komponists veidojis, J. Raiņa lugas tekstu tikai nedaudz saīsinot un pārveidojot. Viena no operas īpatnībām ir prologs. Autors bija paredzējis, ka uzvedumā to dziedās koris un solisti, skatuvei slīgstot tumsā.

“[...] sākumā skanēs kautrā Baibas balss:
“Nepūt, vējiņ, nedzen laiviņ,
Nedzen laiviņ Kurzemē...”

Dziedās Zane gaidās: “Pūt, vējiņi, dzen laiviņu”, bet tālumā jau atskanēs brašo daugaviešu – Ulda un Didža – dziesma, kurā radoši izmantotas abas “Pūt, vējiņi!” melodijas – Vidzemes un Kurzemes. Operā samērā daudz tautas melodiju – protams, ne burtiski atdarinātu, bet pārveidotu tā, kā to prasa operas situācija un noskaņojums. Ir arī daudz oriģinālmelodiju, koru, āriju. Komponistam sevišķi patīk Gatiņa ārija trešajā cēlienā. Tā ir mīlas dziesma, Gatiņa partijas kulminācijas punkts. Daudz darba prasījusi un tāpēc jo sevišķi mīļa arī Baibas ārija ceturtajā cēlienā – “Ļaužu balsis aplkusušas, Gatiņš vien stabulē...” Varbūt tas būs akadēmiskais operas teātris, kur skanēs A. Salaka melodijas, varbūt “Pūt, vējiņi!” uzvedīs kāds pašdarbības kolektīvs, bet katrā ziņā ilgā radošā un pacilātā darbā sacerētā opera pelna ievēribu.” [9]

Šai operai komponists veltījis daļu savas dzīves, iekļaujot tajā savas labākās tautasdziesmu apdares. Operu A. Salaks uzskatījis par īpatnēju kā formas, tā teksta un mūzikas izteiksmes ziņā. Līdzīgas operas nav bijis; A. Salaks apgalvojis, ka arī nebūs, jo šai operai nevar piemērot klasiskās operas principus.

Rainis libreta tekstu bija iecerējis kā tautasdziesmu četrindes. Pēc A. Salaka domām, šīs četrindes bijušas par šķērslī citiem komponistiem, piemēram, Jānim Ivanovam un Lūcijai Garūtai, bet A. Salakam kā folkloristam šīs četrindes bijušas pa prātam. Interesanti apskatīt Raiņa lugas “Pūt, vējiņi!” izdevumu, kurā A. Salaks visas savas ieceres un melodijas ieskicējis.

Komponists ir meklējis un arī atradis savu īpatnēju ornamentisku rakstības stilu.

“Visur respektēti svarīgi klasiskās izteiksmes principi: simetrija, proporcija un viengabalainība. Bet pats galvenais – dvēsele, lai klausītājs nevarētu teikt tā, kā teikts dainā, proti:

Uldis Vai ir Barba? — Kur ir Barba?

Anda Ko atradis mekle vēl?

Orta Es jau gan atradīšu.
(Alziest)

Uldis Meklejat! meklejat!

Anda Ko mekle? Es tā Barba.

Uldis Tu tā Barba? Radi acis.

Anda Skaties akas dibenā.

Uldis Būtu Barba, vāku segtu:
Varēm vien ieskatīties —
Meklejat! meklejat!

Anda Es jums gan pameklēšu,
Netiks jums atradums.

Didzis Vai tu Barba, vai tu Anda
Sēdies priekā solīti;
Lai me nāks, vairs no gala

Anda (Izkodamās uz Didzi)
Lai me tavu resnūmīgu!
(Atsēdās soli.)

(Mēģēšana turpināties: kalni izved Zaņu)

Pirmais kalps Rekur radim zeltēni!
Ne Rīti jādais nam!

Otrais kalps Baltas kurnes, baltas zokes,
Sarkans rožu vainadziņs.

Māte Gan es sedzu baltu sagšu
Sudrabiņam bārksitēm.

Uldis Aktu, tavu skulstūmīnu
Līdz zemei ieva zied!

Ciepa Kas gādys tuntu dēls,
Lāva ilgi puskoties,
Apvilkī svarkus līdz zemīti,
Apsiet zida nēzdodziņu.

Uldis Kā sarkana magonīte
Balti rudzu tirāma.

Anda Kā liepiņa kuplēm zariņiem
Pie sikām viksnitēm.

Uldis Nau saubte uzlūkusi,
Atsarkusi meža gali:
Nau pietīpa noskēpsīti,
Jau vāidziņi atsarkusi.

Zaņe Visu rīti sarka bala
Ku tu tikai ieradziņi!

Uldis Meklejat neredzēju.

*Līdz 500
viena saian
labas nēdīs
Jamerēci nēdīs
Lapa.*

224

51

A. Salaka operas "Pūt, vējiņi!" uzmetums

"Ko tu dziedī, bezdvēsele,
Tev jau labi neskanēja."

Ir rakstīts tā, lai ik skaņa, intervāls, motīvs, visas balsis pavadījumā runātu vienu un to pašu dvēseles valodu: lai solists nav vientuļi pakārts virs orķestra, bet lai arī orķestris pats ir dziedātājs, bet ne tēlnieks, bet tēlotājs, kam nav kopējas dvēseles un meldijas. Ņemot vērā minētos principus, orķestrī, koros un ansambļos ir radies īpatnējs latvisks rakstības ornaments kompozīcijā. Visur un visam sava loģika un principi, kas konsekventi ieturēti no sākuma līdz galam visā kompozīcijā. Es jau varētu arī rakstīt citādi, bet apzināti to šoreiz nedaru. Tad es nebūtu vairs Salaks, bet nezin kas: viss ir rasts un konsekventi izdomāts līdz galam; tikai man jāparetina instrumenti, lai partitūra būtu caurspīdīgāka un līdz ar to krāsaināka." [20]

Pagaidām nav pilnībā novērtēts Artūra Salaka mūža beigu

cēliena lieldarbs – viņa sarakstītās operas “Pūt, vējiņi!” partitūras manuskripts. Gaužām nepilnīgs ir sabiedrības priekšstats par ražīgā mūziķa radošo mantojumu.

Interesantas atziņas par operu un tās tapšanas gaitu var uzzināt no Artūra Salaka sarakstes ar komponistiem Ādolfu Skulti (komponists), Gunti Kļaviņu (vijolnieks), Marģeri Zariņu (komponists), kā arī ar A. Salaka draugu no Amerikas Modri Medni. Fragments no 1979. gadā rakstītas vēstules:

“Pagājušajā vasarā runāju ar “Labiēša” izdevējiem. Satikāmies labs pulks Garezerē. Viņi domā, ka operas izdošanas materiāli nekādas grūtības nesagādās. Tikai vajaga manuskriptu. Un tā nu ir cita lieta. [...] Tavas dziesmas dzied ir kori dziesmu svētkos, ir jauniešu ansambļi mazākos sarīkojumos un tās ir ļoti iecienītas.” [20]

Artūra Salaka devums mūzikas pilnveidē

Artūra Salaka mūzikas metodikas izstrādes pirmsākumi

A. Salaks, strādādams Valmieras 1. vidusskolā par metodiķi un mūzikas skolotāju, saskārās ar būtisku problēmu: skolēnu nepaklausību un nemācēšanu dziedāt – rūksanu. Lielākie palaidņi bija 8. klasē, kurā mācījās tikai zēni (klases dalījās zēnu un meiteņu klasēs). Interesants bija A. Salaka problēmas risinājums.

Citāts no A. Salaka personīgajiem materiāliem: “Notika tas Valmieras 1. vidusskolā. Bija saslimis skolotājs Ēķis. Aicināja mani par vietnieku. Stundas notika pēcpusdienās. Pirmo stundu noturēju meiteņu klasē. Eju klasē. Instrumenta nav. Ko darīt? – Stāstu par *greznu* dziedāšanu. Pamats: “Kad es dziedu, grezni dziedu” (t. dz.). Stāstu un dziedu, dziedu un stāstu. Jau pirmā starpstundā saņemu komplimentus, ka meitenēm ļoti patikusi stunda. Ar tādu pat tematu gāju citās klasēs. Visur sekmes, bet pēdējā stunda jānotur 8. zēnu

klasē. Tēma tā pati. Tieku gaidīts ārpus klases. Visi vaicā: "Ko mēs darīsim?", un tūliņ seko: "Dziedāsim, dziedāsim!" Klasē kņada, tikai daži sēd vietās. Nomierinu, atsēdinu, bet saucieni: "Dziedāsim, dziedāsim!" turpinās. Atbildu: "Labi, dziedāsim, tikai atļaujiet man pastāstīt par greznu dziedāšanu un ļaujiet priekšā padziedāt." Klusums. Stāstu. Klausās. Sāku dziedāt, tas ir, rādīt, kas ir grezna dziedāšana, bet momentā sajūtu, ka šinī klasē man neveiksies, jo daži zēni tūliņ centās manu dziedāšanu imitēt, bet tā, lai paši smietos un citus smīdinātu. Aizrādu, kas tas ir nepieklājīgi, bet nākošā mirklī atkal kāds slepus iepikstas un citi sāk smieties. Es sāku palikt nikns." [20]

Katrs skolotājs saskaras ar šādām problēmām, lai stundā ieinteresēti būtu visi skolēni. A. Salakam savā pedagoģiskajā praksē nākas arvien izdomāt paņēmienus, kā ieinteresēt vecāko klašu skolēnus nopietni uztvert mūziku, netraucēt citiem un pašos radīt interesi, ar humoru attiekties pret skolēnu nevajadzīgajām aktivitātēm.

Citāta turpinājums no A. Salaka pierakstiem: "Sāk tumst, zēni grib ieslēgt elektrību. Atļāju. Te gaisma... sprādziens... un visa skola tumsībā, gaviles, troksnis un saucieni: "Mājā! Mājā!" Daži jau pieceļas no soliēm ar somām padusē un soļo uz durvīm. Atsēdinu. Vēlāk dzirdēju, ka palaidņi spuldzes galviņā bija ielikuši naudu. Bet saucieni: "Uz māju! Uz māju!" arī "Dziedāsim! Dziedāsim!" nerimst. Dziedāsim. Labi. Dziedu priekšā: "Brālīts savu īsto māsu". Lieku klausīties, atkārtot. Šausmas!.. kā gan šī dziesma skanēja! Cits dzied, cits rūc, cits tricina balsi vai tīšām dzied aplam, smejas un smīdina citus. Ko darīt? Dziedāšana jāpārtrauc, spēlēt nevar – klavieru nav, rakstīt nevar – gaismas nav. Mana stunda noslēdzās ar nepatīkamu moralizēšanu un rāšanos. Atskan zvans, zēni paķer somas, kā spārnos traucas uz durvju pusi. Neveiksme! Šķiet, viss tamdēļ, ka nebija gaismas. Turpmāk tā nebūs." [20]

Pedagoģiska neveiksme, kas var gadīties jebkuram skolotājam, jāatrod pareiza pieeja un galvenais – vārdi. Vārdiem piemīt liels spēks. Reizēm palīdz humors.

A. Salaka citāts: "Pēc nedēļas eju tanī pat klasē. Atkal saucieni, smieklī, kņada. Iespāids tāds, ka zēni dziedāšanas stundas par nopietnām stundām neuzskata, bet gan par tādām stundām, kurās var darīt, ko grib. Ko darīt? Jāmēģina stunda noturēt. Stundas sākumā jau aizrādīju, ka pie šādas kārtības mēs neko nevarēsim darīt, ne dziedāt, ne teoriju mācīties.

Saku: "Būs jāmācās teorija" – "Nē, nē," birst saucieni. "Dziedāsim!" Man šķita, ka mani aizrādījumi par kārtību, par aplamu dziedāšanu ietekmēs skolēnu uzvedību, bet velti, kā sākām pulkā dziedāt, tā palaidņi tika pie vārda un jutās savā lomā un tišām dara, ko iedomājas. Dziedāt nevar: dzied aplam. Sāku stāstīt – neklausās. Rakstīt nevar – neesot papīra. Tiklīdz pagriežos pret tāfeli, lai tur rakstītu, momentā aizmugurē troksnis, pīkstieni, saucieni, smieklī, grūstīšanās, svaidsšanās utt. Kas trokšņo! Kas traucē? Vainīgo nav. Vainīgie cits uz cita rāda, liedzas un smejas. Lai sagaidītu stundas beigas, pavēlu visiem rakstīt. Meklē papīrus, sāku diktēt un notiek brīnums: klasē miers un kārtība. Visi raksta, bet, tiklīdz atskan zvans, neviens ar mani, kā skolotāju, nerēķinās; skrien uz durvju pusi kliegdami, brēkdami un grūstīdamies. Analizēju savu stundu un redzu, ka nekas nav padarīts. Neapmierināts un domīgs soļoju mājup. Mana apņēmība, ka man, skolotājam, jātiek galā ar palaidņiem, ka jāatrod un jāizdomā līdzekļi, kā palaidņus iesaistīt darbā; ka manas stundas nedrīkst būt formālas, ka manās dziedāšanas stundās dzīvajam valodas vārdam jābūt saistītam ar daiļākajām meldījām un teorijai, respektīvi, mūzikas ābecei, vajag izlobīties no paša dziedāšanas procesa, no mācāmās vielas, no nošu raksta – ka jāatrod tāda metode, kas palaidņiem atņemtu iespēju tišām aplam dziedāt, trokšņot jeb nedarīt neko." [20]

A. Salaka divu stundu gūtā pieredze rādīja, ka nevar ļaut visiem kopā dziedāt, ka jāmāca dziedāt pa vienam; ka jāliek rakstīt; tikai jāizdomā, kur un kā rast mācāmo un rakstāmo vielu, kas atbilstu visām estētiski un teorētiski muzikāli, muzikālās audzināšanas prasībām, kas radītu skolēnos vēlmi dziedāt un pēc tam lietderības izjūtu.

A. Salakam tas, manuprāt, izdevās. Bet, lai iemācītu dziedāt, vajadzēja vingrinājumus mūzikas teorijas apguvei, nebija tekstu pedagoga izdomātajiem vingrinājumiem, dzejnieki tekstus nav devuši, A. Salakam nācās pašam domāt tekstus. Kur griezties pēc padoma, pēc palīdzības, pedagogam nebija. Pašam bija jāmeklē teksti, pašam jāraksta un jāatrod melodijas. Kas meklē, tas arī atrod. Un tiešām! Latviešu dainās A. Salaks atrada tekstu par mūzikas klausīšanos:

“Tīšām gāju mežmalā
Putnu dziesmas klausīties.
Zilīte dzied, žubīte velk,
Lakstīgala virināja.”

Šķirstot dainu nodaļu par dziesmām un dziedāšanu, A. Salaks atradis dainas, kas teic par greznu (A. Salaka termins) dziedāšanu:

“Kad es dziedu, grezni dziedu”,

kas teic par skaņu (skanīgu) balsi:

“Skaņi, skaņi es dziedāju”,

kas teic par dziedāšanu – trallināšanu:

“Uz traļļiem es dziedāju,
Uz traļļiem gavilēju.”

A. Salakam radās doma, ka traļļu vietā varētu likt nošu nosaukumus. Pedagogs izveidoja šādu piemēru:

“Dzied, māsiņa, tu pret mani,
Es pret tevi gavilēšu;
Do, re, mi, fa, sol, la, si,
Skaņu balsi raidīdama.”

Manuprāt, ne visai saskanīgi, nav atskaņu, bet tas bija tikai A. Salaka pirmais mēģinājums.

A. Salaks arī atradis dainu par mūzikas mācīšanas (dziedāšanas, rakstīšanas) metodi:

“Šīs dziesmiņas izdziedātas,
Kur mēs citas dabūsim?
Iesim dziesmu kambaros,

Tur mēs citas dabūsim.
Tur sēd divas jaunas meitas,
Dziedādamas, rakstīdamas;
Ko tā viena izdziedāja,
To tā otra uzrakstīja.”

A. Salaks daudz sevi cildināja un slavēja, bija diezgan ambiciozs: “Nu es atskārtu, ka neviens dzejnieks labākus tekstus nevarētu man izdomāt, neviens pedagogs labāku metodi nevarētu atrast par to, par kuru dzied dainas, proti, par “Dziedāšanas – rakstīšanas” metodi; ka dainas mani apbruņo ar ieročiem, ar kuru palīdzību klasē ritēs tāds darbs, kurā visi būs iesaistīti, arī rūcēji. Viņi rakstīs, klausīsies un arī dziedās.” [20]

Pedagoga ideja bija laba, tikai idejai jāatrod tāda forma, kas atbilstu visām muzikālās audzināšanas, estētiskām, vokālām, lietderības un teorētiskām prasībām, proti, kur labākais daiļākais, labskanīgākais dzīvais vārds būtu apvienots ar daiļāko mūzikas skaņu (melodiju) – kur skaņu rakstā (nošu rakstā) būtu izlobāmas sistemātiskas un pakāpeniskas teorētiskas atziņas, kur skolēnam rastos lietderības izjūta visā mūzikas mācības kursa apjomā. Tie ir lieli un pagrūti realizējami pedagoģiski mērķi muzikālās audzināšanas darbā. A. Salakam nebija avotu, kur smelties padomus, vienīgais paraugs bijis Elzas Stērstes (latviešu rakstniece, dzejniece) dzejolis:

“Do, re, mi, fa, sol, la, si, do,
Skaņas tā kā bites skrien.”

Tikai divas rindiņas. Šo rindiņu ietekmē A. Salakam radās pirmais sacerējums, ko tiku jau minējusi:

“Dzied, māsiņa, tu pret mani,
Es pret tevi gaviļēšu,
Do, re, mi, fa, sol, la, si, do,
Skaņu balsi raidīdama.”

Citāts no A. Salaka pierakstiem par nākamo stundu: “Lūk, trešā dziedāšanas stunda – 8. zēnu klasē. Eju uz klasi. Atkal mani gaida;

vaicā, ko darīsim?... Dziedāsim?... troksnis, kņada; nesēd savās vietās; ieeju klasē, nostājos, stāvu, skatos, nesaku neko, pamazām norimst. Saku: "Šodien mēs rakstīsim un dziedāsim. Uzrakstīšu uz tāfeles darba plānu, dziedāšu priekšā, un jums būs jāieraksta darba plāns burtnīcās tīri un glīti, rakstīt ar zīmuli, lai ar gumiju varētu izdzēst nevēlamās kļūdas. Gribu rakstīt uz tāfeles darba plānu, bet... tiklīdz pagriežos pret tāfeli – aizmugurē kņada. Iespaidis, ka skolēniem nav ne kauna, ne goda. Viņu mērķis terorizēt, izvest no pacietības skolotāju. Arī es esmu uz visādām varbūtībām sagatavojies. Tiklīdz atskan pirmie slepenie saucieni, rūcieni, pīkstieni, strauji pārtraucu rakstīšanu uz tāfeles, pirmajam palaidnim uzsaucu; pavēlu piecelties, iznākt no sola, nostāties klases priekšā un noteiktā, stingrā balsī saku: "Tu tagad atbildēsi pat kārtību klasē. Ja klasē būs troksnis un tu neredzēsi trokšņotājus, pats būsi vainīgs, un es tevi tūliņ vedīšu pie direktora." Tas bija kaut kas negaidīts. Miers... Rakstu uz tāfeles." [20]

Tā A. Salaks bija izveidojis savu stundas plānu:

- ♦ Uzrakstīt ar notīm melodiju tā, kā dziedās skolotājs un skolēni.
- ♦ Dziedāt pa vienam, taktēt taktsfigūrā.
- ♦ Dziedāt pareizi, katru vārdu izrunājot skaidri.
- ♦ Pierakstīt dziedāto.

Citāts no stundas gaitas: "Mēs nemākam," saka kāds no vietas. – Nemākat? Klausieties uzmanīgi un vērojiet. Sāku dziedāt. Bet jau nākošā mirklī radās man centīgs līdzdziedātājs; tikai negatīvā izpildījumā. Uzsaucu: piecelties! Kas tev lika līdzdziedāt! Stāvi! Klausies! – Klusums. Dziedu... Klausās. Dziedu trīs reizes. Lieku vienam atkārtot to, ko es dziedāju un tā, kā es dziedāju; lieku otram; trešam... laboju melodiskās un citas kļūdas un nostiprinu melodiju muzikālajā atmiņā. Daži tomēr atteicās dziedāt, jo viņiem neesot "dziedamā rīkle". Palaidņi pārsteigti sēdēja un nedarīja neko, smīnēdami vēroja katru manu kustību un gaidīja brīdi, lai varētu slepus iepīkstēties, iesvilpties, iekliegties. Protams, es arī viņus uzmanīju, kā ērglis turējos savos skatos. Pārlicinājies, ka skolēni meldīju atceras, teicu: "Tagad

rakstiet notis – rakstiet glīti, nesteidzieties. Neaizmirstiet meldiju. Vērojiet meldijas skaņas, kā viņas virzās – augšup vai lejup. Kas pirmie uzrakstīs, tie nāks dziedāt un taktēt un saņems trīs atzīmes: pirmā par dziedāšanu – taktēšanu, otrā par nošu pareizību, trešā par glītumu nošu rakstā.” [20]

Manuprāt, skolotājs klasē bija panācis vēlamo rezultātu, visi bija nodarbināti, stimulš tika dots. Lai klasē ritētu dziedāšanas – rakstīšanas process, skolotājs pielietoja labu metodi – lai visi būtu nodarbināti, nepārtraukti lika pēc kārtas skolēniem pa vienam izdziedāt savu uzrakstīto un izlabot vokālās un ritmiskās kļūdas. Pats skolotājs varēja justies apmierināts ar darbu klasē. Darbs stundā varēja raiti ritēt uz priekšu.

A. Salaka domas: “Pats jūtos apmierināts. Jau paceļas viena roka, otra, trešā. Vaicāju: “Uzrakstīji?” – “Jā.” “Nāc, dziedī un taktē.” Pienāk, dzied, taktē, saņem atzīmes par ierakstu nošu burtnīcā, arī uzdevumu burtnīcā. Viens pieceļas un saka: “Skolotāj – es neko neatceros, nevaru nedz dziedāt, nedz uzrakstīt.” – Labi, sēdies līdzās labākajam rakstītājam un noraksti no viņa. Ja pratīsi glīti norakstīt, būs piecnieks, ja pratīsi pareizi norakstīt, būs piecnieks; nepratīsi dziedāt, taktēt, būs divnieks. Rūcējs apmierināts aiziet vietā.” [20]

Arī tie nedaudzie palaidņi skolotāja stundā beidzot bija sakustējušies, palikuši nopietni. Skolotājs pārvaldīja situāciju klasē, saimnieka statūtu; visi tika pie atzīmēm un ne pie sliktām, kaut gan gadījās arī visādi. Skolēni bija sapratuši, ka mūzikas stundā tomēr ir jāstrādā un par padarīto darbu var saņemt arī godīgu novērtējumu. Vienu problēmu – uzvedību – A. Salaks bija atrisinājis, varēja ķerties pie nākamās – kopā dziedāšanas, dziedāšanas pa vienam, bet lai tajā pašā laikā būtu nodarbināti pārējie skolēni. Arī šo problēmu skolotājs atrisināja – skolēni rakstīs atbildes uz jautājumiem mūzikas teorijā.

Gatavodamies nākamajām stundām, skolotājs bija sagatavojis šādus jautājumus:

1. Cik līniju līnijkopā?
2. Kuru līniju var skaitīt par pirmo?
3. Cik līnijstarpu? Kuru var skaitīt par pirmo?
4. Kāda nozīme līnijām un līnijstarpām nošrakstā?
5. Kāda nozīme nošu atslēgām un palīglīnijām?
6. Kāda nozīme nošu formai jeb veidam?
7. Kāda nozīme taktssvītēm?

A. Salaka princips bija, ka klasē jābūt kārtībai, visiem jābūt nodarbinātiem. Skolēniem citam pēc cita bija jādzied un jātaktē. Sākumā daudzi kautrējās. Manuprāt, skolotājam palīdzēja šāds pamudinājums: "Nekautrējieties dziedāt, ja būs nepareizi – labosim. Esmu skolā nozīmēts ne tamdēļ, lai smietos par kļūdām, bet lai jums palīdzētu labot kļūdas." [20]

Šāda nostāja skolēniem patika, visi dziedāja un nekautrējās, un, galvenais, nesmejās par citiem.

A. Salaks piektās stundas gaitu izvēlējies tādu pašu kā trešajā. Turpmākās stundās darbs raiti ritēja uz priekšu, neviens vairs nemēģināja tišām dziedāt nepareizi, nevienam arī īpaši negribējās to darīt. Varēja jau mēģināt dziedāt kopā. Iesaistīti bija arī rūcēji, kas nejutās citādāki, tāpēc ka nemāk dziedāt.

A. Salaks strādāja šajā klasē tikai piecas reizes, jo skolotājs Ēķis atsāka savu darbu, tomēr savu jaunatrsto metodi mūzikas mācīšanā A. Salaks pilnveidoja un izmēģināja gan Valmieras pedagoģiskajā skolā, gan Valmieras rajona skolās. Viņš izdalīja sacerēto mācību vielu rokrakstā, rādīja atklātās stundas, izstrādāja vairākus darbus un lasīja referātus. Metodes principi skolotājiem bija saprotami; vienīgais trūkums, ka nebija sistematizētas mācību vielas pamatskolas klasēm. Grūtības, ar kurām A. Salaks saskārās, bija dzejas trūkums. Dzejnieki, nebūdami mūziķi un pedagogi, nevarēja iedziļināties nepieciešamās dzejas saturā, lai uzrakstītu mācību stundām nepieciešamos tekstus. A. Salakam atlika pašam radīt tekstus un melodijas.

Par nošu rakstīšanu radās šāda dziesma:

“Rakstām notis, rakstām notis,
Apaļām galviņām (ovālām galviņām),
Apaļām galviņām
Stāviem, taisniem kātiņiem (karogotiem kātiņiem).”

Par nošu nosaukumiem:

“Gribam zināt, gribam zināt,
Kā šis notis sauc (skan);
Do-re, do-re, do-re, do
Tā šis notis sauc (skan).”

Par nošu ilgumiem, par līniju un atslēgu zīmēšanu:

“Esam labi zīmētāji,
Protam notis zīmēt,
Lielas notis, mazas notis,
Līnijas un atslēgas.”

Skolēni dzied un ar roku kustībām attēlo nošu grafisko rindu,
līnijas un atslēgas.

Par skaņu augstumiem:

“Esam labi vērotāji,
Protam skaņas vērot;
Augstāk, zemāk, augstāk, zemāk,
Augstāk, zemāk skaņas skan.”

Par skaņu ritmu:

“Esam labi bundzenieki,
Protam bungas sist.
Lielās bungas: bum, bum,
Mazās bungas: bum, bum, bum,
Bet tās visu mazākās:
Bum-ba-di, bum-ba-di, bum, bum, bum.”

Par skaņām pentahordā (diatoniskās skaņkārtas skaņu rinda, kas sastāv no piecām pakāpēm kvintās robežās):

“Piecas skaņas mācīties,
Piecas rindā sastāties,
Do, re, mi, fa, sol:
Esam rindā, paskaties (paklausies).”

Par skaņu kāpšanu (augšupejošu un lejupejošu kustību) gammā:

“Augstāk, augstāk, aizvien augstāk,
Aizvien augstāk skaņas kāpj;
Zemāk, zemāk, aizvien zemāk,
Aizvien zemāk skaņas kāpj.
Do-do, re-re-mi, fa-fa,
Aizvien augstāk skaņas kāpj,
Do-do, si-si, la-la, fa;
Aizvien zemāk skaņas kāpj.”

Par mažora un minora trīsskani:

“Sol-mi-do un do-la-fa;
Skaņi, skaņi es dziedāju.
Sol-mi-do-mi, sol-mi-do;
Apaļāi kalniņāi,
Sol-mi-do-mi, sol-mi-do.
Vēl jo skaņi atskanēja;
Do-la-fa-la, do-la-fa,
Zaļajāi birztalāi,
Do-la-fa-la, do-la-fa.
Sēri, sēri es dziedāju;
Sol-mi b-do- mi b, sol-mi b do.
Vēl jo sēri atskanēja,
Do-la b, fa-la b, do-la b fa,
Zaļajāi birztalāi,
Do-la b, fa-la b, do-la b fa (b – bemols).”

Par nošatslēgas grafiku:

“Es mācēju notis rakstīt,
Atslēdziņas nemācēju,
Pavaicāju dzenītīm,
Kā lai rakstu atslēdziņu.
Dzenīts manim atsacīja;
Tā, lūk, raksta atslēdziņu:
Punktiņš, kātiņš, ritentiņš,
Augšāi pusmēnestiņš.”

Lai gūtu pieredzi, mācītos no citiem, A. Salaks apmeklēja skolas gan Rīgā, gan citur Latvijā, bija pat aizbraucis uz Krieviju – Maskavu. Redzējis bija daudz atšķirīgu stundu: kur skolotājs visu stundu dzied dziesmas, kur skolotājs visu mācību vielu skaidro un diktē, dzied skaņas un intervālus, visu stundu pēc dzirdes vai pēc notīm māca balsis kādai dziesmai, kur skolotājs visu stundu stāsta par komponistiem. Vēl A. Salaks ir redzējis stundas, kur skaņu ilgumus apzīmē ar garākām un īsākām svītriņām, kur skaņu augstumu noskaidrošanai skolotājs ņem talkā klucīšus, zaķīšus, puķītes (jo augstāka skaņa, jo augstāk jāliek minētie priekšmeti). A. Salaks daudz saskāries ar problēmu, kad skolotājs kārtības uzturēšanai spiests aicināt palīgā klases audzinātāju vai pat mācību daļas vadītāju. A. Salaks ir rakstījis: “Stundas sākumā visiem patika dziedāt, pēc 10–15 minūtēm jau atslābums; redzu, nedzied viens, nedzied otrs, trešais; rodas troksnis. Visi sāk ākstīties, traucēt. Lai nerastos konflikts, skolotājs steigā spēlēja uz vijoles (tanī laikā ne visās klasēs bija klavieres, katrs skolotājs spēlēja, uz kā mācēja) dziesmu pēc dziesmas, lai tādējādi uzturētu klasē kārtību un laimīgi sagaidītu zvanu.” [20]

Pēc A. Salaka (un arī pēc manām) domām, viss minētais ir daļēji metodiskas nepilnības, kļūdas un aplamības, vēl nav pareizi izprastas muzikālās audzināšanas metodikas problēmas. Tālāk par (pēc A. Salaka domām) Šica un Erica (19. gadsimta pedagogi – metodiķi) metodēm pedagogi nav tikuši. Visas minētās metodes ir vienlīdz grūtas gan skolotājam, gan skolēniem, kas nemācās mūzikas skolās.

Pēc A. Salaka domām: “Mūsu pedagoģiskās skolas un institūti pie mazā stundu skaita dziedāšanā un pie instrumenta trūkuma nevar dot labi sagatavotus dziedāšanas skolotājus. Tamdēļ sacerot mācāmo vielu mūzikas ābece stundām, esmu pielicis vislielākās pūles, lai manis sacerētie vingrinājumi dziedāšanā – rakstīšanā būtu pareizi, loģiski, mērķtiecīgi skolotājiem un bērniem saprotami un apgūstami.” [20]

A. Salaka pamatprincips ir šāds:

“Ko es dziedu, to es rakstu,
Ko es rakstu, to es dziedu.”

Ko bērns nevar uzrakstīt, ar to nav jānodarbojas mūzikas ābece (teorijas) stundās. Tam programmā paredzēta mūzikas klausīšanās un kora dziedāšanas stundas (tagad skolu programmā paredzētas tikai divas stundas nedēļā, kurās ietilpst viss).

Pēc A. Salaka domām, mūzikas teorijas tiešais mērķis ir sniegt teorētiskās zināšanas un vokālās iemaņas, kas nepieciešamas dziedāšanai pēc notīm, proti: attīstīt muzikālo dzirdi un atmiņu, radīt iztēles un lietderības sajūtu skolēnos, iemācīt dzirdēto uzrakstīt un uzrakstīto sadzirdēt.

Kāds tā laika pedagogs ir teicis: “Lai paceltos zinātnes kalngalos, vispirms jāiemācās tās ābece.”

Mūzikas ābece (teorija) ir vissarežģītākā ābece, jo tajā ietilpst daudzas mazas ābece:

1. Muzikālo skaņu ābece (do, re, mi, fa...).
2. Nošu raksta ābece.
3. Intervālu ābece.
4. Akordu ābece.
5. Vokālo iemaņu ābece, kas savukārt sadalās:

- ritma un metra,
- artikulācijas,
- balss tembra,
- rečitātīvas dziedāšanas,
- tonālā,

- harmonijas,
- elpošanas,
- frāzēšanas ābecēs utt.

Šāds uzdevums mācīt nav viegls. Prasme mācīt prasa no skolotāja lielas zināšanas, pareizu metodi un – galvenais – interesantu mācāmās vielas pasniegšanu. Savā dziedāšanas – rakstīšanas metodē A. Salaks spējis atrast problēmu risinājumu, jo metodei ir daudz jo daudz variantu, un katrs pedagogs saskaņā ar savu zināšanu līmeni to var sekmīgi pielāgot visās pamatskolas un vidusskolas klasēs. A. Salaks ar savas metodes palīdzību gribējis palīdzēt skolotājiem atbrīvoties no formālisma, jo jaunākajās klasēs teorētiskās atziņas skolēns daļēji apgūst dziesmas un dziedāšanas ceļā.

A. Salaks sniedz parauga piemērus mūzikas teorijas, solfedžēšanas un dziedāšanas nostiprināšanai pēc savas “dziedāšanas – rakstīšanas” metodes, kas sacerēti pēc šādiem metodiskiem, vokāliem un teorētiskiem principiem:

- ♦ grūtuma pakāpe tāda, lai skolēns vielu varētu atcerēties, izdziedāt un uzrakstīt saskaņā ar doto plānu;
- ♦ vokālajā daļā ietilpst rečitātīvs un dziedāšana (turpmāk – locīšana, A. Salaka termins);
- ♦ rečitātīvs palīdz skolēnam pētīt savas balss tembru, tonālās svārstības, dikciju, dinamiku, artikulāciju, elpošanas tehniku, frāzēšanu utt.

Balss locīšana jau ir augstāka dziedāšanas pakāpe un prasa no skolēna daudz lielāku prasmi. Tā attīsta tonālo un harmonisko izjūtu, kā arī turpina veidot visas tās iemaņas, kuras minētas rečitātīvā. Vingrinājumu sasaistīšana skanīgās, dzīvās valodas vārdam palīdz izsargāties no formālisma. Valodas vārds palīdz atcerēties melodiju, stiprina muzikālo atmiņu, palīdz atcerēties teorētiskās zināšanas mūzikas teorijā, kā arī intervālu un akordu mācībā.

Uzrakstītā darba analīze paver vērtus pakāpeniskām un sistematizētām teorētiskām zināšanām mūzikas teorijā un piešķir darbam

lietderību. Pats nošu raksta apgūšanas process veido pareizu un glītu nošu rakstu. Kopā viss darbs sagatavo skolēnu par vērtīgu dziedātāju kori ar izpratni, kas ir laba, pareiza dziedāšana.

Turpinot strādāt pie savas metodes, A. Salakam bija iespējams savu pieredzi apkopot mācību grāmatā "Vadonis mazajiem dziedātājiem".

Mācību grāmata "Vadonis mazajiem dziedātājiem"

Mācību grāmatu "Vadonis mazajiem dziedātājiem (elementārais solfedžo tautasdziesmās)", A. Salaks uzrakstīja, būdams Rīgas pilsētas 4. ģimnāzijas mūzikas pedagogs (1920–1934). Šī grāmata paredzēta 3., 4. un 5. klašu skolēniem.

"Vadonis mazajiem dziedātājiem" tika izdota 1920. gadā A. Gulbja izdevniecībā. Šo grāmatu un I. Paļēviča "Dziedāšanas mācības" pirmizdevumu Bebru Juris nosaucis par tā laika vienīgajām mācību grāmatām dziedāšanas mācībā. (Bebru Juris līdzdarbojies pirmās dziedāšanas programmas izstrādāšanā, sarakstījis plašāka apjoma dziedāšanas mācības metodiku (1922), kurā skolotāji varēja un vēl aizvien var smelties teorētiskas un praktiskas atziņas dziedāšanas mācīšanā. Grāmatā autors sniedzis plašu to laiku dziedāšanas mācības stāvokļa apskatu, dziedāšanas fizioloģiju un higiēnu, vārdu pareizu izrunu dziedot, dziesmu teksta sagatavošanu. Analizējis arī dažādas mācību metodes un paņēmienus dziedāšanas apgūvē un ieteicis izmantot mācību līdzekļus: nišu tāfeli, bīdāmo noti, krāsu tāfeli, vijoli.)

"Vadonis mazajiem dziedātājiem" ir materiālu krājums ar nelielu priekšvārdu. Grāmatā tiek atspoguļoti A. Salaka pedagoģiskās darbības sākuma posma uzskati par mācību metodiku. Grāmatas apjoms ir 84 lappuses.

Atsaucoties uz saviem pedagoģiskajiem novērojumiem, A. Salaks iesaka skolotājiem nošu mācību (teorētiski sistemātisku dziedāšanu)

un mūzikas pamatmācības elementus sākt apgūt tikai 3. klasē. Autors teorijas mācīšanu saista ar dziedāšanu. Priekšvārdā autors ir formulējis trīs pedagoģiskus principus, lai darbs būtu sekmīgs:

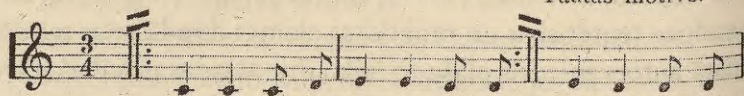
- 1) katrs piemērs jāuzraksta uz tāfeles, jāizanalizē un jāizdzied;
- 2) skolēnam uz nākamo stundu jāiemācās dotais materiāls;
- 3) nedrīkst tālāk iet, iekams skolēnam viss nav labi saprotams.

Grāmatas priekšvārdā autors raksta: "Savā pedagoģiskā darbā esmu novērojis, ka vislabāk un vieglāk pāriet uz teorētiski – sistematisko dziedāšanas pasniegšanu trešajā mācības gadā pamatskolās. Tā kā teorija viena pati par sevi priekš skolniekiem neinteresanta un garlaicīga, tad, sastādīdams šo grāmatu, esmu spraudis sev mērķi: savienot dziedāšanas teorijas pasniegšanu ar pašu dziedāšanas procesu." [18]

Grāmatā ievietotas tikai latviešu tautasdziesmas. Grāmatas sākumā galvenokārt ir "tautas motīvi" ar tautasdziesmu tekstiem, kas dažkārt rakstura ziņā diezgan nesaderīgi ar melodiju (dziesma Nr. 6), karavīru dziesma 3/4 taktsmērā.

Dzeesma Nr. 6.

Tautas motīvs.

1. E, kur stal-ti ka-ra-vī-ri jā-j pa ce-lu
2. Se-ši puš-ķi pee ce-pu-res, zel-ta zvaigzne

1. dzeeda-da-mi, jā-j pa ce-lu dzee-da-dam'.
2. zo-be-na-mi, zel-ta zvaigzne zo-be-nam'.

Dažkārt pazīstamām, tautā populārām tautasdziesmu melodijām pielikti citi, arī pazīstamu dziesmu, vārdi, dziesmai "Aiz upītes es uz augu" ir "Līgodama upe nesa" melodija (materiālā 4. klasei).

Dzeesma Nr. 15.

Ligojoši.

Tautas dzeesma.

1. Aiz u - pi - - tes es uz - au - gu,
2. Sauc' bā - li - - ņi man' ar ro - ku:
3. Es ne - ee - - ū, bā - le - li - ņi,

1. pār u - pi - - ti man' aiz-ve - da Aiz u - pi - tes
2. „Nāc mā - si - - ņa at - pa - ka - ji.“ Sauc' bā - li - ņi
3. bār - ga ta - - va ma - le - ji - ņa, Es ne - ee - ū

1. es uz-au-gu, pār u - pi - - ti man' aizved'.
2. man' ar ro - ku: „Nāc mā - si - - ņa at - pa - kaļ'.“
3. bā - le - li - ņi, bār - ga ta - - va ma - le - jiņ'!

A. Salaka solfedžo mācība balstās uz intervālu dziedāšanu. Trešā klase, kā autors raksta ievadā, tiek balstīta uz sekundām. Otrs grāmatas posms aptver ceturto klasi. Šajā posmā skolēni dzied tercās, kvartās, kvintās. Pēdējā posmā, kas paredzēts piektai klasei, ietverts viss elementārais solfedžo kurss. Grāmatas „Vadonis mazajiem dziedātājiem” mācību kurss paredzēts divām mācību stundām nedēļā.

Trešajai klasei autors paredzējis 24 dziesmas. Zem pirmās dziesmas, kur sastopamas tikai skaņas *do* un *re*, parādīta dziesmu mācīšanas gaita (dziesma Nr. 1).

Dzeesma Nr. 1.

Tautas motivs.

dua, dua, dua, dua, re, re, dua, dua, dua, dua, dua, re, re, dua
 a a a a a a a a a a a a a
 e e e e e e e e e e e e e
 u u u u u u u u u u u u u
 i i i i i i i i i i i i i
 ua= o o o o o o o o o o o o o
 ia= ee ee ee ee ee ee ee ee ee ee ee
 a e i i a u u ee au u i e a i a
 Bā-re-ni-ši sa-tu-puše es strauju - pi-tes ma-li-ņā
 *ua, ua, ua, — — —
 ia, ia, ia, — — —
 au, au, au, — — —
 ai, ai, ai, — — —
 ei, ei, ei, — — —
 ui, ui, ui, — — —

Peēzīme pce „Dzeesmas Nr. 1“. Kad dzeesmu grib mācīt, tad vispirms viņa jāanalizē, pēc tam jādzeed solfedžejojot, vokalizējot un, beidzot, jāgriež vērība uz teksta deklamāciju un tad uz teksta dzeedāšanu. Sevišķi leela vērība jāgriež uz balss pareizu nostādīšanu. Visi turpmākie Nr. Nr. jāestudē tādā pat kārtībā, kā „Dzeesma Nr. 1“.

* Salikto vokaļu studijas var atlikt arī uz vēlāku laiku.

Vispirms autors iesaka dziedāt ar nošu nosaukumiem, tad pēc kārtas ar visiem patskaņiem secībā: *a, e, u, i* un ar *o – ua, ie – ia*. Tālāk A. Salaks liek dziedāt ar tekstā sastopamajiem patskaņiem, piemēram, ja tekstā ir „*Bārenīši satupušie s*“, tad vispirms jād dzied *ā, e, ī, i, a, u, u, ie*, tikai tad ar tekstu, un beidzot ar divskaņiem (autors ir devis norādi; divskaņu dziedāšanu var atlikt uz vēlāku laiku) – *o, ie, au, ai, ei*. Patskani *o* autors aizstāj ar divskani *ua*, tādējādi skaņa *do* grāmatā ir apzīmēta ar vārdu *dua*.

Lai sāktu dziedāt dziesmas ar tekstu, A. Salaks liek šo tekstu vispirms deklamēt un tikai tad dziedāt dziesmu ar vārdiem (plaši pielietota metode arī mūsu dienās). „Sevišķi liela vērība jāgriež uz balss pareizu nostādīšanu,“ saka autors. A. Salaks iesaka skolotājam šādā secībā mācīt visas turpmākās dziesmas.

Do-re apjomā ir trīs dziesmas un piezīme skolotājam, ka katra dziesma jāiestudē lēnā tempā, pēc tam jādzied dažādā stiprumā un ātrumā. Ja nots *do* skolēnam ir par zemu, autors iesaka to aizstāt ar notīm *fa* vai *sol*, t. i., *do* mažora skaņu nosaukumus dziedāt *fa* vai *sol* mažoros.

Pēc A. Salaka uzskatiem, visas iemācītās dziesmas skolēniem pēc iespējas jādzied ar pavadijumu.

Grāmatas pirmajā daļā, kas paredzēta 3. klasei, 4. dziesma ir kanons, taču grāmatā nav nekādu norāžu par šo dziedāšanas veidu. Šeit varētu saskatīt pirmo divbalsības vingrinājumu (dziesma Nr. 4).

Dzeesma-kanons Nr. 4.

A. B.

1. Kur te - ce - si pe - li - te? — Teku pir - ti ku - ri - nat.
2. Kā tu dūmos nenoslāpi? — Es pa - li - du pagrī - dē.
3. Ko tu ē - di pa - grī - dē? — Sīkus, o - ļus akmeņi'.
4. Kā tev sir - di nenospeeda? — Es uz - dzēru saldu peen'.
5. Kur tu ņē - mi saldu peenu? — Raiba - li - ņas pu - pi - ņā.

Dziesmas otrajā pusē ir uz vienas skaņas velkoša pavadošā balss, kam arī neseko nekādi paskaidrojumi (dziesma Nr. 10).

Dzeesma Nr. 10.

Ligo dzeesmas motīvs.

1. Vi - su ga - du Jā - nits nā - ca, nu at - nā - ca šo - vakari,
2. Dimdej' ze - me at - nā - ko - ti, skanej' peeši no - le - eo - ti,
3. Sit Jā - ni - ti va - ra bungas vārtu staba ga - li - ņā - i,
4. Lai sa - nā - ca Jā - ņa bē - ri no ma - li - ņu ma - li - ņami,

1. Vi-su ga-du Jā-nits nā-ca, nu at-nā-ca šo-va-kar.
2. Dimdej' ze-me at-nā-ko-ti, skanej' pee-ši no-le-cot.
3. Šit Jā-ni-ti va-ra bungas vār-tu sta-ba ga-li-ņā.
4. Lai sa-nā-ca Jā-ņa bēr-ni no ma-li-ņu ma-li-ņām.

Tālāk seko virkne dziesmu ar paralēlās tercās harmonizētu divbalsību, arī bez paskaidrojumiem.

Pēc sestās dziesmas autors jau sāk izmantot tetrahordu, un līdz ar to dziesmās tiek lietotas jau četras skaņas (1. tetrahords).

Notes *do—re—mi—fa* (I. tetrachords).

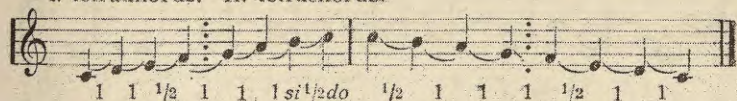

Autors devis norādi, ka visas turpmākās dziesmas jāiestudē tādā pašā kārtībā kā pirmās divas dziesmas.

Turpmāk arī 3. klases mācību vielā ik pēc trim vai četrām dziesmām autors pievieno līdzšinējām notīm jaunu noti un sniedz attiecīgus vingrinājumu variantus – sekvences, lielos, tīros intervālus un dziesmas šajā apjomā. Trešās klases mācību vielas apgūvē netiek mācīti mazie intervāli un vielas nobeigumā parādīta *do* mažora gamma, kas veidota no diviem tetrahordiem. Uzrādīti toņu un pus-toņu atstatumi starp pakāpēm, intervāli – t 1, t 3, t 4, t 5, t 6, t 7, t 8, pauzes: ♪ ♫ ■, kā arī taktsmēri – 2/4, 3/4, 4/4. Sastopami arī vingrinājumi pirmu un sekundu, sekvenču un legato dziedāšanai.

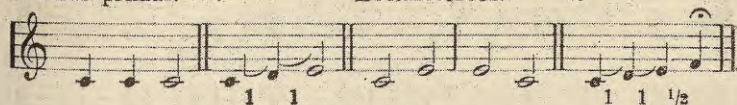
Do-māžor tonkārtā.

I. tetrakhords. II. tetrachords.

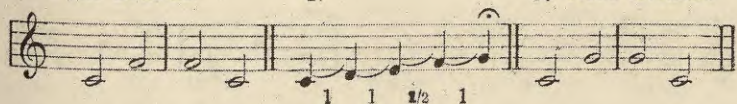

Intervali.

1. Tīrās primas. 2. Leelās tercēs. 3.

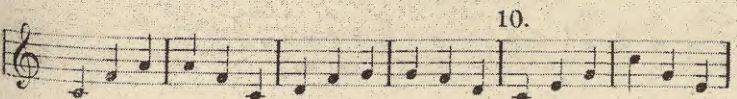
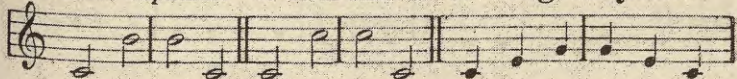
Tīrās kvartas. 4. 5. Tīrās kvintas.

6. Leelās sekstas. 7.

Leelās septimas. 8. Tīrās oktavas. 9. Vingrinājumi.

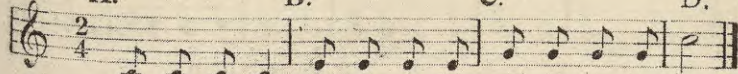
11. Kanons akordā.

A.

B.

C.

D.

Dū-mi kū-pa, mā-jas de-ga, su-ņi rej, Ha-lo!

Pauzes un taktis.

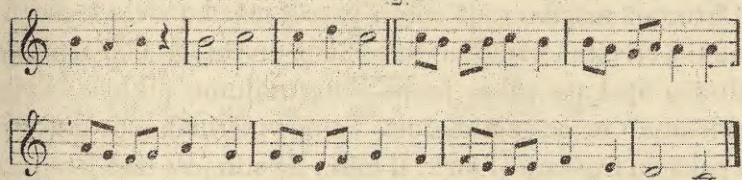
Six staves of musical notation illustrating rests and rhythmic patterns. The first staff shows a sequence of eighth notes with a whole rest above each note. The second staff shows eighth notes with eighth rests above them. The third staff shows eighth notes with eighth rests above them. The fourth staff shows eighth notes with eighth rests above them. The fifth staff shows eighth notes with eighth rests above them. The sixth staff shows eighth notes with eighth rests above them.

Intervali—primas.

Two staves of musical notation illustrating primary intervals. The first staff is labeled '1.' and shows a sequence of eighth notes in a C major scale. The second staff is labeled '2.' and shows a sequence of eighth notes in a C major scale, with a double bar line in the middle.

Intervali—sekundas.

Two staves of musical notation illustrating secondary intervals. The first staff is labeled '1.' and shows a sequence of eighth notes in a C major scale. The second staff shows a sequence of eighth notes in a C major scale, with a double bar line in the middle.

Legato.

1. Me - žā pa - mirdz u - gun - ti - ņa,
2. Vi - ņam se - ko ģi - gan pui - ka

- nāk leels ģi - gans pi - po - dams.
lē - ka - dams un svil - po - dams.

Ceturto mācību gadu autors iesāk ar tercās intervāla vingrinājumu dziedāšanu. Ņemot vērā grāmatas izdošanas gadu, A. Salaks lieto savu terminoloģiju. Trijskanis un trīsskanis ir vienmēr bijuši identiski jēdzieni, taču A. Salaks vienu lieto pamatformas, bet otru – apvērsumu apzīmēšanai.

Trijskaņi.

1. Trīsskanis mažorā.

2. Trijskanis kvart-sekst-
akordā mažorā.

3. Trijska-

nis no terc-kvartakorda 4. Trīsskanis mažorā.

5. Trīsskanis

mažorā.

minorā. 6. Trīsskanis minorā.

7. Trīsskanis mažorā.

Peezīme. Visleelaka vērība japeegreež trīsskaņu un trijskaņu studijām.

Ceturtajā mācību gadā autors paredz mācību vielu iesākt ar *sol* mažora (kā arī citu tonalitāšu) dziedāšanu divbalsīgi. Līdz ar atsevišķu tonalitāšu apskatu sākas jauns vingrinājumu cikls – “Kvintas uzmeklēšana” attiecīgajā mažorā. Šajos vingrinājumos doti pirmo četrus pakāpju trijskaņi (I maž., II min., III min., IV maž.); to pamatskaņa un virsotnes skaņa tad arī veido meklēto intervālu.

Kvintas uzmeklēšana *sol*—mažorā.

Mažor trīsskaņis. Tīrā kvinta. Minor trīsskaņis. Tīrā kvinta.

Minor trīsskaņis. Tīrā kvinta. Mažor trīsskaņis. Tīrā kvinta.

Gada beigās autors paskaidro diēzu, bemolu un bekaru nozīmi un hromatiskās gammās no *do* skaņas dziedāšanu, kā arī transponēšanu no *do* mažora citās tonalitātēs.

Attiecīgajā kursā A. Salaks ievietojis galvenokārt divbalsīgas dziesmas, taču nedaudz parādās arī trīsbalsīgas dziesmas. Interesants liekas sestās dziesmas “Aiz kalniņa dūmi kūp” melodijas variants trīsbalsīgā salikumā.

Dzeesma Nr. 6.

Tautas dzeesma.

1. Aiz kal-ni-ņa dū - mi kū-pa, Kas tos dūmus
5. Pee-ci' graudi se - šas mučas, Kas par brangu
6. Salts kā le-dūs, gārds kā medus, Ak tu Dec-va

Aj! aj! aj! a - - - -

1. kū - pi - na - ja, kū - : pi - na - ja?
 5. a - lu - ti - ņu, a - - lu - ti - ņu!
 6. dā - va - ni - ņa, dā - - va - ni - ņa!

-j! aj! aj! aj! aj!

Ceturtajā mācību gadā autors pavisam paredzējis 30 dziesmas, bet piektajā mācību gadā – tikai 14 dziesmas. Piektajā mācību gadā teorijas kursā autors lielu uzmanību pievērš minora skaņkārtām. Vēl šajā mācību gadā paredzēta arī dinamisko zīmju apguve no *pp* līdz *ff* (*pianissimo līdz fortissimo*), tempa apzīmējumi – *Largo*, *Adagio*, *Andante*, *Moderato*, *Allegro*.

Autors ir devis arī dziesmu paraugus, kuru sākuma intervāls varētu palīdzēt skolēnam pie intervālu pareizas intonēšanas, piemēram:

L2 – “Saulīt’ tecēj”;

L3, t8 – “Līgo laiva uz ūdeņa”;

T5 – “Pūt’ vējiņi!”;

T4 – “Aiz upītes es uzaugu” vai “Caur sidraba birzi gāju”;

L6 – “Dzērājpuisis bēdājās”, (tagad bērni vairāk atpazīst pēc dziesmas “Reiz mežā dzima eglīte”);

M6 – “Ko tu raudi, kas tev kaitēj”.

Atkārtošanas kursā autors ir paredzējis dažādus vingrinājumus bez teksta. Grāmatā vispār nav skaidrojumu par punktētām notīm, taču dziesmās tās sastopamas (acīmredzot, mācīšanai pēc dzirdes). Arī fermātas nozīme un lietojums nav pieminēts un paskaidrots, bet fermāta tiek lietota gan dziesmās, gan vingrinājumos. Visa solfedžēšana tiek balstīta uz intervalikas principa. Muzikālās dzirdes attīstīšanu autors uzskata par daļēji paveiktu jau sākumklasēs, un visa uzmanība tiek veltīta teorijas apguvei.

A. Salaka grāmatā pārsvarā dziesmas sastopamas zemā tesitūrā, kaut gan, kā jau minēts, ir norāde dziedāt tās augstāk (no *Do* mažora uz *Fa*, *Sol* mažoriem), bet sanāk, ka vairākums trešās klases dziesmu dziedamas *Fa* vai *Sol* mažoros.

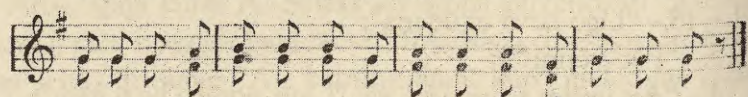
Dziesmu sabalsojumos dominē paralēlās tercās princips, kas nav vieglākais divbalsības veids un latviešu tautasdziesmām vismazāk raksturīgs. Daudzbalsīgā dziedāšanā netiek pamazām kāpināta grūtības pakāpe. A. Salaks dziedāt sāk ar kanonu (divbalsības veids), taču tūdaļ pāriet uz paralēlu tercu dziedāšanu, vairs neatgriezdamies pie kanoniem (dziesma Nr. 3 un Nr. 23).

Dzeesma № 3.

Tautas dzeesma.

1. Dzee-di ska-ņi, cī - ru - li - ti, sil - tai saulei at - spī - do - ti,
2. So - ļo nai - gi, ku - me - li - ņi, tē - va dru - vu uz - a - ro - ti,
3. Lai ve - ļa - si ve - le - ni - ņas, kā vil - ni - ši e - za - rā - i,
4. Lai rau - ja - si ma - na ree - ža, kā gais - miņa va - ka - rā - i,

1. 2. Rai-rai-ri-di, 3. Rai-rai-ri-di, 4.	<table border="0"> <tr> <td style="font-size: 3em; vertical-align: middle;">{</td> <td style="padding-left: 5px;">sil - tai sau - lei at - spī - dot.</td> </tr> <tr> <td></td> <td>tē - va dru - vu uz - a - rot.</td> </tr> <tr> <td></td> <td>kā vil - ni - ši e - ze - rā.</td> </tr> <tr> <td></td> <td>kā gais - mi - ņa va - ka - rā.</td> </tr> </table>	{	sil - tai sau - lei at - spī - dot.		tē - va dru - vu uz - a - rot.		kā vil - ni - ši e - ze - rā.		kā gais - mi - ņa va - ka - rā.
{	sil - tai sau - lei at - spī - dot.								
	tē - va dru - vu uz - a - rot.								
	kā vil - ni - ši e - ze - rā.								
	kā gais - mi - ņa va - ka - rā.								

Dzeesma Nr. 23.

Jautri.

Tautas dzeesma.

1. Kas kai - te - ja man dzi - vo - ti di - za meža ma - li - ņā
2. Pee - ci breeži man a - ra - mi, se - šas stīrnas e - cejamas

1.-2. Aj, sī - ju, vī - ju, ra - la - la, { di - ža me - ža ma - li - ņā.
se - šas stir - nas ecejam's.

Grāmatā “Vadonis mazajiem dziedātājiem” A. Salaks daudz izmantojis Andreja Jurjāna “Latvju mūzikas materiālos” ievietotās melodijas.

A. Salaka mācību grāmata īsi pēc tās klajā nākšanas tika asi kritizēta. Jēkabs Graubiņš žurnāla “Latvju Mūzika” 1921. gada 5./6. un 7./8. numuros rakstā “Kas, ko un kā?” iebilda pret autora patvaļīgo, mūzikai neatbilstošo tekstu izvēli tautas melodijās. Kritiķis neatzina, ka dziesmas, paredzētas mācīt 10 gadus vecam bērnam (3. klasē), ir daudz primitīvākas un neinteresantākas nekā tās, kas tika mācītas pirmajos skolas gados. Saskatījis autora terminoloģijā un teorētiskajā vielas izklāstā daudz profesionālu kļūdu, Jēkabs Graubiņš silti ieteicis A. Salakam papildināt savas zināšanas mūzikā.

Ne jau viss bija tik noliedzoši un kritiski. “A. Salaks pieder tomēr pie tiem mūsu nedaudzajiem dziedāšanas skolotājiem, kuri meklē pēc jauniem ceļiem. Ja viņam ar savu “Vadoni” tas vēl nav palaimējies atrast, tad uz priekšu, nododoties nopietnam darbam skolā un papildinot savas zināšanas kā mūziķim, viņam, bez šaubām, nesasniegto izdosies sasniegt.” [3]

Artūrs Salaks bija ņēmis vērā nopietnā kritiķa norādījumus. Tika labota valoda; *duo* vietā – *do*, izdarītas atzīmes par paskaidrojumu nepieciešamību, teksta grozījumiem un novērstas ļoti daudzās iespiedkļūdas.

Nozīmīgas ir A. Salaka atziņas, kā savienot dziedāšanas teorijas apguvi ar dziedāšanas procesu. Galvenais, neiet tālāk, kamēr nav pilnībā apgūts iepriekšējais materiāls – tāds bija pedagoga kredo.

Krājums "Dziedāsim pēc notīm"

1926. gadā Rīgā Valtera un Rapas akciju sabiedrības izdevumā iznāk Artūra Salaka papildināts un pārstrādāts krājums "Dziedāsim pēc notīm. Vadonis mazajiem dziedātājiem pamatskolās un mājās. (Solfedžo tautasdziesmās ar metodiskajiem aizrādījumiem)".

Šī krājuma saturs (72 lpp.) atspoguļo otro posmu autora pedagogiskās domas attīstībā. Priekšvārdā A. Salaks paskaidro, kāpēc šis materiāls sastādīts: skolotājam ir nepieciešami metodiski materiāli, bet skolēniem – sistemātiski sakārtoti materiāli. Tā kā reizē ar pirmo izdevumu "Vadonis mazajiem dziedātājiem" nav iznākuši skolotājiem paredzētie metodiskie paskaidrojumi, autors, pēc Jēkaba Graubiņa kritikas un daļēji savām atziņām un vērojumiem, apvienojis vienā grāmatā skolēniem un skolotājiem domāto vielu.

Priekšvārda skopajās rindās autors aizstāv jau "Vadonī mazajiem dziedātājiem" izteikto domu, ka "pirmsskolā (sagatavošanas klase – pirmsskola 20. gadsimta 20. gados bija klase, kurā mācījās septiņus gadus veci bērni, kuri pēc tās beigšanas tika pārcelti pirmajā klasē) pirmajā un otrajā klasē bērniem vajag dziedāt, dziedāt un atkal dziedāt, lai skolēnu darba gaitu varētu apgarot dziesmām".

Trešajā mācību gadā, sākot mūzikas pamatmācības vielu, piezīme "beigt darbu ar dziesmu" norāda, ka skolēni dzied vēl pēc dzirdes. Tikai ar "dziesmu Nr. 1" sākas solfedžēšana. Autors iesaka katru stundu veikt:

- ◆ elpošanas vingrinājumus;
- ◆ bals izdaiļošanas (pilnveidošanas) vingrinājumus;
- ◆ teorētiskus aizrādījumus;
- ◆ intervālu dziedāšanu un uztveršanu;
- ◆ solfedžēšanu;
- ◆ nošu rakstīšanu, ritmiskos un melodiskos diktātus un vingrinājumus.

Šāds stundas iekārtojums arī šodien netiek aizmirsts un tiek plaši pielietots.

Grāmata sastāv no trīs daļām. Pirmajā daļā paredzēta mūzikas pamatu mācības apgūšana. Katra nodarbība atdalīta ar virsrakstu, kas izsaka stundas saturu. Tam seko uzdevums pēc dotās dziesmas vai vingrinājumiem apgūt jauno vielu. Slēdzienā izteikta mūzikas teorijas definīcija. A. Salaks ir devis norādi, ka stunda obligāti ir jābeidz ar dziesmu.

Salīdzinot šo grāmatu ar "Vadoni mazajiem dziedātājiem", grāmatā definīcijas, paskaidrojumi ir precīzāki, vienīgi jēdzienu "ritms" joprojām autors apzīmē ar vārdu "metrs", kaut gan ritms ir "ar metra palīdzību taktīs sakārtota dažāda ilguma skaņu maiņa". [2]

A. Salaks iesaka "ritmiskus diktātus" un sniedz astoņus paraugus. (Piemēri Nr. 1 un Nr. 2.)

Paraugi vairākām stundām.

4
4
Ma - za bi - ju, ne - re - dzē - ju, kad no - mi - ra tēvs, mā - miņ'.

5
4
Tek sau - li - - te te - cē - da - ma, es pa - li - - ku pa - vē - nī.

2
4
Ai, bā - rī - - te, bā - re - nī - ģe

5
4
Sau - lit' vē - lu va - ka - rā - i sē - žas zel - ta lai - vi - ņa.

5
4
Tau - tie - - šam - i ro - ku de - - vu ...

6
4
Aiz u - pī - tes es uz - au - gu ...

7
8
Ma - te mā - nī pa - me - tu - si ...

8
8
Kur ga - ji, pui - si - ti ...

Viena stunda autoram tiek veltīta atkārtošānai par līnijkopu (nošu sistēmu). Nošu rakstīšanu autors sāk ar mi, sol, si uz līnijām visos ilgumos un ar fa, la, do – starp līnijām.

Paraugi.

1. *u. t. t.*
mi sol si

2. *u. t. t.*
fa la do

Beigt darbu ar dziesmu.

Atslēgas.

- Uzdevums.** 1. Ierakstīt burtņīcā desmit atslēgas
2. " " " " " "

Cita stunda tiek veltīta visu nošu nosaukumu mācīšanai basa un vijoles atslēgās no lielās oktāvas sol līdz trešās oktāvas do (pēc tabulas ar do kā izejas punktu).

Šo atslēgu sauc par sol jeb vijoles atslēgu.

" " " " fa " basa "

Atslēga noteic, kādai oktāvai pieder notis un kādām balsīm domāta uzrakstīta meldija: augstām vai zemām.

Beigt darbu ar dziesmu.

Piezīme. Griezt vērību, ka sol atslēga noslēdzas uz otrās līnijas un fa – uz ceturtais.

Notis un nošu nosaukumi sol un fa atslēgās.

sol la si do re mi fa sol la si do re mi fa sol la si do re mi fa sol la si do

Intervāla jēdziena noskaidrošanai A. Salaks paredz tikai vienu stundu (daudz par maz), kur tiek sniegti arī īsi paskaidrojumi par harmoniskajiem un melodiskajiem intervāliem. Atsevišķu intervālu mācību A. Salaks sāk ar tīru pīmu (t1), tad ar tīru oktāvu (t8).

Intervāli.

Uzdevums. Dziediet melodijas jeb skaņu rindas un vērojiet, kā balss taisa dažāda lieluma kāpienus no vienas skaņas uz otru. Ar klavieru taustiņu palīdzību noskaidrojiet šos atstatumus. (Lietot zīmētas klaviatūras).

Slēdziens. Kāpienu lielums atkarājas no skaņu atstatuma. Atstatumu starp divām skaņām sauc par *intervālu*.

Ja skaņas seko viena otrai tad tādus intervālus sauc par *melodiskiem* intervāliem.

Ja divas skaņas skan reizē, tad par — *harmoniskiem* intervāliem.

Beigt darbu ar dziesmu.

Tīrās pīmas.

Uzdevums. Ar bīdāmās nots palīdzību dziedāt četras reizes viena nosaukuma skaņas.

Paraugs.

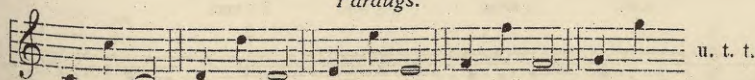
sol, sol, sol, sol. la, la, la, la. si, si . . . do . . . re . . .

Slēdziens. Vismazākais intervāls (īstenībā atstatuma nav) divu skaņu starpā rodas tad, ja visas pārējās skaņas skan tāpat kā pirmā skaņa. Šādus intervālus sauc par *tīrām pīmām*.

Tīrās oktavas.

Uzdevums. Ar bīdāmās nots palīdzību dziedāt trīs reizes viena nosaukuma skaņas dažādos augstumos. (Salīdzināt viriešu un sieviešu balsis, dziedot vienu un to pašu skaņu).

Paraugs.

do - do - do; re - re - re; mi - mi - mi; fa - fa - fa; sol - sol . . .

Slēdziens. Ja viena nosaukuma skaņu dzied dažādā augstumā, tad tādu intervālu sauc par *tīro oktāvu*.

Katru mūzikas pamatmācības tematu A. Salaks nobeidz ar šādu piezīmi: "Beigt darbu ar dziesmu."

Grāmatas otrajā daļā ir ievietotas 34 dziesmas un to mācīšanas gaitas apraksti. Šis darba posms sākas ar elpošanas vingrinājumiem un dziesmas apjomā ietilpstošo nošu iepazīšanu vispirms pēc dzirdes, līnijkopā. Tālāk paredzēti vingrinājumi intervālu dziedāšanā un sadzirdēšanā. Autors ieteic, dziedot intervālus, par palīglīdzekli izmantot bīdāmo noti (ši metode ļoti plaši tiek pielietota arī mūsdienās). Tad seko dziesmas solfedžēšana, tad dziedāšana ar vārdiem. A. Salaks atkārt, ka jāseko izrunai un elpai. Stundas nobeigumā autors dod arī mājas darbu. (Piemērs Nr. 3.)

Stundas gaita dziesmai Nr. 3.

Uzdevums. a. Vingrināties diafragmas elpošanā.

b. Iepazīties ar nākamās dziesmas jaunām skaņām un notīm

c. Ar instrumenta taustiņu palīdzību noskaidrot skaņu atstatumu (intervālu) si - do, si - mi un la - mi starpā, nosaucot jauno intervālu *si - do* par *mazo sekundu*, kuņai atstatums skaņu starpā ir *pustonis*, un si - mi, la - mi — par *tīrām kvartām*, jo atstatums šo skaņu starpā ir divi ar pus toņa.

d. Vingrināties pazīstamo intervālu uzminēšanā no instrumenta pēc dzirdes; uztverē un dziedāšanā ar bīdāmās notis palīdzību.

e. Rakstīt ritmiski-melodiskus diktatus, izlietojot šim mērķim dziesmas № 3 melodiju un uz šo dziesmu attiecošos melodiskus vingrinājumus.

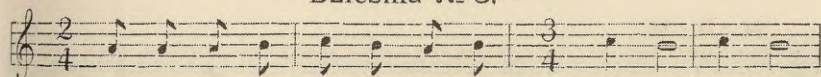
f. Dziedāt dziesmu № 3 no grāmatīņas, piegriežot vajadzīgo vērību tekstā izrunai un citiem nepieciešamiem aizrādījumiem balss izdaiļošanā.

Vingrinājumi intervālu noteikšanā un dziedāšanā.

Uzdevums. Mācīties pazīt un noteikt intervālus nošu sistēmā dziesmā № 3.

Dziesma № 3.

1. Vi - su ga - du	dzies - mas krā - ju	} li - go, li - go!
2. Nu at - nā - ca	Jā - ņa die - na	
3. Pla - vas dzies - mu	no - dzie - da - ju	
4. Man pie - bi - ra	pil - nas kur - pes	

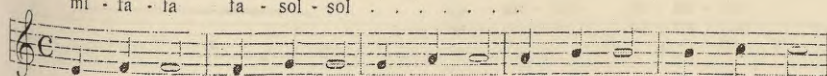
1. Jā - ņa die - nu	gai - dī - da - ma	} li - go li - go!
2. Nu at - nā - ca	Jā - ņa die - na	
3. Pār pla - vi - ņu	pār - ie - da - ma	
4. Zel - ti - tiem - i	zie - di - ņiem - i	

Mājas darbs. Transponēt dziesmu № 3 basa atslēga.

Krājuma beigās ir vingrinājumi balsij. Tās ir dažāda veida sekvences, kas dziedamas gan ar nošu nosaukumiem, gan ar zilbēm – *ne-no-nu, na-no-ni, a-o-u*. Līdzskanis *n* ir veiksmīgi izraudzīts un labi palīdz skolēniem skaņu ievirzīt rezonatorā. A. Salaks galvenokārt izvēlējies diatoniskas sekvences ar interesantām melodiskām secībām.

Vingrinājumi balss izdaiļošanai. Sekundas-primas sekvences.

mi - fa - fa fa - sol - sol

na - no - nu,	na - no - nu,	na - no - nu,	na - no - nu u. t. t.
na - no - ne,	na - no - ne	
na - no - ni,	na - no - ni	
a - o - u,	a - o - u	

na - no - nu
na - no - ne
na - no - ni

na - no - nu	na - no - na - no - nu
na - no - ne	
na - no - ni	

Sekundas sekvences.

mi - fa - mi

na - o - a, na - o - a
na - no - nu, na - no - nu

mi - re - mi

na - o - a, na - o - a
na - no - nu, na - no - nu

na - a - o, na - a - o
na - no - nu, na - no - nu na - a - no - - nu

Kvartas-sekundas sekvences.

1.

na - o - a, na - o - a, na - o - o, na - o - a, na - o - a,
ne - nu - no, ne - nu - no
ni - nu - na, ni - nu - na

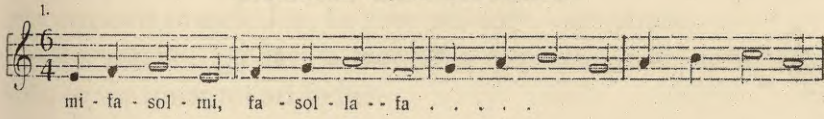
2.

no - nu - o, no - nu - o - - nu, no - nu - o, no - nu - o, no - nu - o
ne - nu - no, ne - nu - o - - no, ni - nu - o
ni - nu - na, ni - nu - o - - na, ni - nu - o

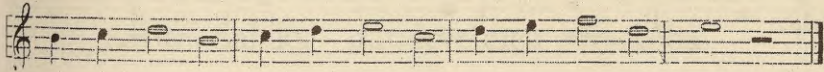
no - nu - o, no - nu - o, no - nu - o, no - nu - o no - nu - no
ne - nu - o, ne - nu - o
ni - nu - o, ni - nu - o

Sekundas-terces sekvences.

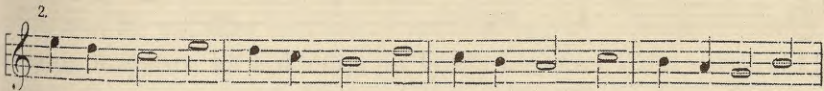
1.

mi - fa - sol - mi, fa - sol - la - - fa

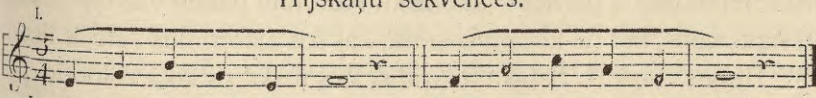

2.

Trijskaņu sekvences.

I.

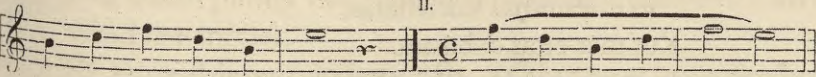

I.	na - - - - - no,	na - - - - - no,
II.	no - - - - - ni,	no - - - - - ni,
III.	nu - - - - - na,	nu - - - - - na,
IV.	na - no - nu - ne - ni - - no	

na - - - - - no	
no - - - - - ni	
no - - - - - na	

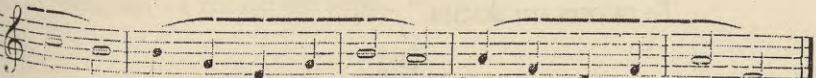
II.

no - - - - o - n - a

no - - - o - n - a, no - - - o - n - a, no - - - o -

n - a, no - - - - o - n - a, no - - - - o - n - a.

Kvintās-sekundās sekvences.

Panākumi darbā pēc šī mācību līdzekļa bija gan Artūram Salakam, gan tiem skolotājiem, kas bija tiešā saiknē ar autoru, jo metodiskie ieteikumi ir pārlietu lakoniski. Autoram pašam viss bija skaidrs un saprotams, bet ne kuram katram, kas šos materiālus vēlējās lietot.

Trešais etaps A. Salaka metodiskajos uzskatos sāka veidoties pēc 1945. gada, kad nu jau sirmais skolotājs strādāja Valmieras pedagoģiskajā skolā un vidusskolā. Metodiskie materiāli tika sakārtoti vairākos albumos, bet tā arī netika izdoti. Šo npublicēto materiālu pamatdomu autors ir izteicis vārdos:

“Ko es dziedu, to es rakstu,
Ko es rakstu, to es dziedu!”

Šai tēzei par pamatu tika ņemta latviešu tautas daina:

“Šīs dziesmiņas izdziedātas,
Kur mēs citas dabūsim.
Iesim dziesmu kambarītī,
Tur mēs citas dabūsim.
Tur sēd divas jaunas meitas,
Dziedādamas – rakstīdamas,
Ko tā viena izdziedāja,
To tā otra uzrakstīja.”

Līdz ar to Artūrs Salaks bija gribējis panākt, lai katrs skolēns spētu uzrakstīt to melodiju, ko prot izdziedāt, – un otrādi.

Šajā grāmatā piedāvātā metodika ar panākumiem izmantota toreiz, to var izmantot arī šodien.

Artūrs Salaks – daudzveidīga personība

A. Salaks darbojies kā pedagogs, kā tautasdziesmu apdarinātājs – folklorists, kā mūzikas metodikas izstrādātājs, kā mūzikas skolotājs, kā koru diriģents, kā koklētājs un kokļu meistars, dzīvi uztvēris kā filozofs, bet, protams, arī kā ģimenes cilvēks. Katrā savas darbības jomā A. Salaks atstājis nozīmīgu mantojumu.

- ♦ **Kā komponists** – atmet visu nelatvisko, svešo, māksloto, tuvinās vienkāršībai.
- ♦ **Kā pedagogs** – ar milzīgu vēlēšanos iemācīt ne tikai dziedāt, bet arī mīlēt mūziku un izprast to. Analizējot mācību grāmatas, var konstatēt, ka bērniem jau samērā agri tiek mācīta teorija, bet šīs teorijas apguves procesu atviegļina tas, ka tā tiek balstīta uz tautasdziesmām un mācību process virzās no vienkāršā uz sarežģīto, neturpinot tālāk, iekams nav apgūts iepriekšējais.
- ♦ **Kā metodīķis** – cenšanās izprast, kā un ko darīt, lai mācību procesu optimizētu. Ļoti liela pašatdeve, darba prieks un mērķtiecība. Kļūdas? Bet kuram to nav? Pašpārliecināts. Bet kur tā robeža un kas to noteiks, kur cilvēka devums un arī pašvērtējums atbilst pilnīgi visu cilvēku vērtēšanas kritērijiem? Dzīvē nekad tā nenotiek.
- ♦ **Kā tautasdziesmu apdarinātājs, folklorists** – neapraktāms spēks šīs tautas gara mantas sakopot, atdzīvināt aizmirstos tautasdziesmas dziedāšanas paņēmienus. Devies daudzos kļojumos pa Latvijas novadiem, vērodams, klausīdamies, apkopodams 2161 folkloras vienību: 1611 melodijas, 529 dziesmu tekstus, 21 rotaļu un dejas.

- ♦ **Kā koru vadītājs – diriģents** – radoša personība. Vērtējot no profesionālā veikuma – kori ātri apguva mūzikas repertuāru, sasniegdami atzīstamu profesionālo līmeni. Vadītājs – cilvēks. Nevar spriest par laiku un attiecībām tieši koru darbības laikā, bet, iepazīstoties ar ģimenes arhīvā esošajām vēstulēm, kuras saņemtas no pasaules ceļos tālu izklidušajiem dziedātājiem, pārņem tāda kā balta skaudība. Bijušie dziedātāji sazinās ar savu ‘mīļo’, ‘godājamo’, ‘cienījamo’, ‘labo’ diriģentu (cilvēku) pāri gadu desmitiem, pāri tūkstošiem kilometru. Šī mīlestība, atsaucība un apslēptākās domas, kurās cilvēki dalās ar savu Artūru Salaku. Bet gribas jautāt – vai kā ar diriģentu? Un atbilde būtu – nē, kā ar cilvēku – lielu personību, ar kuru tomēr tik viegli kontaktēties.
- ♦ **Kā kokļu meistars** – labi pārzinādams mūziku, no bērnības pats spēlēdams kokli, zinādams, ko šis instruments var sniegt muzikālajā ziņā, visu mūžu centies šo instrumentu pilnveidot, uzlabot, lai kokle iegūtu labāku skanējumu. Propagandējis šo instrumentu mūzikas instrumentu meistarū vidū, lai nezustu kokles darinātāji.
- ♦ **Kā koklētājs** – atjaunoja koklētāju senās tradīcijas. Konsekventi turējās pie visa latviskā. Latviskā gara vizualizēšana – ne tikai kokles dizainā, pašam savā ārējā izskatā (staigāja tautiskā apģērbā, iekārdams kokli kaklā un koklēdams). Daudziem tas likās naivi vai savādi, bet pašam A. Salakam tā bija dzīves uztvere.
- ♦ **Kā filozofs** – cilvēks, kas cieši un nelokāmi turējās pie saviem uzskatiem, nebaidījās teikt to, ko domāja, kaut arī tas dzīvē dažreiz vairāk gan apgrūtināja, nevis palīdzēja.

“Ej, bāliņi, taisnu ceļu,
Runā taisnu valodiņu!”

Tas bija A. Salaka iemīļotais pamatteiciens, kas pauda viņa dzīves pamatprincipus. Taču bija laiks, kad taisna valodiņa un

tautas kultūrvēsturisko, garīgo un materiālo vērtību aizstāvēšana bija bīstama. Labākajā gadījumā šie dzīves pamatprincipi ne vienu vien kultūras darbinieku bīdīja aizmirstībā un nevalodās.

- ♦ **Kā ģimenes cilvēks** – liela pārmantojamība – mūziķi, pedagogi, komponisti, koklētāji, tautasdziesmu apdarinātāji vairākās paaudzēs. Tāda spēja ieaudzināt mūzikas un darba mīlestību nav dota visiem.

Artūra Salaka daiļrade

1. Salaks A. Manas dzimtenes dziesmas. I d. – Rīga: Valters un Rapa, 1927.

Dziesmas jauktajam korim:

1. Gaismiņa ausa, saulīte lēca
2. Trīs gadiņi audzināju
3. E, sirmi zirgi
4. Divi, divi, kas tie divi
5. Spēlēju, dancoju
6. Aši, aši zīle dzied
7. Auga, auga rozes
8. Spīdēja mani glāžu logi
9. Kur tu jāsi, mans brālīti
10. Pie vārtiem rozes sēja
11. Suņi rēja, vārti čīkst
12. Sīvi, sīvi zīle brēca
13. Pieci mani precinieki
14. Puiši, zēni, bandenieki
15. Trīs māsiņas saderēja

16. Apsegloju biržu seski
17. Es uzkāpu kalniņā
18. Rāja mani divi rājēji
19. Kur tu augi, smuks puisīti
20. Skaidu spilvens (F. Bārdas vārdi)
21. Apsveikšanas dziesma (tekstu rakstījuši Rīgas pilsētas 4. ģimnāzijas audzēkņi)

Dziesmas bērnu korim:

22. Mākonītis (V. Plūdoņa vārdi)
23. Puisītim (F. Bārdas vārdi)

2. Salaks A. Manas dzimtenes dziesmas. II d. – Rīga: Valters un Rapa, 1930.

Dziesmas astoņbalsīgam jauktam korim:

1. Dziediet, meitas, upmalā
2. Cīruļa kāzas
3. Strazdiņš dziedī galiņā
4. Dziedāt māku, dancot māku
5. Tautietis un līgaviņa
6. Kur tu jāsi, jauns puisīti
7. Zīlītes dziesma
8. Jauna puisiņa kumeliņš
9. Līču, loču upe tek
10. Pieci bērni kumeliņi
11. Meitas gūla ābolā
12. Jauna puisiņa kumeliņi
13. Ko līdz mana brūnā gulta
14. Baltas kājiņas apāvu
15. Vai nav tieši jābrīnās

16. Pļaviņai ganīdama
17. Trīs kociņi saauguši
18. Kam, māmiņa, audzināj'
19. Mēs bijām div' māsiņas
20. Ko dziedāšu, tukša kannā
21. Vakars mežā
22. Melanholiņa (veltīta vīru korim "Dziedonis")
23. Meži (veltīta studentu biedrībai "Šalkone")

3. **Salaks A. Latvju reliģijas kulta dziesmas jeb Laiku dziesmas.** –

Rīga: Valters un Rapa, 1934.

(Solo dziesmas ar klavieru pavadījumu.)

Māras dziesmas:

1. Noriet saule vakarā
2. Lēni, lēni Dieviņš brauca
3. Dieviņš kāpa kumeļā
4. Zemīt, mana tēvu zeme
5. Daiļa sēta arājam
6. Aiz kalniņa dūmi kūp
7. Metiet kokus no celiņa
8. Cērt, bāliņi, manu galviņu
9. Tumsiņā'ī, vakarā'ī
10. Kas tā tāda balta nāca
11. Dieviņš gāja miežus sēt
12. Mīļā Māra ganus vada
13. Kas iemeta zelta pušķi
14. Visu gadu naudu krāju
15. Kariet, bāliņi, šupolītes
16. Trīs kārtāmi gausi bira

4. **Salaks A. Dziesmotā senatne.** –

ASV: Labietis, 1939.

(Dziesmas sabalsotas jauktam korim saskaņā ar senās, īpatnēji latviskās sabalsošanas likumiem.)

Dziesmas:

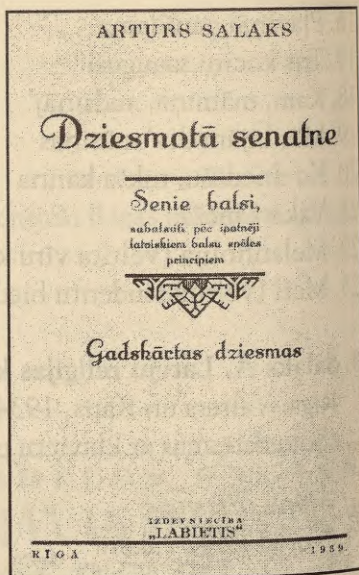
1. Nāc nākdamis, metenīti
2. Saules teiksma
3. Visu gadu naudu krāju
4. Nāc nākdama, liela diena
5. Kar, brālīti, šūpolītes
6. Spīdi nu, saulīte
7. Uz kalniņa dziedāt gāju
8. Dzied, māsiņa, tu pret mani
9. Jānīts nāca pār gadskārtu
10. Nāciet šurpu, Jāņa bērni
11. Dziesma par Māru
12. Bēdz, Jumīti
13. Atcel vārtus, māmuliņe
14. Galda dziesma
15. Dievtura vadoņa suminājums
16. Saules teiksma
17. Sudrabiņa lietipš lija

5. **Salaks A. Skani, kokle, ar dziesmiņu.** – Rīga: Liesma, 1968.

(Krājumā sakopoti latviešu tautas sabalsojumi pašdarbības vokālajiem ansambļiem (koriem) kokles pavadījumā.)

Dziesmas:

1. Cīruli, cīruli
2. Strazdiņš dzied galiņā
3. Mēness ņēma saules meitu

4. Pērkons veda vedekliņu
5. Kur tu jāsi, mans brālīti
6. Rāja mani div' rājēji
7. Maza, maza es meitiņa
8. Dzied, māsiņa
9. Pavasara vakarā
10. Elo, kaimiņgans, paelo!
11. Klusiņām izganīju
12. No rītiņa cēlusies
13. Kam tās tādas kamaniņas
14. Laid iekšā, saimenece
15. Padziedāsim mēs, māsiņas
16. Mazs bij' tēva novadiņš

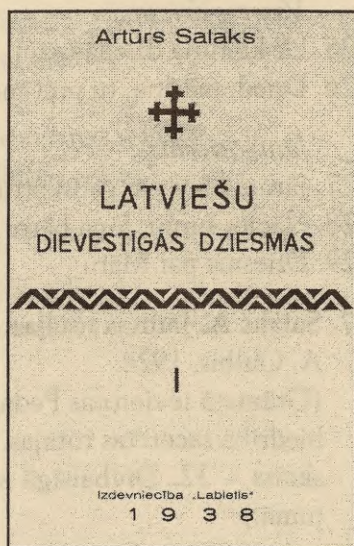
6. **Salaks A. Latviešu dievestīgās dziesmas.** – ASV: Labietis, 1938.

Dziesmas:

1. Klusat jauni, klusat veci
2. Dievs, dod mūsu tēvu zemei
3. Ai, Dieviņi...
4. Kam tie kalni
5. Ja man sūri, ja man grūti
6. Augstāk dzied cīrulītis
7. Dieviņš kāpa kumeļā
8. Daudz baltu dieniņu
9. Ar Dieviņu sanācām

Meteņu dziesmas:

10. Nāc nākdamis, metenīti
11. Saules teiksma
12. Visu gadu naudu krāju

Lieldienu dziesmas:

13. Nāc nākdama, Liela diena
14. Kar, brālīti, šūpolītes
15. Spīdi nu, saulīte
16. Saules meita uzpošas
17. Sabrauc precinieki
18. Vedības
19. Pūra vešana
20. Saules veltes
21. Saules meitas kāzas
22. Saules žēlabas
23. Saules meita vedekla (A variants)
24. Saules meita vedekla (B variants)

Vasaras dziesmas:

25. Uz kalniņa dziedāt gāju.
26. Dzied, māsiņa, tu pret mani

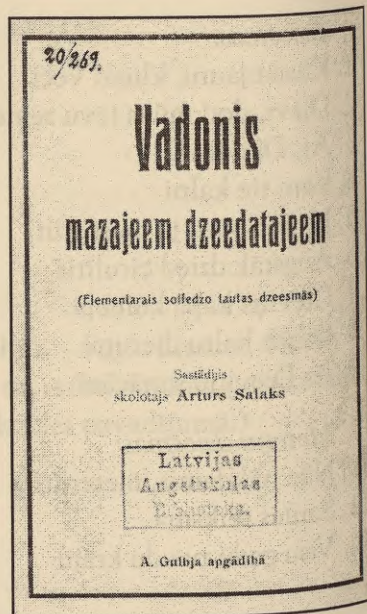
Jāņu dziesmas:

27. Jānīts nāca pār gadskārtu
28. Nāciet šurpu, Jāņa bērni
29. Dziesma par Māru

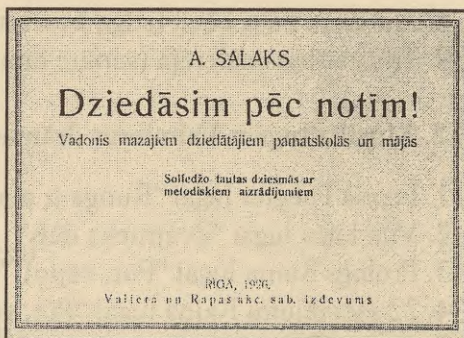
7. Salaks A. Jaunas rotaļas. – Rīga:
A. Gulbis, 1928.

(Grāmatā ievietotas Pedagoģiskā
biedrībā sacerētas rotaļas. Rotaļu
skaits – 32. Divbalsīgā sabalso-
jumā.)

**8. Salaks A. Vadonis mazajiem
dziedātājiem** (Elementārais solfe-
džo tautasdziesmās). – Rīga:
A. Gulbis, 1920.

9. **Salaks A. Dziedāsim pēc notīm** (Vadonis mazajiem dziedātājiem pamatskolās un mājās) solfedžo tautasdziesmās ar metodiskiem aizrādījumiem. – Rīga: Valters un Rapa, 1926.

10. **Salaks A. Solo dziesmas** (ar klavieru pavadījumu):

1. To celiņu, to es eju (F. Bārdas teksts)
2. Laime (Akuratera teksts)
3. Ņem visu, ko vien dot es varu (M. Grimmas teksts)
4. Tur, kur Gauja, tur, kur Rauna (J. Grota teksts)
5. Nu rudens lapu tevi saucu (A. Griguļa teksts)
6. Titenītis (F. Bārdas teksts)
7. Vai zini tu, kā ceriņziedi glāsta (Z. Mauriņas teksts)
8. Ir tik daudz dziesmu mīlestībai (P. Bārdas teksts)
9. Airē, burtniek (Raiņa teksts)
10. Dimd mūsu zeme (A. Baloža teksts)
11. Šalc meži pie dzintara jūras (A. Baloža teksts)
12. Runā brīvie latvieši (J. Sudrabkalna teksts)

11. **Dejas korim ar orķestri:**

1. Maģais dancis
2. Sīkais dancis
3. Rucavnieks
4. Andžiņš
5. Mazais kamoliņš
6. Jaunais stūris
7. Kāzu maršs (darināts no tautasdziesmu melodijām)

8. Aiz ezera balti bērzi (stīgu kvartetam)
9. Trīs māsiņas saderēja (sonāte tautas instrumentu orķestrim)

12. Mūzika lugām Valmieras drāmas teātrī:

1. Leona Paegles lugai "Runga iz maisa"
2. Viļa Lāča lugai "Zvejnieka dēls"
3. Prologs Raiņa lugai "Pūt, vējiņi!"
4. 22 sacerējumi Raiņa lugai "Pūt, vējiņi!"
5. Opera "Pūt, vējiņi!"

13. Artūrs Salaks apkopojis 2161 folkloras vienību:

- ◆ melodijas – 1611
- ◆ dziesmu teksti – 529
- ◆ rotaļas un dejas – 21

14. Tautasdziesmu apdares korim "Dziesmotā senatne":

1. Atcel vārtus, māmuliņe
2. Es atradu brālim tīksmu istabiņu
3. Bez Dieviņa nevarēju
4. Augstāk dzied cīrulītis
5. Ar Dieviņu sanācām
6. Aujiet manīm baltas kājas
7. Aizsavēra zemes vārti
8. Aiz kalniņa dūmi kūp
9. Adatiņa, maza sieva
10. Aiz upītes jēri brēca
11. Ar meitāmi dancot gāju
12. Arājiņi, ecētāji
13. Ai zaļā'i bērzu birze
14. Aši, aši zīle dzied
15. Aizvakaru sila zaķis

16. Ai, tu mana brāļa sēta
17. Bitītei ozoliņi
18. Bitīt saka malējiņa
19. Bite, bite, māsa mana
20. Bišu ganības
21. Celies agri, Saules meita
22. Cīruli, cīruli, kad ņemsi sievu
23. Cērtam, tēšam, zāģējam
24. Dzied, māsiņa, tu pret mani
25. Dievs dod mūsu tēvu zemei
26. Dieviņš kāpa kalniņā
27. Daudz baltu dieniņu, Laimiņa, dodi
28. Dod, Dieviņi, lietum līt
29. Dzīvojiet paši skaisti
30. Dieva dēls, saules meita
31. Divi bēri kumeliņi
32. Dod, Dieviņi, tā dzīvot, kā dzīvoja tēvu laikos
33. Divējāda saule tek
34. Druvā eimu, druvā teku
35. Dievs dod mūsu bāliņam
36. Divi, divi, kas tie divi
37. Dzeltens manis kumeliņš
38. Dievam tina, ļaudīm žēl
39. Kā ražena es staigāju
40. Gaiss ir dienu, gaiss ir nakti
41. Dodiet salmiņus, lai varu kratīt
42. Dziedi, dziedi, tautu meita
43. Div' pļaviņas es nopļāvu
44. Dzeniet agri, ciema gani
45. Dievam kalni, Laimai lejas
46. Daiļā drava
47. Doru dēšana

48. Ej, ūsiņi, bagāts vīrs
49. Ej, ūsiņi, vecais brālī
50. Elle, elle, kunga rija
51. Es apvilku vara stīpu
52. Es pādīti dīdīdams
53. Es piedzimu māmiņai
54. Ello, paello
55. Es apmalu dzirnaviņas
56. Gaid' arāji, ecētāji
57. Guli, guli, ganu meita
58. Gavil' puisi, gavil' meitas
59. Iesim garām, Jāņu bērni
60. Iebrauca saulīte ābeļu dārzā
61. Laid iekšā'i, saiminiece
62. Līdzi, Dievis, i, līdzini
63. Labāk dziesmu padziedāju
64. Labvakaru, Jāņa māte
65. Laima brida auzu lauku
66. Lai sanāca Jāņu bērni
67. Lai skan dziesmas
68. Līdzi kalni, līdzi lejas
69. Liec, Laimiņa, man mūžiņu
70. Laimes māte nosēdusies
71. Labvakari, saimeniece
72. Linu balss
73. Lēni, lēni Dieviņš brauca
74. Līgo bite, līgo saule
75. Metiet laipas
76. Meitiņām tā dzīvot
77. Man pazuda kumeliņis
78. Mēness ņēma saules meitu
79. Mazs bij' tēva novadiņš

80. Man māmiņa šautru svieta
81. Meten's brauca pār Daugavu
82. Manam tēvam gari lini
83. Man atnāca Lieldienīņas
84. Mēs bijām trīs māsiņas
85. Miļā māsa ganus vada
86. Miļā Māra pagalmā'i
87. Nāc nākdamis, metenīti
88. Nāc nākdama, liela diena
89. Nāciet šurpu, Jāņa bērni
90. Neguļu dienu, neguļu nakti
91. Nekul mani, māmuliņa
92. Nāciet putnu dzinējiņi
93. Noriet saule vakarā
94. No rītiņa cēlusies, skaistu dziesmu nodziedāju
95. Pavasara vakarā
96. Protis, protis, saimenece
97. Pērkonītis ducināja
98. Pūšat taures, bāleliņi
99. Pieguļniece, pieguļniece
100. Pa zālīti Dieviņš brauca
101. Pa gadskārtu Jānīts nāca
102. Pērkons veda vedekliņu
103. Pūšat taures, bāleliņi, lai skan visa pasaulīte
104. Puiši, puiši, rudens nāca
105. Protošana... tiem turēti tēvu zemi
106. Pusplāniņā danci vedu
107. Patais' manim, bāleliņi
108. Pa zemīti Dieviņš brauca
109. Pašūpo, bāleliņi
110. Piecu brāļu māsa biju
111. Puiši gāja sienu pļauti

112. Rīta rasā noskaloju
113. Rakstā situ sprigulīti
114. Rotāšana Nr. 155
115. Rudentiņš bagāts vīrs
116. Rotāšana Nr. 194
117. Saule savus kumeliņus
118. Spīdi nu, saulīte
119. Sidrabiņa lietiņš lija
120. Sanākat pulciņā
121. Sanākat' i, danču bērni
122. Sader sieva ar ābeli
123. Saule kokles skandināja
124. Sit, Jānīti, vara bungas
125. Saule meitu izdevusi
126. Saulīt, mīļā māmuliņ
127. Saucin sauca aiz kalniņa
128. Sveši ļaudis, sveša zeme
129. Sīkais dancis
130. Sen dzirdēju, nu redzēju
131. Kur tā mana brāļa sēta
132. Sēdies, mana māmuliņa
133. Skani, skani, birtalīte
134. Saule brauca augstu kalnu
135. Saulīt meitu pārdevuse
136. Še lielis namiņš
137. Šim vasara, tam vasara
138. Šai saulē, visiem nievi padzīvoju
139. Te bij laba saimenece
140. Tā staigāju dūnu purvu
141. Tumšā naktī, zaļā zālē
142. Tā dzīvoju, tā runāju, kā es biju ieraduse
143. Tautu meita sagšas auda

144. Tumsiņā, vakarā
145. Tā meitiņa, kā puķīte
146. Tautu dēls sienu pļāva
147. Tautu dēls lielījās
148. Tumsiņā, vakarā griezi dziesmu
149. Trīskārt bite riņķi grieza
150. Tālās dravas
151. Tautu meita bitiniece
152. Visu gadu naudu krāju
153. Visu nakti sveces deg
154. Vakar Mārtiņš no Rīgas laidā
155. Visu gadu dziesmas krāju
156. Visu gadu Jānīts nāca
157. Visa laba Jāņa zāle
158. Visu gadu Jāni gaida
159. Vakar saule
160. Vai es viena mātes meita
161. Vecā rijiņa, tu mana māsiņa
162. Zeme, zeme, saule, saule
163. Zinu, zinu, bet neteikšu
164. Zemīt, mana tēvu zeme

15. **Salaks A. "Dziesmu kamoliņš".**

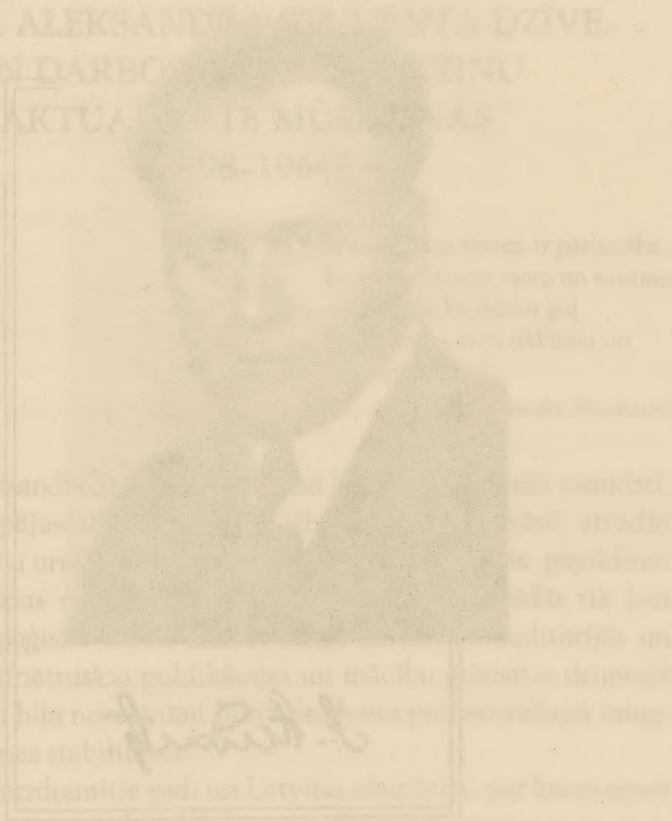
Tautasdziesmu apdares bērniem, skolēniem. Grāmata tika iespiesta Latvijas brīvvalsts laikā; kara laikā grāmata gājusi bojā.

16. Kanādā platēs tika izdotas A. Salaka kora dziesmas, pateicoties emigrējušajiem bijušajiem A. Salaka koriem no kuriem "Fortissimo" un "Dziesmotā senatne".

Avoti un literatūra

1. LVVA, 3297. f., 1. apr., 45.l.
2. Albina D. Mūzikas terminu vārdnīca. – Rīga, 1962. – 121.-122. lpp.
3. Graubiņš J. Kas, ko un kā? // Latvju Mūzika. – 1921. – Nr. 7./8.
4. Jākobsone I. Dziedāšanas mācīšanas metodiķu atziņas. – R.: Zvaigzne, 1974.
5. Kārklīšs L. Mūzikas leksikons. – R.: Zvaigzne, 1990.
6. Ozoliņš O. Viņš runāja taisnu valodu // Literatūra un Māksla. – 1991. gada 18. aprīlī.
7. Paegle A. Pirmais solis iepriecināja // Cīņa. – 1959. gada 11. aprīlī.
8. Pupa G. “Fortissimo” vēstures lappuses // Literatūra un Māksla. – 1990. gada 16. jūnijā.
9. Rozenieks J. Par Artūru Salaku, koklēm un operu “Pūt, vējiņi!” // Cīņa. – 1959. gads. – Nr. 64.
10. Salaks A. Dziedāsim pēc notīm! Vadonis mazajiem dziedātājiem pamatskolā un mājā. – R.: Valters un Rapa, 1926.
11. Salaks A. Dziesmotā senatne. Senie balsi, sabalsoti pēc īpatnēji latviskiem balsu spēles principiem. Gadskārtas dziesmas. – R.: Labietis, 1939.
12. Salaks A. Jaunas rotaļas. – R.: A. Gulbis, 1928.
13. Salaks A. Latviešu dievestīgās dziesmas. – ASV: Labietis, 1976.
14. Salaks A. Latvju reliģijas kulta dziesmas jeb Laiku dziesmas. – R.: Valters un Rapa, 1934.
15. Salaks A. Manas dzimtenes dziesmas. 1. d. – R.: Valters un Rapa, 1927.
16. Salaks A. Manas dzimtenes dziesmas. 2. d. – R.: Valters un Rapa, 1927.
17. Salaks A. Skani, kokle, ar dziesmiņu. – R.: Liesma, 1968.

18. Salaks A. Vadonis mazajiem dziedātājiem (Elementārais solfedžo tautasdziesmās). – Rīga, 1920.
19. Salaks V. Zelta kokle: (latviešu un cittautu tautasdziesmu apdares, oriģinālmūzika koklei solo, balsīm un kokļu ansambļiem). 3. d. – R.: Mācību grāmata, 2000.
20. A. Salaka personīgā arhīva materiāli.

J. Kudachy.

JŪLIJA ALEKSANDRA STUDENTA DZĪVE UN DARBOS IZTEIKTO ATZIŅU AKTUALITĀTE MŪSDIENĀS (1898–1964)

“Pašvērtības apziņa ir pārliecība,
ka mums ir sava vieta un nozīme
pasaulē un ka mūsos guļ
iespējamība savu nākšanu un
dzīvi attaisnot.”

(Jūlijs Aleksandrs Students)

Jūlijs Aleksandrs Students pieder tai laimīgajai latviešu paaudzei, kurai bija iespējas studēt pašu nodibinātā universitātē, strādāt zinātnisko darbu un iegūt akadēmiskos grādus pašu mājās, papildināt zināšanas Eiropas nozīmīgākajos zinātņu centros, strādāt tik ļoti iemīļoto pedagoģisko darbu daudzveidīgu klausītāju auditorijās un regulāri izdot zinātniskās publikācijas un mācību grāmatas dzimtajā valodā. Tie visi bija nosacījumi Jūlija Studenta profesionālajai izaugsmei un nākotnes stabilitātei.

Diemžēl četrdesmitie gadi un Latvijas okupācija, par kuras upuri tāpat kā daudzi viņa kolēģi kļuva arī J. Students, apzīmogoja viņa dzīvi ar traģisma zīmogu: viņš bija spiests pārtraukt savu pedagoģisko un zinātnisko darbību radošo spēku briedumā, iet gulaga ceļu, pārdzīvot uzskatu, profesionālās darbības pamatprincipu iznīcinošu kritiku un vēlāk 50 gadu garumā apzinātu noklusēšanu.

Kas sekmēja manu interesi par Jūlija Aleksandra Studenta personību, viņa dzīvi, darbību un sarakstītiem darbiem? Pirmkārt, pagājušā gadsimta beigās, saņemot atļauju strādāt LFB specfondos, biju pārsteigta par J. Studenta daudzajiem darbiem pedagoģijā un psiholoģijā. Radās jautājums, kāpēc šīs grāmatas nepieminēja mani pedagoģi Jelgavas pedagoģiskajā skolā un vēlāk universitātē pedagoģijas un psiholoģijas lekcijās. Otrkārt, iepazīstot J. Studenta dzīves gājumu, atklāju daudz kopēja J. Studenta un sava tēva dzīvī: abi dzimuši vienā gadā, vienā mēnesī, vienā Latvijas novadā, vienā laikā studējuši Latvijas universitātē – J. Students filozofiju, mans tēvs, Andrejs Rocēns, inženierzinātnes. Sākoties padomju okupācijai, abi nolēmuši palikt Rīgā un turpināt iemīļoto darbu. Bet viņu prognozes neattaisnojās, 1945. gadā abi tika arestēti un izsūtīti uz gulaga nometnēm. Vienā gadā atgriezušies dzimtenē un 1964. gadā abi aizgājuši pa Mūžības ceļu. Šis daudzās sakritības fascinēja un motivēja ar vēl lielāku interesi pētīt tik unikālās, daudzšķautņainās personības dzīves gājumu un atstāto kultūrvēsturisko mantojumu izdotu darbu veidā, it īpaši pedagoģijā un psiholoģijā.

Bērnības gadi

Par Jūlija Studenta bērnību publicētu materiālu ir ļoti maz. Tās ir žurnālista G. Birkmaņa apkopotās laikabiedru atmiņas un pašā Jūlija autobiogrāfijā rakstītais. Jūlija Studenta dzīves ceļš aizsākās 1898. gada otrajos Ziemassvētkos Cēsu apriņķa Lubānas pagasta Aizsilnieku mājās rentnieku Mildas un Pētera septiņu bērnu ģimenē. Viņa bērnības iespaidi saistījās ar skaistiem dabas vērojumiem Aiviekstes krastos, ar sirsnīgām un siltām ģimenes attiecībām, ar skaistu draudzību ar Aizsilnieku māju saimnieka dēlu Kārli Vilku.

Jūlijs Students agri kļuvis patstāvīgs, jo 18 gadu vecumā zaudējis tēvu. Jūlijs maksākerējis zivis Aiviekstē un pārdevis tās Lubānas miestā.

Par nopelnīto naudu Jūlijs nopircis sev vienu otru vērtīgu grāmatu un vijoli, iemācījies to spēlēt, un mīlestība uz mūziku pavadījusi viņu visu mūžu.

Apdzīdamies Lubānas miestā, Jūlijs vērtīgi ieklausījies pieaugušo runās, pētījis viņu tikumus, vērtējis spriedumus, klusībā meklēdams atbildes uz ikdienas dzīves problēmām. Pāris gādus jaunākais saimniekdēls Kārlis Vilks ar lielu interesi klausījies sava drauga Jūlija filozofiskajos spriedumos par dabu, lietām un parādībām. "Stāvējām reiz pie liela akmens Aiviekstes krastā," atceras Kārlis Vilks, "es izsauca: "Kāds liels akmens!", bet Jūlijs piebilda: "Tas ir ne tikai liels, bet arī dižs! Padomā tikai, cik savā ilgajā mūžā tas redzējis cilvēkus un veselus laikmetus maināties. Ja tu, dižais akmeni, prastu runāt..." [39]

Pēc Jūlija Studenta bērnības drauga ārsta Kārļa Vilka atmiņām, Jūlijs par visu runājis neparasti, interesanti, daudz prātojis. Katrai lietai centies rast izskaidrojumu un savā zēna prātā apcerējis tās rašanos un nākamību.

Atceroties savu bērnību, Jūlijs Students 1922. gadā autobiogrāfijā raksta: "Bērnībā biju bailīgas un klusas dabas zēns. Pirmos un svarīgākos audzināšanas pamatus reliģiski-tikumiskā garā saņēmu no vecākiem, sevišķi tēva, kurš visā apkārtnē bija pazīstams kā čakls un rūpīgs darbarūķis. Mantojums no vecākiem ir neatsverams: tā ir viņu labā sirds un svētīgās pamācības." [13]

Izglītības ceļš

Jūlijs Students no agras bērnības bijis zinātkārs un tiecies pēc zināšanām. Izglītības iegūšanas ceļš bijis mērķtiecīgs un neatlaidīgs. Pirmo izglītību Jūlijs ieguvis Lubānas Rupsalas pagastskolā (1908–1910) un turpinājis Lubānas ministrijas skolā (1911–1912), Lubānas augstākā tautskolā (1913–1916). Pēc tautskolas beigšanas iesaukts

J. A. Students jaunībā

karadienestā. Par dienesta laiku Jūlija atmiņas ir drūmas: “Karadienestā, revolūcijas laikmetā tiku pārdzīvojis vairākas reizes drausmīgus, ar nāves izjūtu savienotus brīžus, kas uz mani atstājuši dziļa miera un nopietnības zīmogu. Esmu pārliecināts, ka visus šos grūtumus mans organisms nepārnestu, ja es kopš bērnības nebūtu pazinis visādas rūpes un sevi norūdījis ar smagu fizisku darbu, ejot “kungu gaitās”. 1917. gadā Pēterpilī grūti saslimu un caur ārstu komisiju tiku no kara dienesta atsvabināts uz četriem mēnešiem.” Tā kā pēc atgriešanās dzimtenē Latvijā nodibinājās vācu okupācijas vara, tad Jūlijs Students no turpmākā karadienesta bija glābts. Viņš cītīgi nodevās pašmācībai un 1918. gadā nolika eksāmenu uz Madonas (Biržu) – toreiz virsreālskolas pēdējo klasi, kuru ar labām sekmēm beidza 1919. gada pavasarī.

Par mācībām Madonas virsreālskolā Jūlijs Students autobiogrāfijā raksta: “Lubānas pilsētas skolu un Madonas virsreālskolu beidzu, pateicoties māsas materiālajai palīdzībai, saviem sapelnītiem līdzekļiem, kā arī pateicoties atvieglojumam no skolas puses, jo es, uzcītīgs un labas uzvedības skolnieks, tiku no mācību maksas at-

svabināts." Savu darbību Madonas virsreālskolā J. Students vērtē šādi: "Madonas virsreālskolā biju diezgan sabiedrīks: lasīju referātus, dzīvi piedalījos jautājumu vakaros, nodevos glezniecībai un mūzikai un vadīju skolas literariski zinātnisko žurnālu "Pirmie Viļņi". Šī virsreālskola tanī laikā mācību ziņā bija viena no vislabāk nostādītajām Latvijā, jo viņu vadīja un viņā darbojās ievērojami skolotāji."

Skolā uzsāktā enerģiskā, mērķtiecīgā darbība pavada J. Studentu viņa turpmākajā dzīves ceļā. "No 4. jūlija 1919. gadā līdz 1920. gada aprīlim piedalījos Latvijas atbrīvošanas karā, pēc kam, pateicoties dažu labvēļu – virsnieku gādībai pārbraucu uz Rīgu un aprīļa sākumā iestājos universitātē. Kara apstākļi un citi līdzīgi traucējumi man nekad neatņems gribu un mīlestību mācīties." [13]

Kad 1920. gadā Jūlijs Students ar bērnības draugu Kārli Vilku prātojuši par studijām, Jūlijs jau bija izšķīries par filozofiju, lai gan aizrautību viņam bija daudz – viņš ļoti zīmējis, spēlējis vijoli. Kārlis Vilks izvēlējies medicīnu un kļuvis par iecienītu ārstu.

J. A. Students filozofisko izglītību ieguva Latvijas universitātē, no 1920. līdz 1924. gadam studējot Filoloģijas un filozofijas fakultātes Filozofijas nodaļā. Par jaunā studenta sekmēm vēstīja laikraksts "Students" (rubrika *LU godalgotie audzēkņi*), kurā lasām, ka 1920./21. mācību gadā Universitātes svētkos pirmo augstāko godalgu saņēmis Jūlija Studenta darbs "Kanta kategoriskais imperatīvs un viņa nozīme ētikā" (par prēmētā darba pamatīgumu liecina tā apjoms – 190 lpp.) un turpat tālāk atzīmēti nākamajos gados gūtie panākumi, t. i., 1921./22. mācību gadā – identiska godalga par darbu "Vilhelma Vunta mācība par psihisko kauzalitāti" 300 lappušu apjomā un 1922./23. mācību gadā – "Domāšanas un tikumiskās darbības attiecības pēc Sokrata, Platona un Aristoteļa". "Pie garīga darba pavadu 17–18 stundas dienā, strādāju ar labu gribu un dziļu darba mīlestību," tai pašā avīzes numurā ievietotajā autobiogrāfijā atzīstas J. Students. Domājams, ka no šiem principiem J. Students neatkāpās arī vēlākajā darba dzīvē.

J. A. Students studiju laikā

Mācības Filozofijas nodaļā un pētnieciskais darbs satuvinājis J. Studentu ar tādiem ievērojamiem profesoriem un zinātniekiem kā P. Dāli, A. Daugi, P. Jureviču, K. Kundziņu, E. Šneideru u. c. J. Studentu saistījušas nodarbības Psiholoģijas institūtā, profesora F. Baloža un B. Vipera vadītajā Mākslas muzejā, docenta A. Ābeles vadītajā Eksperimentālās fonētikas kabinetā.

Pēc studiju pabeigšanas viņš tika atstāts pie Universitātes sagatavoties zinātniskajam darbam un bija viens no Universitātes stipendiātiem, bet jau pēc trim gadiem – 1927. gadā Latvijas universitātē viņš ieguva filozofijas doktora grādu par aizstāvēto disertāciju “Atziņas teorija grieķu filozofijā”. Šis darbs tiek vērtēts kā viens no nopietnākajiem pirmavotu pētījumiem filozofijas vēsturē tā laika Latvijā. [50, 57]

Jūlijs Students ir jaunākais zinātnu doktors valstī. No 1929. līdz 1931. gadam J. A. Students papildinājis zināšanas Jēnas universitātē – vienā no vecākajiem zinātnes centriem Vācijā. Te viņš studējis ievērojamā psihologa un pedagoga Vilhelma Petersa vadībā, iegūstot arī Jēnas universitātes filozofijas doktora grādu. Jēnas universitātē J. Students iepazinis profesora P. Petersena mācību un audzināšanas

organizācijas sistēmu – Jēnas plānu. Iespējams, ka tieši studijas Jēnas universitātē motivēja J. Studentu pievērsties pedagoģiskajam darbam turpmākajos gados.

J. Studenta darbība

20. gs. 30. gados un 40. gadu sākumā

J. Studenta darbībā šajā periodā varam izdalīt četrus galvenos virzienus:

- ♦ mācību programmu un grāmatu sastādīšanu un izdošanu filozofijā, ētikā, psiholoģijā un pedagoģijā; izdevniecības darbs prasīja līdzekļus, un šajā sakarībā J. Students sarakstījās ar J. Misiņu [49];
- ♦ zinātniski populāru rakstu sagatavošanu un izdošanu tādos periodiskos izdevumos kā “Kadets”, “Aizsargs”, “Mazpulks”, “Audzinātājs”, “Militārais aspekts”, “IMM” u. c.;
- ♦ plaša pedagoģiskā darbība: lekciju lasīšana un praktisko darbu vadīšana dažādu klausītāju auditorijās – tautas universitātēs, konservatorijā, komercinstitūtā, Feldmaņa un Zeltmata akteŗuursos, Kaucmindes mājturības institūtā u. c.;
- ♦ sabiedriskā darbība, aktīva līdzdalība jaunnodibinātās Latvijas Valsts stiprināšanā un jaunatnes patriotiskā un nacionālā audzināšanā. 1937. gadā J. Students ievēlēts par Izglītības biedrības priekšnieku, kas liecina par viņa atzīšanu un augstu vērtējumu izglītības darbinieku aprindās. Garus gadus (1921–1939) J. Students strādājis Latvijas armijas štāba arhīvā par pārzini. Šajā laikā viņš apkopojis un kārtojis arī Latvijas atbrīvošanas cīņu, kurās arī pats piedalījies, materiālus u. c.

1932. gada 16. novembrī par aktīvu pedagoģisko un sabiedrisko darbību Latvijas valdība J. Studentam piešķīrusi Triju Zvaigžņu ordeņa (TZO) piekto pakāpi. [51]

Rīg., 29. 12. 27.

Augsti godājamais Misisng r.f.!

Sexuālais jēms laipnāi atkārtoti gūstis virspriems labvēlīgu
Atkārtoti būvē, lai šis paaugstināts. Tas atbilstošs izstrādāts,
kā Inektors man pascaidroj, un arī rūpīgu un lietišķu.
Tas domā veģājs Vidzemes lauks. Meditācija (Kāļu klā
d: 7). Galu beigās laipnā, it īpaši, kādā bijis abpusējs un jūms.
Saskaņojis jūms saistītu par to, kas esmu, kādā izglītība un kāds
prāms. Pabūvis par sevi būvē. Prāms jūms ceļš, un
līdz ar to būvē, lai jūms šīs dienās manā būvē jūms jūms.
jūms.

Loti būvē, augsti godājamais Misisng r.f., ja šis jūms būvē
un jūms saistītu, garām jūms: uzjūt un atbilst par
mani kāds labu būvē. Šai būvētai es nekad nekad
nebūvē.

Paroholoģijas atbilstošs saistītu un jūms saistītu ut
jūms.

Pascaidroj
J. Būvē.

Jūlijs Students pārdzīvoja, ka augstskolu studentiem un vidus-
skolu audzēkņiem nav labu programmu un mācību grāmatu sabied-
riskās zinātnēs un tādēļ aktīvi darbojās mācību programmu un
grāmatu sastādīšanā un izdošanā. Jau pirms studijām Vācijā paraleli
pedagoģiskajam darbam un darbam Armijas štāba arhīvā viņš sāga-

tavojis šādus darbus: "Ievadījums filozofijā. Programma un konspekts pašmācībai" (1928), "Ievadījums psiholoģijā. Programma, konspekts pašmācībai" (1928), "Ievadījums audzināšanas mācībā" (1928).

Turpmākajos gados J. Students sarakstījis virkni plašāku darbu: "Psiholoģija. Ģimnāzijām, skolotāju institūtiem" (1930), "Ētika. Ģimnāzijām, skolotāju institūtiem" (1930), "Ievads filozofijā" (1931), "Loģika. Ievads formālā loģikā un metodoloģijā" (1931), "Vispārīgā paidagōģija. Zinātne un māksla sevis un citu audzināšanā" (1933), "Bērna, pusaudža un jaunieša psiholoģija" (1935) u. c.

Neraugoties uz to, ka J. Students studējis filozofiju un doktora grādu ieguvis filozofijā, viņa darbība pedagoģijā un psiholoģijā vērtējama kā nozīmīgāka un guvusi plašāku rezonansi tā laika sabiedrībā, daudzas vērtīgas atziņas aktuālas arī mūsu dienās. Tā grāmatā "Zinātne Tēvzemei" (1918–1938), L. Adamoviča redakcijā, rakstīts: "Jūlijs Students ir apcerējis no modernās psiholoģijas viedokļa it sevišķi audzināšanas uzdevumam tuvu stāvošas problēmas – par gribu, par raksturu un tā audzināšanu, par iedzimtību un audzināšanu, par varonības būtību, par pūļa psiholoģiju u. c. Viņa lielākais darbs šajā virzienā ir plaša kompilatīva rakstura "Bērna, pusaudža un jaunieša psiholoģija" [52, 105] un sarakstījis plašu kompilatīvu kompendiju "Vispārīgā paidagōģija" (1933) un rindu citu rakstu, it sevišķi par rakstura un vispār ētisko un sabiedrisko audzināšanu." [52, 109]

Vērtējot J. A. Studenta darbību 20. un 30. gados, jāatzīst, ka viņa aktivitāte un darbaspējas ir apbrīnojamas. Taču, tik ļoti intensīvi vācot un apkopojot tā laika zinātnes datus filozofijā, pedagoģijā un psiholoģijā, autors ne vienmēr spējis tos pietiekami novērtēt un saistīt, tāpēc "Latviešu literatūras vēstures" (1937) 6. sējumā varam lasīt: "Sevišķi rosīgs no filozofiskiem rakstniekiem ir bijis privātā komerczinātņu institūta docents Jūlijs Students, kurš periodiskos izdevumos sarakstījis lielāku skaitu ideālistiskā garā ieturētu nacionāl-paidagōģiska un cita rakstura rakstus. Autoram ir spējas un izturība

plaša materiāla vākšanā, mazāka veiksmē šo materiālu apstrādāšanā, jo darbos maz iekšējas vienības, no dažādiem literatūras avotiem nā-

kušie uzskati ne vienmēr savā starpā saskaņoti un vispār darbi nav bez pārratumiem.” [49, 422]

1940. gada augustā Jūlijs Students noslēdzis laulību, bet kopīgais ceļš ar dzīves biedri Birutu skaisti iekārtotā dzīvoklī Rūpniecības ielā bija visai īss.

Gulaga nometnē Ņižņijtagilā

1945. gada 8. janvārī J. Studentu apcietina, seko astoņi gadi darba nometnēs, visilgāk Ņižņijtagilā (Sverdlovskā). J. Studenta prognozes izrādījās kļūdainas, viņa darbi un centieni bija absolūti neatbilstoši un nepieņemami padomju ideoloģijai. Nav grūti iztēloties, ko fiziski un garīgi pārdzīvoja cilvēks spēku briedumā, vardarbīgi atrauts no ģimenes, tuviniekiem, draugiem, no tik mīļās Tēvzemes – Latvijas.

Kad apinde...

(Vēlējums mācītājam sīkstmācītājam sīkstmācītājam
vārda dienā)

Kad apinde, pascām es rādu bīvētā,
Tāi arī pētī to tēt' iedomāji,
Lā mācītā mācītā loti gaidīta,
Lā rāva sīksti klētī; gavīlētā.

Daudz pāca tās vārds man tās,
Tāu mētus apī, ī mācītā epīnā:
Tās apīdēs mācītā, kas sīksti klētī,
Tā tūdaļ acīs mācītā abīnā.

Ļā rādīt tāu bīvētā sīksti tās
Tā vīn dāts, kotas sīksti nes;
Sīksti mācītā, kermētā, no kādētā, bīvētā
Lā mācītā, mācītā no tālās apīnētā.

Ļā domāji tāu tāu dātsli cētā,
Pāc tāvān jūtān, sīksti, sīksti,
Ļā rāva kāsī mīlēbīvētā rētā
Lā bīvētā pētī, sīksti gīlēbīvētā.

Daudz bīvētā sīksti rādītā gīvētā apīnē,
Pāc tāvān tāu bīvētā sīksti vīnā tā:
Tā vīnā mācītā ar tāu gīvētā bīvētā,
Lā tāvā vārda dienā pācētā bīvētā.

1950. g. maijs

Jūlijs

(No meitas Ineses arhīva)

Jūlija Aleksandra Studenta gars un ticība bija tik stipra, ka viņu nesalauza nometņu pazemojumi, sitieni, verga darbs, bads. "No neveiksmēm un dzīves sitieniem nav jābaidās. Tikai droši un neatlaidīgi uz priekšu, uz augšu." [51, 29] Daudz palīdzēja sievas Birutas regulāri sūtītās vēstules un paciņas ar sausiņiem, jo Birutai pēc kara, strādājot par skolotāju, bija pašai gaužām grūti iztikēt. Šajā laikā arī sievai bija jāizcieš pazemojumi un represijas.

Arī izsūtījumā Jūlijs Aleksandrs Students strādājis garīgi, sarakstot "Darba psiholoģiju", kuru uz Latviju vedis agrāk atbrīvotais izsūtījuma biedrs rakstnieks J. Sārts, bet tā arī neatvedis. Smagajos apstākļos, kur pat vēstuļu skaits bija normēts, rakstnieks sacerējis stāstus, bet filozofs lasījis vienīgo pieejamo literatūru savā nozarē – V. I. Leņina rakstus – un sapratis, ka viņš nekad nepiekritīs boļševiku mācībai. Nometnē uzrakstītajā "Darba psiholoģijā" runāts ne vien par brīvo, bet arī par piespiedu darbu. Tāpēc arī Latviju šis manuskripts nesasniedza, jo boļševiki šajā ziņā bija modri.

Nometnēs J. Students daudz domājis par dzimteni Latviju, ģimeni, draugiem. Par to liecina daudzie dzejoļi un atmiņas, kuras J. Students pārvedis atgriežoties.

Atgriešanās Dzimtenē

Piecdesmito gadu sākumā J. Students melnā fufaiķā un ar koka čemodāniņu, kurā bija daži nometnē paša darināti koka suvenīri, paša rakstīti dzejoļi un piecsimt rubļi naudas, atgriezās Latvijā.

Alkatīgie imigranti, kas pēc kara plūda uz Rīgu, uz laiku apmetās Birutas dzīvoklī... Pēc gulagā pārdzīvotajām padomju koncentrācijas nometņu šausmām Jūliju Aleksandru Studentu sagaidīja jauni pazemojumi. Jaunie dzīvokļa iemītnieki bija izvazājuši mantu, grāmatas, gleznas.

Tā nu J. A. Students kopā ar dzīvesbiedri Birutu devās uz Dobeli,

kur dzīvoja Studenta māsa Anna. Jūlijam Aleksandram Studentam Rīgā bija liegts apmesties, viņš līdz mūža beigām dzīvoja Dobelē, gadījuma mājvietās un strādāja dažādus darbus remonta un celtniecības kantorī. Arī ar dzīves uzsākšanu bija sarežģīti. Kāds nometnes biedrs pieņēma pie sevis Jūliju, bet negribēja, ka tur apmetas visa viņa ģimene.

Agrākie likteņa biedri atzīstas, ka atceras Jūliju Studentu pirmo un pat vienīgo reizi savā kopīgajā dzīvē tik satricinātu un niknu. Šaurībā viņš audzināja divas meitas: Inesi un Silvu. Jūlijs viņas ļoti mīlēja un rūpējās par tām.

Dobelē dzīvoja arī Jūlija māsa Anna. Tā pati, kura bērnībā pelnījās ar šūšanu. Pirmajā pasaules karā un vēlāk Latvijas atbrīvošanas cīņū laikā Anna strādājusi strēlnieku lazaretēs, bijusi medmāsa, vēlāk vecmāte, kas ilgajos darba gados Dobeles slimnīcā saņēmusi tūkstošiem vietējo jauno varoņu. Šo darbu Anna nenogurstoši un godīgi veikusi līdz sirmam vecumam. Viņa varētu ierindoties Dobeles izcilāko censoņu vidū, ja vien dobelnieki kādreiz gribētu apkopot materiālus par saviem krietnākajiem un neaizmirstamajiem ļaudīm.

Ar meitiņu Silvu

Zināms, ka Dobelē zinātnieks savu radošo darbību nav pārtraucis tāpat kā izsūtījuma gados. Dobelē Jūlijs Aleksandrs Students strādājis par logu stiklotāju, krāsotāju, jumiķi un citos darbos. Viņa darbabiedru personīgajos albumos saglabājušās mazas bildītes, kur redzams J. Students remonta un celtniecības kantora galdniecības kolēģu vidū. Daudzi no viņiem bija tiesāti, pazemoti, cietuši, spējīgāki veikt daudz ko nopietnāku. Piecdesmito gadu varas vīri bažījās, ka kantori strādājot īpaši "melns" kontingents. No otras puses, viņi varot lepoties, ka pie viņiem liela daļa melnstrādnieku esot ar vidējo izglītību un pat ar augstāko izglītību, esot bijis pat diplomēts mācītājs un LVU mācību spēks – filozofijas doktors...

Jūlijs Aleksandrs Students nomira pēkšņi, ar sirdi, 1964. gada 24. martā. Sieva no šiem un visu pēckara gadu garumā izturētajiem pārdzīvojumiem nokļuva slimnīcā. Meitenes tika ievietotas internātskolā. Sveši ļaudis aizzīmogoja Studentu pieticīgo istabiņu. Pēc tam ieradās citi, sakrāva automašīnā un aizveda grāmatas, ko pēdējos divpadsmit gados Jūlijs Aleksandrs Students bija savācis no jauna. J. A. Students šajos gados atkal bija uzrakstījis grāmatu. Atraitne apgalvoja, ka noslēpumainie vīri bijuši no LVU un tur tagad atrodas Jūlija grāmatas. Vai arī manuskripts? Vai kāds pētīs un cels no jauna gaismā Jūlija Aleksandra Studenta atstāto mantojumu?

Uz izvirzīto jautājumu varam atbildēt pozitīvi. Mūsu dienās J. Studenta darbu atziņas pedagoģijā un psiholoģijā izmanto simtiem studentu, maģistru un doktorantu savos darbos.

"1964. gada agrajā pavasarī liels ļaužu pulks – ap piecsimt pavadītāju apbedīja Dobeles kapu smiltainē cildeno latvju vīru. Viņš bija slavenāks un mita cilvēku sirdīs vairāk, nekā to vēlējās dažā labā Dobeles iestādē. Bijušā Latvijas Mājturības institūta pasniedzēja un audzēknes saziemojušas naudu (1000 rubļu) kapa piemiņas zīmei, ko nodeva mātai Annai. Taču Anna drīz pēc tam nomira, un, domājams, šo naudu mantinieki ieskaitījuši par savu likumīgo daļu," tā 1989. gadā laikrakstā "Skolotāju Avīze" rakstīja žurnālists Gunārs Birkmanis. [39]

Mums visiem nolaupītās Jūlija Aleksandra Studenta grāmatas, novārtā un aizmirstībā atstātās viņa rakstu idejas ir nesušas visām latviešu tautas pēckara paaudzēm garīguma deficītu un apātiju. Tāpēc nav jābrīnās, ka ilgus gadus J. A. Students netika pieminēts.

Savus manuskriptus Jūlijs Aleksandrs Students glabājis darba vietā – galdniecības telpās. Par tiem dzīvu interesi izrādījuši padomju drošības orgāni. Arī šie manuskripti pazuduši.

Vēlreiz uzrakstītā “Darba psiholoģija” un grāmatas, ko bija centusies saglabāt dzīvesbiedre, pazuda pēc Jūlija Aleksandra Studenta nāves, kad sieva smagā stāvoklī bijusi slimnīcā un dzīvoklīti apmeklējuši čekisti. Dzīvesbiedres Birutas slimība no šiem pārdzīvojumiem saasinājās, un viņa pēc slimnīcas nonāca Blomes pansionātā, meitas Inese un Silva turpināja mācīties internātskolā.

Pedagoģija kā zinātne un māksla

Pedagoģija kā nacionāla zinātne Latvijā sāka veidoties 19. gadsimta otrajā pusē, taču fundamentāli teorētiski pētījumi pedagoģijā parādījās tikai 20. gadsimta 20. un 30. gados, laikā, kad audzināšanas teorija un prakse sāka plašāk apzināt un izmantot Eiropas pedagoģisko domu, kuras apzināšanā un popularizēšanā Latvijā lieli nopelni arī Jūlijam Aleksandram Studentam līdztekus tādiem izciliem latviešu pedagoģiem kā P. Birkertam, A. Daugem, P. Dālem, E. Pētersenam, K. Obšteīnam, K. Dēķenam u. c.

Latvijas pirmās brīvvalsts laikā radītās pedagoģiskās vērtības savu aktualitāti nav zaudējušas mūsdienās un no jauna palīdz tuvoties Eiropas un pasaules pedagoģiskajai kultūrai, palīdz veidoties latviskai identitātei, nodrošināt nacionālo audzināšanu, kā arī mūsu bērnu un jauniešu latviskās un pilsoniskās pašapziņas veidošanos. Ir saprotama mūsu vēlēšanās atgriezties pie latviešu pedagoģu un psihologu veikuma, gūstot Eiropas un pasaules izjūtu un spēju kopt savu skolu, ar

jaunām atziņām bagātināt audzināšanas zinātni un audzināšanas mākslu.

Jūlijs Aleksandrs Students kļuva par aktīvu līdzdalībnieku Latvijas valsts izglītības, zinātnes un kultūras dzīves norisēs. Latvijas brīvvalsts gados spilgti uziedēja jaunā, daudzsološā un eruditā zinātnieka un zinātnes popularizētāja talants. Viņa darbos radošas ierosmes smēlās atjaunotās Latvijas valsts vecāki, skolotāji un audzinātāji.

Pirms nozīmīgāko grāmatu izdošanas J. Students publicējis vairākus pedagogiski psiholoģiska satura rakstus žurnālos, piemēram, "Reliģija un dzīves jēga" ("Audzinātājs", 1925., nr. 3/4.), "Par apercepciju un viņas nozīmi audzināšanā" ("Audzinātājs", 1926., nr. 5/6.), "Par interesi un uzmanību" ("Audzinātājs", 1929., nr. 4.), "Iedzimtība un audzināšana" ("IMM", 1929., nr. 7/8.), "Gribas audzināšanas metodes" ("IMM", 1929., nr. 2.) un daudzus citus. Tā kā preses izdevumiem ir nozīmīga vieta sabiedriskās domas veidošanās procesā, tad varam uzskatīt, ka šie raksti žurnālos ieinteresēja un sniedza informāciju plašākam sabiedrības lokam.

Viena no J. Studenta pirmajām grāmatām pedagogijā ir "Ievadījums audzināšanas mācībā" (1928). Šajā darbā autors noskaidro jautājumu, vai audzināšana ir zinātne vai māksla. Viņš uzskata, ka audzināšana ir īpatnēja veida māksla, kas plaši izmanto zinātniskās atziņas, bet vēl vairāk balstās uz audzinātāja personisko veiksmi un prasmi. Autors akcentē domu, ka tāpat kā mākslā – mūzikā, glezniecībā un dzejā – mākslinieka sekmes nosaka ne tikai viņa teorētiskās zināšanas, bet tās ietekmē mākslinieciskās dotības. Tāpat tas ir audzināšanā, kur rezultātus galvenokārt noteic audzinātāja spējas (prasme kontaktēties, spējas ietekmēt, pieredze). Autors norāda, ka audzināšana ir *vairāk* nekā zinātne. Tā izmanto zinātniskās atziņas, ņem vērā zinātniskos pētījumus, bet noteicošais tomēr ir audzinātājs kā īpaša veida mākslinieks.

"Ievadījumā audzināšanas mākslā" autors runā par izglītību un tikumību audzināšanā, norādot, ka ne vienmēr prāta izglītība saskan

ar sirds izglītību. "Cilvēks ar skaidru sirdi kā tikumiska būtne stāv nesalīdzināmi augstāk par cilvēku ar skaidru prātu un lielām zināšanām, bet neskaidru sirdi. Skaidra sirds tas labākais, ko cilvēks var un spēj glabāt sevī". [2] Autors izvirza jautājumu par sirds izglītību, kas patiesībā nav nekas cits kā cilvēka tikumība. Dzīve ir pierādījusi, ka zināšanas vien nav pamats tikumībai, ka spilgtas intelekta spējas daudzreiz nesaskan ar tikumiskām īpašībām. Te līdzēt var vienīgi audzināšana, kas var un spēj mest tiltu no prāta uz sirds izglītību.

Kā nozīmīgākās audzināšanas instances J. Students izvirza ģimeni, skolu un sabiedrību, īpašu akcentu liekot uz ģimeni. Ģimene ir visas audzināšanas, turpmākās dzīves pamats. Cilvēki, kas bērnībā auguši labā saticīgā ģimenē, ir izveidojušies par krietniem, stipriem cilvēkiem. Vecāku audzināšanai ir liela ietekme uz bērnu dzīvesprieku un veselīgu skatu uz dzīvi. Bez labas ģimenes auguši bērni ir grūtsirdīgi.

Runājot par skolu, autors uzsver, ka skola dod ne tikai zināšanas, bet māca pierast pie sabiedrības likumiem, disciplīnas, kas vēlāk dzīvē tik ļoti nepieciešama.

Ne mazāk svarīga bērna personības attīstībā ir apkārtējā sabiedrība, tās dzīve, kurā bērns nonāk ārpus skolas. Pēc autora domām, skola no sliktas sabiedrības jānorobežo. Skan pārāk ideāli, un mēs saprotam, cik tas ir nereāli, šodien bērnus un skolēnus norobežot no apkārt notiekošā, no televīzijas pārraidēm, video un interneta.

Padziļināti audzināšanas teorijas un prakses jautājumus J. Students risina plašākā apcerējumā "Vispārīgā paidagōģija. Zinātne un māksla sevis un citu audzināšanā" (1933). Šo grāmatu divās daļās atkārtoti izdevusi izdevniecība "RaKa" 1998. gadā. Par savu tēvu – zinātnieku un pedagogu – sakarā ar grāmatas "Vispārīgā paidagōģija" atkārtotu iznākšanu J. A. Studenta meita Inese Jodele saka: "Ar gandarījumu turu rokā šo grāmatu. Ļoti ilgam laika posmam ir bijis jāpaiet, lai mēs varētu iepazīties ar Jūlija Aleksandra Studenta darbiem,

J. A. Studenta meita Inese nozīmīgā dzīves jubilejā

viņa pedagogijas un psiholoģijas atziņām. Mēs sākam apjaust tās vērtības, tās idejas, kuras radās Latvijas brīvvalsts laikā arī pedagogijā. Man ir divkārtšs gandarījums, redzot sava tēva darbus izdotus. Jau vairāk nekā divdesmit gadu es pati esmu saistīta ar skolu, ar pedagogiju, strādāju sākumskolā. Domāju, ka šīs grāmatas būs palīgs maniem kolēģiem darbā.

Ļoti daudz mēs runājam šodien par brīvu cilvēku brīvā valstī. Manuprāt, tikai izglītība var dot patiesu brīvības izjūtu, neatkarību domāšanā, spēju saprast notiekošos procesus un tos novērtēt. Tad iesim šo ceļu uz patiesu brīvību.” [9, 2]

Meita ir pateicīga izdevniecības “RaKa” kolektīvam par to, ka ir rasta iespēja atkārtoti izdot Jūlija Aleksandra Studenta darbu “Vispārīgā pedagogija”.

Motivācija šāda veida darba rakstīšanai bija tā, ka J. Students, iepazīties ar ļoti plašu Eiropas literatūras klāstu par audzināšanas jautājumiem, nācis pie atziņas, ka pasaulē tik daudz pētījumu par audzi-

nāšanas jautājumiem, bet Latvijas audzinātājiem tie nav zināmi. Tādēļ J. Students izvirzīja sev mērķi šādu apcerējumu uzrakstīt. Zīmīgs ir grāmatas apakšvirsraksts: zinātne un māksla sevis un citu audzināšanā. Kā jau iepriekš minēts, ar zinātni J. Students apzīmē pedagogijas teoriju, bet ar mākslu – praktiskās audzināšanas prasmes. Daudzveidīgs un plašs ir grāmatas adresāts, tā veltīta vecākiem, jaunatnei, audzinātājiem, ne tikai citu, bet arī sevis audzināšanai. "Cilvēkam ar caurmēra gara dāvanām, kurš grib būt audzinātājs, tomēr pamatīgi jāmacās audzināšanas teorija. Mūsu laiku audzināšanas darbā teorijai ar praksi jāiet roku rokā." [7, 21] To apliecina lielais pedagogijas maģistru skaits, kuri atzīst, ka pēc vairākiem pedagogiskā darbā nostrādātiem gadiem svarīgi apgūt jaunākās audzināšanas zinātnes atziņas, lai spētu bagātināties un pilnveidoties audzināšanas mākslā.

"Lai audzināšanas darbs būtu auglīgs, audzināšanas zinātne jālaiž praksē, kur izveidojas māksla, kas zinātni papildina." [7, 24]

J. Students izvirza jautājumu: kā ir ar latviešu tautības audzinātājiem? Vai viņi ir stiprāki audzināšanas teorijā vai praksē? Vai latviešu audzinātājiem stāv tuvāk audzināšanas zinātne vai audzināšanas māksla? Un pats atbild, ka audzināšanas māksla, jo mums vēl pagaidām nav stipru audzināšanas teorētiku. Par to liecina zinātnisku rakstu trūkums audzināšanā. Viņš norāda, ka vislabāk, ja audzināšanas zinātne un audzināšanas māksla savienotas vienā personā. Kā šādu pedagogu piemērus, kas reizē ir teorētiķi un labi praktiķi, J. Students atzīmē J. A. Komenski, J. H. Pestalociju, F. Frēbelu, Mariju Montesori u. c. Viņu izteiktās teorētiskās atziņas un praktiskās metodes ar sekmēm izmanto mūsdienu audzināšanas darbā Latvijā.

Rodas jautājums: Kāpēc J. Students tik ļoti pievērsās audzināšanas problēmām? Uz to mudināja pati tā laika sabiedriskā dzīve, kad arvien vairāk saasinājās pretruna starp cilvēcības, garīguma un humānisma vajadzību, bet reālajā dzīvē pieauga garīgā un morālā degradācija, egoistiska tiekšanās pēc materiālajām vērtībām, perso-

niskās labklājības un jutekliskām baudām. J. Students atzīst, ka tur, kur lielā daļā cilvēku iestājas egoistiskas dziņas, agri vai vēlū jānāk posta laikam, jo dzišanās pēc materiālajām ērtībām nepazīst robežu. Pedagoģs uzsver, ka valsts un tautas dzīvē, arī atsevišķa cilvēka attīstības sabrukuma cēloņi vispirms meklējami garīgajā postā. Cilvēks nonāk materiālās dzīves sabrukuma priekšā tad, ja viņš pirms tam sabrūk garīgi, tikumiski, zaudējot cilvēciskās vērtības. Vai šis Jūlija Aleksandra Studenta pirms 70 gadiem izteiktās atziņas savu aktualitāti ir zaudējušas šodien? Protams, nē. Ik dienas mēs sastopamies ar mantas iegūšanas kāri par katru cenu, noziedzību, vardarbību, korupciju līdz pat augstākajiem varas gaitiņiem. Tas liecina, ka veiksmīga audzināšanas teorijas un audzināšanas mākslas apvienošana svarīga mūsu laika ģimenē, skolā un sabiedrībā. J. Studenta darbos ir izstrādātas ģimenes pedagoģijas pamatnostādnes, noteikts ģimeņu audzinošais potenciāls un tā palielināšanas iespējas.

Audzinašanas uzdevumiem ģimenē kā personības attīstības galvenajam priekšnosacījumam J. Students pievērsis īpašu uzmanību. Viņš izvirza 12 audzināšanas uzdevumus ģimenei [7, 435–436], kuri savu nozīmību saglabājuši arī mūsu dienās:

- ♦ Vecāku paraugs, priekšzīme un autoritāte. Pamācībām nekad nav tik liela audzinoša nozīme kā dzīvai priekšzīmei.
- ♦ Ģimenē visi bērni vecākiem jāmil vienādi neatkarīgi no bērna pozīcijas ģimenē: pirmdzimtais vai pastarītis. Tie bērni, kuri mazāk mīlēti, ar laiku kļūst cietsirdīgi, izjūt sevi atstumtus.
- ♦ Domstarpības bērnu audzināšanas jautājumos vecākiem jāpārrunā bez bērnu klātbūtnes.
- ♦ Ja viens no vecākiem grib bērnu rāt vai citādā veidā sodīt, otram vecākam bērns nav jāaizstāv, izņemot, protams, dažādus varmācības gadījumus.
- ♦ Par pārkāpumiem bērni sodāmi, bet rupjību un nežēlību no vecāku puses nedrīkst pielaist.
- ♦ Bērni jau no mazotnes jāpieradina pie grūtumiem un tādējādi

pamazām jānorūda viņu griba. Šī patiesība ļoti aktuāla mūsdienās, jo daudzās ģimenēs vecāki saviem vienīgajiem bērniem grib dzīves ceļu nogludināt, kas nesekmē bērna mērķtiecību un patstāvību.

- ♦ Liela uzmanība jāveltī bērna veselības saglabāšanai un stiprināšanai, rotaļāšanās dziņas realizēšanai.
- ♦ Ikkatrs labs bērna darbs jāievēro un tam nav jāpaiet vienaldzīgi garām, nedrīkst bērnus noniecināt.
- ♦ Bērni jāaudzina priecīgā situācijā un citu bērnu sabiedrībā. Arī pieaugušo klātbūtne nepieciešama, jo tā sekmē nopietnības veidošanos, tā kā priekiem un nopietnībai kā pieaugušo, tā bērnu dzīvē jābūt līdzsvarā u. c.

Iedziļinoties šajos audzināšanas uzdevumos ģimenē, ar gandarījumu varam konstatēt, ka tie visi ir gana labi šodienas audzināšanai, bet nez kāpēc tik ilgi bijuši aizmirsti, un dažkārt mēs sajūsmināmies par šiem pašiem ieteikumiem un padomiem, izteiktiem kādā mūsdienu ārzemju grāmatā, aizmirstot, ka nav nepieciešamības “velosīdēdu izgudrot no jauna”, vai pieņemot aplamus uz bērnu visatļautību virzītus ieteikumus, kas nesekmē bērna rakstura un gribas veidošanos, nenorūda viņu fiziski un garīgi.

Bez ģimenes bērna personības attīstībā nozīmīga vieta ierādāma skolotājam un skolai. Skolotāja uzdevums ir ne tikai sniegt zināšanas savā priekšmetā, bet arī audzināt, palīdzēt skolēnam sagatavoties atbildīgai darba dzīvei sabiedrībā, sekmēt mērķtiecības, patstāvības un stipra rakstura veidošanos. Skolotājam labi jāpārzina savs priekšmets, mācīšanas metodes, skolēnu psiholoģija. Jūlijs Students izvirza 18 nosacījumus, kas jāievēro, veidojot skolotāja un skolēna saskarsmi. [7, 463] Minēšu tikai dažus no tiem:

- ♦ Visnepieciešamākā skolotāja personības īpašība ir viņa tīkams raksturs.
- ♦ Skolotājam kā skolā, tā ārpus skolas jārāda citiem laba priekšzīme.

- ♦ Audzināšana skolotājam jāizdara tā, lai netiktu traucēta skolēna individualitāte.
- ♦ Ikviens labs skolēna darbs un solis skolotājam jāievēro un tam nav jāpaiet vienaldzīgi garām.

Pēc J. Studenta domām, liela nozīme audzināšanā ir apkārtējai videi – kā dabas, tā sociālajai – gan skolas periodā, gan arī pēc skolas beigšanas. “Vispārīgās pēdējās” autors rāda, ka arī bērns var būt par audzinātāju vecākiem, jo, audzinot bērnus, pieaugušie arī garīgi aug, un bērni ir viņu audzinātāji.

Arī kultūras sasniegumi ir uzskatāmi par audzinātājiem (literatūras un mākslas darbi). Literatūra bieži labāk atspoguļo dzīvi kā vēsture. Audzina ikviens literatūras darbs, kas tapis pārdzīvojumu rezultātā.

J. Students savos darbos uzsver, ka īstā audzināšana – tā ir pašaudzināšana, īstā izglītība – pašizglītība. Viņš norāda, ka mācībās un studiju darbā katram pašam jāatrod ceļš uz patiesību un skaistumu, labestību un gudrību. Apkārtnes iespaids un skolotāja stāstījums vai demonstrējums var dot piemērus, faktus, padomus. Taču šiem faktiem būs nozīme tikai tad, ja viņš tos pašdarbīgi uzņems sevī, patstāvīgu pūliņu rezultātā pārvērtīs par savas garīgās dzīves saturu, tās daļu un ideālo spēku. J. Students ir teicis, ka pašaudzināšana stāv radniecībā ar pašdarbību, un cilvēks gūst sekmes dzīvē vienīgi tik daudz, cik viņš ir pašdarbīgs. Viņi norāda, ka jāprot ir ņemt, bet visvairāk jāizkopj spēja pašam izdomāt un radīt. J. Students pats ar savu dzīvi un aktīvo darbību, piedaloties studentu zinātnisko darbu konkursos un vēlāk rakstot mācību grāmatas un programmas u. c., ir spilgts piemērs tam, cik daudz cilvēks var sasniegt, ja ir skaidrs mērķis, stiprs raksturs un griba, lai izvirzītos mērķus sasniegtu.

“Var jautāt – kāds audzināšanas veids vissvarīgākais? Kādā audzināšanas formā var panākt vislabākos rezultātus? Vai audzināšanas procesā vērtīgākais tas, ko mēs no citiem saņemam, jeb vai tas, ko mēs paši panākam? Var droši atbildēt, ka īstā audzināšana ir paš-

audzināšana. Katrs dzīves fakts to pierāda. Kas gan no cilvēka iznāktu tad, ja viņš gūtu tikai citu iespaidus un zināšanas? Vai, piemēram, skolnieks spētu tikt galā ar skolas uzdevumiem, ja viņš skolā gūtās mācības, aizrādījumus un piemērus no jauna pats sevī nepārstrādātu?

Acīm redzot, te lieki atbildēt. Katrai mācībai, ikvienam aizrādījumam un piemēram nozīme tikai tad, ja tas no jauna sevī tiek pārkausēts. Nozīme un vērtība vairāk tikai tam, ko cilvēks no sevis rada, dara un domā. Apkārtne var dot tikai piemērus, aizrādījumus, padomus un faktus. Tie visi jāņem vērā. Nozīme katra atsevišķa cilvēka dzīvē šiem faktiem būs tikai tad, ja cilvēks tos pašdarbīgi uzņems, padarīs par savas dzīves saturu, ietilpinās pašaudzināšanas procesā. Pašaudzināšana stāv radniecībā ar pašdarbību, un cilvēks gūst sekmes dzīvē vienīgi tik daudz, cik viņš ir pašdarbīgs." [7, 528]

Nobeidzot nodaļu par audzināšanas uzdevumiem, J. Students uzsver, ka jebkurš valstsvīrs ir audzinātājs, jo tāds ir valstsvīra uzdevums – būt labam tautas audzinātājam. "Īsti valstsvīri audzina tautu ar to, ka viņi parādās ikvienā gadījumā kā tautas kalpi un nevis tās kungi." [7, 404] "Valstsvīram jābūt ne vien ar labām zināšanām savā specialitātē, bet jābūt arī ētiski nevainojamam. Ar savu personīgo rīcību viņiem ir jārāda priekšzīme. Vārdi jāsašķaņo ar darbiem. Valstsvīrs visas tautas priekšā ir tas pats, kas skolotājs skolnieku priekšā." [7, 406] "Nav nekādu šaubu, ka valsts plaukst politiski, kulturāli un saimnieciski vienīgi tad, ja valstsvīri ar valsts galvu priekšgalā ne vien veikli politiķi, bet arī labi audzinātāji." [7, 408] Domāju, ka šie citāti komentārus neprasa un lielai daļai mūsu valstsvīru būtu vērts tajos ne tikai ieklausīties, bet realizēt tos savā darba un privātajā dzīvē.

Grāmatas "Vispārīgā pedagogija" noslēgumā Jūlijs Aleksandrs Students uzsver, ka katra tauta – arī latviešu tauta ienes savu devumu audzināšanas zinātnē un audzināšanas mākslā. "Mēs, latvieši, vēl esam tikai savu uzdevumu sākumā... Latviešu tautas vēsturiskā misija ir attīstīt tās labās īpašības, kas guļ šās tautas saknē un atstāt aiz sevis redzamas pēdas pasaules vēsturē." [7, 614]

Psiholoģijas, ētikas, filozofijas, reliģijas u. c. integrācija pedagogijā

J. Students ir izstrādājis pamatnosacījumus pedagogijas integrācijai ar citām zinātnēm un mākslām.

Pedagoģijas mijiedarbība ar filozofiju ir visdaudzpusīgākā, jo tajā saplūst visu zinātņu un mākslu pavedieni, tai ir vērtētāja pieeja visām dzīves parādībām. Sekojot Platonam, J. Students filozofijas būtību redz personības veidošanās un audzināšanas problēmu risināšanā.

Ētikas vērtību integrācija audzināšanas teorijā un audzināšanas mākslā veido pamatus personības tikumisko īpašību audzināšanai.

No gara zinātņu pozīcijām psiholoģijas uzdevums pētīt to sfēru, ko pedagogija uzlūko kā audzināšanas objektu – cilvēka garīgo pasauli. Uz savstarpējo sakaru pamatiem stiprinās eksperimentālās psiholoģijas rezultātu un pētīšanas ieviešana mācību un audzināšanas teorijā un praksē. Tādā pat ceļā padziļinās arī pētījumi eksperimentālā pedagogijā, pievēršot uzmanību mācību un audzināšanas satura un metožu efektivitātes noteikšanai, bērnu attīstības un individuālo īpatnību pētīšanai, spēju un apdāvinātības izzināšanai, audzināšanas un izglītības rezultātu diagnosticēšanai un diagnostikas metodiku izstrādei un ieviešanai praksē.

J. Studenta grāmatās uzsvērts pedagogijas kopsakars ar socioloģiju, tas veido priekšnosacījumus mūsdienās tik nozīmīgajai sociālajai pedagogijai.

J. Students lielu uzmanību veltī pedagogijas un reliģijas kopsakarību atklāšanai. Dzīves jēgas, pasaules būtības, nemirstības un citu problēmu risinājumā pedagogija nonāk saskarē ar reliģiju. Daudzveidīgie un bagātie pedagogijas sakari ar dažādām gara zinātnēm pedagogiju nepārvērš par pielietojamo psiholoģiju, ne arī kādas citas gara zinātnes piedevu. Integrējot gara zinātņu un mākslu faktus, pedagogija ne tikai saglabā savu patstāvību, bet tā spēj saņemt daudz ierosinājumu un materiālu no citām gara dzīves nozarēm. Tā kā pedagogijai

ir aprakstīšanas, izskaidrošanas un vērtēšanas tendence, pedagoģiju var uzlūkot par psiholoģisku, sociālu un filozofisku zinātņi. Savos darbos par pedagoģiju, psiholoģiju un filozofiju Jūlijs Students balstās vērtību un normu pedagoģijā, lai akcentētu audzināšanas vērtētāju un normētāju raksturu.

Daudzo dažādo pedagoģisko strāvu un virzienu kopumā J. Students īpaši izceļ personības pedagoģiju un kultūrpedagoģiju. Viņš uzsver, ka personības veidošanās nav iespējama bez vērtēšanas, tāpat cilvēks nav audzināms kultūras vērtību pasaulē – zinātnēs, mākslās, tikumos, tiesiskajā, reliģiskajā, saimnieciskajā kultūrā, nevērtējot dzīves īstenību, neanalizējot mācību un audzināšanas praksi. Jaunas kvalitātes audzināšanas teorijā un audzināšanas mākslā ienes pedagoģijas ciešanās saiknes ar estētiku un mākslu, šo vērtību integrācija audzināšanas teorijā un mākslā.

Bērnu, pusaudžu un jauniešu psihologs

Jūlija Studenta kā plaša vēriena humanitāro zinātņu popularizētāja un oriģināla domātāja interešu centrā vienmēr bija bērnu un jauniešu izglītības problēmas un šo problēmu psiholoģiskie aspekti. Iepazīstoties ar 20. un 30. gadu pasaules psiholoģijas sasniegumiem un daudzveidīgām teorijām un skolām, J. Students konstatēja, ka Latvijas inteliģences, to skaitā skolotāju un audzinātāju, aprindās pazīstama tikai neliela daļa no pasaules psiholoģijas zinātnei veltītās literatūras. Tādēļ J. Studentā nobrieda mērķtiecīga apņemšanās šos trūkumus kompensēt ar saviem darbiem, iepazīstot un apkopojot plašu psiholoģiskās literatūras klāstu, īpaši vācu valodā, izdodot mācību grāmatas un daudzus rakstus publicējot žurnālos “Kadets”, “Aizsargs”, “IMM”, “Audzinātājs”, “Mazpulks”, “Militārais Apskats”, “Pēdējā Brīdī” u. c.

Šī darbība bija J. Studenta paša izvēlēta misija, kuru viņš godam veica. J. Students par to izsakās šādi: “Nododams šo savu grāmatu

(“Bērnu, pusaudžu, jauniešu psiholoģija”) lasītāju ziņā, domāju, ka ar to esmu aizpildījis kaut nelielu daļu lielajā robā, kāds novērojams mūsu trūcīgajā psiholoģijas darbu apcirknī.” Tomēr vissvarīgākais motīvs, kas autoru pamudināja nākt klajā ar šo grāmatu, ir vēlēšanās, “lai jaunieši mācītos paši sevi pazīt un lai visai latviešu vecākajai paaudzei būtu vairāk interese par savas topošās paaudzes likteņiem”.

Savu iemīļoto tēmu par bērnu, pusaudžu un jauniešu psiholoģiju J. Students darbos un daudzajās lekcijās aplūkojis no dažādiem aspektiem. Viņš raksta par dažādu attīstības posmu psihiskajām īpatnībām; par psiholoģijas problēmām ģimenē, skolā, kā arī sabiedriskajās organizācijās – mazpulkos, skautos un aizsargos, par jauno karavīru psiholoģiskajām problēmām miera un kara apstākļos, par varonības būtību, puļa psiholoģiju, par jauniešu dzimumattiecībām un jaunlulāto psiholoģiskajām problēmām.

J. Students savos darbos no tā laika modernās psiholoģijas viedokļa apcerējis audzināšanas problēmas: par gribu, par raksturu un tā audzināšanu, par iedzimtību un audzināšanu, par latviešu mentalitāti, latviešu rakstura īpašībām, kā pozitīvajām, tā negatīvajām, nacionālo apziņu, valstiskumu u. c.

Plašais un daudzpusīgais darbs zinātņu popularizēšanā, kā arī klausītāju tik ļoti iemīļotā lektora darbs prasīja tik daudz laika un enerģijas, ka J. Studentam neatlika laika atsevišķu psiholoģisko problēmu sistemātiskai un detalizētai izpētei, savu oriģinālu koncepciju izstrādei.

Tajā pašā laikā visos J. Studenta psiholoģijai veltītajos darbos iezīmējas vairākas tēmas un problēmas, kuru padziļinātai izpētei J. Students pievērsis īpašu uzmanību. Kā svarīgāko no šādām tēmām jāmin bērna, pusaudža un jaunieša personības veidošanās izpēte. Cilvēka dzīvi no dzimšanas līdz vecumam J. Students iedala piecos galvenajos periodos:

- ♦ Bērnība (no 1. līdz 12. dzīves gadam), šo periodu sadalot apakšperiodos: zīdaiņa periods, agrīnā bērnība un pusaudža gadi.

- ♦ Jaunība (no 13. līdz 25. dzīves gadam), iedalot to agrīnajā un vēlākā jaunībā.
- ♦ Garīgās dzīves nobrieduma posms (no 26. līdz 35. dzīves gadam).
- ♦ Pusmūža un vīra gadi (no 36. līdz 65. dzīves gadam).
- ♦ Vecums (sākot ar 65. dzīves gadu).

Grāmatā autors detalizēti analizē pirmos trīs periodus līdz brieduma gadiem.

Rakstot par bērnības posmu, J. Students īpašu uzmanību pievērš bērna sajūtu attīstībai kā apkārtējās pasaules izzināšanas pamatam, valodas attīstībai, rotaļai kā bērna personības attīstības vadošai darbībai. J. Students apkopojis rotaļu teorijas, grupējot tās finālās un kauzālās. Finālās teorijas rotaļāšanos izskaidro ar rotaļu mērķi. Tā, piemēram, K. Grosa pašizveidošanās teorija, pēc kuras rotaļu būtība un jēga slēpjas bērna organisma un locekļu ievingrināšanā (līdzība ar dzīvnieku mazuļu rotaļām). Kauzālās rotaļu teorijas izskaidrojumu meklē rotaļu cēlonī, piemēram, V. Pētersa dziņu teorija sakņojas pamatpārliecībā, ka bērnu rotaļāties mudina nodarbošanās dziņa. [8, 284]

Par īpaši svarīgu posmu personības attīstībā J. Students uzskata pusaudžu gadus. "Viņos ir kā psihiskās, tā fiziskās enerģijas pārpilnība, kas izskaidrojams ar viņu gara un ķermeņa strauju attīstību." Vecāku un skolotāju uzdevums ir palīdzēt pusaudzim šo enerģiju ievirzīt attīstībai vēlamā gultnē. J. Students uzsver ģimenes lomu pusaudžu audzināšanā: "Ģimene – īpaši divi ģimenes locekļi – tēvs un māte – dod bērnam pirmos audzināšanas mājienu. Ģimenes audzināšana ir turpmākās audzināšanas un varbūt arī visas turpmākās dzīves drošākais pamats. Vecākiem, skolotājiem un visiem, kas uzņēmušies audzināšanas lomu, jāraugās uz to, lai pusaudžu liekā enerģija atrastu lietderīgu izlietojumu." [8, 353]

Savos darbos J. Students konsekventi izceļ un pasvītro pašvērtības un pašapziņas nozīmi personības attīstībā, kā arī izvirza uzskatu,

ka pašvērtības un pašapziņas kāpināšana, ticība sev un saviem spēkiem nostiprināšana līdztekus spēcīgas gribas un stingra rakstura izveidei ir paši svarīgākie nosacījumi pilnvērtīgas un veiksmīgas personības attīstībai.

Mazs fragments no Jūlija Studenta rokraksta par rakstura būtību:
“..Tādā kārtā mēs nāktu ar šādu rakstura definīciju:

raksturs ir visas cilvēka garīgās dzīves pamat-

*virziens. Norakstura nav iespējams izslēgt
neko šādu, kas neietilpst visā cilvēka garīgās
dzīves struktūrā. Raksturam pieder cilvēka
domu pasaulē tāpat kā viņa jūtas un gribas
... Ir tādi psihiskās dzīves izpaudumi,
kas par raksturu dod labāku lietišķu mā-
pānēji vai vēl citādi savstarpējās psihiskās
dzīves izpausmēs raksturs atspoguļo vislabāki
cilvēka gribas izpauduma, viņa raksturs
atspoguļo vislabāki.*

*.. raksturs ir cilvēka gara pamatvirziens,
kas go sevišķi spilgti izpaužas šā cilvēka
gribas tējumos un darbībā.*

Par vienu no rakstura audzināšanas metodēm J. Students uzskata mērķu izvirzīšanu un to realizēšanu. “Darba pildīšanas mērķi nodrošina pašapņemšanās. Pašapņemšanās ir it kā klusa solījuma došana sev, ka, lūk, taisni tāds un ne citāds darbs jādara. Pašapņemšanās momentā stiprinām ticību uz sevi, pašāvību saviem spēkiem. Nevar būt runa par rakstura stiprumu, ja cilvēks netic sev, ja viņam nav pašāvības uz sevi.” [32]

Līdzīgi modernās humānās, uz personību centrētās, psiholoģijas pamatlicējiem K. Rodžersam, A. Maslovam un Ē. Eriksonam J. Students uzlūko bērnu un jauniešu personību kā vienreizēju, neatkā-

tojamu vērtību un personības pašvērtējumu, pašrealizāciju – kā personības fundamentālu vajadzību.

Atšķirībā no humānās psiholoģijas teorijām J. Students īpaši lielu nozīmi piešķir personības etniskai un nacionālai piederībai un personības nacionālai identitātei. Šajā kontekstā J. Students akcentē bērnu un jauniešu nacionālās, latviskās identitātes, nacionālās apziņas veidošanos un latviskās audzināšanas uzdevumus: "Nacionālā apziņa ir skaidra pārliecība par piederību savai tautai, griba savas dzīves gaitas saistīt ar savas tautas likteņiem un enerģiska darbība savas tautas vēsturiskās misijas pildīšanas virzienā." [8, 583]

Pētot un risinot latviskās audzināšanas vēsturiskos uzdevumus, J. Students cieši saskaras ar dažādu tautu etniskās un nacionālās identitātes problēmām un mēģina raksturot latviskās mentalitātes būtiskās iezīmes.

Iztirzādams relatīvi nemainīgās latviešu rakstura pamatlīnijas, vispirms viņš akcentē savas tautas individuālo domu, darbības un visas dzīves gaitu. Autors atsaucas uz vēsturnieku un arheologu pētījumiem par to, ka latvieši kopš seniem laikiem dzīvojuši viensētās. Acīmredzot tas atbilst mūsu tautas individuālajām tieksmēm un interesēm, apliecina tai piemītošo stipro pašaušanos uz sevi, negaidot palīdzību no citiem. Pēc J. Studenta domām, latviešus var uzskatīt par individuālistiem. Viņš raksta: "Nesenajos politisko partiju laikos latvieši bija tā sadrumstalojušies, ka nelielas ļaužu grupiņas dibināja savas partijas. Tas atkal liecina par stipri personīgiem ieskatiem un nolūkiem. Par jauniešu individuālismu liecina daudzās jauniešu organizācijas, piemēram, Latvijas universitātē daudzās studentu korporācijas un biedrības." [8, 681]

Varbūt gluži pretēji, tas raksturo tieši latviešu sabiedriskumu? Uz to psihologs atbild noraidoši: "..no vienas puses, sabiedriskums neizslēdz individuālismu, bet, no otras, daudzās organizācijas norāda uz apvienošanos pēc līdzīgām interesēm un grūtu iekļaušanos citu uzskatu un interešu plāksnēs."

Šo J. Studenta domu apstiprina gatavošanās 7. un 8. Saeimas vēlēšanām, vēlēšanu norise un partiju savstarpējās attiecības pēcvēlēšanu periodā.

Būdams pēc dabas diezgan norobežots, "latvietis uzglabājis savu, ja tā varētu teikt, pirmatnību: viņš ir stipri konservatīvs un tāpēc nekādas svešas varas viņu līdz šim nav varējušas salauzt vai uzstikt sevī. Latvietis kā stiprs celms stāv savā vietā. Viņš saaudzis ar savu zemi, savu sētu". [8, 683]

Apbrīnas vērtā ir latvieša strādība, izturība un neatlaidība darbā. J. Students raksta: "Pasaules kara laikā neviena zeme, izņemot varbūt tikai Beļģiju, nav tik smagi cietusi kā Latvija, un, ja Latvijā dzīves atspirgšana noritējusi tik strauji kā reti kur, tas neapšaubāmi pierāda latviešu centību, izturību un neatlaidību savu pienākumu pildīšanā."

Autors uzsver, ka latvieši smagi strādā, dziļi, nevis skaļi pārdzīvo, tomēr liriski romantiskos pārdzīvojumos ir radniecīgi krieviem, "kamēr darba cītības un izturības ziņā viņi stāv tālu priekšā krieviem un nereti pārspēj pat vāciešus". [8, 683]

Mūsu tautas pārstāvjiem ir raksturīga pašapziņa, patstāvība. Tas neļauj tai viegli pakļauties svešai ietekmei. Latvieši ir "visai nepieļāvīgi", ja svešinieks grib ieskatīties viņu dvēselē.

Domās un darbībā latvietis ir samērā gauss, viņam nav raksturīga veikla izšķiršanās, strauja rīcība. Tomēr sarežģītās situācijās gan spēj saņemties un ātri darboties. Pārsvārā, sevišķi miera laikos, strādā nesteigdamies, apsvērdams un dažkārt prātodams tad, kad tam nebūtu nekāda pamata. Ārzemniekiem, piemēram, vāciešiem un francūžiem, mūsu rīcība nereti liekoties tūļīga.

Psihologs atzīst, ka latvietis neakurāti atbild uz vēstulēm un bieži vien palaiž garām izdevīgus momentus. Par gausumu, pēc viņa domām, liecina arī tas, ka mūsu tautības skolēni uzdevumu izpildi mēdz atlikt uz pēdējo brīdi, tad steidz, ko var, tāpēc darbs nereti iznāk paviršs.

Latvietī apvienojas melanholiskais un flegmatiskais temperaments: "Melanholiskais temperaments liecināja par skumju noskaņu,

dažkārt pat grūtsirdību, bet flegmatiskais – par lēnumu, gausumu, reizē ar to – par iekšēju mieru, neuztraukšanos un stabilitāti.”

Mūsu tautietis ir noslēgts pret svešiniekiem, vēss pret nepazīstamiem, bet apbrīnojami vaļsirdīgs un labvēlīgs pret draugiem.

Par latvieša rakstura sliktu īpašību J. Students uzskata zināmu nesaticību, kas nereti pāriet nenovīdībā un skaudībā. Tā pamatā ir izteikts individuālisms, kas palielina uzmanību pret sevi un tuvina egocentrismam un pat egoismam. Reizumis vērojams arī sistemātiskas un metodiskas darbības trūkums, izlaidība tikumiskajā dzīvē, rupja uzvešanās, grimšana alkohola skurbumā, dzīvošana pāri līdzekļiem, necieņa pret vecākiem, skolotājiem un kultūras dižgariem. Pēc psihologa domām, tas “izskaidrojams ar trūkumiem tikumiskajā dzīvē visā tagadējā laikmetā”. Negatīvās īpašības var novērst sevis izglītošanas un pašaudzināšanas gaitā.

J. Students centies klasificēt arī latviešu tautai piemītošos raksturu tipus.

Jaunekļiem tie ir šādi: jūsmotāji, baudītāji, praktiķi, patiesības meklētāji, ērtību baudītāji, vienaldzīgie. Visvairāk tomēr ir praktiķu un patiesības meklētāju. [8, 650]

Praktiķi īpaši sastopami tehnikas jomā un lauksaimniecībā. Viņiem raksturīga apbrīnojama pieķeršanās savam darbam. Ja šie jaunekļi pievēršas pētniecībai, viņus galvenokārt saista fizika, mehānika, tautsaimniecība, jurisprudences, daudz mazāk – “gara zinātnes” un filozofija. Prāts, jūtas, griba parasti ir līdzsvarā, taču dzīvē uz prātu un gribu paļaujas vairāk nekā uz jūtām. Spēcīga pašapziņa, dzīvesprieks, dotā vārda turēšana, uzņēmība un neatlaidība izpaužas tad, ja ir praktiskas izredzes. Mazāk iepriekšēju solījumu, vairāk darba.

Individuālismu zināmā mērā raksturo psihologa vārdi: “Izsargāšanās no jaunuma darīšanas citiem, bet arī apvaldīšanās citiem darīt labu.”

Patiesības meklētāji tiecas atklāt parādību cēloņus, iegūt zināšanas, “noskaidrot, kamdēļ viss tā un ne citādi”. Visvairāk attīstīts prāts, stipra griba, bet tā ir pavāja dzīves cīņā; viņi ir ārēji nedroši; grūti pierod pie

jauniem apstākļiem. Spēj otram palīdzēt, uzpurēties viņa labā, ļoti neatlaidīgi darbā. Tic, ka cilvēki un dzīve var kļūt labāki.

Jaunavas sadalītas šādos tipos: gādīgās, jūsmotājas, uz savu skaistumu lepnās, kautrīgās, prātnieces. Pārsvārā ir gādīgo tips, taču visai izplatītas ir arī prātnieces.

Gādīgās jaunavas arvien tiecas rūpēties par otru cilvēku, viņām izteiktas mātes jūtas. Šādas meitenes, jau bērnībā rotaļājoties ar lellēm, tās guldinot, ēdinot, mācot un rājot, aplicina kaut ko līdzīgu māmiņu gādīgajai rīcībai. Pusaudžu un jaunības gados viņas ir čaklas saimniecības darbos, pieķeras vecākiem un mājas dzīvei. Nodibinājušas ģimeni, jaunietes kļūst stipras cīnītājas blakus saviem vīriem, kuriem par ikdienas rūpēm nav jādodomā. Ir labas bērnu audzinātājas.

J. Students raksturo arī jaunatnes kopīgās iezīmes. Pirmkārt, J. Students min jaunatnes lielo tieksmi pēc izglītības, pēc gara gaismas. "Universitātē, konservatorijā, mākslas akadēmijā audzēkņu pieplūdums mums visus šos gadus tik liels, ka, piemēram, Universitātei pat pietrūcis telpu studentu uzņemšanai... Kur tik skaties, katrs jaunietis grib tikt uz augšu, grib mācīties... Izglītības un gara gaismas alkas šolaiku jaunatnē ir viena no visinteresantākajām parādībām, kas radusies pēc Pasaules kara un savā straujumā nebūt negrib rīties, bet turpina vēl jo vairāk pieaugt." [8, 675]

To, ka J. Students atklājis būtisku un noturīgu jaunatnes tieksmi, aplicina 30. gadu un pašreizējās situācijas salīdzinājums. Studējošo skaits Latvijā pēdējos gados strauji pieaug.

Otrkārt, runājot par pazīstamākajām iezīmēm jauniešu raksturā, J. Students min jūtīgumu un atsaucību pret dažādām ār pasaules parādībām, tiekšanos pēc ideālā.

J. Students norāda arī uz negatīvo. Te pieder tikumiskā rakstura trauslums. Autors raksta: "Tagadējais jaunietis nav nekāds lielais cīnītājs ar dzīves grūtumiem. Rodoties šķēršļiem dzīves ceļā, viņš vai nu griežas atpakaļ, tādējādi uzrādīdams neuzņēmību, vai arī, ja uzsāk cīņu, neparāda sparū, izturību, neatlaidību." [8, 676]

J. Students konstatē, ka, būdams jūtīgs, jauniešs ir arī ļoti vārīgs. Tur, kur vajadzēja vēl un vēl cīnīties, iestājas atslābums, pagurums, apātija, bet reizē ar to vienaldzība pret dzīvi. Blakus vienaldzībai pamostas šaubas, kas satur tendenci noliegt dzīves vērtību un jēgu. No šejienes nav tālu līdz izmisumam, pat pašnāvībai.

J. Students norāda arī uz līdzsvara trūkumu starp izglītību un tikumību. Prāta izglītības slāpes dzesējot, jaunieši aizmirst "sirdskaidrību", "sirdsšķīstību". Izglītoti cilvēki izdara smagus noziegumus. Autors raksta: "Skolā viņš iet, pabeidz skolu, iegūst diplomu, bet kā cilvēks dažkārt sliktst ļoti dziļi. Gars mūsaiiku jauniešim nav tik stiprs kā ķermenis. Ķermenis loka garu, nevis gars ķermeni." [8, 677]

Kā trūkumu J. Students min neskaidrību dzīves mērķu jautājumā, nespēju izvēlēties starp vērtīgo un bezvērtīgo. Viņš izvirza jautājumus: "Ko īsti tu gribi sasniegt? Pēc kā tu centies? Kas ir īsti vērtīgs? Kam pieder mūžīga sūtība un kam tikai pārejoša nozīme?" Autors konstatē, ka šie jautājumi tagadnes jauniešim nav skaidri.

Trūkums ir arī darba metodē un slīgšanā paviršībā. Jauniešim nav skaidri zināms, kā piespiest sevi strādāt, no kāda principa iziet un uz kādu virzīties. Paviršība rodas no tā, ka jauniešs vairāk iet plašumā, nekā dziļumā, vairāk horizontālā, mazāk vertikālā virzienā. Rezultātā "jauniešs zina kaut ko, šo un to, kaut kā, šā un tā, bet reti ko pamatīgi, dziļi un izsmeļoši".

J. Students atzīmē, ka bieži vērojama intereses maiņa un līdz ar to studiju priekšmeta maiņa, pāriešana no vienas mācību iestādes uz otru un līdz ar to laika izšķiešana. Tam par iemeslu autors atzīst, ka jaunieši slikti pazīst sevi.

Kā trūkumu J. Students atzīmē arī stipru un vienpusīgu pieķeršanos kaut kam, kas nebūt nepelna tik daudz uzmanības. Kā piemērs te minēts sports: "...ja sportu no veselības un ķermeņa harmoniskas izdaiļošanas padara it kā par dzīves mērķi, veltījot tam pārāk laika, kā tas vērojams mūsu dienās, tāds stāvoklis par normālu nav atzīstams."

Novērtējot J. Studenta darbos izteiktās atziņas par latvisko mentalitāti, jāsecina, ka J. Students visai dziļi iepazīs un trāpīgi aprakstījis vairākas savas tautas rakstura īpatnības, un šinī ziņā J. Studenta secinājumi var noderēt mūsdienu un turpmāko paaudžu pētniekiem kā nozīmīgi liecinieki par to, kāds priekšstats par savas tautas psiholoģiskajām īpatnībām 20. gadsimta pirmajā pusē izveidojies izcilam latviešu humanitāro zinātņu pārstāvim. Jāatzīst, ka J. Students dziļi iepazīs un literāri spilgti iezīmējis vairākas latviešu rakstura īpatnības, tomēr jāatzīmē, ka J. Studenta visai bagātajā dzīves pieredzē radušos priekšstatus un secinājumus nevar uzskatīt par latviešu mentalitātes sistemātiskas zinātniskas izpētes un teorētiskas analīzes rezultātu, bet drīzāk kā savā pieredzē gūto iespaidu loģiski perfekti noformulētu apkopojumu.

“Mēs daudz mācāmies grāmatā, bet lielāko gudrību gūstam, būdami dzīvē. Gudrība nāk dzīvojot un reizē prātojot par dzīvi. Tāpat ar dziļāku, teiksim, filozofisku skatu iedams dzīvē, jaunietis arvien vairāk pārliecinājas, ka viņam jādzīvo un jādarbojas tā, lai viņa pūliņi nāktu ne vien par labu sev, saviem tuviniekiem un tagadnei, bet arī savai tautai, visai cilvēcei un it sevišķi *savas tautas nākotnei*. Jo ātrāk jaunietis to apzinās, jo labāk. Jo vairāk jaunietis koncentrē savus spēkus labākas nākotnes celšanai, jo vairāk viņš paceļas īstās cilvēcības plāksnē, jo cilvēks ir cilvēks tikai tad, kad viņš dzīvo mūžībai vairāk nekā acumirklim, nākotnei vairāk nekā tagadnei. Ar to, protams, *nav aizmirsta pagātne*. Sevišķi godā un cienā jātur tie savas tautas dēli, pateicoties kuru nesavtībai un pašaiizliedzībai, tēvijas mīlestībai un nacionālajai apziņai tauta nākusi pie patstāvības un ieguvusi tiesības parādīties uz vēstures skatuves. Tas ļoti svarīgs pienākums. Jāprot cienīt arī tie dižgari dažādās dzīves nozarēs, kas nav vairs starp dzīvajiem, bet kuru centieni bijuši veltīti tautas labumam un valsts kopējām interesēm. Jaunietim savā darbā un dzīvē, arvien vairāk pieaugot sparā un garā, jāsavij nākotnes rūpes un centieni ar pagātnes cieņu un piemiņu. Ja tas izdodas, tikai tad jaunietis drīkst ieiet savas tautas saimē kā pilntiesīgs un cienīgs tās loceklis.” [8, 690]

Nobeigums

Lai no jauna apzinātu J. Studenta atstāto kultūrvēsturisko mantojumu, sakarā ar viņa simtgadi Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, Latvijas Universitāte un izdevniecība "RaKa" Latvijas Akadēmiskajā bibliotēkā Rūpniecības ielā 10 rīkoja konferenci. Izdevniecība "RaKa" izdeva manis sastādītu rakstu krājumu "Jūlijs Aleksandrs Students. Dzīve un darbi". [45] Krājuma ievadā Jūlija Studenta meita Inese Jodele, pieredzes bagāta sākumskolas skolotāja, saka: "Liels prieks turēt rokās šo atmiņu grāmatu, kurā lasu par sev mīļu, tuvu cilvēku – Jūliju Aleksandru Studentu.

J. Studenta dzīve nebūt nav tik vienplākšņaina, mūža ritums – ļoti skarbs. Viņa dzīve nebūt nav vērtējama viennozīmīgi, kā jebkura cilvēka mūžs. Ļoti daudzi jautājumi palika neskaidri pat viņa tuvākajiem cilvēkiem.

Atmiņas jau pēc šiem vairāk nekā 34 gadiem ir pabalējušas. Šodien, manuprāt, ļoti grūti, gandrīz vairs neiespējami atrast cilvēkus, kas kopā ar

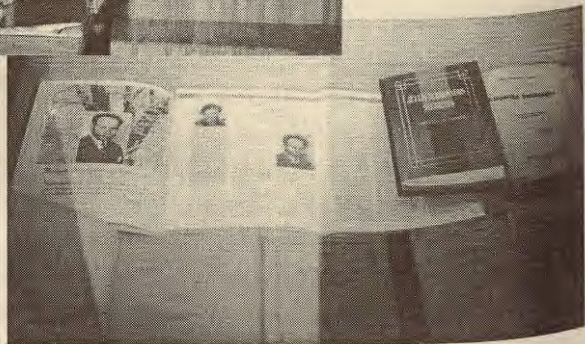
*Ielūgums uz J. A. Studenta simtgadei
veltīto konferenci*

J. A. Studentu studēja, mācījās, strādāja. Domāju, ka vēl var sastapt cilvēkus, kuri sevi var saukt par J. A. Studenta skolēniem.

Viņa pedagoģiskā darbība, devums pedagoģijas zinātnē, viņa darbi šodien ir tās vērtības, pie kurām ir vērts atgriezties, par kurām ir vērts runāt. Tās vērtības nezūd. Grūti pat aptvert, ka tas viss bijis ilgu laiku nepieejams gan studējošajai jaunatnei, gan pedagogiem.

Šodien galvenais – tas ir šī cilvēka mūža darbs, kura dēļ arī runājam un pieminam J. A. Studentu. Šeit es varbūt negribu tik daudz izplūst atmiņās, bet runāt par tām atziņām, kuras esmu guvusi tieši no viņa, viņa iespaidā. Un visai dzīvei...

Pirmā no tām – izglītības nozīmība, nepieciešamība. Kā tas bija iespējams, to vēl šodien nesaprotu. Laikam redzot to, ka viņš vēl,

J. A. Studenta 100 gadu jubilejas konferenci vada I. Kraukle

nebūdams vairs zinātnē, atnācis no darba, strādā pie sava pēdējā manuskripta "Darba psiholoģija", kuru tā arī neizdeva un neizdos, jo darba manuskripts ir pazudis bez vēsts.

Varbūt tas, kā tika sekots man, manām mācībām sākumskolas pirmos četrus gadus. Arī es šo atziņu esmu pieņēmusi. Tā ir kļuvusi par manu pārlicību, to esmu paudusi savās skolotājas gaitās gan darbā ar vecākiem, gan ar skolēniem.

Otra atziņa, kura nepārprotami man saistās ar šo cilvēku – tolerance. Tolerance attiecībās ar jebkuru cilvēku, spēja to uzklausīt, izprast. Tolerance pret otra cilvēka atziņām, pret viņa domu, tai pašā laikā savus uzskatus, savu pārlicību nemainot. Ar cieņu, pietāti uzklausīt otra paskaidrojumu, diskutēt, aizstāvēt savu viedokli, reizē prast ieklausīties otrā, saprast, ka katram ir tiesības paust savu viedokli.

Tāds paliks manā atmiņā cilvēks, docents J. A. Students, cilvēks, kurš veidoja manu pasauli, manus uzskatus." [45, 6]

Vērtējot J. Studenta dzīvi un darbus personības attīstības teoriju skatījumā, gribu atzīmēt, ka J. Studenta personības virzību pozitīvi ietekmējusi bērnība, veicinot izziņas interešu veidošanos par visu apkārt notiekošo, rūdījusi fiziski un veicinājusi tādas svarīgas gribas īpašības kā mērķtiecību, neatlaidību izvirzīto mērķu sasniegšanā un patstāvību.

Zinātkāre un mērķtiecība palīdzēja J. Studentam izvēlēties atbilstošo izglītības ceļu un sasniegt iecerētos mērķus, pašnovērtējumu un pašcieņu, apzināties savu vērtību un pašrealizēties sevi interesējošā darbībā. Un tie bija priekšnosacījumi J. Studenta veiksmīgai darbībai brieduma gados.

Nobeigt gribētu ar filozofa Augusta Milta teikto Jūlija Studenta simtgadei veltītajā konferencē: "Lasot Jūlija Studenta darbus, rodas stabilitātes izjūta, ko nosaka vispirms paļaušanās uz sevi, savu sirdsapziņu, savu pienākumu izpildi, neuzveļot atbildību par sevi citiem. Jūlijs Students cenšas pasargāt cilvēkus no dzīves apnikuma, no

ticības zaudēšanas, no bezmērķa dzīves, cenšas modināt un nostiprināt dzīves prieku, laimi kā augstāko iekšējo apmierinājumu, kas pasargāts no sirdsapziņas pārmetumiem. Pateicoties Jūlijam Aleksandram Studentam, daudziem viņa audzēkņiem un grāmatu lasītājiem tika audzināti tie principi, tās pamatvērtības, kuras nevar pirkt un pārdot, veidota tā labā griba, kas pasargā ārkārtīgi sarežģītā dzīvē cilvēkus no pielāgošanās dzīves nejēdzībām, no sātānisku pasūtījumu izpildes, jo bija nepārkāpjams, pāri ikdienai stāvošs svētums sirdī, ko nekāda dzīve nedrīkst aptraipīt.” [45, 89]

Laikabiedru atmiņās

Eleonora Šterna

Atmiņas par doc. Jūlija Studenta darbu Kaucminde mājturības seminārā un Latvijas mājturības institūtā

Kaucminde savulaik bija populārākā mājsaimniecības un mājturības izglītības iestāde, kurā liktie ētiskie un estētiskie pamati stipri vēl šodien.

Kaucminde mājturības seminārs dibināts 1923. gada 1. oktobrī, lai sagatavotu skolotājas un instruktore mājsaimniecībā un dotu sievietēm plašāku izglītību. Kurss bija divgadīgs, tajā uzņēma meitenes ar vidusskolas izglītību. Ziemās mācības notika Rīgā, vasaras mēnešus praktiskos darbus strādāja Kaucmindē.

No 1927. līdz 1940. gadam šīs mācību iestādes vadīja agronome Olga Kulitāne – viena no sava laika izglītotākajām Latvijas sievietēm, kura apceļoja vai visas Eiropas valstis, lai iepazītos ar mājturības izglītību šajās zemēs. Ar O. Kulitānes domām vienmēr rēķinājušies Latvijas lauksaimniecības vadītāji. Viņi uzskatīja, ka mājturības skolotājām un instruktorēm jābūt speciālistēm ar augstāko izglītību latviešu mājas kultūras veidošanā un izkopšanā. Viņa bijusi labi pazīstama ar K. Ulmani.

Šajā sakarībā lieli nopelni ir arī doc. Jūlijam Studentam, kurš šajās mācību iestādēs strādāja par psiholoģijas pasniedzēju no 1926. līdz 1940. gadam un no 1942. līdz 1944. gadam.

1938. gada 10. jūlija sanāsmē, kurā piedalījās arī J. Students, zemkopības ministrs J. Birznieks paziņoja, ka Kaucmindes mājturības seminārs ar 10. jūliju pārkārtots par trīsgadīgu augstāko mācību iestādi – Latvijas mājturības institūtu. LMI 1. izlaiduma aktā akadēmisko runu “Varenība darbā” teica lektors J. Students. J. Students izstrādāja arī “Programmu bērnu, pusaudžu un jauniešu psiholoģijā 1939./40. mācību gadam”.

Es mācījos Latvijas Mājturības institūtā no 1938. līdz 1941. gadam. J. Studenta psiholoģijas pasniegšanas veids man vēl tagad ir spilgtā atmiņā. Ar savām zināšanām un prasmi ieinteresēt par psiholoģiju, viņš radīja mums “garīgu pacēlumu”. Tās nebija akadēmiskas lekcijas, bet dzīvs, interesants stāstījums par attiecīgo tēmu un rezultātā – mūsu tieksšanās pēc augstākiem ētikas un estētikas principiem. Pēc viņa ieteikumiem izlasījām labas grāmatas, ar milzīgu interesi apmeklējām Zentas Mauriņas lekcijas pārpildītās zālēs, lektores suģestējošo stāstījumu vēl tagad atceros.

J. Students labi iepazīna katru audzēkni un, lekciju ciklu nobeidzot, precīzi raksturoja katru no mums.

Institūtā bija daudz jāstrādā un daudz jāmācās. Tomēr tas laiks bija skaists, jo meitenes mūsu kursā bija atsaucīgas un draudzīgas. Mūsējo dēvēja par dziedātāju kursu. Komponista J. Norviļa vadībā ar kora dziedāšanu uzstājāmies institūtā un ārpus tā rīkotos dažādu tematisku svētku pasākumos, lai praktiski apgūtu uzvedības kultūru. Liels nopelns bija arī J. Studentam, viņš piedalījās mūsu sarīkojumos.

Par J. Studenta gudrību un inteligenci mēs viņu ļoti cienījām un gaidījām katru nākamo stundu.

Par pasniedzēju Jūliju Studentu

1941. gada rudenī sāku mācīties Latvijas Mājturības institūtā Rīgā. Mājturības institūtā toreiz strādāja lieliski pasniedzēji. Viens no tiem bija pasniedzējs psiholoģijā Jūlijs Students.

Kad Jūlijs Students beidza savu dzīvi Dobelē, tikos ar kādu sievieti no tās mājas, kur Students bija dzīvojis. Viņa apliecināja, ka pēc Studenta aiziešanas mūžībā atbraukuši varas vīri (tas notika komunistu laikā) un Jūlija Studenta bibliotēku, visas grāmatas sasaiņojuši un aizveduši projām.

Jūlija Studenta lekcijas bija interesantas. Viņš lēni pastaigājās pa klasi stāstīdams, runādams, un mēs viegli stāstīto varējām pierakstīt. Jūlijs Students mūs gatavoja par pasniedzējām skolā un mācīja iepazīt cilvēka raksturu, būt stiprām nejaušību priekšā. Mācīja, ka visi bēdu gadījumi ir vīrišķīgi jāpārvar. Katrs mācību gads viņa priekšmetos, t. i., psiholoģijā, pedagogijā, didaktikā, beidzās ar eksāmenu.

Jūlijs Students kā cilvēks bija ļoti pozitīvs. Daudz mēs no viņa gūvām saviem raksturiem. Žēl, ka viņam bija jāzaudē savs ideālisms, jo, sākoties komunisma laikam, dzīve bija grūta. Tā samala visus labākos centienus. Arī pašu Jūliju Studentu izrāva no normālās dzīves. Kad Jūlijs Students atgriezās no Sibīrijas dzimtenē, viņam liedza pierakstīties Rīgā. Ar grūtībām viņam izdevās pierakstīties Dobelē un atrast darbu vietējā remontkantorī – labot jumtus.

Kādā vakarā pēc pārnākšanas no darba J. Studentam kļuvis slikti, bet mājā dzīvojošais saimnieks un citi iedzīvotāji nav centušies izsaukt ārstu vai ātro palīdzību. Viņam nav bijušas labas attiecības ar saimnieku, jo tas nav gribējis pierakstīt savā mājā J. Studenta sievu. Tomēr J. Students panācis, ka sieva tiek pierakstīta. Viņš nekad nav atkāpies grūtību priekšā.

Par Jūliju Studentu

Kas saistīja mūs? Māksla, mūzika, literatūra, dzeja, filozofija. Tikšanās Rēriha muzejā – zem Miera karoga – ar garīgi bagātām un neparastām personībām, kas šķita kā spoža gaisma un svētība ikdienai. Literārie muzikālie vakari daudz deva dvēseliskās kultūras izkopšanai. Sastāvēju Rēriha biedrībā.

Jūlijs Students bija ļoti darbīgs un aizņemts cilvēks. Viņš bija gaišs, labestīgs, ar skumji rezignētu pasaules izjūtu. Kā pasniedzējs darbojās ģimnāzijā, Universitātē, Tautas universitātē un Tautas konservatorijā, Skolotāju un Fiziskās audzināšanas institūtos Kaucmindē, Lauksaimniecības kamerā, Sieviešu nacionālajā līgā, dažādās biedrībās un organizācijās. Daudz laika viņam aizņēma grāmatu korektūru lasīšana. J. Students bija arī Kara ministrijas Arhīva priekšnieks ar dienesta pakāpi "adm. kapteinis".

Jūlija Studenta brālēns Kārlis Students bija dzejnieks un grāmatu kolportieris. Labs draugs Jūlijam bija dzejnieks Jānis Medenis – izdevniecības "Valters un Rapa" literārās daļas vadītājs; arī dzejnieks Vilis Cedriņš un ārsts Gavars. Tolaik J. Students dzīvoja Rūpniecības ielā, pie Viesturdārza. Lielā dzīvokļa septiņās istabās bija izvietota plaša bibliotēka dažādās valodās. Tur bija filozofiskā, zinātniskā, pedagogiskā literatūra, daiļliteratūra un dzeja.

Retajos mirkļos, kad iegriezies pie J. Studenta, man pretī raudzījās ziedu krāšņums vāzēs un skanēja klusināta mūzika. Jūlijs mīlēja ziedus, traģisko Bēthovena un Vāgnera mūziku, saulaino Mocartu, lirisko Šūbertu. Atceros kādā vasaras rītā stundu, kad, kopēji lasot korektūru, noklausījāmos J. Vītola "Dārgakmeņus".

"Deg un liesmo atmiņu ugunskurs. Laika ritējumā un salauzto likteņu drupās jauno dienu gaisma zaigo varavīksnes krāsās. Viss kā klusināta stīga skanēja caur esamības būtību un jūtu pasauli. Ar Bēthovena romanci Fa mažorā kā brīnums atplauka liela un skaista

draudzība... Jūlijs Students bija ļoti darbīgs un aizņemts cilvēks.

Cilvēks – vārda labākajā nozīmē – kas otra vēlēšanos, intereses stādīja augstāk par savējām. Gaišs, labestīgs, ar skumji rezignētu pasaules izjūtu,” raksta vēstulē Solveiga Banga 1989. gada 6. janvārī. (Solveiga Banga bija Tatjanas Pēkšēnas pseidonīms.)

Tā paša gada 31. oktobrī kādā citā vēstulē Gunāram Birkmanim par Jūliju Aleksandru Studentu viņa saka:

“Tu aizgāji pa nezināmu ceļu – skaudru, grūtu,
Kad ausa sarkans nežēlīgais cietsirdības gads.
Kaut nenojautu kurp – par Tevi tomēr Dievu lūdzu
Un ticēju! Tu pārnāksi un izturēsi pats!

Kad pusnaktī pie debesīm deg zvaigzne tāla, zilga,
Tu gaišs un starojošs no Mūžības man pretī steidz –
Reiz neprātīgi ticējām: “Būs dzīve skaista, ilga,
Laiks nekļūdīgi sit kā metronoms: sirds cerēt beidz!””

[42, 290]

Gunārs Birkmanis

Profesors uz jumta

Eseja

Jaunība alkst visu izzināt un apstrīdēt. Sevišķi, ja tikko vidusskola aiz muguras un dzīve šķiet kā dziesmā:

*.. Vecie mūsu zemē dzīvo liksmē,
Jauniem visām spējām atvērts ceļš...*

Spriedu ar savu skolasbiedru Jāni par latviešu raksturu, dažādām tikumiskām vērtībām, un, vārdu sakot, netikām nekādā galā un beigās sastrīdējāmies. Nekādi nevarēju piekrist biedra skeptiskajiem un stingrajiem spriedumiem.

“Lieta pavisam vienkārša,” Jānis teica, “pie mums remontkantorī strādā viens profesors. Aizej uz Zaļo ielu 18! Viņš tur patlaban ierēdņu

dzīvojamai mājai labo jumtu. Paskaties, kurš sēž un naglo jumtu, tam tad arī pajautā...”

Patiesi, uz jumta āmuriņu klauzdzināja plecīgs pavecs vīrs ar acenēm.

“Latvieša raksturs?” viņš pajautāja. “Jāsaka – latvieša raksturs nav “viegls”, drīzāk “smags”. Latvietis, reiz ieņēmieš savā pārlicībā, no tās arī neatkāpjas; reiz uzsācis gaitu zināmā virzienā, to vairs negroza. Diezgan pazīstams ir fakts, ka latvietis neakurāti atbild uz vēstulēm un tā bieži vien palaiž secen labvēlīgus gadījumus. Par mūsu skolu jaunatni jāsaka: tā mēdz atlikt uzdevumus uz pēdējo brīdi un beidzot tad steidz, cik var. Latviešu rakstura individuālajā virzienā, spēcīgas darbības iespējas, zināmā rīcības gausumā un it īpaši melanholijā un uzticībā draugiem slēpjas ne vien darba panākumi, bet arī zināms traģisms... Jā, visai dziļi latvieša raksturā ietvērusies skaudība, nenovīdība, neiecietība, kas bieži vien pāriet nelabvēlībā pret savu tautasbrāli. Nenovīdības gars latviešos izmanāms sevišķi tur, kur viņiem iznāk strādāt vienam ar otru blakām vai arī pretendēt uz vienu un to pašu darbavietu. Visvairāk faktu šai ziņā dod mākslinieku dzīve. Latvietis bieži vien cittautilbniekus vērtē augstāk par savējiem. Daudz prātīgāki šai ziņā par latviešu pilsētniekiem ir mūsu laucinieki, kas spriedumos par cittautilbniekiem daudz mazāk izšķērdīgi...”

Man gribējās uzzināt par rakstura audzināšanu.

“Jā, cilvēks jāpieradina jau no mazotnes,” mans sarunu biedrs teica, veikli, bet nesteidzīgi rīkodamies ar jumta skārda sloksnēm. “..nē, nē, jūs mani nemaz netraucējat... Arī man vajadzīgs līdzsvars starp vientulību darbā un sabiedrību... Sevišķi jums, jaunatnei un visvairāk jaunavām, jāargās no vientulības. Ir pierādīts, ka, vientulībā dzīvojot, cilvēkā izveidojas dažādi rupji instinkti... Kur mēs palikām? Ak jā, par rakstura audzināšanu... Bērni, kas jau no mazotnes pieradināti pie grūtumiem, izauguši par darbīgiem, krietniem cilvēkiem. Bet skolā nopietna vērtība veltījama tiem priekšmetiem, zinībām un mācībām, kas attīsta prātu, izkopj tikumiskās, estētiskās

jūtas, kas reizē ir gribas, neatlaidības un izturības audzināšana. Bet attiecībā uz rakstura labošanu – tā nav iespējama, neatzīstot savus trūkumus un kļūdas. Mazāk jātiesā citi un nesaudzīgākiem jābūt pret sevi. Cilvēkam vajadzīga tikumiski skaidra sirds – tāda neļauj rasties sirdsapziņas moku bailēm. Tautiskuma apziņas izkopšana krietni sekmē cīņu pret bailēm. Kur pašaieliedzība, kas nav nekas cits, kā gatavība nest upurus savas tautas labā, tur bailēm nav vietas. Turpretim gļēvulība, vienaldzība, nodevība agri vai vēlū rada bailes, no kā nav glābiņa. Gļēvulis, kura nevīžības un nolaidības dēļ cieš tautas lieta, nodevējs, kas par Jūdasa grašiem pārdod savu dzimteni, piedzīvo tādas sirdsapziņas bailes, ka viņam neatliek nekāds cits ceļš kā vien pašiznīcināšanās un nekas vairāk kā nožēlojamu atmiņu atstāšana savos tautasbrāļos...”

Mēs runājām vēl par šo un to, par augstām filozofiskām lietām, un jāatzīst, toreiz, pirms vairāk nekā trīsdesmit gadiem, tās skanēja loģiski, bet, kā man šķita, nereāli un nedzirdēti. Vīrs pa kāpnēm no traušās no jumta un, roku sniegdams, ierunājās: “Bet mēs taču neesam iepazinušies... Jūlijs Students – Dobeles būvju un remontkatora strādnieks... vēl? 6. Tukuma pulka strēlnieks Pirmajā pasaules karā. Vēlāk studēju filozofiju Latvijas Valsts universitātē un Jēnā. Ieguvu filozofijas doktora grādu, biju Latvijas Izglītības biedrības priekšnieks. Tās grāmatas, ja jums gadījies redzēt, “Atziņas teorija grieķu filozofijā”, “Psihologija”, “Ētika”, “Ievads filozofijā”, “Loģika”, “Vispārīgā pedagogija” es kādreiz uzrakstīju. Esmu dzirdējis, ka tās tagad izņemtas no bibliotēkām un iznīcinātas. Vai tas tiesa?”

Par to es nekā nebiju dzirdējis. Arī grāmatu nosaukumus ne. Gribēju uzzināt, kā filozofijas doktors nonācis līdz augstajam jumīķa amatam būvkantorī...

“Ak, tas jau parasts stāsts,” mans sarunu biedrs skumji smaidīja, rāpdamies atpakaļ uz jumta. “Vispirms Ziemeļu universitāte, kas bija krietni ilgāka par Rīgas un Jēnas laiku, – lēģeri, bads, aukstums, cilvēka spēju un darba apņirgāšana, bet es to panesu stoiskā mierā.

Par ko? Par to pašu filozofiju... Es biju svešas filozofijas skolas pārstāvis. Taču ne prieks, ne bēdas nav tas svarīgākais, par ko būtu sevišķi jādodomā: svarīgākais ir dzīves uzdevuma pildīšana. Tātad cerībā labot dzīvi vispirms jālabo raksturs, un, jo stiprāki raksturi, jo labāka, dziļāka, daudzpusīgāka un daiļāka visa dzīve! Bēdu gadījumi vīrišķīgi jāpanes!" [42, 296]

Avoti un literatūra

I. A. Studenta darbi

♦ Pamatdarbi

1. Atziņas teorija grieķu filozofijā (1927).
2. Ievadījums audzināšanas mācībā (1928).
3. Psiholoģija. Ģimnāzijām, skolotāju institūtiem (1930).
4. Ētika. Ģimnāzijām, skolotāju institūtiem, pašmācībai (1930).
5. Ievads filozofijā (1931).
6. Loģika. Ievads formālā loģikā un metodoloģijā (1931).
7. Vispārīgā paidagōģija. Zinātne un māksla sevis un citu audzināšanā (1933).
8. Bērna, pusaudža un jaunieša psiholoģija (1935).
9. Vispārīgā paidagōģija. Zinātne un māksla sevis un citu audzināšanā. – R.: RaKa, 1998.

♦ Mācību programmas

10. Ievadījums filozofijā. Programma konspekts pašmācībai (1928).
11. Ievadījums ētikā. Programma konspekts pašmācībai (1928).
12. Ievadījums psiholoģijā. Programma konspekts pašmācībai (1928).

♦ Raksti periodiskajos izdevumos

13. Autobiogrāfija // Students. – 1922. – Nr. 9/10.
14. Reliģija un dzīves jēga // Audzinātājs. – 1925. – Nr. 4.
15. Par apercēpciju un viņas nozīmi audzināšanā // Audzinātājs. – 1926. – Nr. 5/6.
16. Par interesi un uzmanību // Audzinātājs. – 1929. – Nr. 4.
17. Iedzimtība un audzināšana // IMM. – 1929. – Nr. 7/8.
18. Gribas audzināšanas metodes // IMM. – 1929. – Nr. 2.
19. Vilj. Mak-Dogela. Sociālās psiholoģijas pamati // IMM. – 1931. – Nr. 5/6.
20. Fantāzija, tās nozīme audzināšanā, mākslā un zinātnē // Audzinātājs. – 1933. – Nr. 4.

21. Raksturīgākās pazīmes vēlākās jaunības psiholoģijā // Anna Burkins, Rst. – 1933. – Nr. 1.
22. Mūslaiku audzināšanas un izglītības uzdevumi // Rūj. D. – 1933.
23. Pūļa psiholoģija // Burtnieks. – 1933. – Nr. 5.
24. Jēnas universitāte, tās zinātnieki un studenti // Universit. – 1933. – Nr. 4/5.
25. Grāmatas būtība un nozīme dzīvē // Kadets. – 1935. – Nr. 12.
26. Latviešu raksturs // Aizsargs. – 1935. – Nr. 12.
27. Nacionālās apziņas un valsts loma cilvēka dzīvē // Kadets. – 1935. – Nr. 5.
28. Darba būtība un nozīme dzīvē // Kadets. – 1935. – Nr. 9.
29. Mēģinājums raksturot mūsdienu jaunieci // Aizsargs. – 1935. – Nr. 9.
30. Estētiskās audzināšanas būtība // Pēdējā Brīdī. – 1935. – Nr. 49.
31. Rakstura izcelšanās un veidošanās // Kadets. – 1936. – Nr. 4.
32. Rakstura audzināšanas metodes // Kadets. – 1936. – Nr. 6/7.
33. Tauta, tās vadonis un valsts // Aizsargs. – 1936. – Nr. 1.

♦ Par Jūliju Aleksandru Studentu

38. Anspaks J. Jūlijs Aleksandrs Students: audzināšanas teorijas un audzināšanas mākslas pamatu veidotājs Latvijā. / Priekšvārds J. Studenta grāmatai "Vispārīgā paidagōģija". – R.: RaKa, 1998.
39. Birkmanis G. Jūlijs Students. Post scriptum // Skolotāju Avīze. – 1989.06.09.
40. Birkmanis G. Jūlijs Students // Komunārs. – 1990.01.03.
41. Birkmanis G. Jūlijs Students / Pedagoģiskā doma Latvijā no 1890. līdz 1940. g. – R.: Zvaigzne, 1994.
42. Birkmanis G. Cerību un vilšanās gadi. – Klubs 415, 2000.
43. Dāle P. J. A. Students. Ievads filozofijā // Burtnieks. – 1931. – Nr. 8.

44. Es viņu pazīstu. Latviešu biogrāfiskā vārdnīca. – Biogrāfiskā arhīva apgāds. – Rīga, 1939.
45. Jūlijs Aleksandrs Students. Dzīve un darbi. / Rakstu krāj. (sast. I. Kraukle). – R.: RaKa, 1998.
46. Kraukle I. J. A. Studenta simtgade // Skolotājs. – 1998. – Nr. 2. – 16.–18. lpp.
47. Kraukle I. Jūlijs Aleksandrs Students – Kinder und Jugend psychologe // Abstracts of the 21st, Internacional Baltic Conference on the History of Science. – Rīga, 13–15. oktobris, 2003.
48. Krūze A. Audzināšanu kā mākslu izzinot un pētot // Latvijas Vēstnesis. – 1998.18.12.
49. LAB Rokrakstu un reto grāmatu nod. J. Misiņa f. 52., 24., 25.
49. Latviešu literatūras vēsture. VI sēj. – Rīga, 1937.
50. Latviešu filozofijas vēsture. – Rīga, 1992.
51. Svētavots. Latvisko atziņu krājums. – R.: Pētergailis, 1993.
52. Triju Zvaigžņu gaisma. – R.: Latvijas Vēstnesis, 1997.
53. Zinātne Tēvzemei (1918–1938). – R.: Latvijas universitāte, 1938.
54. Zvirgzdiņa D. Novadnieks, kura aicinājums bija filozofija // Stars. – 1998.24.12.
55. Vediščeva J. Jūlija Aleksandra Studenta attīstības psiholoģijas atziņu ieviešana mūsdienu pusaudžu audzināšanā. / Maģistra darbs. – R.: LU, 1996.
56. Vediščeva J. Kad pamudinām un sodām pusaudžus // Skola un Ģimene. – 1997. – Nr. 3.
57. Vediščeva J. J. A. Students par pusaudžu audzināšanu // Skolotājs. – 1998. – Nr. 3.
58. Vilciņa A. Jūlija Aleksandra Studenta pedagoģisko atziņu aktualitāte mūsdienās. / Maģistra darbs. – R.: RPIVA, 2000.

Mencis

JĀNIS MENCIS
(dz. 1914. gadā)

ATMIŅU LAUSKAS
(2003.–2004. gadumijā)

Nav apšaubāma mana dzimšanas vieta – bijušā Valmieras apriņķa (tagad Limbažu rajona) Braslavas pagasta Lielsanču mājās. Tēvs – Jānis Mencis (dz. 1877. gadā), māte – Alma Mence (dz. Birzgaļe, 1892. gadā). Bet manas pases citi dati – dzimšanas datums un mans vārds – ir nostabilizējušies tikai pēc 16 gadiem, kad bija jāsaņem pirmā pase.

Maniem vecākiem es biju (un tuvākajiem radiem vēl šodien esmu) Arvīds, kam dzimšanas dienas tika atzīmētas (ne jau ar puķēm un tortēm!) 21. martā pēc kalendāra vecā stila jeb 3. aprīlī pēc jaunā stila. Taču, kad, sasniegušam attiecīgo vecumu, bija jāizņem pase, tad izrādījās, ka baznīcas grāmatās pēc dokumentiem es esot Jānis Arvids un tāpēc pasē jāraksta pirmais vārds Jānis, bet dzimis es esot 21. aprīlī jeb attiecīgi 4. maijā. Un tā beidzot noskaidrojās, kas īsti un kad dzimis.

Māte pēc tam vēl bieži pārmeta tēvam, ka, pāris mēnešu pēc manas piedzimšanas aizgājis pie Mazsalacas mācītāja pierēģistrēt savu pirmo dēlu un aiz prieka par to laikam arī ko iebaudījis, neesot pateicis vārdu pareizo secību Arvīds Jānis un aizstājis marta mēnesi ar aprīļa mēnesi. Un tā turpmāk jau arī pats ignorēju savu īsto nosaukumu un tapšanas dienu.

Minētajos Lielsančos esmu dzīvojis tikai mūža pirmo gadu un tāpēc, dabiski, par tiem man nav nekādu sliktu vai labu atmiņu. Vēlāk uzzināju tikai to, ka tajā laikā vecāki tur rentējuši daļu saimnieka zemes un kopuši to ar savu lauksaimniecības inventāru (detalizētāk – ar arklū un ecēšām), ar saviem diviem zirgiem, sešām septiņām govīm un daudzām aitām.

Vecākiem smagi strādājot rudzu plaujas laikā, man bija tas gods gulēt rudzu statiņa ēnā un laimīgi izglābties no tur ložņājošās odzes.

Protams, neatceros arī Pirmā pasaules kara sākuma dienu, jo tad biju tikai trīs mēnešus vecs.

Tajā laikā kopā ar maniem vecākiem vienā ģimenē dzīvojuši arī mans tēva tēvs Kārlis un tēva māte Anna (abi dzimuši ap 1850. gadu), bet mana tēva divas jaunākās māsas Zelma un Emīlija jau bijušas aizprecētas citur, un jaunākais brālis Pēteris atradies iesaukts cariskajā armijā jau piekto gadu (un bez pārtraukuma palika karavīra tērpā vēl otru piecus gadus līdz Latvijas brīvības cīņām, tās ieskaitot).

Braslavas Kuņģēnos (1915–1923)

Te esmu dzīvojis līdz mana mūža devītajam gadam, tāpēc ar šo laiku un vietu saistās visskaistākās bērnu dienu atmiņas.

Kuņģēni ir Braslavas muižkungam piederoša t. s. muižas ēka – gara, stipru baļķu būvēta māja ar pieciem skursteņiem, ar piecām ieejas durvīm un desmit vienistabas dzīvokļiem. Tuvumā arī atbilstoši gan klēts, gan govju kūts, gan zirgu stallis. Visa lielā zeme un pļavas ir sadalītas un izrentētas septiņiem zemniekiem. Katram no viņiem ir pa zirgam, sešām septiņām govīm un nepieciešamais zemes darbu inventārs. Šajā mājā trīs dzīvokļus aizņem arī daži “bezzemnieki” – kurpnieks un t. s. vaļinieki.

Mājas tuvumā ar mērķi uz Burtnieku ezeru tek vāveres lēciena plata upīte – bērnu lielākais vilinājums vasarā uz peldēšanos un ziemā

uz vizināšanos ar ragaviņām tās pieticīgajā senlejā. Pāris kilometru apkārtnē var atrast egļu mežus, bērzu birzis, lazdu vietas, kūdras purvu.

Vēlāk, kad jau gāju skolā citā tālā pagastā, tad ar kvēlo vārdu "dzimtene" man saistījās tieši šis mūža pirmo deviņu gadu laiks un vieta Kuņģēnos. Vai pedagoģijā pietiekami nopietni novērtējam cilvēka šo bērnības gadu lielo nozīmi?

Mūsu ģimenē toreiz (un arī vēlāk) nekad nemanīju savstarpējas nesaskaņas vai strīdus. Izņēmums gan varētu būt dažas saskriešanās starp manu māti un manu vecmāti (vedekla un vīramāte!).

Mana māte līdz viņas mūža beigām kaimiņos tika vērtēta kā ļoti strādīga un labestīga sieviete. Turpretim vecāmāte reizēm bija visai valdonīga un iecirtīga. Tā kā manu vecāku kāzu dienā tēvam bijuši jau 36 gadi, bet mātei vēl tikai 21 gads, tad varbūt varēja gadīties, ka mana māte pirmajos laulības gados šo to varēja neprast saimniecībā izdarīt pēc vecāsmātes iegribas. Tā, piemēram, kādreiz māte atcerējās, kā viņai nav veicies ar pirmo maizes cepšanu – aiz vēlēšanās pēc "tīrības" rūpīgi ar karstu ūdeni izmazgājusi piekaltušo maizes abru, un tad, protams, nevarēja cerēt, ka maizes mīkla sāktu rūgt.

Man kā četrgadīgam vai piecgadīgam puikam sirds neizsakāmi sažņaudzās un bija karsti jāraud līdzī mātei, kad dzirdēju vecāsmātes skaļo bāršanos nez' par kādām tur mātes neizdarībām. Turpmākajos gados, kad saimniecības grožus pilnīgi bija jau pārņēmusi māte, nekādu īpašu sadursmju vairs nebija.

No Kuņģēniem tālu aiz purvāja pāri koku galotnēm saskatāma gara sarkana ķieģeļu skursteņa galotne. Bieži uz to skatos, un sen jau man ir skaidrs, ka tur dzīvo skursteņslauķis, kas šad tad ar melnajām sukām, skrāpiem un ķēdēm ierodas arī Kuņģēnos, lai, uzkāpis uz jumta, izslaucītu no sodrējiem visus piecus mājas skursteņus un vajadzības gadījumos arī aizsērējušās "cukas" krāsnīs.

Kādu reizi, braukdams kaut kur tālāk no mājas, tēvs paņem

pavizināties ratos līdz ar mani. Braucot tuvāk māju pudurim, kurā paceļas arī sarkanais skurstenis, steidzos informēt tēvu.

– Lūk, te tajā mājā ar garo skursteni dzīvo mūsu skursteņslauķis.

– Kāds skursteņslauķis? Tā ar garo skursteni taču ir pienotava.

Ar to mans loģiski neapšaubāmi drošais secinājums par garo skursteni ir izrādījies aplams. Izgāšanās.

Nedaudz tālāk braucam garām arī mājai, kurā uzturoties pagasta valde ar pagasta vecāko un pagasta skrīveri. Un ar šo skrīveri turpmāk būs atkal mana izgāšanās.

Skaists priekšjāņu laiks – saule, zaļa un puķaina nora. Es tajā uzraugu savu nelielo cūku saimi, kurai gan virziens uz netālo sakņu dārzu interesē vairāk nekā mierīga rakņāšanās noras velēnās.

Negaidīti Kuņģēnos saplūst zaldāti – gan braukšus, gan jāšus, gan kājām. Īpaši uzmanību saista stobrainie lielgabali, kurus velk zirgu pāri. Mājinieku un zaldātu savstarpējās attiecības ir visai draudzīgas, kaut gan īsti nesaprotu, par ko viņi svešā valodā sarunājas. Kad jau iekurts un vārās augstos divriteņos iekārtais putras katls, zaldāti ar garšīgo viru cienā mani un arī citus puikas. Ļauj arī paglaudīt lielgabalu stobrus un izmēģināt zaldātu cepures. Pieaugušie gan ir norūpējušies, jo pēc igauņu zaldātu izteicieniem tālajā mežā esot nostiprinājušies sarkanie velni, kas no turienes esot jāaiztriec. (Pēc tam vēl ilgi turienes cilvēku valodā – un it īpaši puiku sarunās – tika atkārtots sarkano velnu igauņiski skanīgais apzīmējums “*punaset kuradit!*”)

Tikai pēc dažiem gadiem kļuva skaidrs, ka tas bijis 1919. gada jūnija vidū, kad igauņu jaunā armija devusies uz Cēsīm palīgā latviešiem un “pa ceļam” vēl bijis jācīnās ar sarkanajiem lieliniekiem. Tā manas dzīves jau sestajā gadā esmu it kā bijis sakarā ar slavenajām 1919. gada jūnija Cēsu kaujām.

Mana tēva brālis Pēteris no desmit gadu garām kara gaitām (ieskaitot arī Latvijas brīvības cīņu laiku) pārnāca, kad man jau bija

pieci gadi. Tad man vistuvākie vīri bija ne tikai vectēvs, bet arī Pēteronkulis. Nevarēju vien beigt klausīties viņa stāstus un skatīties viņa fotouzņēmumus no dienesta laikiem Belovežā, Somijā, ķeizarienes goda pulkā, jātnieku eskadronā (viņš bija dienējis kavalērijā).

Pēteronkulis man mācīja arī lasīt ar krievu burtiem iespiestu bērnu dzejolīti, ko "lasīju" gan, to būtībā no galvas iegaumēdams. Dzejoliša pirmo pantiņu vēl tagad varu noskaidrot, pie tam tagad arī saprazdams tā saturu.

Atceros arī pagalmā garos, balti klātos galdus, uz kuriem sievas, gaidīdamas pārbraucam no baznīcas Pēteronkuli ar jauno sievu un kāziniekiem, lika ēdamos un dzeramos, bet es, saņemdams bārienus, ar kailām kājām skraidīju pa baltajiem galdu palagiem.

Prātā stāv arī brīdis, kad Pēteronkuļa meitiņu, liedams tai ūdeni uz matiem, kristīja pamatskolas skolotājs, teikdams: "Es tevi kristīju, Milda Ziedonija."

Vēlāk precizēju – tas noticis 1920. gadā.

Pieņemts, ka pagasta valde iedzīvotājus laiku pa laikam informē ar t. s. apkārtrakstu jeb tautas valodā – ar "cirkulāru". Tur tiek norādīti jaunākie pagasta valdes lēmumi, iedzīvotāju kārtējie pienākumi utt. Kad apkārtraksts pēc norādītās rindas dažās dienās roku rokā ir apceļojis visas minētās mājas, tad pēdējā māja to nogādā atpakaļ pagasta valdē.

Un tā šoreiz tēvs sūta mani, sešgadīgo, aiznest atpakaļ visas mājas apceļojošo apkārtrakstu uz pāris kilometru tālo pagasta valdi.

Protams, tādā svarīgā gājienā jāuzliek galvā arī nesen iegūtā jaunā cepure. Esmu jau pie skrīvera, un sākas dialogs.

– Labdien!

– Labdien, labdien, bet vai tev, puisīt, zem cepures ir putniņi paslēpušies?

– Nē, nav.

– Bet tomēr noņem cepuri un paskaties!

Protams, putniņus tur neatradu, taču sāku aptvert, ka sveicinot, un pie tam telpā, cepure laikam jānoņem.

Dzīvojot lauku mājās, kaimiņi gan pagalmā savstarpēji sasveicinās, taču tikai ar vienkāršu "labrīt" un rokas pamāšanu, cepuri nepaceļot.

Pēc gadiem, būdams skolotājs, nācu pie drošas pārliecības, ka skolēnu un jauniešu t. s. nepieklājīgās uzvedības izskaidrojums lielākoties ir tas, ka viņi nav mācīti, viņi īsti nezina, kas ir citāda uzvedība, ka viņi tādai nav savlaicīgi mācīti, nav radināti.

Pirmos burtus – protams, vecajā ortogrāfijā – sāku iepazīt no kalendāra vāka un no titullapas Bībelē, ko vecāmāte svētdienās šad un tad atvēra. Vēl tagad redzu ķeburaini izgreznotos lielos burtus *B* un *K* un it īpaši eleganti liekto burtu *S*. Uz pirmās ābece vāka neapšaubāmi bija sarkanais gailis ar kuplo asti.

Neatceros, ka kāds mani īpaši būtu mācījis "boksterēt", bet zināmi nopelni lasītprasmes apgūvē varēja būt manām padsmītu gadus vecajām māsīcām, kas, reizēm atbraukdamas ciemos un šķirstot atvestās bilžu grāmatas, mēdza apmācīt mani arī lasīšanā. Un zināma loma manām sekmēm varētu būt bijusi arī manai naudas kārei.

Kad vakaros biju balsī izlasījis kādu lappusi no ābece (dienā jau nevienam neatlika laika to klausīties), tad pa nakti grāmatā tieši tajā lappusē kāds man nepazīstams gariņš mēdza ielikt naudu (tajā laikā kādu dažu kapeiku vērtu papīra banknoti). Otrā rītā, tikko pamodies, vēl kreklā steidzīgi devos pie grāmatas un, atšķīris to, nekad nebiju vilies. Vai es sāku aptvert, ka šis nezināmais gariņš ir kāds no ģimenes cilvēkiem, to neatceros.

Jau pavasarī dažas dienas uz skolu iet astoņgadīgie "ābečnieki" – tie bērni, kas rudenī sāks mācības pirmajā klasē. No Kuņģēniem tādu ir trīs, bet es – vēl par jaunu. Taču kā es vienīgais lai neietu? Un tā reizē ar citiem uz pāris kilometru tālo Bauņu pagasta Mīlītes 1. pakāpes (četrklasīgo) pamatskolu eju arī es.

Tur skolā nelielā bērnu bariņā ir diezgan omulīgi – skaista telpa, liela, melna tāfele, laipns skolotājs. Kad skolotājs uzaicina pie tāfeles uzrakstīt ciparus, kurus katrs pazīst, neviens (droši vien aiz kautrības) neatsaucas. Bet ko man kaunēties? Dodos pie tāfeles un pirmo reizi mūžā ar krītu uz tāfeles uzvelku lielu sešnieku. Skolotājs laipni pasmaida, šķiet, ka smaida arī pārējie, bet – lai!

No skolas pārnācis, protams, dabūju rājienu no vecākiem, ka bez atļaujas un ar salāpītām vecām biksēm esmu devies līdz pārejēm. Un par to drīz zina jau visa māja, pie tam smejas par to, ka Menču Arvis ciparu seši uz tāfeles uzrakstījis ar ieliekumu nevis uz labo, bet uz kreiso pusi.

Tikai divus gadus vēlāk gāju ābečniekos legāli – sestdienās ap pusdienas laiku, kad skolēniem mācību stundas jau beidzās. Taču arī te biju uzvedies ne tā, kā tas pieklātos. Jo, aizgājis uz skolu, droši piekļāvēju pie klases durvīm un devos cauri visai klasei (kurā skolēniem vēl ritēja pēdējā mācību stunda) tieši uz katedru pie tur sēdošā skolotāja un reizē ar “labdien” sniedzu viņam roku.

Tikai vēlāk uzzināju, ka ar skolotāju nav jāsasveicinās tā, kā to darīja mājās kaimiņi un ciemiņi.

Pirmajā klasē sāku mācīties 1922. gadā Bauņu pagasta Milītes 1. pakāpes (četrklasīgajā) pamatskolā, kas atradās divus trīs kilometrus no Kuņģēniem. Skolas pārzinis bija skolotājs Grīnbergs, bez tam bija arī otra skolotāja – Pārupes jaunkundze.

Tā kā lasīt iemācījies es esot jau piektajā gadā un līdz skolas gaitu uzsākšanai jau biju izlasījis diezgan daudz bērnu stāstiņu, tad skolas gaitās man veicās visai labi. Lasāmā grāmata 1. klasē bija “Vālodzes šūpuli” (sastādītāju neatceros), to tiku pārlasījis vairākkārt. Rēķināšana (tagad saka matemātika) arī veicās pavisam viegli. It īpaši interesantas bija apkārtnes mācību stundas un tām izmantotā brūnos, plānos vākos iesietā grāmata. Te mēs uzzinājām daudz par “apkārtni” vārda tiešākajā nozīmē: par mājas dzīvniekiem, par dažādiem augiem,

par pareizu ēšanu un mazgāšanos, par dažādiem darbiem un amatiem.

Tikām vesti arī dažādās ekskursijās: reiz uz smēdi vērot, kā kalējs ēzē karsē un pēc tam apstrādā dzelzi, reiz uz kādu māju, kurā vērojām īstā darbā tautasdziesmās apdziedātās roku dzirnavas, reiz uz grantsbedrēm iepazīt dažādus zemes slāņus utt.

Pirmā klase manā mūžā iezīmējas arī ar pirmo iemilēšanos.

Vienā telpā vienas skolotājas vadībā mācījās pirmā un otrā klase, otrā telpā viena skolotāja vadībā – trešā un ceturtā klase. Tā kā es stundā ar pirmajai klasei uzdoto patstāvīgo darbu tiku ātri galā, tad pēc tam ar interesi sekoju līdz tam, ko skolotājs māca otrajai klasei. Bet jo īpaši manu uzmanību saistīja viena tumšmate meitene ar mazu deguntiņu un – pats galvenais – ar apaļiem, spožiem briļļu stikliem lielos tumšos rāmjos. Tādas brilles bija kaut kas!

Biju līdz šim redzējis tikai vecāsmātes nožēlojamus stikļņus drāšu rāmjos, kas ar striķīti turējās savā vietā uz deguna.

Un kā šī meitene visu labi un skaidri prata skolotājam atbildēt! Vienmēr pirmā, kas pacēlusi atbildei roku. Kā no viņas lai spēju acis novērst!

Un tā katru stundu. Tā taču laikam bija īsta iemilēšanās. Kaut gan mani šī meitene varbūt pat ne reizes nepamanīja, taču viņas vārdu un uzvārdu atceros vēl šodien.

Atmiņā spilgti saglabājusies arī pirmā un vienīgā reize, kad tiku paturēts skolā pēc stundām par nerātnībām, kurās turklāt biju bez vainas vainīgais.

Kaut arī lielākajai daļai skolēnu mājas no skolas nebija tālāk kā divi kilometri, gandrīz visi skolēni tomēr visu nedēļu dzīvoja un gulēja skolā pašu no mājām atvestajās gultiņās.

Pusdienās gan tika dots silts ēdiens – galvenokārt zupas, bet brokastis un vakariņās visi barojās no līdzpaņemtās personīgajos skapišos glabātās maizes, sviesta, biezpiena, taukiem un gaļas, piedzerot tikai tēju.

Tā nu kādu nakti pirms iemigšanas tumšajā guļamistabā sacēlās diezgan ierastā spilvenu kauja, kad pa gaisu lidoja gan paša, gan citu spilveni, protams, ne jau klusumā. Un arī viena otra gultiņa tika sacelta vertikāli. Neraugoties uz skolotājas pirmo bridinājumu, kauja atkārtojās atkal no jauna.

Tad guļamistabā ar lampu rokā atkal ienāca skolotāja un trīs četrus viņai tuvāk esošos izrāva no gultām vienā krekļā, ieveda tumšajās klašu telpās un atstāja stāvēšanai pie sienas. Nelaimīgo vidū biju gadījies arī es, pirmklasnieks, kaut gan īstie vainīgie bija trešklasnieki un ceturtklasnieki.

Pirmās minūtes vēl nekas, bet, kad jau nāca pāri pusstundai, tad kļuva neomulīgi kā fiziski, tā garīgi. Jo tumšajā telpā tieši man pretim pie sienas reizēm iespīdējās liela ar melnām sēru lentām apvīta tikko miruša bārdaina vīra ģimetne. (Pirms pāris dienām bija miris Krišjānis Barons.)

Ar mūsu atbrīvošanu vēl viss nebija beidzies, ļaunākais nāca sestdien. Kad pēc stundām visi priecīgi devās katrs uz savām mājām, mēs, spilvenu kaujas it kā galvenie vaininieki, tikām paturēti vēl ilgu laiku "pēcstundniekos". Protams, ka tad gāju uz mājām pa ceļu pinkšķēdams, jo ko es teikšu vecākiem, kurus Kuņģēnu pārējie puikas par manu likteni jau būs informējuši.

Mācību stundas jau beigušās. No lielākās klases telpas visi skolas soli iznesti blakusklasē, lai vakarā atbrīvotos vieta rotaļām un dejām. Tiek greznota skolas Ziemassvētku eglīte. Krēslai metoties, uz skolas eglīti ierodas arī daudzu skolēnu vecāki. Bet manu vecāku tur nav...

Svecītēm iedegoties, pie manis pienāk viena no Kuņģēnu mācītēm, iespiež man rokās baltā lakatiņā ietītas vēl pussiltas un ar cukuru apkaisītas pankūkas – tās sūtot mana māte. Mani vecāki te nebūšot, jo šodien esot miris mans vectēvs. Zināju, ka vectēvs pēdējās nedēļās nebija īsti vesels, bet ka...

Viss manī satumst. Asaras list aumaļām. Ieslīdu tumšajā blakusklasē. Siltās pankūkas man vairs neeksistē. Mans vectēvs – no visiem ģimenes locekļiem man pats mīļākais, tuvākais, kam lielo darbu steigā vienīgajam šad tad atlika laiks darboties ar mani: no alkšņu mizas veidot ogu kārbiņas un taures, no kārklu mizas – dažādu skaņu svilpes, no upes ašķiem – peldsaiškus, no labi izmīcīta māla – suni, kaķi un zirgu. Ziemā uz dīķa ledus iekārtotais “velna rats”, slidināšanās ar ragaviņām no upes krasta, rudenī linu plūksanas laikā augstie linu sauju torņi ar mani to vidū. Arī vēl šoruden viņš bija tas, kas mani, pirmklasnieku, ratos kopā ar manu gultiņu atveda pirmo dienu uz skolu. Un pa ceļam vēl gadījās, ka zirgs pazaudēja pakavu un sāka stipri klibot...

Caur aizvērtām durvīm dzirdu, kā pie eglītes spēlē skolas mazās ērgelītes, dzied, deklamē, pēc tam rotaļājas, dejo. Labi, ka neviens nav pamanījis, ka visu šo vakaru tumsā sēž un raud vectēva mīļais “dēlēns”...

Kad man ceļā no kapličas bēru gājiena priekšā bija jānes krusts, tad biju jau kaut cik nomierinājies. Bet viss atkal uzpeldēja atmiņā, kad uz zārka ar dārdieniem sāka birt smiltis...

Ar 1921. gadu Latvijā sākās viena no lielākajām ekonomiskajām pārmaiņām – agrārreforma. Visas bijušās muižu zemes, kā arī valsts dažas citas zemes tika sadalītas aptuveni 10–30 ha lielās vienībās un izdotas ilggadīgā pakāpeniskā izpirkšanā zemniekiem – pirmkārt, Latvijas brīvības cīņu dalībniekiem. Ar svaigām kupicām sešas jaun-saimniecībās tika sadalīta arī Kuņģēnu zeme un ēkas.

Skaists, saulains rīts. Upmalā ganu savas divas trīs cūkas ar sivēniem. Pie manis ar priecīgu seju steidzas Pēteralma (mana tēvabrāļa Pētera sieva, arī Alma – tāpat kā mana māte).

– Arvīt! Tu nezini, kas noticis. Tikko no pagastvaldes ir pārbraucis Pēteronkulis. Tur šodien ir izlozētas jaunās saimniecības un tieši šis upītes ieloks līdz tiltam, kopā ar auglīgo tīrumu, zirgaploku,

plāvām, kūtīm un stalli, ir kritis viņam! Es tāpēc aiz prieka nācu to visu vēlreiz apstaigāt. Tas tagad pieder mums.

Bet tas “mums” diemžēl neieslēdz sevī arī mani. Jau agrāk no pieaugušo sarunām esmu sapratis, ka tēvam Kuņģēni būs jāatstāj, jo viņš kā ģimenes vecākais dēls un pie tam ar ne īsti labu veselību karā nav piedalījies.

Tā tad sveika, tik iemīļotā mana “dzimtene”! Te vēl tikai līdz nākamajiem Jurgiem. (Tā kā Ziemeļvidzemē daba pavasaros mostas vēlāk, tad laukos darba un dzīves vietu maiņas atzīmēja vēl pēc vecā kalendāra – pēc jaunā stila tikai 6. maijā.)

Tieši visas dzīves vietas pārceļšanās klapatas – ar iedzīvi, darba inventāru, lopiem – neatceros. Laikam tajās dienās mācījos skolā 1. klasē.

Tā agrārreforma mainīja manu dzīvi – gala rezultātā ne uz labāku vai sliktāku, bet katrā ziņā uz citādu.

Taču zemi kopumā tā skāra pašos pamatos. Līdz pat vēl trīsdesmito gadu vidum mežos tika gādāti būvkoki, darbojās baļķu un dēļu gateri, cēlās dzeltenu koku celtas ēkas (vispirms – kūtis un pirtis), uz visām debess pusēm varēja saskatīt kādu zaļu vainagu virs jaunajām spārēm, lauza celmājus, raka grāvjus. Tika doti un ņemti banku aizdevumi. Pa starpām kladzēja arī ūtrupju āmuri, bet kopumā dzīve strauji pieņēmas spēkā.

Viens gads *Kundziņos* (1923–1924)

Kundziņi – liela saimniecība, ko agrārreformā ieguvis kāds augsts ierēdnis, kas pats strādā Rīgā. Šī saimniecība ir izrentēta divām ģimenēm, no kurām viena ir mans tēvs, mana māte, vecāmāte, es un mans piecus gadus vecais brālis Ziedonis. Katram no rentniekiem pieder divi zirgi, lopī un zemes darbu inventārs.

Ganībās lopī tika laisti kopīgi – pavisam ap piecpadsmit govīm un, protams, ar daudz aitām. Divi gani: kaimiņam – no pilsētas algots

padsmītgadnieks Andrejs, manam tēvam – viņa deviņgadīgais vecākais dēls.

Tā mana vasara Kundziņos konspektīvi aprakstāma tikai dažos fragmentos. Agri rītos (ne vēlāk kā pulksten piecos) smaga atmošanās (un vēl smagāka atmodināšana) no miega. Māte jau otrreiz modina, – bet es taču pussapnī jau esmu ar govīm ganībās! Kaut vēl dažas minūtes!

Dienās, kad govīs laiž klajākās ganībās, ganam ik pāris dienas pa vienam. Un tad ap brokastlaiku, kad rasa izžūst, saulīte sāk vairāk sildīt un kājas arī vairs nesalst, mācas virsū grūti atturams miega mākonis. Kaut neaizmigtu! Citādi turpinājums būs bēdīgs, jo govīs šķielēt šķielē uz zaļajiem labības un āboliņa laukiem.

Daudz dziedu. Gan jautras, gan arī skumjas dziesmas, par kurām pašam asaras spiežas acīs. Dziedu arī “revolucionāro” dziesmu “Nemirdziet, zeltītie torņi, / Pelēkie mūri drīz grūs”. Adresēju to tām jaunajām mājām ar sarkanu ķieģeļu skursteņiem, kuras ceļ jaunsaimnieki, kam piešķirta zeme (manam tēvam zeme netika...). Arī lasu – literatūru man sūta vecākās māsiņas, kas mācās jau Rīgā vidusskolā.

Dienvidū, kad govīs ir kūtī, māte mani dzītin dzen gulēt diendusu, bet – vai tagad tas prātā? Jāaiziet uz netālo Ķiruma ezeru nopeldēties, jāizmēģina primitīvā makšķere (parasti – tukšā!), jāizrok nepabeigtā ala grantsbedrēs. Bet labprāt gan nosnaustos diendusu tad, kad govīs jau atkal jādzen ganībās.

Daudzi dienvidos iespējamie atpūtas brīži tika izšķiesti arī, spēlējoties Vilhildenburgā. Pa vasaras brīvlaiku mājas lielākajā un labākajā istabā dzīvoja arī mājas īpašnieka kundze no Rīgas ar saviem smalki ģērbtājiem padsmītgadniekiem Vili un Hildu. Viņi bija alksnājā no koku zariem iekārtojuši sev īpašu “pili”, nosaukdami to abu vārdu kombinācijā. Tur tad man brīvajā laikā bija piešķirts kaut kāds pāža vai tamlīdzīgs goda amats ar dažādiem uzdevumiem un pienākumiem. Vēl pāris gadu pēc mūsu šķiršanās Vilis un Hilda sūtīja man no Rīgas krāšņas pastkartes un grāmatiņas.

Šī gada ziema aprakstāma īsi – mācības Braslavas 1. pakāpes pamatskolas 2. klasē. Cita skola, citi skolotāji. Skolas pārzinis Jānis Vidiņš tika vērtēts par gudru un stingru skolotāju – daudz augstāk nekā mani Bauņu Mīlītes skolas 1. klases skolotāji.

Kad pēc 2. klases biju spiests atkal mainīt skolu uz tālāku pagastu, Jānis Vidiņš bieži vēl interesējās pie maniem vecākiem par šī “apdāvinātā bērna” tālākajām mācību iespējām.

Manos vecākos – to jutu jau, vēl bērns būdams, – nekad nerima zemnieku senās alkas pēc “sava kaktiņa, sava stūrīša zemes”. Beidzot tēvs bija iegādājies jaunsaimniecību Puikules pagastā, pirmajai iemaksai atstājot pārdevējam labāko jauno zirgu, dažas govīs, aitas un vēl kādu mantu. Tā 1924. gadā Jurģos atstājām dzimto Braslavas pagastu, mērodami tālo ceļu uz mūsu ģimenes beidzot pastāvīgo dzīves vietu Puikules pagastā.

Puikules Sētņiekos (1924–1928)

Iepirktā jaunsaimniecība ar kopplatību 17 ha bija izdalīta no Puikules muižas zemes. Tajā ietilpa arī bijušās muižas ļoti garš un augsts akmens mūra zirgu stallis ar plašu jumta telpu lopbarības uzglabāšanai. Pie staļļa pieķļāvās plaša, ar lievenēm iežogota, ar akmeņiem bruģēta sēta. (No tā arī vecāki saimniecībai piešķīra oficiālo nosaukumu Sētņieki.) Turpat netālu bija arī no akmeņiem celta mājiņa muižas staļļmeistaram – ar vienu istabu un virtuvi.

Vēlāk no esošajām ēkām ar pārbūvēm tika izveidota atsevišķa kūts, klēts, pirts un dzīvojamā māja paplašināta līdz divām trim istabām.

Te, Sētņiekos, nu pēkšņi jutos kā no manas “dzimtenes” izraidītais trimdnieks. Ne te upes, ne pakalnes un palejas, ne bērzu bīrtalu, ne dažādu manis iemīļotu dabas stūrīšu. Arī cilvēki runā tā neparasti: es ir priecīgs, bet tu tāds nav; tas pried' ir daudz garāks nekā tas egl'.

Tā kā Puikule kļuva mans oficiālais dzīves vietas pieraksts desmit gadu (no 1924. līdz 1934. gadam, ieskaitot arī skolas gadus laukos un Rīgā), tad ar laiku saskatīju, ka Latvija visur ir skaista un cilvēki visur ir labi. Un tā pēc Braslavas Puikule kļuva par manu otro “dzimteni” – ne vairs bērna, bet jaunieša uztverē.

Pirmos četrus gadus te var ietvert formulā: vēl četras vasaras ganos plus četras ziemas pamatskolā līdz tās pabeigšanai.

Jau divās pamatskolās “izviesojies”, ar 1924. gadu mācījies Puikules 1. pakāpes pamatskolā 3. un 4. klasē. Te, tāpat kā Bauņu Mīlītes skolā un Braslavas skolā, strādāja divi skolotāji – skolas pārzinis vīrietis un vēl skolotāja – sirmmais Jānis Ziediņš un viņa meita Anna Ziediņa. Pats pārzinis šajā akmeņmūra diezgan ērtajā celtnē bija strādājis jau sen – kopš tās uzcelšanas, un pazina ne tikai šodienas skolēnus, bet arī viņu tēvus un pat vectēvus. Tāpēc dusmu brīžos viens otrs rezgalis dabūja dzirdēt: “Tikpat muļķis un palaidnis jau bija arī tavs tēvs un vēl vairāk – vectēvs!”

Es laikam ar savu “gudrību” diezgan ātri ieguvu skolotāju atzinību un par šiem diviem gadiem varu būt viņiem pateicīgs. Tā, piemēram, skolotāja mani bagātīgi apgādāja ar lasāmvielu, pat vasarās ganulaikā drīkstēju pēc tās doties uz skolu pie Ziediņa jaunkundzes. Pats Ziediņkungs atļāvās mani piesēdināt pie tāfelklavierēm un ierādīt pirmās notis. Kā pirmo no kādas vācu nošu grāmatas iemācījos spēlēt vācu tautasdziesmiņu “*Winter adé, Scheiden tut Weh*” (mi-re-mi-do utt.). No šiem laikiem atmiņā palikušas dažas “atkal izgāšanās”.

Jau 3. klasē sākas vācu valodas mācība. Stundā, kad no grāmatas atkārtojam stāstiņu “*Der Esel*”, skolotājs man jautā: “*Hast du einen Esel gesehen?*” Cenšos pēc mātes valodas parauga veidot atbildi “jā, es esmu ēzeli redzējis” šādi: “*Ja, ich... bin... Esel...*” Te skolotāja ar skaļiem smiekliem mani pārtrauc: “*Falsch! Du bist richtig ein Esel!*”

Skolotāja stundā iztīrā Aspazijas dzejolīti, kurā māte meitenītei

neļauj gultā pirms iemigšanas vēl lasīt grāmatu, bet meitene to slepus lasa zem segas: “..Tā jūt pēc aizliegtiem augļiem dziņu/Un slepus grib lasīt grāmatiņu...”

Skolotāja: “Kas ir tie aizliegtie augļi?”

Es: “Meitenīte grib slepus paņemt no galda ābolus vai plūmes, tos ēst un arī vēl zem segas lasīt.”

Tikko skolotāja pēc tam manu greizo iztēli saudzīgi sāka koriģēt, tā arī es pats attapos un karsti pietvīku.

Skolā parasti uzturējāmies nepārtraukti visu nedēļu, bet kādreiz trešdienas vakarā biju pārgājis mājās, lai paņemtu izsīkušo pārtiku un tur sagatavotu arī rītdienas mājasdarbus.

Nākamā rītā lielā puteņa dēļ esmu nokavējis mācību sākumu, tāpēc baidos ieiet stundā un gaidu aiz durvīm stundas beigas. Taču caur sienu var sadzirdēt skolotājas balsi mājasdarbu kontroles gaitā:

– Tātad neviens no jums neprata šo teksta uzdevumu atrisināt?...

Būtu atnācis Menču Arvis, viņam gan uzdevums būtu atrisināts.

Bet arī es šo uzdevumu vakar mājās nepratu atrisināt! Než' ko būtu atdevis, ja man uzdevums būtu atrisināts un es šobrīd varētu ātri mesties klasē.

(Pēc daudziem gadiem sameklēju šo uzdevumu Ieviņa “Aritmētikas uzdevumu krājumā”, un tas tur kā balts zvīrbulis bija iesprucis stipri pāri 4. klases līmenim – skolotājiem pazīstamais tipu uzdevums par “suņu un vistu galvām un kājām”.)

Lai nu kā, bet Puikules skolotāja Ziediņa bija arī tā, kas sameklēja mani pēc 6. klases beigšanas (jau citā skolā) un aizvadīja mani gandrīz vai pie rokas uz Rīgu iestājai Skolotāju institūtā.

Toreiz apkārtējos četros pagastos bija katrā viena 1. pakāpes (četrklasīgā) pamatskola – Braslavā, Bauņos, Vilzēnos, Puikulē. Pa visiem pagastiem tikai viena 2. pakāpes pamatskola (tautas valodā – draudzes skola) ar 5. un 6. klasi. Tādējādi man pēc Puikules pilnā

Beidzot Urgas 2. pakāpes pamatskolu 1928. gadā (trešais no labās)

pamatizglītība bija jāpabeidz Vilzēnu pagasta Urgas 2. pakāpes pamatskolā.

Skola – bijušās Urgas muižas parkā, nelielajā pili Salacas pietekas Īges krastā. Pie uzpludinātā ezera – ūdensdzirnavas, turpat pasts, veikals, labības kaltes un citas saimniecības ēkas. Skaista apkārtnē un piemērota vieta skolai.

Ja manas gaitas šajā skolā jāapraksta hronoloģiski, tad jāsāk ar neparastu “pieteikšanos” jaunajā skolā.

Pašu pirmo reizi uz skolu ejam divatā ar manu klasesbiedru jau no Puikules skolas – ar Pēteri Laķi (vēlākā Kultūras akadēmijas rektora P. Laķa tēvu). Tikko iegājuši skolas parkā, pamanām uz takas sarkani brūno desmitlatu naudas zīmi. Šķiet, ka diviem puikām par tādu laimi te nebūtu daudz ko domāt. Taču mēs abi vienlaicīgi un neapšaubāmi secinām: šī nauda ir jāatdod skolotājam. Un skolotājs

par atradumu tūliņ bija paziņojis pie dzirnavām malējiem, starp kuriem arī atradis naudas zaudētāju.

Skolā – kā man bijis arvien – divi skolotāji: pārzinis Kārlis Jungmanis un skolotāja Lagzdiņas jaunkundze. Tā kā skolā esam tikai divas klases, tad pirmo reizi būšu viena skolotāja vadībā visu stundu.

Kārlis Jungmanis – ļoti izglītots vecpuišs (studējis arī universitātē), kura sīkās skolotāja saimniecības lietas kārtoja viņa divas vecākās māšas, tāpēc viņš pats visu savu laiku un interesi varēja veltīt skolēnu mācīšanai un audzināšanai.

Tā kā gandrīz visi skolēni skolā pavadīja laiku nepārtraukti no pirmdienas līdz sestdienas pēcpusdienai, tad diezgan saturīgas bija ārpusstundu nodarbības. Ar paštaisītiem teodelītiem un nivelieriem mērījām un zīmējām Īges krasta horizontāles; mācījāmies konstruēt detektoru radiouztvērējus; izdevām regulāri skolas žurnālu ar pašu sacerētiem pirmajiem stāstiem un dzejoļiem (arī es kļuvu par “rakstnieku” ar, manuprāt, ļoti “oriģinālu” pseidonīmu – Spulģis); notika sanāksmes, kurās skolotāji atbildēja uz skolēnu jau iepriekš urnā iemestajiem anonīmajiem jautājumiem. Gājām ekskursijās, arī divu dienu ilgu gājienu apkārt Burtnieku ezeram.

Pēc 6. klases uz sešgadīgo Rīgas Skolotāju institūtu devāmies trijātā, bez manis vēl Jānis Līcītis (vēlāk – pazīstams komponists) un jau iepriekš minētais Pēteris Laķis. Tur arī paši īsti labi sākām saprast, ka Kārlis Jungmanis mūs matemātikā, valodās un citos mācību priekšmetos ir sagatavojis daudz labāk nekā citās skolās. Tāpēc klasesbiedri mūs sauca – ne ar ļaunumu – par “trim gudrajiem no Urgas universitātes”.

1928. gada pavasarī skolas aktā, pasniedzot skolēniem pilnas pamatskolas beigšanas apliecības sekmību secībā, uzzināju, ka esmu šo skolu beidzis kā pirmais.

Mācos par skolotāju (1928–1934)

Turpmākie seši gadi (1928–1934) izsakāmi formulā: sešas vasaras smagā lauku darbā turpat Sētniekos plus sešas ziemas Rīgas Skolotāju institūtā.

Tā kā brālim jau palika desmit gadi, tad viņš vasarās kļūst par ganu, bet es ar četrpadsmit – par “pieaugušo” (kaut lielajā augumā pieņemos tikai vēl pēc diviem trim gadiem).

Jebkuri darbi – kopā ar tēvu un māti. Siena un labības pļaušana, aršana un ecēšana, grāvju rakšana, celmu laušana, mēsļu vešana, baļķu zāģēšana, būvēšana, linu plūķšana un sukāšana... Īsāk sakot, ko neiemācījos un nedarīju – govju slauķšana.

Pavasaros pēc skolas mācību beigšanas no fiziskā darba atrašanās plaukstās kā likums – sāpīgas un plīstošas tulzņas, rudenī – cieti pauguri plaukstās, ka pat kvēlošu ogli varētu satvert.

Īpašu piepūli prasa siena laiks. Daži hektāri mūsu pļavu atrodas mežā ap pieciem kilometriem no mājas. Turp katru rītu jāizbrauc pirms saullēkta, vakarā mājās tiekam krēslā pēc saulrieta. Tad vēl jāpārden un mātei jāizslauc govīs. Un rīt, parīt atkal tāpat.

Dažus gadus rudenī kavēju Rīgā mācību sākumu – jāpalīdz vēl novākt kartupeļus, mašintalkās nokult labību sev un kaimiņiem, no mārkiem izvilkot tur iemērkto linus. Vienu rudenī, kad tēvs pāris nedēļas bija saslimis, izrāvos no skolas Rīgā uz vairākām dienām, lai apsētu pāris hektārus rudzu. Pirmo reizi sējēja amatā – kad sadīgs, vai nebūs kauns skatīties? Taču zelmenis izrādījās pietiekami pieņemams.

Manas sešas darba vasaras (kurām apmēram tāpat var pievienot vēl dažas vasaras pēc tam) laikam bija tās, kas man deva arī fizisku rūdiņumu visai turpmākajai dzīvei. Bet tās tomēr bija tikai nieks, ja salīdzina ar atdevīga un smaga darba gadiem, ko mans tēvs un māte (vēlāk arī brālis) atdeva manai audzināšanai un izglītošanai. Šajā sakarībā nevar nepieminēt vēl vienu īpašu gadījumu.

Rudenī Valsts Puikules linu fabrika ir izsludinājusi linu plūcēju sacensības, un tiks izsniegti arī apbalvojumi. Es vēl esmu laukos, jo vecākiem nav naudas, lai man vismaz vilciena biļeti līdz skolai Rīgā nopirktu.

Tad māte, uzzinājusi par sacensībām, saka: “Ej, dēls, piesaki sacensībām arī mani!”

Svētdien katrai no daudzajām plūcējām tika norādīta noplūcamā lauka daļa. Skatītāji ar interesi gaida, kurai plūcējai veiksies ne tikai ātrāk, bet arī rūpīgāk. Pēc nepilnas stundas māte saņēmusi pirmajā godalgā 25 latus: “Ņem, dēls, gatavojies ceļā uz Rīgu!” Šī nauda man šķita it kā ar mātes asinīm pelnīta.

Vasaras darbu vienlaidus plūdumu patīkami pārtrauc 1931. un 1933. gada piedalīšanās Dziesmu svētkos un dažādi sarīkojumi svētdienās turpat Puikules parkā. Man tur reiz arī nācās tēlot Ješkas lomu J. Akuratera ludziņā “Lāča bērni”.

*Rīgas Skolotāju institūta reālā klase izlaiduma dienā.
J. Mencis 2. rindā 5. no kreisās. 1934. gads*

Kristīts es esot (to, protams, pats neatceros) Mazsalacas baznīcā, bet iesvētīts 1933. gadā tiku Matīšu baznīcā. Sanāca tā, ka tā sauktās sagatavošanas mācības mēs, pieminētie “trīs gudrie no Urgas universitātes”, ziemā izgājām jau Rīgas Lutera baznīcā pie mācītāja – mūsu pasniedzēja Birģeļa. Tāpēc vasarā Matīšos, mūsu dzimtajā draudzē, atlika tikai “pieņemt Jēzus miesu un asinis”. Labi atceros, kā, visi trīs reizē soļodami uz baznīcu, jau toreiz neatradām kopību starp patiesu reliģisku izjūtu vai pat atziņu un latvietim svešajām baznīcas leģendām vai teatrālajām ceļonijām.

Iestāju konkurss liels – 30. gadu beigās, kad pats tur jau bija arī skolotājs, uz vienu vietu bija līdz pat četriem zēniem, t. i., desmit meitenēm.

Manā 1928. gada iestāju eksāmenā bez jau tradicionālajiem vispārējiem mācību priekšmetiem ietilpa arī muzikālās dzirdes pārbaude un inteliģences pārbaudījums. Pēdējā, starp citu, ietilpa arī šādi trīs uzdevumi:

- ◆ Klausieties! Lodē ir ievilkts kubs un tajā savukārt ir ievilkta lode. Uzzīmējiet šīs konfigurācijas šķēlumu pa kuba diagonālplakni! Laiks – divas minūtes.
- ◆ Tiek nolasīta gara vēstule, ko dēls no Rīgas raksta tēvam laukos, un šajā vēstulē ir vairāki nozīmīgi momenti. Dēls pēkšņi nolemj svarīgāko no šīs vēstules nosūtīt tēvam steidzīgi ar telegrammu. Uzrakstiet šo telegrammu! Laiks – trīs minūtes.
- ◆ Tiek izsniegta lapa, uz kuras ir dažas blīvu burtu rindas. Jūsu uzdevums: noteikt, cik tur pavisam burtu un cik no tiem ir tādu, kas neietilpst latviešu alfabētā. Laiks (neatceros).

Visi pārbaudījumu darbi pēc to novērtēšanas nākamajās dienās tika parādīti arī pašiem autoriem. Ja tas tā nebūtu bijis, tad diez' vai mana biogrāfija būtu tāda, kāda tā ir bijusi.

Tika pārclilāti matemātikas darbi. Skolotājs, pacēlis vienu kārtējo darbu:

– Nu kā tad jums, Menci, tā gadījies, ka visur jums esot piecinieki, bet matemātikā gan – vienas bēdas?

Par laimi, es sēžu pirmajā rindā un redzu, ka tas nav mans darbs.

– Skolotāja kungs, tas nav mans darbs.

Ātri noskaidrojās, ka abu autoru vārdi saskan pilnīgi, bet uzvārdā burta *c* vietā ir burts *k*. Bet ja es nebūtu sēdējis pirmajā rindā? (Tā kā mans “līdzautors” matemātikā jau vakar bija saņēmis manu piecinieku, tad arī turpmāk mēs abi mācījāmies institūta kopējā klasē. Un ironija – šo pašu divu burtu dēļ arī vēl pēc 12 gadiem man nācās noskaidrot, ka es neesmu tas, kam no skolotāja algas ik mēnesi būs jāatvelk tik un tik latu.)

Reālajā novirzienā tiku uzņemts pēc konkursa saraksta kā otrais, jo intelīgenes pārbaudījumā es nebiju iedomājies, ka telegrammai jāpieraksta arī adrese. Kā pirmais tika ieskaitīts jau gados manāmi vecākais vestienietis Jānis Avotiņš – turpmāk pieminētās grāmatas “Atmiņu gaismā” viens no sastādītājiem.

Ko stāstīt par Rīgas Skolotāju institūtu? Par šo izcilo skolotāju sagatavošanas iestādi ir jau daudz rakstīts un publicēts (piemēram, 540 lappušu biezajā grāmatā “Atmiņu gaismā”, kas izdota trimdā 1990. gadā), tāpēc te minēšu tikai šai mācību iestādei savdabīgāko salīdzinājumā ar līdzīgām mācību iestādēm šodien.

Rīgas Skolotāju institūts darbojās no 1922. līdz 1938. gadam Liepājas ielā, tagadējās P. Stradiņa slimnīcas teritorijā – trīs gadus Pirmā pasaules kara laikā vācu armijas vajadzībām celtās labi iekārtotās barakās. Sagatavoja skolotājus, kam bija tiesības mācīt jebkuru mācību priekšmetu sešklasīgajā pamatskolā. Mācību laiks – 6 gadi pēc pamatskolas. Parasti katru gadu uzņēma ap 60 audzēkņu divās klasēs – zēnus reālajā un meitenes humanitārajā novirzienā. (Toreiz saucāmies nevis skolēni vai studenti kursos, bet audzēkņi klasēs.)

Pie institūta bija sešklasīga Paraugskola, kurā dažus priekšmetus

mācīja arī institūta pasniedzēji. Institūta internātā Talsu ielā pilnā pansijā dzīvoja gandrīz visi audzēkņi.

Institūtā par skolotājiem strādāja arī daudzi Latvijas universitātes docētāji. Institūta direktors gandrīz visu laiku bija filologs, teologs un galvenokārt pedagogs profesors Ludis Bērziņš.

Kā jau minēju iepriekš, turpmākajos sešos gados galvenās grūtības man saistījās ar materiālo pusi. Te man ar vislielāko pateicību ir jāatceras mana tēva māsa Zelma Graudiņa, kuras ģimenē varēju dzīvot ar diezgan minimālu atlīdzību naudā no manu vecāku puses. Iekšrīgā Mārstaļu ielā šauras sētas mājas otrajā stāvā divas bezsaules istabas un bezlogu virtuvīte – mana tante un onkulis, es un parasti vēl ceturtais – kāds tehnikuma audzēknis vai studente no laukiem. Katru dienu kājām vai ar autobusu no Rolanda statujas Rātslaukumā līdz Liepājas ielai Pārdaugavā un atpakaļ.

Tā kā mācījos sekmīgi, tad no skolasnaudas katru pusgadu tiku atbrīvots. Dabūt bez tam atmaksājamo valsts stipendiju – tā bija reta laime, vienai klasei (30 cilvēkiem) bija cerība tikai uz trim četrām stipendijām. Man stipendijas saņemšana bija “būt vai nebūt” jautājums, un tā saņēmu to vienmēr – ap 50 latiem pusgadā. Tādējādi līdz institūta beigšanai biju valstij parādā vairāk nekā 500 latu. Patiesībai par godu jāatzīst, ka šo parādu vēl neesmu nolīdzinājis, jo 1938./39. gadā, kad atmaksa bija jāsāk, atrados obligātajā karadienestā, un ar 1940. gadu lati kļuva par rubļiem, tie par markām, atkal par rubļiem un tā nebija neviena, kas manu parādu pieņemt.

Īpaši smags bija 1930. gada rudens, kad pēc lietainā t. s. “slapjā gada” jaunsaimniekiem visā Latvijā trūka naudas pat Zemesbankai kārtējo izpirkšanas renti samaksāt. Kļuva skaidrs, ka man uz Rīgu vairs netikt – skološanās ir jāpārtrauc.

Jau vairāk nekā mēnesi institūtā mācības sākušās, kopā ar ve-

cākiem vēl ņemamies pa pielijušo kartupeļu lauku, bet man domas ir citur.

Tad pāri laukiem brien pastnieks un nes man vēstuli. Tūliņ jālasa.

“Jūsu iztrūkšana klasē nedod man mierā. No klasesbiedriem uzzināju, ka...” Raksta mans ķīmijas skolotājs Bruno Jirgensons (vēlāk profesors ASV). Raksta, ka personīgi ar naudu palīdzēt nevar, jo jāuztur brālis, kas vēl mācās. Taču varbūt palīdzēs sagādāt stipendiju vai citādi.

Māte raud. Tēvs ciešas. Pienāk arī kaimiņi un secina, ka “šitādu puiku” nedrīkst atraut no skolas, ka jādara viss iespējamais.

Tā viena iejūtīga skolotāja vēstule pagriež manu dzīves gaitu uz gadu gadiem. Turklāt viņš mums pagājušajā gadā pirmajā klasē mācīja tikai ķīmiju vienu vai divas stundas nedēļā. Vai es kā skolotājs vēlāk savus skolēnus arī tik iejūtīgi pratu atbalstīt?

Nav iespējams te pat mēģināt aprakstīt visu, kas sešos gados saistās ar mācību procesu klasēs un ar pārbagātajām nodarbībām ārpusstundās Rīgas Skolotāju institūtā. Stundu laikā institūta visās trīs mājās rit sprāgs daudzveidīgs darbs vairāku desmitu pasniedzēju vadībā: L. Ausējs – matemātikas metodika; J. A. Jansons – literatūra; direktors L. Bērziņš – ievads filozofijā, folklorā; J. Vītoliņš – harmonijas mācība; A. Lukstiņš – militārā mācība; F. Adamovičs – ģeogrāfija; J. Saukums – zīmēšana; J. Birgelis – reliģija; K. Gaņģis – orķestra instrumenti; A. Kalniņš – klavieres; V. Ramans – latviešu valoda; L. Adamovičs – reliģijas metodika utt. Turpat paraugskolā topošie skolotāji “izmēģina roku” pirmajās stundās.

Pēc stundām līdz vēlām vakaram visās mājās skan desmitiem klavieru gan ar vienkāršām gammām, gan ar korāļiem un sonātēm, vingrinās vīru un sievu dubultkvarteti, disputi par literatūru un filozofiju, teātra mēģinājumi, sporta laukumā skrien, lec un sit vārtos. Turklāt tāpat rit dažādi pasākumi Talsu ielas internātā.

Pieskaršos dažiem atsevišķiem fragmentiem, kas saistās gan ar mani, gan arī varētu ieskicēt raksturīgus momentus institūta dzīvē vispār.

1929. gada vasarā tieši no institūta pienāk aicinājums ierasties Rīgā uz ārkārtas kora mēģinājumu. Taču manu braukšanu var kavēt divi iemesli – darbietilpīgais siena laiks un mana galva ir apsieta ar platu marles saiti (kumeļš ar pakaļkāju trāpīja man ne pa aci, bet, par laimi, – pa pieri). Tomēr braucu. Rīgā kora diriģents – vēlākais muzikoloģijas profesors – Jēkabs Vītoliņš mani nesaprotami mierina: “Ja jau jūs man tāds varat rādīties, kāpēc gan arī ne Zviedrijas karalim?”

Tā jau nākamajā dienā agri no rīta Valkā uz dzelzceļa stacijas perona vairāk nekā simts dziedātāju lielais institūta koris apsveic Latvijā viesos iebraukušo Gustavu V. Diemžēl par dziesmu pateikties uz vagona kāpnēm iznāca tikai karaļa adjutants – pats karalis vēl guļot. Taču mūsu lielā gatavošanās un tālais ceļš turp un atpakaļ mums tā kā tā sagādāja lielu prieku.

Mūsu klasē bijām izveidojuši dubultkvartetu. Tajā pakāpeniski apgūvām daudzus desmitus dažādu dziesmu – vairumā no J. Cimzes krājuma, bet arī citas tā laika populārākās dziesmas. Tā jo bieži sestdienās un svētdienās dziedājām Latvijas daudzu pagastu sarīkojumos. No Rīgas tālākie punkti visos virzienos bija Lībagi (rietumos), Aloja (ziemeļos), Stāmeriena (austrumos), Baldone (tuvu dienvidos). Reizēm ņēmām līdzi arī mūzikas instrumentus un papildus dziesmām varējām šo to arī uzspēlēt.

Harmonijas mācību un dziedāšanas metodiku mums māca Jēkabs Vītoliņš (vēlāk profesors Latvijas Konservatorijā). Dziedāt protu (cik nav dziedāts jau ganos!), taču apzinos, ka man nav īpašu muzikālu dotību kā, piemēram, manam klasesbiedram jau no “Urgas universitātes” laikiem Jānim Licītim.

Dotajai melodijai pārējās trīs balsis pierakstu, izmantodams tikai

svarīgākos harmonijas mācību noteikumus – pēc piektās pakāpes akorda neder ceturtā pakāpe, jāizvairās no paralēlām kvintām un oktāvām u. tml. Tā kā man mājās nav klavieru, tad savas “kompozīcijas” pirmo reizi dzirdu tikai tad, kad Vītoliņš tās nospēlēja mājadarbu kontroles stundā. Par brīnumu – viņa sarkanais zīmulis tikai reti iekrīt manās notīs, un vērtējums – “nekas – pieņemami”.

Dziedāšanas metodikā tiek uzdoti mājadarbi par dažādiem tematiem, man – kā mācīt intervālus pamatskolā. Izmantoju ideju – gandrīz jebkuru intervālu var atrast pazīstamu dziesmu sākumā. Uz šīs bāzes tad veidojas viss darbs ar bagātīgu piemēru klāstu. Pēc dažiem mēnešiem klasesbiedri pamanījuši – mans darbs esot iespiests žurnālā. Taču Vītoliņš man par to neieiminējās ne pirms, ne pēc tam. Netiku arī īpaši jautājis un honorāru saņēmis.

Tā man turpmāk visu mūžu, kad nācies uzdot hronoloģiski veidotu publikāciju sarakstu, tajā pirms daudziem desmitiem matemātiska satura darbu kā pirmo nācies rakstīt “Kā mācīt intervālus pamatskolā, žurnāls “Audzinātājs”, Nr. 5, 1934. gads.”

Institūtā tiek izsludināts konkurss par literāru tematu. Katrs lats būtu noderīgs, – jo solītas arī godalgas. Vairākas nedēļas pētu, lasu, domāju un uzrakstu apmēram 60 lappuses (toreiz, protams, rokrakstā) par tematu “Tēvi un dēli literatūrā”.

Pirmo godalgu – 20 latus, otro – 15 latus saņem divi vecāko klašu audzēkņi. Man – trešā ar tikai 10 latiem. Un tomēr tā manā budžetā ir liela nauda.

Taču manam treššķirīgajam darbam ir vēl turpinājums. Latvijā katru pavasari ir t. s. kultūras nedēļa. Tad parasti no Rīgas uz provinci tiek sūtīti arī lektori ar piemērotiem tematiem, un institūts ir nolēmis sūtīt arī mani (jo darbā par tēviem un dēliem esot arī interesanti pedagoģijas elementi).

Tā es kā “kultūras lektors” ierodos ar referātu Kalnciemā (skaists brauciens ar kuģīti no Rīgas pa Lielupi). Tur pēc mana referāta redzēju

kalnciemiēšu pašdarbības aktieru ļoti iejūtīgi un aizkustinoši nospēlētu R. Blaumaņa "Sestdienas vakaru".

Pēc dažām dienām vēl otrs brauciens no Rīgas līdz Liepājai (ar brīvbiļeti 2. klases mīkstajā vagonā!) un ar pārsēšanos šaursliežu bānītī līdz Dunalkai. Tā pirmo reizi caurbraucot biju Liepājā – pilsētā, kurā vēlāk dzīvoju un strādāju sava mūža otro pusi.

Dunalkā man nācās arī nodot sveicienus četrklasīgās pamatskolas sirmajam skolotājam – institūta direktora Bērziņa jaunības draugam. Tā kā šajā skolā ar visām četrām klasēm strādāja tikai viens skolotājs, tad vēlējos arī redzēt kaut vienu tādu stundu. Taču laipnais skolotājs uzaicināja mani pusdienās un skolēnus atlaida mājās. Tā arī vēlākos gados man neizdevās redzēt nevienu stundu, kur vienā telpā mācās četras klases.

Pēc maniem referātiem kaut kādi aplausi jau bija, – jo kā lai bez atzinības atlaiž tādu deviņpadsmitgadīgu gudru "speciālistu" audzināšanas problēmās starp tēviem un dēliem?

Kaut cik (bet maz) naudas varēju piepelnīt ar privātsundām nesekmīgiem skolēniem (ne no paša skolas!). Taču šāds darbs bija ne visai patīkams. Tā kā parasti skolēna zināšanas bija jau "ielaiestas" dziļi, tad manos spēkos atlika palīdzēt kārtējos uzdotos mājasdarbus un paralēli tam tikai epizodiski konsultēt arī ielaistās pamatzināšanas. Patīkamāki bija tie skolēni, kam ilgstošāka mācību pārtraukuma dēļ (slimība, ceļojums) bija jāmaca kādi noteikti viņu prombūtnes dēļ neskarti temati.

Gadījās arī skolēni, par kuriem vecāki jau iepriekš brīdināja, ka pamācāmie no privātskolotāja tīši izvairīsies, nemācīsies. Tad man līdz ar mācīšanu bija jāveic arī "audzināšanas" darbs, jo nevar iemācīt, ja nemācās. Prātā ir palicis viens tāds padsmītnieks, ar kuru tomēr kļuvām tik draudzīgi, ka vecāki uzskatīja mani par viņa pāraudzinātāju no sliņķa par centīgu zēnu.

Kādreiz institūta inspektors bija ieteicis mani par privātskolotāju

Latvijas Bankas direktora Stalbova diviem dēliem – padsmītniekiem. Lieldienu brīvlaikā (divās nedēļās) būšot katru dienu pāris stundas “jālāpa” ielaistā nesekmība matemātikā. Atalgojums būšot 5 lati stundā. (Parasti par stundu maksāja latu, pat 70 santīmus.)

Vilinošā peļņa man tomēr nesanāca. Ieradies greznajā dzīvoklī, uzzināju no tēva, ka dēlu nesekmība esot katastrofāla. Kad tika iesaukti arī abi apmācāmie, tad no viņu runas un uzvedības (pret mani un tēvu) sapratu, ka te mani spēki būs par vājiem, ka tēvam būs man jāmaksā lielā alga par darbu bez rezultātiem. Piedāvājumu atteicu.

Privātstundu nodarbībās šo to apguvu arī matemātikas mācīšanas metodikā, starp citu t. s. “mājskolotāja sindromu”: mājskolotāja klātbūtnē skolēns prot uzdevumu atrisināt, bet klasē – nē. Tam izskaidrojums: klasē skolēnam pietrūkst to šķietami diezgan sīko un nenozīmīgo (bet izšķirošo!) mājienu, ko viņš tomēr saņem no blakus sēdošā privātskolotāja.

Pēdējais mācību gads institūtā jau otrajā pusē – jāsāk arī domāt, kur un kā rudenī dabūšu skolotāja vietu. Tas nav vienkārši – vakantas vietas ir liels retums, tāpēc uz tām konkurss ir liels. Lauku skolās izšķiroša nozīme ir laba pazīšanās un “pagastveču” labvēlība.

Kādreiz, stundu starpbrīdī, staigājot pa garo gaiteni, mani aiztur institūta sirmais inspektors Arturs Bērziņš (tagad teiktu – mācību pārzinis, mācību prorektors vai tamlīdzīgi).

– Menci! Man ziņoja, ka rudenī viena brīva skolotāja vieta būs Bauskā. Jūs būsiet pirmais, ko es ieteikšu.

Uzreiz man pasaule visapkārt šķiet gaiša, skaista, laipna, un es pats – tās centrā. Taču jūnijā tūliņ pēc diploma saņemšanas viss kļūst vēl gaišāks – tiku uzaicināts ar 1. septembri palikt turpat institūtā darbam paraugpamatskolā.

Tā kā tiem abiturienti, kam caurmēra atzīme priekšmetā bija teicama, attiecīgais gala eksāmens nebija jāliek, tad jau izlaiduma

eksāmenu laikā ar 1934. gada jūniju saistījos pagaidu darbā Kuldīgas ielas bērnunamā par audzinātāju. Te tātad saņēmu arī pirmo algu kā pedagogs. Uzraudzībā bija audzēkņi vecumā no 8 līdz 15 gadiem. Mans uzdevums dežūras laikā bija viņu uzraudzība un atbilstošu nodarbību organizēšana.

Darbā un kolektīvā iejutos ātri. Labi bija arī tas, ka man kopā ar vēl vienu audzinātāju bija atsevišķa istabiņa dzīvošanai un arī par uzturu nebija jārūpējas – ēdām visi pie kopēja galda. Tā kā pats biju jauns un pašam arī patika dažādas spēles, rotaļas un sporta nodarbības, tad veicām visu kopā ar bērniem sporta laukumā it kā vienaudži.

It īpaši skaists bija periods (jūlijā un arī vēl augusta pirmajā pusē), kad visi pārcēlāmies tā sauktajā vasaras kolonijā uz Suntažiem Mazās Juglas krastos. Ekskursijas, nakts pārgājieni, reizēm piedalījāmies lauku darbos, Juglā peldēšanās, peldēšanās... Jo drīz arī meža un dārza ogas, āboli, sēņošana.

Augusta beigās, kad jau bijām atkal Rīgā, divus vecākos audzēkņus aizvadījām iestāju eksāmeniem Skolotāju institūtā. Kad viņi, eksāmenus sekmīgi nokārtojuši, mums stāstīja par eksaminētājiem Dāvidsona kungu, Runča kungu un citiem, tad paguvām viņus savlaicīgi brīdināt, ka Runča kungs ir tikai iesauka, tāpēc lai turpmāk viņu sauc par Bērziņa kungu (inspektors Arturs Bērziņš).

Jau pēc šiem pirmajiem pāris pedagoga darba mēnešiem varēju sākt analizēt savu rīcību – ko esmu darījis pedagogiski pareizi, ko nē. Viens no secinājumiem (to vēlāk, mācīdams topošos skolotājus, ieteicu arī viņiem): esi ar bērniem mīļš un tuvs, bet ne pārāk tuvs – ieturi nepieciešamo distanci!

Pirmie skolotāja gadi (1934–1938)

Maniem jau sešiem pavadītajiem mācību gadiem Rīgas Skolotāju institūtā pievienojās vēl četri pirmie skolotāja darba gadi institūta

Paraugskolā – līdz 1938. gada maijam, kad bija jādodas obligātajā karadienestā.

Sešklasīgā paraugskola kopā ar institūtu skaitījās viena vienota mācību iestāde kā administratīvi, tā arī pēc atrašanās vietas turpat vienā no tā sauktajām barakām.

Institūta audzēkņi gan vēroja (hospitēja) kārtējās stundas bāzes skolā, gan arī paši “izmēģināja roku” viņu ieskaites mēģinājumu stundās (kuras vēroja arī attiecīgā mācību priekšmeta metodiķis – institūta pasniedzējs). Tādējādi man reti gadījās stundas, kurās klases beigās nesēdētu kāds “viesis” un neatzīmētu savās piezīmēs viņu interesējošos stundas momentus. Tādi apstākļi lika arī man pašam rūpīgi gatavoties katrai stundai.

Manis vadītajās stundās reizēm sēdēja arī kāds no institūta metodiķiem. Tā atceros padomu, ko man deva toreiz Latvijā pazīstamais matemātikas metodiķis universitātes docents Longins Ausējs: nav jācenšas panākt, lai izpratne par kādu matemātikas jautājumu skolēna galvā būtu tikpat dziļa kā tavā galvā. Viņš arī rosināja mani eksperimentēt ar testveida vingrinājumu materiāliem.

Psihologijas pasniedzējs Jānis Andrejs Burtnieks, manu stundu uzslavēdams, izteica tomēr vienu padomu – neteikt “trīsi lati”, bet “trīs lati”. No tā brīža visam mūžam laboju valmieriešu “trīsi” par pareizo “trīs”.

Tā kā pats biju jauns (sāku ar 20 gadiem), tad bieži pieļāvu laikam arī dažus pedagoģiskās jaunības grēkus.

Kārtējā rīta sanāsmē (“lūgšanas brīdī”) direktors Ludis Bērziņš stingri norāda – gan lielajiem institūtniekiem, gan pamatskolēniem – nekāpt caur logiem no telpām vai atpakaļ. Taču manas stundas laikā klasē spoži iespīd maija saulīte, un redzam, ka pagalma zālienā tieši aiz mūsu klases logiem neaizņemta ir pagalma klase (galds un soli). Iziet tur caur durvīm pa garo, čīkstošo gaiteņa grīdu, ja izkāpšana pa zemajiem logiem būtu ātra un klusa? Vienojamies par īsāko ceļu,

pamatodami to ar acīmredzamu lietderību, turklāt ar svētu norunu, ka nevienam apavi nepieskarsies pie baltajām palodzēm. Tas viss tiek realizēts ar vislielāko disciplinētību un vienotību.

Vai pedagoģisks pārkāpums? Draudēja sods, pirmkārt, man. Taču pedagoģiskais ieguvums bija acīmredzams.

Zinu, ka vingrošanas stundās nedrīkst veikt vingrinājumus, ar kuriem saistītas iespējamās traumas. Taču ļoti kāro pašam nodemonstrēt un rosināt arī zēnus izpildīt vertikālu stāju uz rokām, kaut ar papēžiem atbalstoties pret sienu. Visiem tas iepatīkas.

Taču pēc pāris dienām vecāki sūdzējušies, ka zēni mājās istabas sienas ar kājām apspārdot – tā ieteicis jaunais skolotājs. Direktors man par to aizrāda (laipni, bet stingri).

No rīta reizē ar 3. klases skolnieci Irēnu uz skolu atnāk arī māte. Meitene visu nakti esot risinājusi matemātikas mājasdarbu. Vai tas neesot par ietilpīgu?

Apskatos grāmatā – jā. Biju sapratis, ka jāuzraksta visi veselie skaitļi no 9987 līdz 10 025, bet neesmu pamanījis iespiedu kļūdu: tur lasāms no 9987 līdz 100 025.

Mācība visam mūžam: iekams uzdod skolēniem mājasdarbu, atrisini to vispirms pats! (Starp citu: Irēna bija tagadējā akadēmiķa Jāņa Stradiņa māsa, bet toreiz viņš vēl kā bērns staigāja mātei pie rokas.)

Likteņa spēle! Paraugskolas 6. klasē mācīju matemātiku kādai ļoti apdāvinātai skolniecei Norai Dūmai. Pēc vairāk nekā divdesmit gadiem, kad man universitātē nācās atkārtoti mācīties, eksāmenu augstākā algebrā pieņēma docente Nora Eņģele (dzimusi Dūma).

Četri pirmie skolotāja gadi Rīgas Skolotāju institūta Paraugskolā – vieni no skaistākajiem manā mūžā. Kad pēc gadiem nācās apmeklēt Republikānisko poliklīniku Rīgā, Liepājas ielā 8, nevarēju atturēties, neaizrādījis dakterim, ka viņš tagad sēž tieši pie tā loga,

kur pirms 60 gadiem bija mans skolotāja galdiņš, un ka tagadējo pacientu gultu vietā bija skolas soli, pilni ar smaidošiem skolēniem.

Latvijas pēdējie divi gadi (1938–1940)

Obligātā karadienestā – nepilns pusotrs gads. Vispirms jaunķieģu laiks Valmieras 4. kājnieku pulkā (Rīgā, Latgales priekšpilsētā), tad sakaru virsnieku vietnieku kursus (Abrenes ielā) un atkal atpakaļ uz savu pulku. Šajā laikā arī divas vasaras nometnes Bolderājā, Salaspilī, Carnikavā.

Īpaši skaists laiks bija virsnieku vietnieku kursus. Tajos vienā vadā bijām tikai ap 20 cilvēkiem, no Latvijas karaspēka katra pulka vai divizona pa vienam. Sagādījās, ka vada komandieris virsleitnants Vizulis bija lielisks jauniešu audzinātājs. Vienpadsmit mēnešos kļuvām ne tikai attiecīgi militāri izglītoti, patriotiski audzināti un morāli disciplinēti, bet arī fiziski dzelžaini rūdīti.

Obligātajā karadienestā Bolderājas jūrmalā. 1938. gads

Ar patiku atceros atgriešanos pēc kursu beigšanas savā pulkā un ziņojumu rotas komandierim kapteinim Lērmanim:

– Kapteiņa kungs, atļaujiet ziņot, esmu atgriezies no virsnieku vietnieku kursiem!

– Ar kādām sekmēm beidzāt kursus?

– Kā pirmais, kapteiņa kungs, – ar caurmēra atzīmi 11,75. (Karaskolā pastāvēja 12 ballu vērtējuma sistēma.)

– Tas mūsu pulkam gods. Rakstvedi, noformējiet seržantam Mencim septiņu dienu atvaļinājumu!

– Bet viņam, kapteiņa kungs, no maksimālās atļautās normas atlikušas vēl tikai divas dienas.

– Noformējiet! Uz manu atbildību.

Tā veselu nedēļu varēju lepni ciemoties Sētniekos pie vecākiem un rādīt laikrakstā “Latvijas Kareivis” ievietoto pirmo triju sekmīgāko jauno virsnieku fotogrāfijas.

Kas attiecas uz karadienestu toreizējā Latvijas armijā, tad tas bija obligāts visiem jauniešiem. Turklāt tas audzināšanas ziņā bija vēl nozīmīgāks nekā skola.

Daudzi no 1934. gada izlaiduma puisiem uzturējām savstarpējus sakarus arī vēl pēc institūta beigšanas. Tā, piemēram, ar tiem, kas strādāja Rīgā vai ne pārāk tālu no tās, šad tad ar dubultkvartetu koncertējām sarīkojumos. Ik gadu sapulcējāmies it īpaši 25. jūlijā Jēkabos kopā ar bijušo kursa (klases) audzinātāju fiziķi Jēkabu Krastiņu viņa mājās Mārupes diķa krastā, *Romas* pagrabā (pretim Operai) vai citur. Man it īpaši prātā pēdējā tāda tikšanās 1939. gada jūlijā.

Esmu vēl obligātajā dienestā vasaras nometnē Salaspilī, un vakarā viss pulks dosies nakts pārgājienā no Salaspils uz nometni Carnikavā. Bet ir Jēkabu diena! Tomēr lielā pārgalvībā vērsos vadības teltī pie rotas komandiera kapteiņa Lērmaņa lūgt 24 stundas atvaļinājumu.

– Seržant Menci, ko iedomājaties? Šovakar taču pārgājiens!

Saprotošs, bet bēdīgs eju atpakaļ uz savu nometni. Taču pēc brīža komandiera ziņnesis aicina mani atpakaļ.

– Seržant Menci, es atcerējos arī savus skolas gadus un jūs saprotu. Es jūs nozīmēšu šonakt par mantu uzraudzības komandas vadītāju Salaspilī. Un, kad pulks būs aizgājis, tad darīšana jūsu.

Esmu aizmirsis, ar kādiem satiksmes līdzekļiem vēlu pēc saules rieta nokļuvu Rīgā pie Māras dīķa. Bet tur Krastiņa kundze:

– Viņi visi nolēma pārcelties kaut kur uz Rīgas jūrmalu. Laikam, cik sapratu, Kleistiem.

Arī to detaļās neatceros, kā tur nokļuvu – ar taksi vai citādi, – bet pusnakts tumsā taustījos caur Kleistu muižas kokiem, līdz pamaniju ugunsķūru un sadzirdēju vīru pazīstamo dziesmu “Šie kauli, šī miesa...”.

No rīta jau līdz pulksten deviņiem, siltai saulītei spīdot, skaidrā galvā biju nometnē Carnikavā. Tagad šķiet nesaprotami, kā toreiz to visu spēju īstenot.

Varu ar lepnumu atzīmēt, ka pirmo reizi alkoholam pieskāros (un ar saprātu!) tikai pēc institūta beigšanas. Laukos pat Līgodienās neliku kaut alu pie mutes. Par to varu pateikties tam, ka jau pamatskolas 4. klasē, iestājoties tolaik Latvijā populārajā Cerību pulciņā un saņemot pie krūtīm piesprausto spožo saulīti, devu solījumu atteikties no alkoholiskiem dzērieniem. Žēl, ka tagad Latvijā uz to jaunieši netiek pietiekami rosināti.

Smēķējis tiku tikai īsu laiku un epizodiski lēģera laikā Ziemeļos. Piesšķirto mahorkas piedevu (par “centīgu” darbu) mainīju pret maizes gabaliņu ar kaislīgajiem smēķētājiem.

Mana karadienesta laikā 1938./39. gadā beidza pastāvēt Rīgas Skolotāju institūts – tas kļuva par Cēsu Skolotāju institūtu (ar valdības ieceri – skolotāju sagatavošana ciešāk jāsaista ar Latvijas lauku dzīvi). Un tā 1939. gada rudenī atgriezās no karadienesta savā

“agrākajā” darbavietā, bet – Cēsīs. Esmu jau privātajā uzvalkā un sāku iekārtoties Cēsīs Bērzaines pilī man dzīvošanai piešķirtajā istabā. Tā kā Rīgā dzīvoju tēva māsas Graudiņu ģimenē, tad man pašam nekāda istabas inventāra nebija. Tāpēc esmu iegādājies uz nomaksu vienkāršu rakstāmgaldū, tahtu, pāris krēslu un grāmatkāpi.

Dažas dienas pirms mācību sākuma Cēsīs uz afitu dēļiem parādās lieliem burtiem iespiesta pavēle: visiem norādīto kategoriju armijas rezervistiem jāierodas iesaukšanas vietās. Un tas skar arī mani, tātad atkal jau tik drīz atvadas no privātā uzvalka.

Ir sācies Otrais pasaules karš. Sakautās poļu armijas karavīri ieplūst Latvijā, un tai kā neitrālai valstij ir pienākums tos internēt. Daļa no poļu virsniekiem tiek internēti arī Cēsīs. Kara elpa Latviju skar ne tikai tā. Oktobrī Latvija ir spiesta ielaist savā teritorijā arī “draudzīgās” Sarkanarmijas kontingentus Krievijas izvēlētās bāzēs.

Skolotāja darbā varu atgriezties tikai ap Ziemassvētkiem.

Cēsīs skaitos institūta Paraugpamatskolas skolotājs (turpat institūta telpās Bērzaines pilī) un institūta zēnu internāta audzinātājs. Te institūts ir jau otro gadu, tāpēc grūtības, kas saistījušās ar tā pārceļšanos no Rīgas, pārsvarā ir jau pārvarētas. Arī mācībaspēku sastāvs zināmā mērā ir saglabājies tas pats, gan institūta vadības stilā vairs nav jūtams Luda Bērziņa (un viņa pēcteča Jāņa Bērziņa) gars.

Drīz pienāk pavasaris un traģiskā vasara. Jūnija vidū pa radio vēl noklausāmie Latgales Dziesmu svētkus. Institūta izlaiduma klases meitenes svinīgajā ugunskurā jau sadedzinājušas sava formas tērpa melnos priekšautus, un svinīgajā aktā tiek izsniegti jauno skolotāju diplomu. Nākamajā vakarā un naktī tradicionālais ugunskurs Gaujas krastā dažus kilometrus no Cēsīm uz Valmieras pusi – jaunie skolotāji kopā ar vecajiem. Tā kā man nākamā diena skaitās institūta de-žūrdiena, tad jau pirms saullēkta ar velosipēdu braucu atpakaļ uz Bērzaini. Bet man no turienes pretim brauc Latvijas armijas kravasmašīna, piekrauta ar... institūta mēbelēm un citu inventāru. Jo

naktī ir saņemta telegramma no valdības – 24 stundu laikā atbrīvot Bērzaines telpas, kurās parīt no PSRS ienāks Sarkanarmijas daļas.

Īsi pirms saules rieta viss jau ir tukšs. Visas 15 klavieres novietotas pagalmā pie Cēsu vidusskolas, visas laboratorijas iekārtas – kaut kur kādā kaudzē. Manu vēl nenomaksāto istabas iekārtu izdodas novietot kādā privātmājā Cēsu nomalē.

“Sākas laiks, kad varu maiņas vētrā daži griež krūti pret vēju, daži noliecas mazliet pa vējam vai pat līdz zemei, bet daži prot skriet līdzī šim vējam tā ātrumā.” Tā 1940. gada augustā Latvijas skolotāju sanāksmē kāds no pazīstamiem un šķietami visnacionālākajiem skolotājiem uzstājas ar runu, kurā līdzšinējo nosauca par melno nakti un aicināja visus pret gaismu no Austrumiem. Līdzšinējie viņa kolēģi palika sēžot vaļējām mutēm.

1940. gada vasarā – kā parasti – dzīvoju pie vecākiem Sētniekos un palīdzu veikt lauku darbus. Vakaros ar pašbūvēto detektora aparātu austiņās klausos arī radio. Visa valsts dzīve, jūtams, mainās ik dienas. Gatavo “brīvās” demokrātiskās vēlēšanas. Taču klausos – aizliegts kandidēt Ata Ķeniņa u. c. demokrātiskajai savienībai. Vēl vairāk – balsotājiem būs jāizvēlas (!) viena partija no tikai vienas dotās! Ja vēl līdz šim kaut cik šaubījos, tad tagad man viss ir skaidrs.

Jāņu dienas pēcpusdienā Puikules pils zālē ir darbaļaužu sapulce. Divi vai trīs lektori ir no apriņķa pilsētas Valmieras. Runu saturs – jau kopš 17. jūnija dzirdētie līdzšinējā lādējumi un nākotnes slavinājumi. Noslēgumā – vēl pastāv Latvijas Republika – uzaicina dziedāt “Internacionāli”. Bet no zāles beigām dažas vīru balsis sāk Baumaņu Kārļa “Dievs, svētī Latviju!”... Un tā jau tajā pašā vakarā ļaudis dzirdējuši sapulces vadītājus sakām, ka “šim puisītim skolotāja darbu vairs neredzēt”.

Vēlēšanu dienā jūlija sākumā vīri ar sarkani lentotām piedurknēm un šautenēm plecā apstaigā lauku mājas, lai atgādinātu ne-

kavēties iet uz balsošanu. Pie manis uz pļavu, kur darbojos ar siena grābšanu, jau otrreiz nāk māte un lūdzas:

– Dēliņ, nespītējies, ej, citādi tev būs slikti. Tevi jau otrreiz meklēja.

Tā 1940. gada rudenī palieku laukos, jo mana līdzšinējā darba vieta Cēsīs vairs neeksistēja un ar iegūto manis “atpazīstamību” un pasi bez vēlēšanu dienā iespīestā zīmoga neskaitos vairs skolotāja amatam derīgs.

Atkal Rīgā (1940–1943)

Kad skolās mācības rit dažus mēnešus, daži mani paziņas tomēr uzdrošinās ieteikt mani Rīgas 8. pamatskolas (vēlāk – Rīgas N. Draudziņas 7. vidusskola) direktoram, neslēpjot neko par mani, arī bez zīmoga pasi pieminot. Lai paldies direktoram Kārlim Baumam!

1940./41. mācību gads Rīgas 8. pamatskolā ritēja mierīgi. Vairākkārt parādījās mana naivitāte (varbūt pareizāk – muļķība), kad t. s. politsemināros nepratu atšķirt jēdzienus “padomju valdība” un “partijas centrālkomiteja”. Sapratu, ka pirmā top it kā “brīvu, vispārēju” vēlēšanu rezultātā un tāpēc mums tās lēmumi jāievēro, bet tā otrā taču ir vienas kādas man svešas partijas (kuras biedrs es neesmu) orgāns. Kāds man sakars ar to? Tikai pamazām sapratu īsto patiesību.

Būdams čakls skolotājs un rūpēdamies par savas klases sekmēm, atsaucos uz aicinājumu iesaistīt skolēnus t. s. sociālistiskajā sacensībā. Katru svētdienu mājās rūpīgi izzīmēju savas klases katra skolēna vietu pagājušās nedēļas sekmju diagrammā, un jau pirmdienas rītā tā karājās klasē pie sienas.

Par šādu izcilu atsaucību guvu tiesības Rīgas skolotāju konferencē Nacionālajā teātrī sēdēt uz skatuves goda prezidijā. Taču – tavu izsmiekl! Pēc pāris nedēļām sekoja rīkojums no Maskavas, ka sociā-

*Pirmās audzinātās klases izlaidumā Rīgas 8. pamatskolā
(tagad N. Draudziņas ģimnāzija). 1942. gads*

listiskās sacensības skolu darbā esot kaitīgas un tāpēc – nekavējoties izbeidzamas.

Šajā laikā tiku arī iesaistīts par līdzautoru pazīstamajā “Rīgas skolotāju kopā”, kas E. Ozoliņa vadībā jau ilgu gadu sastādīja matemātikas mācību grāmatas. Pārējo sirmo un cienājamo vīru vidū jutos varen lepns, un līdz 1941. gada vasarai jau biju izveidojis manuskriptu 3. klases grāmatai (kas pēc tam kara jūkās izdevniecībā bija gājis bojā).

Jāatzīmē arī fakts, ka šajā laikā man tika piedāvāts priekšsēdētāja amats Rīgas viena rajona Skolotāju arodbiedrībā. Tavu brīnumu! Varbūt arī, ka nē, jo taču nebiju sastāvējis aizsargu organizācijā, studentu korporācijā, biju cēlies no darba zemniekiem. Tomēr nešaubādamies šo godu atteicu.

Pirms aiziešanas karā. 1943. gads

Par kara sākumu uzzināju dažas stundas pēc tā sākuma, kad 1941. gada 22. jūnijā ar tēvu bijām iebraukuši Rīgā un iepirkāties Armijas ekonomiskajā veikalā (tagadējais universālveikals "Centrs" Audēju ielā). Uzreiz va-

rēja pamanīt, ka ļaudis iepērkas ar lielāku steigu nekā parasti. Jau pirms nedēļas bijām pārdzīvojuši 14. jūniju, kad no Puikules pagasta naktī bija aizvestas vairākas ģimenes, bet tagad jutām, ka par to vainīgajiem no vācu puses nāks pelnīts sods. Gan vēlāk līdz ar to sodu nācās saņemt arī nevainīgiem.

Vācu laikā ziemā strādāju turpat 8. pamatskolā un daudz laika veltīju arī matemātikas mācību grāmatu sarakstīšanai, darbojoties jau minētajā Rīgas skolotāju kopā. 1941. gadā iznāca pirmā manis vienpersonīgi rakstītā grāmata "Matemātika 6. klasē". (Latviešu ierēdņi Skolu departamentā ar gudru ziņu visas mācību grāmatas lika izdot bez autoru norādes.) Darbojos arī Rīgas matemātikas skolotāju metodiskajā apvienībā par apvienības vadītāja N. Johansona vietnieku. Manā vadībā tika sagatavota Latvijas skolu lietošanai "Matemātikas vielas apdare sešklasīgajā pamatskolā" (grāmatā tā iznāca jau pēc manis aiziešanas Latviešu leģionā).

Uz 1942./43. mācību gada nobeigumu esmu sastādījis metodiskos materiālus, kas palīdzētu skolēniem labāk gatavoties izlaiduma eksāmeniem matemātikā – aptuveni desmit liela formāta lappuses. Aiznesu iespiešanai un pavairošanai “Jaunāko Ziņu” tipogrāfijā Kalēju ielā. Taču – obligāti esot nepieciešama attiecīgo iestāžu iespiešanas atļauja. Bet kas tādiem mērķiem to piešķirs, kad kara laikā papīrs ir deficīts?

– Atnāciet rīt pusdienas laikā, – saka sludinājumu daļas vadītājs Tone.

Nākamajā dienā abi ar Toni ierodamies attiecīgajā iestādē Smilšu ielā tieši pusdienas laikā. Vācu sekretārīte norāda, ka pats priekšnieks būs tikai pēc pusdienām.

– Nu kas te ko gaidīt, te taču ir runa tikai par nieka lapiņām, lūdzam uzspiest tikai zīmodziņu, – saka Tone.

Un sekretāre uz pieprasījuma uzspiež kāroto “*Genehmigt*” (atļauts).

Ejot atpakaļ uz tipogrāfiju, Tone smīnēdams saka:

– Domāju, ka jūs saprotat, kāpēc bija jāiet pusdienas laikā.

Taču ar to vēl viss nav galā. Pēc pāris nedēļām iespiestie materiāli ir jau Rīgas skolēnu rokās, bet ir arī atklāts mūsu viltīgais manevrs. Saņemu izsaukumu pie Rīgas *Schulrata* (skolu lietu vadītājs) Vaļņu ielā. Man izsaka bargu pamācību, ka kara laikā tādiem niekiem nedrīkst tērēt materiālus. Bez tam vispār latvieši par daudz uzmanības pievēršot izglītošanai, mūsu tautai pirmajā vietā derot likt laba darbaspēka sagatavošanu lauksaimniecībā.

Rezultātā – sods 300 reihsmarkas. To vēlāk sarūpē Rīgas matemātikas skolotāji.

Būt vai nebūt? (1943–1947)

Bijušiem Latvijas armijas virsniekiem un instruktoriem jau 1943. gada pavasarī tiek atkārtoti atgādināts stāties Latviešu leģionā. Pamazām tā jau ir prasība un pavēle.

Man Skolu departamentā tā direktors piedāvā palīdzību iegūt varbūt neiesaucamā apliecību.

Ir *par un pret*.

Manus divus brālēnus – Valdi Zālīti (skolotāju Piebalgā) un Ādolfu Smiltkalēju (zemnieku Salacas krastos) – nošāva aizejošie sarkanarmieši; brālēnu Edgaru Menci un manu brāli Ziedoni Menci Sarkanarmija varmācīgi piespieda doties līdz uz Krieviju; manas audzināmās klases divus trīspadsmitgadīgus zēnus izveda 14. jūnijā uz Sibīriju.

No otras puses – vācieši mums jau no seniem laikiem ir iekarotāji, verdzinātāji. Vai viņiem var uzticēties? Ausīs skan dubultkvartetā daudzkārt dziedātā frāze: “To, brāļi, pieminiet, vācietim neticiet!”

Kā būt?

Ja vācieši karu zaudēs – mūsu turpmāko likteni jau iepazīnām kopš 1939. gada oktobra līdz 1941. gada 14. jūnijam. Ja vācieši karā uzvarēs, tad mums, kas šajā karā piedalījušies, par asins cenu būs pilnas tiesības *prasīt* savu seno likumīgo daļu.

Tā sāku kara ceļu no Veļikajas krastiem un atpakaļ caur Kārsavu, Lubānu, Cesvaini, Siguldu, Rīgu, Džūksti, Blīdeni līdz...

Kara beigu pavēli saņemam 1945. gada 8. maijā agrā rītā, tikko padzēruši pavāra sagatavoto nezināma satura melno dzērienu, ko saucam par kafiju, pēc nakts pārgājiena uz jaunām pozīcijām kaut kur Remtes apkārtnē. Divizona komandieris majors Jaunsils uzdod man nostādīt visus ierindā (šajā vietā mēs esam tikai ap 40), lai ziņotu oficiālo pavēli.

– Es nespēju runāt, ej runāt tu, – saka majors.

Man runāt vēl smagāk, jo šie cilvēki man ir vēl tuvāki nekā viņam. Ik pēc teikuma, sakodis zobus un iekšēji valdīdamies, kaut ko tomēr spēju izrunāt. Asaras arī daudziem ierindā. Pēc tam – ir tikai bars atsevišķu cilvēku, katrs ar jautājumu vienīgi pats sev: ko man tagad iesākt?

Virsliecināts Gvido Johansons – pats godīgākais, disciplinētākais un drosmīgākais divizionālais virsnieks – savu 3. bateriju ar visiem cilvēkiem formastērpos ierindā, ar apbruņojumu un lielgabaliem, kā vēlāk uzzināju, gan esot novedis gūstā pie uzvarētājiem pēc visiem kara laika likumiem. Vai arī uzvarētāji viņus tāpat pēc visiem kara likumiem pieņēma?

Trīs vīri jāšus pa Kurzemi. Drīz zirgus par maizes kukuli atstājam kādam zemniekam... Dažas savas personīgās mantas (īpaši fotouzņēmumus) atstāju Tērandes mežziņā mājās “uzglabāšanai” līdz kara istajām beigām... Pāri Užavas upei uz Jūrkalni – tur taču būs vēl laivas... Laivas saskatām, bet reizē atklājam arī savu naivitāti, ka vēl tagad būs kādi stūrētāji... Jo drīz caur mežiem iet jau “ķemmes”, vienu no tām laimīgi pārļaižam... Esam tikai divi, trešajam nervi neturēja... Vēl dažas dienas – tad esam jau krievu kravasmašīnā.

Tālāk seko pāris vai vairāk simtu vīru kolonnas gājiens no Alsungas uz Kuldīgu. Te ne tikai leģionāri, bet daudz arī civili, daži pat ar sirmām, lielām bārdām. Iedams gar kolonnu, tās apsardzes priekšnieks izlasa no kolonnas trīs četrus vīrus ar virsnieku zīmotnēm un noliek mūs kolonnas beigās.

– Jums pēc reglamenta ir tiesības iet kolonnas beigās bez apsardzes – uz goda vārda.

Pārsteidz šī starptautisko nolikumu ievērošana un simpātiskā krievu virsnieka inteliģence.

Kuldīgā – daudzi tūkstoši aiz dzeloņdrātīm. Kuldīdznieki caur žogu slepeni cenšas pasniegt ēdamo un arī saskatīt varbūt savus radus vai paziņas... Dažas dienas Kuldīgā cietumā – kādā akmens pagrabā. Izsaukumi uz pratināšanu. Kaut arī kā filmās – pratinātāja pistole uz galda – taču kopumā kulturāli. Un apgalvojumi, ka esot droši viss zināms par mani un tāpēc lai atzīstoties, dara mani īpaši drošu, jo manā pagātnē nav nekā tāda, par ko man būtu jākaunas vai jābaidās.

Kad soļojam no Kuldīgas uz Liepāju, atpūtas brīdī pie manis pienāk trīs apsargi. Divi mani satur, trešais gatavojas novilkt manus garos ādas zābakus, došot vietā savus. Taču, kad es skaļi protestēju, pienāk konvoja vadītājs, lielā bardzībā nostrostē vainīgos un – man atvainojas. Atkal pārsteidz krievu virsnieka stāja. Patiesībai par godu jāliecina, ka turpmāk vēl daudzkārt nācās sastapties ar ļoti inteligentiem, godīgiem un labas sirds krieviem – pat izsūtījumā lēģera personāla vidū. Krievos, acīmredzot, ir divu šķiru cilvēki (tāpat kā jebkurā tautā, arī latviešos): vieni ar “otdavai časi!” un otri – kā iepriekš minētie.

Liepājā – dažas dienas Emigrantu mājā un tad no turienes uz netālajām dzelzceļa sliedēm sarkanajos vagonos. Ceļa mērķis – nezināms.

Kad izkāpjām no vagoniem, šis tas pārsteidz: kaut jūnija pirmā puse, bet te šur tur vēl rēgojas sniegs. No garā vilciena dažiem vagoniem dzelzceļa uzbēruma malā “ierindā” tiek guldīti ceļā uz mūžu aizmigušie, no viena vagona izkāpj tikai nēģeri – tik melni kā melnā zābaku ziede, bet ar baltiem acu āboliem. Nēģeru kontingents, izrādās, ir dzimuši latvieši, bet Liepājā ir ievietoti vagonā, ar kuru pirms tam transportēts vaļējais grafitas pulveris.

Noskaidrojas, ka esam atvesti Medvežegorskā, no kurienes kājām dosimies uz Belomorkanālu (Baltijas–Baltās jūras kanāls).

Par dzīvi un darbu dažādos lēģeros ir jau daudz rakstīts, taču katrā no tiem ir savas īpatnības.

Dažas barakas jau gatavas, citas vēl tiek celtas. Man guļamvieta gadās otrajā stāvā, bet nav jāguļ uz kailiem dēļiem – apakšā varu paklāt noplukušo vatēto segu, ko man Tērandē gulēšanai mežos iedeva mana māsiņa Antonija.

Utis – laiku pa laikam īpašās krāsniņās visas drēbes tiek augstā temperatūrā izkarsētas, tāpēc var pieciest. Pats nepanesamākais – blaktis. Vasarā mēģinām gulēt ārpus barakas pagalmā, bet tur arī nav īsta glābiņa, jo blaktis tur mūs gaida granīta akmeņu plaisās.

Vasarā – ļoti īsajā, bet intensīvajā veģetācijas periodā – pat karupeļus reizēm varot izaudzēt. Ziema – ļoti auksta, vējaina un drēgna. Toties gaišās vasaras naktis un neapprakstāmie, daudzkrāsainie ziemēlblāzmas loki un šķēpi tumšajās ziemas naktīs!

Uzturs – lai tomēr cilvēki nenomirtu un spētu cilāt lāpstas. Neatrisināta paliek problēma: strādāt taupīgi jeb vai pārsniegt normas un par to vakarā dabūtu papildu gabaliņu “zapekankas” (rīsu sacepums).

Darba vieta ir četrus piecus kilometrus no nometnes – Belomorkanāla “Septiņslūžu” posms, kurā ir septiņas slūžas, pa vienai ik pēc dažiem kilometriem. Tādējādi kuģi, kas no Oņegas ezera iepeld kanālā, pakāpeniski tiek pacelti, lai pēc tam atkal uz leju ielaistos Baltajā jūrā. Kanālu slūžas tagad jāatjauno. Darbs – zeme, betons, dzelzs armatūra, rakšana, rakšana, rakšana. Darbavieta un lēģeris ir divi puslīdz autonomi “uzņēmumi”: lēģeris uztur darbaspēku un “pārdod” to darbavietai. Tādējādi, esot lēģera žogā, mēs esam padoti vienai priekšniecībai; jau agri no rīta ieejot darba vietas ar šautenēm apsargātajā kordonā – citai priekšniecībai.

Dažas nedēļas roku zemi. Neraugoties uz manu vispār rūdīto fizisko miesas būvi, reizēm jūtu nelāga vājumus, gribas aizmest lāpstu un likties guļus – lai tad notiek kas notikdams. Tas, acīmredzot, nu jau vairāk nekā divus mēnešus ilgā nepietiekamā uztura dēļ. Tad nejaušā saskarē ar tur strādājošo ģeodēzistu tiek konstatēts, ka šim bārdainajam racējam ir jēga arī darbā ar nivelieri un teodelītu – un palīga viņam ļoti vajagot. Tā tieku izprasīts ģeodēzista darbā. (Paldies astronomijas profesoram Žageram, kas ar šiem instrumentiem studentiem universitātē mācīja strādāt jau pirms astoņiem gadiem!)

Pats ģeodēzists drīz tika pārcelts uz citurieni, tādējādi mērniecības darbus veicām trijātā trīs ieslodzītie – bez manis vēl liepājnieks Arvīds (viņš, beidzis tehnikumu, jau agrāk bija strādājis par ģeodēzistu) un rīdzinieks Aleksandrs (pēc profesijas konditorijas meistars). Kad viņi drīz vien atgriezās Latvijā (nebija leģionāri), sev palīgos dabūju kādu iegauni (bijis skolu inspektors).

Tā kā jaunajā darbā mana fiziskā piepūle samazinājās un par "udarņika" (trיעiennieka) darbu un lielā auguma dēļ man pusdienās atļāva papildus saņemt vienu kausu plānās zupas, tad dzīve kļuva vieglāka. Turklāt par labu nāca arī tas, ka arī vēl lēģerī nācās domās plānot, kā rītdien būtu visracionālāk nospraust dabā jaunā šaursliežu dzelzceļa trases likumu ar rādīsu 50 m, kā Oņegas ezera līcī ūdenī iezīmēt betonējamās Staļina statujas pamatus u. tml. Tā kā ģeodēzista darbos reizēm nācās iziet arī ārpus apsargātās zonas (protams, apbruņota sarga pavadībā), tad bija iespēja arī mazliet ieskatīties apkārtējā dabā: pasīkas priedītes un egles, zeme klāta sūnām un ķērpjiem un akmeņi, akmeņi. Reiz šādā izgājienā karalaikā sabrukušā somu bunkurā atradu krievu skolu 7. klasēm iespiestu hrestomātiju – to tad izmantoju kā vienīgo pieejamo drukas darbu, no kura varēja kaut cik papildināt savas krievu valodas zināšanas.

Cilvēku īstā daba visskaidrāk atklājas neparastos krīzes apstākļos. Tādi gadījās frontē, kad, piemēram, vienam no visiem ir nekavējoties jānododas šrapneļu krusā, lai salabotu sašauto sakaru kabeli. Kurš pats pieteiksies un kurš – nekādā gadījumā?

Tādi apstākļi bieži izraisījās arī lēģerī.

Cik ļoti liels cilvēkiem bija izsalkums, to liecina kaut vai tas, ka, no rīta vēl lielā tumsā (polārā nakts!) kolonnā aizvesti uz darba vietu un tur palaisti brīvi, daudzi skriešus metās zem to māju logiem, kur dzīvoja t. s. brīvlaistais darba vietas personāls. Mērķis – uz salušās zemes dziļā tumsā ar pirkstiem sagrābstīt izmestu kaut apgrauztu voblas asaku.

Un šādos apstākļos man nācās pārdzīvot dziļu vilšanos jaunā, inteligentā cilvēkā, kas pārvaldīja arī krievu un vācu valodu (Rīgā beidzis vācu vai krievu vidusskolu) un ar ko naktīs uz dēļiem gulējām blakus, daudz debatējām par dažādiem jautājumiem.

Reizi dienā tika izdota paredzētā maizes porcija – neliels riecīens, kam jo bieži ar kociņu bija piesprausts vēl otrs vai pat trešais mazāks

gabaliņš – “pribavka”, lai porcijai būtu paredzētais svars. Lai pie maizes izsniegšanas nebūtu visiem jāstāv garajā rindā, itin bieži kāds maizi saņēma arī saviem paziņām.

Tā jau vienu otru reizi tiku no citiem brīdināts, ka mans “draugs”, saņēmis arī manu maizi, vienmēr no tās tūliņ nolasa un apēd manas porcijas “pribavkas”. Ne par ko tam neticēju. Beidzot citi mani piespieda tam ticēt acīmredzami. Smagākais morālais trieciens lēģera laikā.

Manu atgriešanos paātrināja paziņu sagādātais Rīgas pilsētas Skolu valdes lūgums attiecīgajām iestādēm, kas tika pamatots ar skolotāju nepietiekamību pilsētā.

Kaut kā kājām un ar gadījuma automašīnām tiku līdz Murmanskas–Ļeņingradas dzelzceļam, kur ar ilgu gaidīšanu un lielām pūlēm izdevās iegūt braukšanas biļeti, bet Ļeņingradā biļetēm uz Rīgu bija jau pierakstījusies dienām gara gaidītāju rinda.

Lielajā ļaužu gūzmā pie manis pienāk kāds krievs – esot strādājis turpat “Septiņslūžās” kādā administratīvajā darbā, bet tagad pārcēlies uz Ļeņingradu. Mani darbā esot ievērojis, un tagad piedāvā man tās divas trīs gaidīšanas dienas pavadīt dzīvoklī pie viņa. Un atkal – krievu cilvēka labsirdība! Kad tomēr šo viesmīlību atsaku, viņš apsolās kāroto biļeti uz Rīgu sagādāt caur pazišanos kasēs. Un tiešām – man biļete rokā uz rītdienas vilcienu.

Nav aprakstāma pārblīvētība vagonos – cilvēki sēdvietās, zem sēdvietām, uz visaugstākajiem bagāžas plauktiem, stāvus vagona ejās. Dažāda veida mantu maisi, kastes, čemodāni. Visi uz Rīgu. Tad vēl nepazīnu arī nenormālo zādzību epidēmiju, un tā līdz Rīgai neatvedu vienu otru ziemas cimdu pāri, šalli, piezīmju grāmatiņu, iemīlotu ziepju trauciņu. Saglabājis gan biju atlaišanas dokumentus un... SSSR/NKVD goda rakstu par labu ģeodēzista darbu Belamorkanāla celtniecībā.

Tā jau 1947. gada janvārī biju Latvijā.

Kopš 1947. gada Liepājā...

Nams, kurā Rīgā dzīvoju pirms aiziešanas karā, bija sagrauts reizē ar Pēterbaznīcu (Peldu ielā vietā, kur tagad ir jaunā 3. vidusskola), līdz ar to nekas nebija atlicis no manas agrākās vecpuiša iedzīves: jau pieminētās mēbeles, apģērbi, liels krājums grāmatu un arī padārgā vijole. Mana tēva māsa ugunsgrēkā bija paspējusi izglābt tikai dažus dokumentus un dažas fotogrāfijas.

Kaut Skolu valdē tiku noformēts par skolotāju Rīgas 5. vidusskolā, taču, tur pat ne reizes neaizgājis, pieņēmu nejaušu piedāvājumu pārcelties uz Liepāju – par matemātikas un metodikas pasniedzēju Pedagoģiskajā skolā, jo šis darbs vairāk atbilda manām jau agrākajām interesēm par matemātikas mācīšanas jautājumiem. Tā bija arī atrisināts jautājums par dzīvokli, jo kā blakusdarbs bija paredzēts topošo skolotāju audzinātāja amats zēnu kopmītnē un pašam istaba.

Liepājas Pedagoģiskās skolas padomes sēde. 1949. gads

Pedagoģiskās skolas direktors Jānis Hūns bija piedzīvojis pedagoģis un labs diplomāts attiecībās ar Izglītības ministrijas priekšniekiem, tāpēc viņam izdevās izveidot Pedagoģisko skolu par tiešām augsta līmeņa mācību iestādi, kas piecu gadu pastāvēšanas laikā sagatavoja simtiem labu četrklasīgās pamatskolas skolotāju. It īpaši pārdomāta un labi īstenota bija topošo skolotāju pedagoģiskās prakses organizācija bāzes pamatskolās.

Jāņa Hūna kolektīva vadības lozungs bija: mans pienākums ir sameklēt labus, iniciatīvus kadrus, sagādāt viņiem piemērotus darba apstākļus un pēc tam netraucēt viņus.

Lai velti nebūtu jātērē laiks neauglīgās debatēs ar birokrātiem, kas dažkārt ieradās Liepājā no ministrijas, J. Hūns savā kabinetā uz galds sakrāva kaudzēm audzēkņu visai interesantās pedagoģiskās prakses mapes un materiālus un ieteica viesiem ar šiem materiāliem iepazīties. Turklāt atvainojās, ka viņš tiek izsaukts uz kādu svarīgu sēdi pilsētas Izpildu komitejā (tur arī viņš bija kāda amatpersona). Taču faktiski viņš šajā laikā ar dažiem draugiem sēdēja krodziņā pie alus kausiem.

Gudrs bija arī J. Hūna padoms saviem pedagoģiem (man tas noderēja it īpaši).

– Ja pēc tavas stundas hospitācijas kāds stulbs ministrijas ierēdnis tev par darbu kaut ko aizrāda, tad nestrīdies ar viņu. Lai cik arī muļķīgs būtu viņa “padoms”, saki viņam par to lielu paldies – tad viņš atcerēsies mūs ar gandarījumu. Bet tad, kad viņš aizbrauks, tad strādā pats pēc sava prāta, jo gada beigās par sava darba rezultātiem atbildēs nevis viņš, bet tu pats.

Kad J. Hūns nepietiekami izpaustās padomiskās audzināšanas dēļ tika pārcelts uz kādu tālu Zemgales skolu, viņa vietā nāca Minna Kalniņa – varbūt saprātīga sieviete, bet īsti neizprotama gan. Varēja būt laba, atsaucīga, bet tam blakus arī līdz smieklīgumam un pat

ļauņumam iztapīga esošajai varai. Laikam viņa bija cilvēks, kas ir neapmierināta, pirmkārt, pati ar sevi. Taču viņai par godu jāmin kāda mana saruna ar viņu.

Pēc hospitācijas manā loģikas stundā saņēmu no Minnas (tā viņu mēdza saukt Liepājas sabiedrība) uzslavu, bet ar vienu ļoti "svarīgu" piezīmi. Skaidrojot par apgrieztiem, pretējiem un apgriezti pretējiem spriedumiem, par vienu no piemēriem biju izvēlējis tolaik populāru kādu Staļina izteikumu (nodeva prasībai saistīt mācīšanu ar komunistisko audzināšanu!) un kopīgi ar klasi vingrinājāmie šo izteikumu formulēt sprieduma dažādajās loģiskajās formās.

– Biedri Menci, biedra Staļina izteikumi mums ir svēti, tādi, kā tie teikti. Tos nedrīkst formulēt citādi. Un vispār, jūsos ir jūtama kaut kāda pretestība mūsu laikam.

Pēc pēdējās piezīmes uzdrošinājos izteikt savai direktorei priekšlikumu izteikties par to atklāti, ja viņa apsola, ka saruna paliks saruna tikai ar viņu. To viņa apsolīja.

Saprātīgi domājot, mana rīcība bija nepārdomāta un naiva. Taču atļāvos brīvi izteikties par tām nejdzībām, noziedzībām un meliem, kas plūst pār mums no Staļina vārdiem un darbiem. Sarunas no beigumā bija direktores izbrīns (īsts? liekuļots?):

– Kā jūs, biedri Menci, varat tā domāt par Staļinu, mūsu mīļo vadoni un skolotāju!

Un līdz Minnas Kalniņas mūža beigām man neradās pamats teikt, ka viņa mūsu sarunas neizpaušanas solījumu nebūtu turējusi.

Ar 1952. gada rudeni Liepājas Pedagoģiskā skola pārtapa par Skolotāju institūtu, kurā gatavoja skolotājus nepilnajai septiņgadīgajai vidusskolai. Es līdz ar to pārgāju pamatdarbā Liepājas 5. septiņgadīgajā skolā (kur dažas stundas mācīju jau agrāk) un kas 1954. gadā kļuva par vidusskolu. Mācīju matemātiku, astronomiju, biju klases audzinātājs pirmajam vidusskolas izlaidumam 1957. gadā. Šajā skolā vēlāk kļuva par mācību pārzini un nostrādāju tur pa-

matdarbā līdz 1964. gadam (un vēl dažus gadus arī par dažu stundu pasniedzēju).

Liepājas 5. vidusskolas direktore Milda Ķemere ļāva skolotājiem atrasiēt savu iniciatīvu. Tāpēc arī es kā mācību pārzinis daudz laika veltīju dažādu, manuprāt, derīgu organizatorisku pasākumu ieviešanai: regulāra un pārskatāma mācību sekmju uzskaitē, kabinetu sistēmas izveide, klašu dienasgrāmatu iekārtošana u. tml. Ieviesu arī īpašu "tikšanos ar mācību pārzini" katru sestdienu tiem skolēniem, kam mācībās vai uzvedībā bija radušās kādas konfliktsituācijas. Te nācās lieku riezi pārliecināties, ka individuālā sarunā ar skolēnu īsti atklājas viņa daba un ka nav skolēna, kurš nevēlētos būt kārtīgs, centīgs, sekmīgs. Bet – viņš ir zaudējis cerību par tādu kļūt un neredz skaidru tālākās rīcības ceļu.

Šajos gados – it īpaši 50. gados – man ļoti bieži bija jākļūst arī par "uzskates līdzekli" tam, kāds nedrīkstētu būt padomju skolotājs.

Mencis un Zauers (fizikas skolotājs) Ziemassvētkos redzēti baznīcā – tā tika atkārtots pāris gadu skolotāju konferencēs.

Mencis neatzīst, ka komunistiskā audzināšana jāveic arī matemātikas stundās – tā tika skandināts ilgu laiku, neieklausoties, ka es to saistīju ar Ļeņingradas akadēmiķa A. Aleksandrova spriedumiem par matemātiku un tās mācīšanu.

Menča audzināmā klasē nav komjauniešu (divi gan bija).

Kāpēc es tomēr tiku vēl ciests skolotāja darbā? Laikam gan tāpēc, ka ap mani vijās uzskati kā par teicamu matemātikas pasniedzēju. Arī sava loma varbūt bija tam, ka biju jau dažu skolas matemātikas mācību grāmatu un metodikas darbu autors un pazīstams republikas matemātikas skolotāju vidē. Taču reiz šīm pretrunām bija jāatrisinās.

Pie sevis uz pilsētas Izpildkomiteju mani izsauca Izglītības nodaļas vadītājs Ludvigs Grudulis (ar kuru, starp citu, saucāmies uz "tu"):

– Man tev jāizteic priekšlikums atlūgties no skolotāja darba. Pretējā gadījumā man ir jāraksta pavēle par tevis atbrīvošanu.

Velti ir taujāt pēc motīviem. Jo tas viss nāk no vēl augstākām sfērām, no mirstīgajam ierindniekam nezināmām dažāda veida komitejām, birojiem vai pat kāda tev nezināma viena cilvēka.

Jau sāku apjautāties pēc darba "Sarkanajā metalurgā". Bet reizē ar to vēl aizbraucu uz Rīgu, uz Izglītības ministrijas kadru daļu. Ierēdne aktu vākos sakopoto manu "lietu" pāršķirsta un nosaka: tur mēs tomēr nekā nevaram jums palīdzēt.

Nākot pa trepēm lejā, mani aptur kāda mana bijusī skolniece no Rīgas laikiem, tagad mašīnrakstītāja kādā ministrijas istabā, un pierunā mani doties vēl pie paša ministra Viļa Samsona, pazīstamā sarkano partizānu komandiera. Un tā kāpjju atkal pa trepēm augšā.

Starp mani un ministru izraisās gara saruna – ne tieši par manu personīgo lietu, bet par skolu izglītības jautājumiem vispār un it īpaši ilgi par viņa kara gaitām saistībā ar Latviešu leģiona kara ceļiem. Saruna kā starp diviem latviešu karavīriem, kas katrs it kā aiz nejaušības karojis viens pret otru. Beidzot:

– Ak, par jums? Jūs esat pazīstams republikā kā izcils matemātikas skolotājs, tāpēc strādājiet tālāk. Bet – ja jūsu apkārtņē notiks kaut kas tāds kā Cēsvainē, tad esiet gatavs tam, ka jūs uzskatīs par vainīgo. (Tajā laikā Cēsvaines pils tornī naktī bija uzvilks sarkanbaltsarkanais karogs.)

Nepilnus 20 gadus (70. un 80. gados) manā mūžā ievijās televīzijas raidījumu periods.

Tas sākās ar dažiem atsevišķiem raidījumiem vecāko klašu skolēniem: par reālo skaitļu jēdzienu; par gatavošanos izlaiduma eksāmeniem u. tml. Arī pārrunas ar skolotājiem un studentiem par dažādiem matemātikas mācīšanas jautājumiem. Taču nevar teikt, ka šāda rakstura TV raidījumi bija visai iedarbīgi. Bet pavisam cita atsaucība bija raidījumiem, kas tika adresēti jaunāko klašu skolēniem, pie tam tieši klasē matemātikas stundu laikā par tematiem, kas šajā laikā attiecīgā vecuma klasēs tika mācīts.

Katrai no pirmajām četrām klasēm gadā bija ap 10–12 raidījumu, katrs 20–25 minūšu ilgs. Kopā ar mani kā raidījuma vadītāju (un scenāristu) piedalījās arī attiecīgās klases skolotājs un aptuveni desmit bērnu. Raidījuma skatītāju uzmanību izraisīja īpaši arī tas, ka vadītājs uzdoto jautājumu vai uzdevumu atbildēt norādīja konkrētam skolēnam, piemēram, “skolēnam, kas sēž vidējā rindā trešajā solā” u. tml. Tika uzdoti arī mājasdarbi, kuru risinājumus skolas simtiem sūtīja uz televīziju. Mācību gada beigās aktīvāko skolu skolēni tika aicināti uz tiešu piedalīšanos noslēguma raidījumā.

It rūpīgi bija jāgatavojas raidījumiem laikā, kad viss gāja “tieši gaisā”. Vēlāk, kad parādījās ierakstu tehnika, strādāt bija daudz vieglāk.

Visā šajā periodā “gaisā gāja” vairāk nekā 200 raidījumu (ieskaitot arī atkārtotos ierakstus).

*Vēroju savas ludiņas “Risis skaitļu pasaulē” TV iestudējumu.
1979. gads*

Ar 1964. gadu mana darba pamatvieta kļuva Liepājas Pedagoģiskais institūts (kur atsevišķās stundās darbojos jau arī līdz tam). Te sagatavoja ne tikai pamatskolas skolotājus, bet arī matemātikas un latviešu valodas skolotājus vidusskolām.

Par Liepājas Pedagoģisko institūtu un tā darbību ir jau pietiekami daudz publikāciju, tāpēc pieminēšu galvenos faktus tikai par sevi.

Jau ar pirmo darba dienu man bija jāpārņem arī Matemātikas katedras vadītāja pienākumi. Mācīju galvenokārt matemātikas mācīšanas metodiku pamatskolas un vidusskolas klasēs, arī loģiku, elementāro matemātiku. Vēlāk biju institūta docents, profesors. Nostrādāju tur līdz 1999. gadam, un tad mana nodarbošanās saucās "pensionārs". Taču arī pēc tam neturēju rokas klēpī – tikos semināros ar skolotājiem, iesaistījos dažu maģistra un doktora disertāciju konsultēšanā, dažu matemātikas grāmatu sarakstīšanā.

*Liepājas Pedagoģiskā institūta Matemātikas katedras personāls.
1988. gads*

Mana "izglītošanās"

Līdz šim par savu izglītošanos (formālā nozīmē) esmu minējis tikai mana mūža pirmajos divdesmit gados. Tagad – arī par tālāko.

1934. gadā beidzu Rīgas Skolotāju institūtu ar diplomu, kura 5. iedaļā – Sevišķas piezīmes – rakstīts: beidzis ar uzslavu. Ieteikts kā kora vadonis.

Ja pirmo no šīm abām piezīmēm turpmāk kāds varbūt pamanīja, tad ar otro piezīmi – par kora vadīšanu – man nekad turpmāk nav bijusi saskare. Vienīgās divas dziesmas man uzticēja vadīt institūta kora koncertā. Diriģēt "Lokaties(i), mežu gali" nebija liela māksla, bet ievingrināt roku uztaktij dziesmā "Pie tēvu zemes" jau prasīja zināmas pūles.

Pats gan arī vēlāk savā mūžā labprāt dziedāju koros, kādreiz pat bija jādzied vienkārši kora solo fragmenti. Taču, kad reiz koncertā Lietuvā pat vēl pēc trešā zvana neieradās V. A. Mocarta *Rekviēma* basa solists un diriģents Valdis Vikmanis, man ieģrūda rokā nošu lapu ar pavēli: "Tev jādzied!", es, būdams pie pilna prāta un saprašanas un neraugoties uz diriģenta dusmām, no šāda ekspromta dziedātāja goda pratu atteikties.

Institūta diplomā vēl tagad atrodami ieraksti, ka esmu bez obligātās klavieru spēles apguvis arī orķestra instrumentu spēli – vijole, brāča, kontrabass, taure, klarnete. Taču tas viss bija "apgūts" tikai viselementārākajā līmenī. Tam attaisnojums varētu būt ne tikai laika trūkums – man pašam nepiederēja neviens no šiem instrumentiem, noteiktos laikos bija iespējams izmantot tikai institūta instrumentus.

Par savu muzikālo "izglītību" ar to arī varētu beigt.

Jau 1936. gadā iestājos un studēju arī Latvijas universitātes Matemātikas un dabaszinātņu fakultātē. Tā kā reizē strādāju arī par skolotāju Rīgas Skolotāju institūtā, tad lekcijas varēju apmeklēt diezgan reti. Tā, piemēram, no profesora Medera (kurš lasīja

matemātikas analīzi vācu valodā) biju izlūdzies atļauju ienākt auditorijā viņa lekcijās arī pēc to sākuma. (Toreiz universitātē nebija tādas mācību formas kā t. s. neklātienas apmācība vai tālmācība.) Tā līdz aiziešanai obligātajā karadienestā nokārtoju jau daļu ieskaīšu un eksāmenu. (Tajā laikā par studijām universitātē bija jāmaksā, toties studiju gadu skaits nebija ierobežots.)

Studijas universitātē atkal turpināju vācu laikā līdz aiziešanai Latviešu leģionā.

Gribēju iesāktās studijas universitātē pabeigt 1948. gadā. Pirmais mēģinājums bija nesekmīgs – universitātes kadru daļā attiecīgā ierēdne (ebrejiēte, kas ne visai labi runāja latviski) sausi noteica: “Nevar, pastrādājiē vēl dažus gadus!”

Dažus atsevišķus eksāmenus gan nokārtoju kā eksterns. Bet pēc gada devos tieši pie rektora Kadiķa. Atbilde līdzīga: “Pastrādājiē vēl dažus gadus!”

1954. gadā bijušais Liepājas Skolotāju institūts kļūst par Pedagoģisko institūtu (dod augstāko izglītību). Tā kā tas tikai dažus soļus no manas darbavietas 5. vidusskolā, tad – ideāla darba un studiju apvienošana.

Dokumentus pieņēmu bez iebildumiem. Taču jākārtu arī iestājeksāmeni un jā sāk studēt no pirmā kursa, jo agrāk universitātē nokārtotiem eksāmeniē laiks ir pagājis. Lai! Iestāju eksāmenus nokārtoju teicami, par to pat šējiēnes avīzē tas tiek minēts. Taču pēc dažām dienām pie institūta ziņu dēļa lasu uzņemto sarakstu, kurā savu vārdu neredzu...

Saruna ar rektoru Beiholcu:

– Jā, žēl. Taču vakar uzņemšanas komisijas sēdē bija cilvēks, kas kategoriski iebilda pret jums. Un ziniē, es jau Cēsīs saņēmu rājiēnu par to, ka uzņēmām dažus leģionārus. (Beiholcs līdz šim bija rektors tikko likvidētajā Cēsu Skolotāju institūtā.)

Pēc viēna gada tiku ieskaitīts Rīgas Pedagoģiskā institūta

Neklātienes nodaļas Matemātikas fakultātē, kas drīz tika pievienota universitātei. Tur tāpat viss ir jāsāk ar 1. kursu, bet pirms 12 gadiem jau daļēji apgūtais un skolotāja praksē nostiprinātais viegli ļauj paredzētajā piecu gadu laikā 1960. gadā beigt Latvijas Valsts universitātes Matemātikas fakultāti ar izcilību (ar t. s. sarkano diplomu), turklāt Valsts eksāmenu noslēguma protokolā mani "rekomendē par pasniedzēju augstākajās pedagoģiskajās mācību iestādēs".

Akadēmiskā augstākā izglītība nu ir.

Ko tālāk? Šajā laikā nenormāli liktos, ka mana "pagātne" ļautu iegūt kādu zinātnisko grādu. Taču uz to mani rosina daži Maskavas Matemātikas satura un metožu institūta (SIMO) darbinieki. Tam iemesls acīmredzot ir tas, kas viņi jau pazīst dažas manas grāmatas un manus, kā Latvijas delegāta, referātus SIMO semināros. Bet manu "pagātņi" viņi nezina.

Nokārtojais kandidāta eksāmenus Rīgā, Jelgavā un Ļeņingradā, pabeidzu iesākto zinātņu kandidāta disertāciju par tematu "Elementārvingrinājumu didaktiskās funkcijas".

Esmu Maskavā, disertācijas aizstāvēšana būs parīt. Bet šodien mani pie sevis izsauc komisijas vadītājs – esot no Rīgas saņemta vēstule (anonīma?), kurā par mani izklāstīti fakti, kas nesaskan ar manis sniegtajām ziņām kadru anketā. Kad dažus no šiem "faktiem" priekšsēdētājs man nolasa, saprotu, ka rakstītāja ieroči ir pildīti tikai ar salūtpatronām. Arī priekšsēdētājs to, šķiet, saprot. Viņa arguments: ja būtu tā, tad taču jums nebūtu ļauts jau agrāk un vēl tagad vadīt raidījumus valsts televīzijā. Un tomēr mans pienākums būs šādus jautājumus jums uzdot arī rīt atklātajā sēdē.

Jau tad, kad sekretāre lasa manas biogrāfijas datus, zālē jūtama izbrīna: karojis leģionā, bijis izsūtīts. Pēc tam jautā viena Padomes locekle: vai jūs arī šāvāt uz krieviem? Kādi jums frontē bija apbalvojumi?

*Man piešķir
Latvijas Universitātes Goda
doktora grādu. 1993. gads*

Kad sāku stāstīt savas disertācijas saturu un skaidrot izkārtās shēmas, tabulas, tēzes – diez vai kāds zālē tam uzmanīgi sekoja.

Taču aizklātās balsošanas rezultāti ir: 10 par, 1 pret. Tā 1977. gada 30. aprīlī kļuva par pedagoģijas zinātņu kandidātu.

Docenta nosaukumu man piešķīra Maskavā 1980. gadā, profesora nosaukumu – 1989. gadā Maskavā, 1992. gadā Latvijā kļuva doktors, bet 1993. gadā aizstāvēju habilitētā pedagoģijas doktora grādu. 1993. gadā man piešķīra Latvijas Universitātes un 1996. gadā Daugavpils Universitātes Goda doktora diplomu.

Varu vēl minēt 1987. gadā piešķirto Latvijas PSR Valsts prēmiju, 1989. gadā – Latvijas PSR Nopelniem bagātā izglītības darbinieka nosaukumu, 1992. gadā – Igaunijas Edvarda Rōgo medaļu.

Par tuvākajiem ģimenes locekļiem

Par saviem ģimenes locekļiem varu minēt to, ka mans tēva tēvs Kārlis Mencis dzimis ap 1850. gadu. Atceros viņa stāstu, ka Menči senāk esot "ienākuši no igoņiem" (tā taipusē tika izrunāts vārds igauņi). Tam zināma sakarība var būt ar to, ka Menču uzvārdi un Menču māju nosaukumi figurē Ziemeļlatvijā Alojās–Mazsalacas apvidū. Vecaistēvs mira 1922. gadā pirms Ziemassvētkiem, kad es jau mācījos 1. klasē. Viņa nāves cēlonis varēja būt kāda kuņģa kaite.

Tēva māte Anna dzimusi ap 1850. gadu. Viņas tēva tēvs (pēc profesores Ainas Blinkenas ziņām) it kā bijis Burtnieku muižas dārznieks Jenne, ataicināts no Zviedrijas. Vecāmāte ik svētdienas ilgi lasīja Bībeli, turklāt ar lūpām klusi čukstēdama līdzi. Bet citādi bija diezgan "šerpa" sieva. Es viņas bērēs ierados formas tērpā no obligātā karadienesta.

Manas mātes tēvu un māti – Kārli un Ilzi (?) Birzgaļus – atceros kā sirmus, sirsnīgus vecīšus, kas mani, kad kopā ar māti Ziemsvētkos pie viņiem ciemojāmies, cienāja ar ļoti garšīgām piparkūkām. Man tad varēja būt ap četriem gadiem.

Visi četri mani vecvecāki ir apglabāti Matīšu kapos.

Mans tēvs Jānis Mencis dzimis 1877. gadā Miķeļos (pēc tagadējā kalendāra 12. oktobrī) kā vecākais dēls (vēl brālis Pēteris un divas māsas). Viņa izglītība – toreizējā cara laika trīsgadīgā skola. Tēvs nebija liels grāmatu lasītājs, labs dziedātājs – gan. Zemniekam nepieciešamo skaitļošanu viegli veica galvā. Tēvs mira 1949. gada decembrī, nāves iemesls bija saistīts ar sirdi.

Māte Alma dzimusi 1892. gada 25. novembrī kā jaunākā meita (vēl brālis Jānis un trīs māsas). Izglītība – toreizējā cara laika trīsgadīgā skola. Māte ļoti mīlēja lasīt grāmatas, žurnālus, taču tam viņai neatlika laika. Bieži lasīja aizgūdamās, stāvēdama pie galda – apsēsties neesot laika. Ja tēvu baznīcas lietas neinteresēja, tad ar māti gan šad tad svētdienās devāmies kājām uz piecu kilometru tālo Matīšu

baznīcu. Māte mira 1963. gada decembrī. Pirms tam – ziemas salā darbā pārsaldējusies, dabūjusi plaušu karsoni un plaušu slimību.

Mans tēvs un māte apglabāti Alojas kapos.

Es apprecējos 1950. gada 15. jūlijā ar Brigitu Milleri, dzim. 1930. gada 30. jūnijā. Viņa kļuva ne tikai mana dzīvesbiedre, bet zināmā mērā arī manu darbu līdzautore. Pārrakstīdama visus manā ķeburainā rokrakstā pasniegtos manuskriptus uz mašīnas, viņa tajos reizē laboja arī kļūdas ar piezīmēm “var pārprast”, “vēlams vienkāršāk” u. tml., rosināja mani labot arī tekstu.

Mūsu meita Selga dzima 1953. gadā, dēls Jānis – 1955. gadā.

*1. rindā no labās: dēls Jānis, sieva Brigita ar mazdēlu Jāni,
meita Selga; 2. rindā: vedekla Sandra un mazbērni Lauma, Lauris,
Līga, Linda*

Ar sievu Austrālijā. 1991. gads

Manas dzīves trauks vēl vesels. Te pāris mēnešos pa vaļas brīžiem ekspromtā tapušās atmiņu lauskas reiz būs arī mana saplīsušā dzīves trauka lausku apraksts. Taču – gan tikai dažu. Lai kaut cik pilnīgāk izteiktu visu (atmiņā palikušo) bijušo laikmetu, paša dzīvi, piedzīvoto, pārdzīvoto un justu, tam vajadzētu tūkstošiem lappušu.

Ja ornamentēts trauks saplīst, tad tur atdalās gan lauskas, kas ir viscaur tumšas, gan arī tādas, kas viscaur gaišas, spožas. Cilvēka dzīves ornamentā arī savijas gan tumšmelnie, gan saulainie brīži. Kā vienus, tā otru visbiežāk sagādā cilvēks cilvēkam, viņu attiecībās pārmaiņus uzliesmo gan skaudība un nenovīdība, gan labestība un pat uzupurēšanās.

Ļaunais nav pelnījis tā pieminēšanu, labais no atmiņas nekad nepazūd. Tāpēc visvairāk es izjūtu vainas vai pateicības parādu pret tiem cilvēkiem, no kuriem esmu saņēmis labestību gan ar konkrētu

Tikšanās ar brāli Austrālijā pēc 50 gadiem. 1991. gads

palīdzību, ar morālu atbalstu – un, kas ir ne mazāk vērtīgi – jau tikai ar to, ka man ir bijis lemts strādāt, dzīvot un just viņu tuvumā. Te bez maniem vecākiem, sievas, bērniem un mazbērniem būtu jāsauc vārdā mani bijušie skolotāji, darba kolēģi, studentu un skolēnu tūkstoši un neskaitāmi citādi tuvie cilvēki.

Ar vārdu *Dievs* saprotot ne to, ko sludina baznīca, bet gan to latvisko dievizjūtu, kas meklējams mazā ziedlapiņā vai izplatījumā ar sauli tajā, pievienojos blaumaniskajai atziņai:

*“Dieva pasaule, cik tu gan skaista,
Raibā dzīve, cik tu man mīļa!”*

JĀNA MENČA ATZIŅAS

♦ Kad es strādāju skolā par mācību pārzini, tur bija latviešu valodas skolotāja. Par spīti skolotājas 20 gadu pieredzei, viņai ļoti bieži gadījās konflikti ar skolēniem. Atkal un atkal nāca par kādu puiku man sūdzēties. Kur tā vaina? Kolēģe nesaprata, ka viņai ir jābūt audzinātājai, bet puika ir tikai viņas audzināmais. Pēc gadiem viņš būs cilvēks, nāks klāt un teiks: "Es jūs atceros", bet pašlaik viņa ir skolotāja, kurai *jāredz tālāk, ne jāstrīdas kā līdzīgam ar līdzīgu.*

♦ Puika starpbrīdī izdarījis palaidnību. Pagalmā uzkāpis uz sētas. Es pamāju ar pirkstu. Viņš arī nāk klāt. Ko puika no manis sagaida? Viņš gaida, ka es teikšu: "Ko tu tur, Pēter, atkal sadariji?!" Puika ir gatavs cirst preti: "Es nekā nedarīju."

Es prasu pavisam negaidīti: "Cikos tad tu, Pēter, šorīt no mājas iznāci? Vai mammaiņai "uz redzēšanos" ar' pateici?" Pēteris apmulst. Pēc brītiņa piebilstu: "Jā, Pēteri, es jau tev gribēju arī ko citu teikt."
"Es jau, skolotāj, zinu."

Jāzina, kā ar bērnu runāt!

♦ *Nedrikst apvainot bērnu, ja nav skaidrs, vai viņš ir vainīgs!*

Es gāju otrajā klasē. Lauku skolā gatavojamies Ziemassvētkiem, dziedam dziesmiņas. Toreiz skolotājs diriģēja ar zizli. Viņš spēlē, spēlē, te pēkšņi griežas atpakaļ un grūž ar zizli man tieši krūtīs: "Ko tu rūc!" Bet patiesībā tas rūcējs bija puika man blakus. Es labi dziedāju, tāpēc man ļoti sāpēja, ka skolotājs tā varēja par mani padomāt.

♦ Kad bērni no septiņgadīgajām skolām ierodas vidusskolā, skolotājs bieži dod kontroldarbu. Es arī tā darīju. Reiz, atdodot kontroldarbus, vienu darbu izņēmu laukā un teicu: "Jā, tāds darbs kā Astrīdai bija ko vērts. Ja vairāk tādu būtu!" Tikai beidzot vidusskolu, meitene atzinās: "Visā pamatskolā man tik grūti gāja, bet no tā brīža, kad jūs man tā pateicāt, visi nākamie gadi pagāja viegli."

Neaizmirstiet paslavēt! Jāapjēdz, ka bērnam visa pasaule ir viņš pats, bet man viņš ir viens no trīsdesmit vai četrdesmit.

- ♦ Ja jūtu, ka klasē vai auditorijā uzmanība pašķīdusi, tad, runājot vai rakstot, tīši ielaižu kādu muļķību. Katrs, kurš ir nomodā, to redzētu. Ja kāds uz to nereaģē, tad ir jau atdalījies nost no kopējā ceļa. Ja neviens nereaģē, tad ir pavisam slikti.

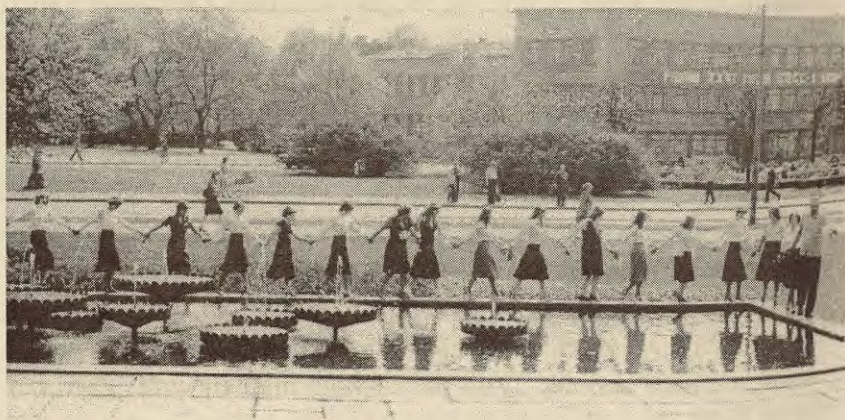
Stundā vajag uzturēt nepārtrauktu kontaktu ar bērniem!

- ♦ Esmu pieradis atzīmes likt katru dienu, bet tik un tā bērnam atzīme ir ļoti svarīga. Paskatieties, kā viņš dreb un trīc, gaidīdams – vai tu liksi “4” vai “5”. Kā skatās, kad pieciniekam astīti pievelc. Pirms gadiem televīzijā es tikos ar skolotājiem. Pēkšņi viena žurnāliste izņem no somas divdesmit gadus vecu skolas burtnīcu: “Ziniet, man tik grūti gāja matemātikā, bet reiz es kaut ko labi izdarīju, un jūs man ielikāt šādu piecinieku,” – un rāda burtnīcu, kurā piecinieks gandrīz vai pa pus lapu.

Kad bērnam prasa: “Kādu divnieciņu liksim?”, tad viņš: “Nu, tādu mazāku.”

Arcerieties, cik svarīga bērnam ir atzīme!

(Piebilde: profesors runā par veco atzīmju sistēmu – 5 balles.)

Liepājas Pedagoģiskā institūta neklātnieku izlaidumā. 1981. gads

JĀŅA MENČA PERSONĪBA: SKOLOTĀJS, MATEMĀTIĶIS, ZINĀTNIEKS

Jānis Mencis 1986. gadā

Profesora J. Menča darbība Latvijas izglītības laukā

Arturs Sika,
*matemātikas maģistrs,
mācību grāmatu līdzautors*

Esmu viens no tuvākajiem Jāņa Menča līdzgaitniekiem. Piecus gadus mācījāmieš kopā Rīgas Skolotāju institūtā. Viņam piemita īpaša apdāvinātība, sevišķas spējas, kā arī darba prieks. Mācību laikā J. Mencis iemantoja skolotāju, to skaitā profesoru L. Bērziņa, B. Jirgenzona, L. Ausēja atzinību, kā arī audzēkņu cieņu.

Pēc kara gaitām un filtrācijas nometnes 1947. gadā zināmā mērā es ietekmēju J. Menča nonākšanu Liepājas pedagoģiskajā skolā. Jau

pirmajos darba gados viņš izrādīja ninteresi par matemātikas metodiku. Un šī interese pavadījusi viņu visus šos gadus.

Pedagoģiskā skola gatavoja 1.–4. klašu skolotājus. Matemātikas mācīšanās izmantoja no krievu valodas tulkotās grāmatas. Taču tās mūs neapmierināja, tāpēc sākām veidot paši savas grāmatas. Sākumā pārstrādājām tulkotās grāmatas, tad Izglītības ministrijas uzdevumā sākām rakstīt paši.

Pēc neatkarības atgūšanas profesors atkal organizēja ap sevi līdzautorus, to skaitā arī mani, un tā top atkal jaunas mācību grāmatas matemātikā. J. Mencis vienmēr meklē jaunas pieejas, jaunus risinājumus, tāpēc grāmatas ir tik bagātas (reizēm pat par gudrām). Profesors prot sadarboties ar cilvēkiem, nekad neaizvairo sarunu biedru, iecietīgi un labsirdīgi uzklausa citu domas un viedokļus, tāpēc ar viņu kopā strādāt ir patīkami.

Profesora J. Menča darbs Latvijas izglītības laukā vērtējams trijos virzienos.

Pirmais: tiešais matemātikas skolotāja darbs pamatskolā, vidusskolā, Liepājas pedagoģiskajā skolā, Liepājas Pedagoģiskajā augstskolā (tagad Liepājas Pedagoģijas akadēmija).

Ar apbrīnojamu meistarību, degsmi un sirsnību, atjautību un humoru profesors vienādi izcili ir mācījis matemātiku skolēniem no sākumskolas 1. klases līdz vidusskolas pēdējai klasei, lasījis lekcijas un vadījis nodarbības studentiem Liepājas Pedagoģiskajā augstskolā. Maz ir tādu matemātikas pasniegšanas meistarū, kas vienādi pratuši aizraut ar “sauto” matemātiku gan pamatskolēnus, gan vidusskolēnus un studentus, kā to pratis profesors J. Mencis. Aizkustinoši bija redzēt, ka pēc ilgiem gadiem bijušie Rīgas 8. pamatskolas skolēni, viņu skaitā arī izcilais ārzemju latviešu pedagogs profesors Nollendorfs, sameklēja profesoru J. Menci, noorganizēja televīzijas pārraidi, lai pateiktu paldies savam mīļajam skolotājam. To pašu saka Liepājas 5. vidusskolas skolēni, kas savas nakts kosmogrāfijas stundas uz skolas jumta J. Menča vadībā atceras visu mūžu. Un nākamie sākumskolas un

vidusskolas skolotāji, kas saņēmuši no sava pasniedzēja ne tikai plašas zināšanas un labu metodisko meistarību, bet arī nepārspējamu sirsnību, jokus, asprātības un daudz dziesmu. Liepājas Pedagoģiskās augstskolas sagatavotie matemātiķi nes tālāk saviem skolēniem sava profesora garu un domas.

Otrais virziens: visu Latvijas matemātikas skolotāju kvalifikācijas celšana. Šis darbs aizsācies jau 1940. gados Rīgā un turpinās vēl šodien. Profesors vairākus gadu desmitus nepārtraukti lasījis lekcijas matemātikas skolotājuursos, semināros un dažādās sanāksmēs par matemātikas mācīšanas jautājumiem, nemitīgi norādot, ka matemātika jā māca skaidri un vienkārši, ar J. Menča vārdiem runājot, “matemātikas mācīšanas skaistums ir tās mācīšanas vienkāršībā”.

Te jāpieskaita arī viņa augstvērtīgie televīzijas raidījumi matemātikā 1.–4. klašu skolēniem, kuri turpinājās vairākus gadus un kuros profesors meistarīgi savienoja savas metodiskās ieceres ar ierindas matemātikas skolotāja un skolēnu līdzdalību.

Trešais: matemātikas mācīšanas metodikas un matemātikas mācību grāmatu sarakstīšana un publikācijas. Pirmais šāda veida darbs tika veikts 1941. gadā – “Matemātika 6. klasei”. Tam sekoja 1942. gadā – “Matemātikas vielas sadale”.

Pēc Otrā pasaules kara mācību grāmatu rakstīšana sākās 1949. gadā, kad kopā vēl ar diviem autoriem tika pārstrādātas matemātikas mācību grāmatas 1.–4. klasei un pilnīgi no jauna sarakstīta mācību grāmata 5.–6. klasei. Kopš šī laika J. Mencis viens pats vai kopā ar citiem autoriem ir sarakstījis vairākus desmitus jaunu matemātikas mācību grāmatu 1.–8. klasei. Arī pašreiz Latvijas skolās lieto J. Menča un līdzautoru matemātikas grāmatas. Turklāt visas šīs mācību grāmatas ir izpelnījušās matemātikas skolotāju atzinību.

Lielu atsaucību ir ieguvušas arī pilnīgi oriģinālas un vienreizējas matemātikas vingrinājumu burtnīcas “Skaitļu slejas” aritmētikai, algebrā un pat ģeometrijai. Šķiet, tāda veida vingrinājumu materiāla nav nevienai valstij pasaulē.

Nedrīkst nepieminēt arī uzrakstītās matemātikas metodikas grāmatas un rokasgrāmatas matemātikā skolēniem, kuras jau sen vairs nav atrodamas grāmatnīcās.

1993. gadā izdota mācību grāmata augstskolu studentiem "Matemātika".

Tāpat jāpiemin arī publikācijas gan Latvijas, gan Vissavienības žurnālos un laikrakstos. Īpašu ievēribu bijušajā Padomju Savienībā ieguva profesora raksts par vienādojumu sastādīšanu.

J. Mencis ieguvis cieņu un atzīšanu arī ārpus Latvijas, ko apliecina fakts, ka viņš ir ticis aicināts nolasīt lekcijas par matemātikas mācīšanas jautājumiem ne tikai Lietuvā un Igaunijā vai dažu Krievijas pilsētu pedagoģiskajās augstskolās, bet arī Polijā. Kā vienu no skais-tākajiem savas dzīves brīžiem pats profesors atceras viņa un vēl dažu Baltijas pedagoģisko zinātnieku godināšanu Tartu universitātē.

J. Mencis, visu laiku dzīvodams un strādādams Liepājā, aktīvi piedalījies gan sportā, gan kora dziedāšanā, gan citos sabiedriskajos pasākumos, tad lasītājam noteikti rodas jautājums – kā gan profesors to visu varēja paveikt?

Pazīstot šo izcilo pedagogu jau sen, savā laikā pat strādājot ar viņu vienās mācību iestādēs un kopā rakstot mācību grāmatas, atbildēt varētu pavisam īsi un vienkārši: izcilas gara spējas, apvienotas ar lielisku atmiņu un prasmi savas domas izklāstīt skaidrā, saprotamā valodā, un milzīgas darba spējas, kas izpaužas gatavībā nosēdēt pie darba galda katru dienu pat 12–15 stundas.

Neviļus nāk prātā slavenā amerikāņu izgudrotāja Edisona vārdi par saviem sasniegumiem: tikai 1% iedvesmas, bet 99% svīšanas (respektīvi, darba). To var pilnā mērā attiecināt arī uz Jāni Menci – neparastas gara spējas, apbrīnojama atmiņa un visu mūžu neatlaidīgs "melnā darba" darītājs. Tur arī, manuprāt, visu daudzo panākumu atslēga. Tieši Liepājā uzplauka Menča talants, taču viņa darba augļi jūtami vairākās paaudzēs visā Latvijā.

GARĀIS MENCIS*

Valters Nollendorfs,
Jāņa Menča skolnieks

Desmit, vienpadsmit, divpadsmit gadus vecam puikam Rīgas 8. pamatskolas skolotājs un zēnu klases audzinātājs Jānis Mencis bija kā baznīcas tornis – galva bija krietni jāatgāž, lai ieskatītos acīs. Jau pats augums radīja bijību. Bet vēl lielāku bijību radīja skolotāja Menča personība. Viņš ne tikai mācēja mācīt matemātiku, viņš mācēja audzināt savus “puišus”, kā viņš mūs sauca. Un tas bija daudz kas vairāk.

Bija 40. gadu sākums. Tikko bija pārdzīvots pirmais padomju okupācijas gads. Bijām pazaudējuši ne tikai dažus skolotājus un skolēnus, bet arī savu skolu Aizsargu ielā, kā Bruņinieku ielu sauca neatkarības laikā, kur tagad atrodas Draudziņas ģimnāzija. Mūsu skolā bija iekārtota vācu kaŗa lazarete. Mācījāties uz maiņām Ģertrūdes ielā, kur Draudziņas ģimnāzija atradās toreiz. Bija trīs trešās klases – *a*, *b* un *c*. *B* klase bija zēnu klase, un tās priekšā stāvēja skolotājs Jānis Mencis. Bija skaidrs, ka joku nebūs, bet – kā būs? Beigās izrādījās, ka bija ļoti labi.

Nezinu, kā citiem, bet man skolotājs Mencis kļuva par cilvēku, kas mani ar savu piemēru pavadījis visu mūžu. No tā laika man pret skolotājiem ir ne tikai liela bijība, bet arī cieņa, un noteikti Jānis Mencis ir daļēji atbildīgs par to, ka es pats kļuva par skolotāju. Vēl tagad man vārds “skolotājs” liekas pats lielākais cieņas apliecinājums, un es jūtu nepatiku, ja kāds mani nosauc par “pasniedzēju”. Ko gan es “pasniedzu”? Sālstrauku? Avīzi? Gatavas zināšanas kā uz paplātes? Nē, es esmu skolotājs, un tas mani pagodina. Skolotājs un audzinātājs. Un tas man bija Jānis Mencis.

* Esmu centies saglabāt tā laika un trimdas pareizrakstību.

Iemācījos matēmatiku – to iemācījos tik labi, ka man vēlāk nebija grūtību pie matēmatika Anša Dreimaņa ģimnāzijā bēgļu nometnē Vācijā un pēc tam Amerikas universitātē. Nekļuvu par matēmatiķi, bet tā bija izvēles, ne Menča vaina. Ceru, ka iemācījos šo to arī no Jāņa Menča audzināšanas mākām un ka varbūt dažam labam manam mazskautam, skautam, skolēnam vai studentam tās nākušas par labu. Mencis bija piemērs. Skolotājs – ideālists. Tai laikā – bija taču kašs, Latvija nebija brīva – mēs apbrīnojām viņa nosvērto, mierīgo patriotismu, ko viņš mūsos ieaudzināja bez plātīšanās ar savu pārlicību un labi izprotot, kas viņa puīšiem tai laikā gāja pie sirds.

Bija 1943. gada 18. novembris – vācu laiki. Pirmajos divos vācu okupācijas gados šo datumu atzīmēt nebija vēlami. Bet 1943. gadā vāciešiem beidzot bija svarīgi latviešu patriotismu izmantot savā labā, un tāpēc to piecieta. Mēs ar Menci jau daudzkārt izbraukumos bijām soļojuši ierindā pa četri, dziedādami tautas dziesmas marša ritmā. Mencis arī tagad ir liels tautas dziesmu dziedātājs – žēl gan, ka tautas dziesmu zināšana un dziedāšana garajā padomju valdīšanas laikā kaut kā aizmirsusies. No viņa dziesmas plūda kā torņu mūzika, un mēs, soļodami – krei-so! krei-so! – turējām līdzi. Kas var būt vienkāršāks un patriotiskāks? Bet 18. novembrī bija drusku citādāk. Bija jārāda, kas par pulveri esam. Tai rītā vingrinājāmie skolā pagalmā un tad pa Ģertrūdes ielu – labo plecu uz priekšu! – nogriezāmie pa kreisi Ādolfa Hitlera ielā, ko gan neviens tā nesauca – “Nu ar Dievu, Vidzemīte!” – un ceļā uz Brīvības pieminekli, kas gan bija paturējis savu īsto vārdu. Pie pieminekļa nostājāmie rindā – līdzināties! mierā! – un izvēlētie zēni vai zēns, nevaru atcerēties, pie pieminekļa nolika ziedus. Cik atceros, bijām vienīgie. Bet atceros arī, cik saviļņoti jutāmie. Menča puīši bija Latvijas puīši. Tādiem bija viegli būt, jo skolotājs pats tāds bija.

Skolas dzīve tomēr nebija tikai patriotisma izpausme. Tajā iznāca sastapties arī ar mazāk patīkamām lietām. Disciplīnu ierindā uzturēt bija vienkārši – tūlīt varēja redzēt, vai kāds neturas kopsolī, bet skolā tomēr veidojās cits no cita atšķirīgi indivīdi, kam kopsolis ne vienmēr

bija pieņemams. Skolotājs Mencis to labi saprata un nebūt necentās visus vērtēt pēc vienas mērauklas. Viņam bija svarīgs katrs puisis, bet arī – katra puīša izaugšana par labu sabiedrības locekli. Mencim bija skaidrs, ka audzināt var tikai, izrādot cieņu pret skolēnu kā personību un individu. Un taisni šī pieaugušā cilvēka cieņa pret vēl ne visai piebriedušajiem, daudz mazākajiem zēniem man likās viņa pati svarīgākā īpašība. Viņš mūs saprata un – uzņēma nopietni. Nekādas augstprātības vai pārākuma izpausmes. Šī cieņa izpaudās it sevišķi brīžos, kad varbūt dažs labs cits – arī skolotājs – būtu zaudējis pašsavaldīšanos un pašcieņu. Bet Mencis prata audzināt.

Nu, bija man nesaprašanās ar klases biedru. Nezinu, protams, vairs par ko. Bet, kā gadās, tā bija jākārto pa puiku modei – ar dūrēm. Tas notika manas dzīvojamās mājas iebrauktuvē Marijas ielā 57, tagad gan Čaka ielā. Iebrauktuve bija no Aizsargu ielas, un ap mums bija krietns pulciņš klases biedru, kas uzmundrināja mūsu cīņas garu. Pēkšņi kņada ap mums noklusa, bars pašķīrās un mums tuvojās garš stāvs – Mencis! “Puiši,” viņš mūs uzrunāja mierīgā balsī, “atnāciet rīt no rīta pirms stundām pie manis.” Un aizgāja. “Nu ir ziepes,” visi sprieda, bet vairāk par līdzjūtību nevarēja piedāvāt. Nākošajā rītā agri bijām skolotāju istabā, lai saņemtu brāzienu un sodu. Bet nekā. Mencis ar mums aprunājās kā līdzīgs ar līdzīgu. “Puiši, reizēm lietas ir jākārto, kā jūs tās kārtojāt. Bet nav labi, ka ap jums tāds bars un jūs vienkārši kaujaties vārtos. Tas neizskatās labi. Nākotnē sarunājat katrs pa sekundantam, uzmeklējiet kādu klusāku vietīņu un nokārtojiet savas domstarpības.” Man liekas, ka toreiz tas nebija tik ļoti atvieglojums kā apbrīna par skolotāja izpratni un pieeju. Galu galā tā bija mūsu lieta, tikai mums kārtojama. Sarunājām sekundantus, atradām pāri ielai klusu kāpņu telpu un – nokārtojām.

Tad – gadījums klasē. Atnāk ziņa no skolotāju istabas, ka Mencis saucot pie telefona. Nebijām kopsolī, un disciplīna pajuka, ko audzinātājs, protams, pamanīja, kad atgriezās. Labi, kas vainīgs? Vainīgo, protams, nebija. “Redziet, puiši,” tā vai līdzīgi Mencis, “es saprotu, ka tie, kas nebija vainīgi, negrib nodot tos, kas bija. Un tā ir pareizi –

nodot nevajag. Bet vai vainīgie varētu paši būt pietiekami vīrišķīgi, lai atzītos?" Nebija. "Nu, ja vainīgo nav, tad visiem jāpaliek pēc stundām." Koridorā skolotāju istabas priekšā bija dēļu grīda, kas stipri čīkstēja. Ierindā! Miera stāvoklī! Piecpadsmit minūtes! Tikko kāds pakustējās – čīkstēja. Mencis no skolotāju istabas ārā – piecpadsmit minūtes ilgāk! Pēc stundas tikām vaļā, bet ar gļēvulīgajiem vainīgajiem tikām galā paši. Bez sekundantiem.

Pienāca laiks, kad Leģionā iesauca 1914. gadā dzimušos. Arī Mencim bija jāiet un, būdams, kas viņš bija, Mencis gāja. Bet mēs, viņa puisi, gribējām viņam ko atstāt par piemiņu. Rīgas veikalos neko lielu nevarēja atrast, bet beidzot atradām baltas ģipša figūras – tautas meitu, tautas dēlu, varbūt abus – un klauvējām pie skolotāja durvīm. Nezinu, ko viņš domāja par dāvanu – gaumes jau tur nebija nekādas, lai gan daudz patriotisma –, bet viņš mūs uzņēma sirsnīgi, kā jau savējos. Tā šķirāties. Galvenais – neviens mums to nelika darīt. Mēs paši.

Nākošajā, 1944. gada rudenī – man jau bija trīspadsmit – es vairs skolā neatgriezos. Ceļš veda pa jūru uz Danciju, tālāk uz Vesfāli, kur mazā miestīnā pārlaidām kaŗu, vēlāk nonācām bēgļu nometnē Grēvenē un 1950. gadā Amerikas Savienotajās valstīs. Savu skolotāju Jāni Menci satiku 1988. gada rudenī, kad jau atkal sāka plīvot sarkanbaltsarkanie karogi, pie viņa meitas Selgas Pārdaugavā. Viņš vēl arvien bija galvu gaŗāks par mani – arī pēc 44 gadiem bija jāskatās augšup, kā vienmēr biju skatījies. Viņš mani noteikti neatcerējās – kuŗš nu var visus savus skolēnus atcerēties, it sevišķi, kad vēlāk pārdzīvots tik daudz. Bet Mencis jau nebūtu Mencis, un, kad pastāstīju par Rīgas 8. pamatskolu un viņa puisiem, viņš tūdaļ teica: "Nu jā, tu jau biji mans paraugskolēns." To nu noteikti zinu, ka nebiju vis, bet teiktais pie sirds gāja gan. Sekundanti lai bija klāt, un negribējās tai brīdī gluži runāt pretī. Tā tas palika, un esam it kā vienojušies, ka es biju viņa paraugskolēns, bet viņš katrā ziņā – mans paraugskolotājs. Kad es Latvijā saku – mans klases audzinātājs bija Jānis Mencis, lielākā tiesa klausītāju mani labvēlīgi apskauz. Es sevi arī. Kaut nu vēl tikai spētu par galvas tiesu paaugties!

Matemātika un pedagoģija – profesora J. Menča zinātniskās darbības jomas

Aīda Krūze,
pedagoģijas doktore, LU profesore

Ja runājam par zinātņu integrāciju, trāpīgākais piemērs ir profesora J. Menča zinātniskā darbība, kurā matemātika un tās mācīšanas – mācīšanās māksla nav skatāmas atrauti viena no otras.

Zinātnisko darbību reglamentējošie dokumenti neparedz mācību grāmatas un mācību līdzekļus kā zinātniskā darba rezultātu. Tas, protams, ir strīdīgs jautājums – mācību grāmata var būt vienkārši “sastādīta”, bet tā var būt arī nozīmīga pētnieciskā darba rezultāts, kā tas ir Jāņa Menča gadījumā. Analizējot 1990. gados aizstāvētos

*LU Pedagoģijas muzejā krājas materiāli par
pedagoģijas zinātnes virzītājiem*

promocijas un habilitācijas darbus, arī Latvijas Zinātnes padomē izskanēja atzinums: "Izņēmums ir Jāņa Menča darbu kopa – mācību grāmatas, ar kuru palīdzību matemātiku apguvušas jau vairākas paaudzes un ko pamatoti var dēvēt par īpašu – Jāņa Menča zinātnisko skolu."

Šeit iederētos piezīme, ka 1987. gadā J. Mencim, tolaik V. Lāča Liepājas Valsts pedagoģiskā institūta docentam, par 1977.–1986. gadā publicēto matemātikas mācību grāmatu un metodisko līdzekļu komplektu pamatskolām tika piešķirta Valsts prēmija. Viņa uzskatus respektēja visā plašajā Savienībā, ne yelti J. Mencis bija uzaicināts darboties PSRS Izglītības ministrijas matemātikas mācību grāmatu konkursa komisijā.

Man ir bijusi brīnišķīga iespēja iepazīt profesoru 1990. gados viņam kā zinātniekam nozīmīgos notikumos Latvijas Universitātē: 1992. gadā pedagoģijas zinātņu kandidāta grāds tika pielīdzināts

*Habilitētā doktora diplomu LU Lielajā aulā J. Mencim pasniedz
Padomes priekšsēdētājs profesors R. Kondratovičs. 1993. gads*

Latvijas Republikas doktora grādam; 1993. gadā profesors ieguva habilitētā pedagoģijas doktora zinātnisko grādu, aizstāvot darbu kopu par tematu "Matemātikas mācīšanas metodiskā sistēma pamatskolā"; tanī pašā gadā viņam piešķīra LU Goda doktora nosaukumu. Vēl šodien atceros profesora netradicionālo runu habilitācijas darba aizstāvēšanā. Tajā savijās ilgajos darba gados praksē pārbaudītās teorētiskās atziņas ar profesora darba dzīvi: "Visas manas pedagoģiski metodiskās atziņas ir radušās un pārbaudītas paša ilggadīgajā darbā (esmu vadījis vienu un to pašu skolēnu kontingentu no 1. līdz 11. klasei); darbā ar skolotājiem kursus; ilgu laiku Liepājas 5. vidusskolā visas manas stundas skaitījās atklātas, kurās bez pieteikšanās drīkstēja atrasties jebkurš pilsētas skolotājs. Visas savas publikācijas esmu rakstījis ar apzinātu izeju uz praksi, domādams, ko tās reālu var dot skolēnam vai skolotājam." Mācīt mācīties: saskatīt, analizēt, pārbaudīt, secināt – tāds, man šķiet, vienmēr bijis profesora kredo, ko viņš apliecināja Habilitācijas un promocijas padomes sēdē 1993. gada 2. aprīlī, kad visi Padomes locekļi vienbalsīgi apstiprināja, ka J. Mencim piešķirams Dr. habil. paed. zinātniskais grāds.

No 1994. līdz 1999. gadam profesors J. Mencis pats bija LU Pedagoģijas zinātnes habilitācijas un promocijas padomes loceklis un kā eksperts vērtēja daudzu jauno zinātnieku darbus. Recenzējot darbus vai aizstāvēšanas gaitā uzdodot jautājumus, profesors nekad nepretendēja uz vienīgo patiesību. Viņš parasti ievadīja diskusiju, interesantā formā paužot savu viedokli, rosinot domāt un izteikties.

Katra tikšanās ar profesoru Padomes sēdēs bija īpaša – viņš bagātina apkārtējos ar savas personības starojumu. Mērķtiecība, noteiktība, lakonisms, humora izjūta... – viņa personības īpašību uzskaitījums varētu būt visai plašs.

Savus uzskatus profesors paudis arī plašākai sabiedrībai, par ko liecina raksti un intervijas presē (pēc neatkarības atgūšanas vairāk nekā 20). Ieskatam – daži fragmenti no rakstiem laikrakstā "Izglītība un Kultūra", kas atklāj viņa pedagoģiskos uzskatus.

Pēdējā Pedagoģijas zinātnes habilitācijas un promocijas padomes sēde 1999. gada jūnijā (šajā gadā habilitācija Latvijā tika atcelta).

No kreisās 1. rindā: J. Mencis, A. Špona, R. Garleja, Dz. Meikšāne, A. Krūze, I. Maslo; 2. rindā: I. Plotnieks, A. Kopeloviča, L. Žukovs, N. Jaružnijs

♦ Par mācību saturu.

“(..) Pamatskolas uzdevums pavisam īsi un saprotami ir izteikts sensenā formulējumā: sniegt skolēniem dzīvei, tālākai izglītībai un pašizglītībai nepieciešamas *noapaļotas pamatzināšanas*. (..)

Jāpārskata pat katra mācību priekšmeta katrs atsevišķs temats (ar to saprotot attiecīgos jēdzienus; faktus un to izpratni, respektīvi, to pamatojumu; atbilstošās prasmes un iemaņas). Katrs temats tad pakļaujams vairākiem kritērijiem, piemēram:

- cik šis temats vajadzīgs dzīvei, turpmākajai izglītībai, vispārējai attīstībai;
- vai šo tematu nevarētu apgūt citā, skolēna vecumam atbilstošākā izpratnes līmenī.

Jāatceras psiholoģijas un didaktikas apsvērumi: no neliela

kodola, kas apgūts pamatīgi (izpratne, prasmes, iemaņas, pielietojumi) ir viegli pēc vajadzības inducēt plašumā un dziļumā; un prātu vairāk attīsta tuvu, izpratnes līmenim atbilstošu problēmu risināšana nekā pēc atmiņas iekaltas neizprastas vielas reproducēšana.

Pamatskolas mācību programmai būtu jābūt tādai, lai to vidēji apdāvināts skolēns vidējas kvalifikācijas skolotāja vadībā dotajā stundu skaitā varētu apgūt ar normālu piepūli un, izjutis gandarījumu “es varu, es spēju”, iegūtu arī labu vai pat teicamu sava darba vērtējumu. (..)” (1995)

♦ Sekmju vērtēšanas sakarā.

“(..) Desmitballu skala – to dažkārt afišē kā vienu no Latvijas pēdējo gadu izglītības sasniegumiem. Sekmības mērīšanas precizitāte, šķiet, tuvojas ideālam. Te (..) protam atšķirt jau divējādus “teicami”, trejādus “labi”, divējādus “apmierinoši”, trejādus “neapmierinoši”. Gan arvien vēl ir miglā tītas skaidras prasības, par kuru izpildi skolēns drīkst gaidīt 9 vai 10 balles – tas diemžēl atkarīgs no tā, kā viņa pārbaudītājs katrreiz sapratīs jēdzienus “plašas zināšanas”, “prasmie risināt nestandarta uzdevumus” u. tml.

Lai nu būtu 10 ballu sistēma (savulaik Latvijas karaskolā bija pat 12 ballu sistēma), pieņemsim, ka šis jaunievedums tiešām manāmi kāpina sekmību skolā, kas bija liegts, vērtējot to četrdaļījumu skalā. Ja arī ne tā, tad tomēr būtu aplam visu atkal mainīt.

Taču sekmju mērīšanā uzpeldējis vēl kas jauns – seši sekmības vērtēšanas līmeņi. Tātad pat 10 ballu sistēma izrādījusies par nepietiekamu?

Var vienu un to pašu lielumu, piemēram, preces vērtību, izteikt gan latos, gan dolāros, bet tad katrā ziņā jāpastāv zināmai sakarībai starp šīm mērvienībām: 1 lats – 1,85 dolāri u. tml.

Tā kā ar ballēm un līmeņiem arī mēra vienu un to pašu lielumu (sekmību rakstu darbā, mutvārdu atbildē u. tml.), tad ir jāzina sakarība starp abām vērtēšanas sistēmām. Bet tas neesot iespējams, līmeņiem ar ballēm neesot nekāda sakara (!!).

Grūti saprast, kaut Einšteins tika apgalvojis, ka katra jauna teorija nav izmantojama, ja to nevar izskaidrot tik vienkārši, ka pat ķēkša to saprot.

Tikpat grūti saprast, kā sākumskolas t. s. bezatzīmju sistēmas autori nespēja savlaicīgi prognozēt, kādas sekas var būt šim izskaidrojumam. Jau sākot ar visa gada regulārajiem ierakstiem klases žurnālā par katru skolēnu četrās lielās lappusēs, ar 8 lappušu (A4 formātā) apjomīgajām liecībām un “dzejisko” (matemātikā – bieži neloģisko) ierakstu paraugiem tajās un beidzot ar skolotāja pārtapšanu no dzīva pedagoga par neapmaksātu grāmatvedi, un ar vecāku dabisko neapmierinātību.

Kuri bija tie “pieredzējušie” skolotāji, kas, iepazīnušies ar šo grāmatvedības projektu jūkli, jau savlaicīgi *a priori* nespēja (vai neuzdrošinājās?) pateikt, ka šis izgudrojums nav jārealizē? Un vai nebija skolotāju, kas šī projekta vietā nevēlējās ieteikt citu, labāku? (..)” (2000)

♦ Par audzināšanu.

“Skolotājiem pēdējos gados bija “rūpīgi jāstudē” Valsts pamatizglītības standarts. Tagad to aizstāj jaunie Ministru kabineta apstiprinātie Noteikumi. (..)

Lasu tikko iznākušajā Pedagoģijas terminu skaidrojošajā vārdnīcā: “..audzināšanas (!) procesā veidojas un attīstās personības nozīmīga attieksme pret cilvēku, cilvēka darbu, kultūras vērtībām, dabu, sabiedrību, valsti.”

Taču Noteikumos neatrast vārdus ‘audzināt’, ‘audzināšana’, ‘audzinātājs’. To vietā garos pielikumos minēti septiņos aspektos “apgaismoti” it kā gudrāki jēdzieni un prasības: veicināt pilnveidošanos par atbildīgu personību, veidot prasmi īstenot dzīves virzību, veidot priekšstatu (tikai?) par morālajām vērtībām, veidot izpratni (tikai?) par godīgumu u. tml.

Šādi sīki uzskaitītie mērķi un uzdevumi, protams, nav noraidāmi. Taču, ja tie būtu izteikti vienkāršāk un piecreiz īsāk, lasītājs (skolotājs,

vecāki) tos uztvertu prātam paliekošāk un sirdij tuvāk. Salīdzinājumam lasu 1934. gadā (manā pirmajā skolotāja darba gadā) izdotās Latvijas skolu programmas pirmajā lappusē tikai dažas rindiņas par skolas mērķiem: “.. audzināt (!) jaunatni personiskā un sabiedriskā krietnībā, darba, tautas un tēvzemes mīlestībā un tautu un šķiru saprašanās garā.”

Vai skaistais latviskais vārds ‘audzināšana’ un līdz ar to tam atbilstošais pedagogijā tik nozīmīgais un visiem labi saprotamais, plašais un saturīgais jēdziens jāizskauž tāpēc, ka tāds nefigurē no angļu valodas tulkotajā literatūrā? (..)” (2001)

“(..) Gadu simtos mēs, latvieši, neizšķīdām citu tautu masā, un arī turpmāk šis izšķīšanas draudi nepastāvēs, ja atšķirsimies no citiem ne tikai ar savu valodu, bet arī ar latvisku *tikumu*.

Ieaudzina skolēnos darba mīlestību – tas būtu pārspīlēti ideālizēts mērķis. Pietiks ar pienākuma un darba *ieraduma* apziņu. Mājās un skolā. Bet skolā pirmais pienākums un darbs ir mācības: mācīties, iemācīties, izpildīt uzdoto. Baida pēdējā laikā popularizētie ieskatī (atkal tikai pārejoša mode?) par mācībām kā tikai vieglu un patīkamu rotaļu – bez jebkādas piespiešanās un piespiešanas. Par skolēna komforta izjūtu klasē. Par pāridarīšanu bērna personībai.

Neesi rūpīgi un glīti uzrakstījis prasīto? Pārrakstīsim vēlreiz, būs prieks man, skolotājam, un tev pašam vēl vairāk! Kaut tas nav viegli, iemācīsimies no galvas “Tālavas taurētāju” – ar prieku to atcerēsies un varēsi deklamēt no galvas līdz sirmam vecumam! Neprati atrisināt teksta uzdevumu? Lasīsim to vēlreiz, iedziļināsimies katrā nosacījumā, varbūt tā saturu arī attēlosim zīmējumā, un tu redzēsi, ka atrisinājums pats tev nāks pretim.

Vai tā ir piespiedu metode? Nē, tā ir prasīguma metode, turklāt ar vislielāko laipnību un draudzību. Saprātīga (atkārtoju – saprātīga) un pakāpeniska grūtību palielināšana un to pārvarēšana ir vienīgā metode gan fizisko, gan garīgo spēku attīstīšanai. Turklāt nekāda tukša

rotaļāšanās skolēnam nesagādā tādu gandarījumu un prieku kā apziņa pēc labi padarīta darba: es varu, es spēju un varēšu vēl labāk.

Audzinašanās darbs nav tikai mērķis, tas ir līdzeklis. (..)

Darba tikuma ieaudzināšana, protams, rit paralēli un reizē ar mācību priekšmetu apgūšanu, tāpēc – par to jau runāju iepriekš – mācību slodzei ir jābūt atbilstošai bērnu spēkiem. Taču tas nenozīmē prasību atlaidi.

Ir vēl otrs tikums, kas mūsu šodienas pamatskolā būtu it īpaši kopjams un stiprināms. Tas ir – Tēvzemes mīlestības tikums (..)

Tēvzemes mīlestības kopšana jāuzņemas skolai, pirmkārt – obligātajai pamatskolai. Tam jā sākas ar attiecīgo priekšmetu programmām, ar attiecīgo tikumu izpratni, jo, pēc Sokrāta domām, ar izpratni sākas katrs tikums. To pašu arī saka A. Kronvalds, kurš savas latviskās pedagoģijas pamatā licis tieši Tēvzemes domu: “Tikai tas, kas savu tēvu zemi pazīst, var to patiesi mīlēt.” Te pazīšanu, protams, nesaprātīsim šauri ģeogrāfiskā nozīmē. Pie tās pieder arī tautas politiskā vēsture ar visām tās sāpēm, traģēdijām un smagi izcīnītajām uzvarām, pie tās pieder tautas kultūras vēsture, literatūra, dzeja un dziesma, kas liek tavai sirdij līdzī skanēt, pie tās pieder Brāļu kapi un Brīvības piemineklis.

Atceroties savu pamatskolas laiku un vēlākos savus pamatskolēnus, zinu, cik ļoti šajā vecumā skola var ietekmēt jaunieci patriotiskajā garā. (..)” (1995)

♦ Daži vēlējumi skolotājam.

“(..) Mazāk rūpēties par sekmju vērtēšanu, vairāk – par pašām sekmēm.

Sarežģītas problēmas risināt vienkārši, bet ne otrādi.

Pirms ko plaši laist tautā, ieklausīties mazāk draugos, vairāk – opozicionāros.

Iespējami atbrīvot skolotāju no papīru pedagoģijas, lai viņam atliktu spēks un prieks dzīvajai pedagoģijai.” (2000)

Matemātikas mācību grāmata kā Skolotāja mūža darba atziņu krājums

Elfrīda Krastiņa,
pedagoģijas doktore,
Daugavpils Universitātes profesore

Skolotāja darba mūžs kā devums, kā guvums – tā ir netverama bagātība, kas pāriet no paaudzes paaudzē.

Kā izvērtēt sava Skolotāja darba mūžu? Vai to var izmērīt? Vai to var novērtēt? Kas ir Cilvēka Garīgo Vērtību mērs? Kur ir Skolotāja Ilgtspējības noslēpums?

Katrs mēs izvērtējam citādi, caur savu personības prizmu, ar savu vērtību mērauklu. Lai raksturotu no skolotāja Jāņa Menča gūtās atziņas kā vērtības, es izvēlējos Matemātikas mācību grāmatu un trīs tikšanās ar tās autoru.

Pirmā tikšanās ar matemātiku un Matemātikas mācību grāmatas autora vārdu pirms 50 gadiem man ir bijusi liktenīga, pašai to nenovērtot. Kā skolniecei man patika (un joprojām patik) risināt matemātikas uzdevumus.

Matemātikas uzdevums – saistošs domas pavadonis, izaicinājums apliecināt sevi.

Reizēm šis izaicinājums var rosināt meklēt risinājumu “Kādam būt Mācību grāmatai?” visa mūža garumā. Kas ir pamatā šim izzīņas aicinājumam? Kas ir svarīgi skolēnam, kurš mācās matemātiku?

Atbildi izlasīju kādā J. Menča rakstā “Par matemātiku skolā”: *Jācenšas panākt, lai skolēniem matemātika kļūtu patīkams priekšmets – tāpēc, ka “es, skolēns, to visu spēju izprast; ja labi piepūlos – varu atrisināt, un tas man sagādā gandarījumu; es šajā tematā labprāt vēl ko vairāk būtu ar mieru uzzināt”.* (Mencis, 18.12.1988.)

Par šo atziņu esmu pati pārlicinājusies gan kā skolniece, gan kā skolotāja.

Otrā tikšanās pirms 35 gadiem matemātikas skolotāju kvalifikācijas celšanas kursos, kuros pieteicos, vēl studente būdama, lai klausītos izcilā Metodiķa lekcijas. Skolotājam jāprot ne tikai pašam atrisināt uzdevumu, bet jāprot veidot šo prasmi arī skolēniem. Lektoru Jāni Menci visi skolotāji gaidīja ar sajūsmu. Toreiz viņš kārtējo reformu matemātikas mācīšanā palīdzēja skolotājiem izprast un realizēt bez pārspīlējumiem.

Pēc šīs tikšanās ar Jāni Menci Matemātikas mācību grāmatu ieraudzīju citā gaismā. Es sāku izprast matemātikas mācību metodikas nepieciešamību mācību procesā kā radošu aicinājumu.

Matemātikas metodika, kurā apkopotas daudzu paaudžu atziņas, arvien vēl veidojas un attīstās. (Mencis, 1984.)

Tas nozīmē, ka mūsu uzdevums ir nodot šo paaudžu stafeti tālāk, bagātinot to ar kaut ko jaunu.

Trešā tikšanās pirms 20 gadiem jau bija mans solis pretī zinātnei, sākot darbu Pedagoģijas zinātniskās pētniecības institūtā. Tad sākās manas mācekļa gaitas Matemātikas mācību grāmatas veidošanā. Un, tikai iedziļinoties šajā radošajā procesā, sapratu, ka laba mācību grāmata top kā Zinātnes un Mākslas darbs, apkopojot atziņas no skolotāja praktiskās Pieredzes.

Ne caur skolotāju, bet caur mācību grāmatu notiek kvalitatīvi jaunu ideju ieviešana skolas matemātikā. (Mencis, 1978.)

Profesora pārlicība atgādina mācību grāmatu autoru lielo atbildību jaunās paaudzes priekšā. Šodien, kad pēc daudziem gadiem mūsu valstī mācību grāmatas veidojam paši, notiek meklējumi, ne katra mācību grāmata ir pieprasīta grāmatu tirgū. Tātad tās tapšanā ir kaut kā pietrūcis – vai Zinātnes, vai Mākslas, vai Pieredzes.

Labai Matemātikas Mācību Grāmatai (MMG) veltīts viss profesora darba mūžs – kā nebeidzams ceļš pretī ideālam. MMG ir mūžam mainīga, tā aug līdzī laikam, tā palīdz attīstīties bērna prātam un tikumībai, tā liek gan svīst un piepūlēties, gan sniedz neaprauktāmu gandarījumu par skaisti atrisinātu uzdevumu. Tie, kuri saprot

Matemātiku, uztver loģiskās domas milzīgo spēku un varenību Visuma izzināšanā. Tiem, kuri nesaprot Matemātiku, šī neizpratne rada bijību vai mūžīgas bailes no skaitļu pasaules. Ja citas mācību grāmatas noveco ļoti ātri, tad jebkura MMG ir kāda mūžīga un no laikmeta ideoloģijas neatkarīga daļa, kurai ir ilgtspējība, kura ir aktuāla pat pēc daudziem gadiem.

Skolotāja Jāņa Menča personībā un viņa veidotajās Matemātikas mācību grāmatās ir atrodamas globālas vērtības:

- ♦ Mīlestība kā garīgums.
- ♦ Vienkāršība kā metodoloģijas pamats.
- ♦ Skaidrība kā rezultāts.

Kāpēc mīlestība? Tāpēc, ka pretējais ir naidis.

- ♦ Tikai mīlot bērnu, mēs spējam viņu izglītot. Ar mīlestību veidota MMG var būt patīkama skolēnam.

Ja šodien izglītībā ir problēmas, tad bieži tāpēc, ka reizēm pietrūkst mīlestības gan vecākiem, gan skolotājiem un rezultātā tās pietrūkst arī bērnam. Ja bērns neiemīlēs darbu no mazām dienām, viņš nevēlēsies piepūlēties arī mācībās. Bet bez cīņas nav gandarījuma. MMG ir dažāda grūtuma pakāpes uzdevumi. Palīdzi, skolotāj, bērniem rast ticību saviem spēkiem!

- ♦ Tikai mīlot skolotāja darbu kā sūtību, mēs spējam dot to labāko citiem, lai raisītu dižāko, kas ir cilvēkā – prātu un tikumību.

Skolotāja Jāņa Menča darba mīlestība nav jāpierāda. To viņš paudis katrā savā vadītajā mācību stundā, katrā sarunā gan ar lielu, gan ar mazu cilvēkbērnu.

Skolotāja darbs bez mīlestības ir mocības abām pusēm, kuru kā slogu nes skolotājs un arī skolēni. Iemāci mīlēt, skolotāj!

- ♦ Mīlestības kā personības īpašības apliecinājums ir profesora Jāņa Menča bagātais dzīvesstāsts. Mīlot savu Tēvzemi, ar savu Darbu Tu spēji pacelties pāri naidniekiem, nenovīdībai, liekulībai. Tavi atmiņu stāsti man ir bijuši kā Mācību stunda Dižgara cilvēcības un Tēvzemes mīlestības izpratnei.

Līdzās matemātikai J. Mencis mīl dziesmu. Viņa pirmā publikācija tieši pirms 70 gadiem arī veltīta dziedāšanai "Intervālu mācīšana dziedāšanas stundās" (žurnālā "Audzinātājs", 1934., Nr. 5/6., 252.–257. lpp.). Kādā intervijā laikrakstam "Diena" 1994. gada 17. decembrī V. Pētersones rakstā "Līdz šim ordeņi man aizbira garām" Jānis Mencis saka: *Ja nav spēju mūzikā, tad nevar būt labs matemātiķis. Tās ir nešķiramas lietas.*

Un tāpēc, skolotāj, atrodi laiku un vietu dziesmai arī matemātikas stundā!

Kāpēc vienkāršība? Tāpēc, ka pretējais ir sarežģīts, complicēts.

Sarežģīto mācīt vienkārši – tā jau ir māksla. Kā divi pretstati tie cieši savijas kopā. Bieži vien sarežģītā grūtā uzdevuma atrisinājums ir tik pārsteidzoši vienkāršs, bet vienkāršu sakarību izpratnei reizēm jāiegulda nopietns darbs.

Metodiskā gudrība nav mācīt vienkāršās atziņas sarežģīti, bet gan sarežģītās atziņas vienkārši. (Mencis, 18.12.1988.)

Cik bieži mūsdienās vienkāršas lietas tiek skaidrotas sarežģītā, grūtā, it kā zinātniskā valodā. Kam gan domāta šāda zinātne?

MMG pārspīlētais zinātniskums padomju laikā ir radījis "lāča pakalpojumu", kura sekas izjutīsim ilgi. Sarežģītā mācību viela, kas izklāstīta sarežģītā valodā, bez skolotāja palīdzības kļuva daudziem neapgūstama. Vai tāpēc gan brīnums, ka šīs paaudzes skolotāji, kas paši neizprata matemātiku, nespēj to saprotami iemācīt nākošajai paaudzei.

Vienkārši, bet ne nezinātniski, tā savu domu paskaidro Skolotājs Jānis Mencis. Vienkāršība ir arī viņa personības īpašība, kā pretstats dižajam augumam. Par to varam pārliecināties katrs, tiekoties ar viņu gan darbā, gan mājās. Ar savu vienkāršību viņš vienmēr prot saliedēt gan mazas kompānijas, gan lielas auditorijas. To apliecina arī J. Menča skolēnu, studentu, skolotāju atmiņas: "Viņa uzsāktā dziesma, viņa runātā dzeja, atmiņu stāsti, viņa uzsāktā deja vienmēr piesaista, iedrošina un atraisa visus klātesošos."

Kāpēc skaidrība? Tāpēc, ka pretējais ir nesaprotams.

Savā darba kopsavilkumā (1993), pretendējot uz habilitētā doktora grāda iegūšanu pedagogijā, profesors Jānis Mencis zinātnē neierasti, bet skaidri un saprotami formulēja virsrakstus: Drošai celtnei – labus ķieģeļus! Pietiek koku pareizi iestādīt – augs pats! Matemātikas metodikas cietais rieksts – teksta uzdevums.

Un, izrādās, mūsdienās, lasot ārzemju zinātnieku darbus pedagogijā, tas nav nekas neparasts. Tās ir pārdomas tiem, kuri, tiecoties pēc samākslota zinātniskuma, nespēj pamanīt ģeniālo tepat līdzās.

Īpaša loma skaidrībai ir matemātikā.

Profesors J. Mencis LMSA konferences starpbrīdī aktīvi diskutē ar konferences dalībniekiem (no kreisās) A. Siku, M. Vītumu, E. Krastiņu un B. Bērtīsu. 1996. gads

Cik nepieciešami celtniecībā ir prasīt, lai katrs atsevišķais ķieģelis būtu taisns, gluds un izturīgs, tikpat fundamentāli svarīga jebkuru zināšanu apguvē ir prasība balstīties uz skaidriem jēdzieniem, jo tikai no tādiem tālāk var rasties skaidri spriedumi, pareizi slēdzieni un vēl komplikētākas domāšanas formas. (Mencis, 1993.)

Domas skaidrība, savas darbības izpratne, jēgpilnas mācības – tās joprojām ir pedagoģiskās aktualitātes, par kurām mēs cīnāmies šodien. Skolotāja darbā kā ceļš uz skaidrību ir pārliecināšana.

“Pārliecināšana ir mana vājība,” saka izcilais Skolotājs. Audzināt pārliecinot; mācīt izskaidrojot – tāds ir Jāņa Menča kredo.

Un tāds ir arī darba rezultāts. Mācību grāmatā – vienkārši, skaidri izteikta doma, ļoti rūpīgi izveidota mācību vielas izklāsta metodiskā sistēma, kā viņš pats saka:

Pāša izdomāts, matemātiski loģiski pamatots, uz matemātikas iekšējo struktūru balstīts, ar bērna psiholoģiju saskaņots, paša praksē pārbaudīts ceļš, kuru es uzskatu par rezultatīvu ceļu pat sīkās detaļās (par katru jēdzienu, par katru apgalvojumu, par to savstarpējo sakaru, par dažādām iespējām, kā šos jēdzienus var saskaņot sistēmā). Un to es gribu parādīt citiem, lai tas nestu augļus (es zinu arī daudzus citus ceļus, arī ārzemēs lietotie man nav sveši).

Matemātiķu aprindās mēs bieži mēdzam teikt, ka matemātikā, salīdzinot ar citiem mācību priekšmetiem skolā, valda Skaidrība. Un tas ir pateicoties tieši tam, ka šos 70 gadus skolas matemātikas problēmas ir palīdzējis risināt Skolotājs Jānis Mencis.

Tās ir tikai dažas atziņas, kurās es vēlējos dalīties, sagaidot izcilā Skolotāja Jubileju. Ar Tavu Sirds Bagātību arī mēs, Tavi skolēni, jūtamies bagāti!

Skolotājs starp skolotājiem

Rudīte Andersone,
pedagoģijas doktore,
LU docente

Profesors Jānis Mencis ir Latvijas Matemātikas skolotāju apvienības biedrs kopš tās dibināšanas 1994. gadā.

Patiesībā profesors matemātikas skolotāju metodiskās un sabiedriskās dzīves centrā ir bijis vienmēr. Nav iedomājama matemātikas skolotāju profesionālā rosība bez J. Menča aktīvas līdzdalības. Semināri, konferences, diskusijas, sanāksmes – visur ir bijusi jūtama profesora klātbūtne. Un tas ir ļoti svarīgi, lai noturētu un veidotu vienotu matemātisko uzskatu sistēmu valstī. Šodienas matemātikas skolotāju paaudze ir veidojusies profesora metodiskās domas ietekmē.

Jau vairākas skolēnu paaudzes ir mācījušās no J. Menča mācību grāmatām. Šobrīd vienīgā matemātikas metodikas grāmata latviešu valodā ir profesora J. Menča sarakstītā “Matemātikas metodika pamatskolā” (1984).

Profesors vienmēr saskarsmē ar matemātikas skolotājiem ir vienkāršs un sirsnīgs. Matemātikas skolotāju apvienības saietos J. Mencis uzmanīgi seko skolotāju viedokļu apmaiņai, aktīvi analizējot un iesaistoties diskusijās. Profesoram pieder jau par folkloru kļuvušās sentences:

“Labāk mazāk mācīt, bet labāk.”

“Vai nav vienalga, kā vērtēt, galvenais, lai būtu, ko vērtēt.”

“Lai tur augšā pūš visādi vēji, bet, ja zini, kāpēc tā dari, tad dari.”

Pašā atmodas laika sākumā profesors aicināja jaunās idejas un iniciatīvas uzreiz nenokritizēt, bet censties izprast un atbalstīt. Ja tās būs vērtīgas, tad tās izdzīvos un attīstīsies. Viņam ir raksturīga iejūtīga un atbalstoša attieksme pret jauno, pret vēlmi mainīt mācību darbu, uzlabot to. Jaunie skolotāji vienmēr ir izjutuši profesora labvēlīgo un

izpratnes pilno attieksmi. Viņa pieredze un zināšanas ir tik plašas, ka vienā mirklī var uztvert un saskatīt līdzības un sakarības šodienas jauninājumiem ar jau senāk darīto.

Profesors patiesi ir skolotājs starp skolotājiem, kas ir vienlaicīgi gudrs, atsaucīgs biedrs un šķelmīgs, jautrs kopīgas dziesmas aizsācējs. Parasti matemātikas skolotāju apvienības saietos J. Mencis ir tas, kas spriedzes vai atslābuma brīžos nostājas auditorijas priekšā un uzsāk kādu atbilstošu dziesmu. Tad varam pasmaidīt un līksmi turpināt darbu.

Profesors vienmēr ir rūpējies par matemātikas mācību satura izpratni. Skolotāji ir mudināti vērot un meklēt tos paņēmienus, kas ļautu ātrāk un veiksmīgāk skolēniem izprāt matemātikas mācības. Brošūras "Izpratnes vingrinājumi matemātikā 5.–8. klasēm" (1968) priekšvārdā J. Mencis raksta:

Kaut arī matemātikas apgūšanas process psiholoģiski un loģiski ir samērā komplikēts, taču tajā iespējams saskatīt atsevišķus momentus vai posmus, kuriem ir īpaša nozīme. Viens no pirmajiem ne tikai pēc savas nozīmes, bet arī secības ziņā, ir vielas pilnīga izpratne. Ja tās trūkst, tad viss tālākais mācīšanas un mācīšanās darbs ir neauglīgs; domu aizstāj neapjēgti vārdi un frāzes; veselīga iegaumēšana, atceršanās pārvēršas par iekalšanu; apzinātas vingrināšanās vietā iestājas mehāniska dresūra; šādi iegūtas "zināšanas" nav izlietojamas dažādu problēmu risināšanā. Ieviešas formālisms, ko citādi var raksturot šādi: skolēnam šķiet, ka viņš zina, bet patiesībā viņš nezina un neizprot.

Izpratne par to, kā organizēt bērnu darbu mācību stundās; kā palīdzēt veidot bērnu zināšanas, lai viņi patiesi zinātu skaisto, dzīvo un interesanto matemātikas pasauli, ir jaušama profesora rakstītajās mācību grāmatās. Tā ir milzīga skola parastam matemātikas skolotājam būt kopā un ieklausīties profesora J. Menča domās un atziņās. Latvijas Matemātikas skolotāju apvienība lepojas ar savu Skolotāju, kas bagātina pārējos ar pieredzi un gaišo skatījumu uz dzīvi.

Pār gadskārtu Jānīt's nāca...

Maija Vītuma,
pedagoģijas maģistre

...uz pamatskolu matemātikas skolotāju kvalifikācijas celšanas kursiem, kuri notika katru vasaru apmēram ap Jāņiem.

Kopš 1971. gada man bija tā laime aicināt uz kursiem kā vienu no galvenajiem lektoriem Jāni Mencī no Liepājas Pedagoģiskā institūta. Ar 1971. gadu visā bijušajā Padomju Savienībā vispārīgltōjošajās skolās no 4. klases sāka pāriet uz jauno mācību programmu matemātikā un attiecīgi arī uz jaunām mācību grāmatām. Un tikai tagad es spēju novērtēt, cik vienreizējs cilvēks ir mūsu metodiķis Jānis Mencis. Šajā laikā, kad pāri nodarīja visam viņa mūža darbam pie mācību grāmatām un mācību palīglīdzekļiem, viņš spēja augstāk par savu sāpi un aizvainojumu vērtēt palīdzību, kas bija nepieciešama matemātikas skolotājiem darbā ar līdz galam neizstrādātu mācību programmu un tapšanas stadijā esošām, nepilnīgām matemātikas mācību grāmatām.

Un tā pāris gadu desmitus mēs mācījām skolotājus, kā mācīt matemātiku pēc unificētām mācību programmām un mācību grāmatām. Bet arī šajā laikā spēcīgi lektori spēja paveikt daudz. Katru gadu matemātikas skolotāju kursus pulcējās vairāki simti skolotāju, kuri klausījās Jāņa Menča vārdos: "Matemātiku vajag mācīt vienkārši!" Kā to izdarīt, kļuva par galveno tēmu lektora Menča nodarbībās algebrā. Viņa vadībā skolotāji izstrādāja elementārvingrinājumus gan jaunās vielas izklāsta ievaddaļai, gan nostiprināšanai. Kad modē nāca klātienēs-neklātienēs kursi ar kursa darbiem starpsesiju periodā, daudzi skolotāji J. Menča vadībā aizrāvās ar ciklisko uzdevumu izstrādi.

Neatkārtojamās un improvizācijas pilnas bija J. Menča nodarbības ar skolotājiem, kuri, iesēdušies toreizējās Rīgas I. vidusskolas

mācību solos, kļuva par skolēniem ar visiem viņu niķiem. Skolotājs Jānis Mencis bija ļoti liels gan savā augumā, gan gara spēkā, fantastisks nodarbību vadītājs un organizētājs, kurš savā darbā izmantoja dažādas interaktīvās mācību metodes. Par tām šodien jaunajiem skolotājiem māca kā no demokrātiskajām valstīm pārņemtām metodēm. Bet Jānis Mencis jau toreiz bija ar daudziem gadiem bagāts, un viņš bija nācis no kādreizējās brīvvalsts, lai ar dziesmām matemātikas mācību nodarbībās tuvinātu dziesmoto revolūciju un pāreju uz atkal brīvu valsti.

Iedomājieties pilnu Rīgas 1. ģimnāzijas zāli ar kājās stāvošiem matemātikas skolotājiem un dziedam Jāņu dziesmas. Tas parasti bija vai nu kursu noslēgumā, vai Līgo dienā, kurā centāmie kursantus ātrāk atlaist mājās uz Jāņu svinēšanu. Skolotāju priekšā kopā ar citiem lektoriem bija Jānis Mencis, kurš vienmēr uzņēmās matemātiķu kopkora diriģēšanu. Domājot par kursiem, redzu Jāni Menci ar ozolapu vainagu galvā un pilnām rokām ziedu, vasaras saulē iedegušu un eleganti ģērbušos. "Skaists un sirds gudrs vīrietis," ne vienu vien reizi nācās dzirdēt šos vārdus no kursantēm. Bet tas jau nemaz nebija jādzird, pietika redzēt sajūsmas pilnās acis, ar kādām skolotājas nodarbībās vērās savā elkā, lai saprastu, cik ļoti mīlēts ir skolotāju Skolotājs Jānis Mencis.

Augstas klases matemātikis

Kārlis Dobelis,
matemātikas doktors, LPA docents

Ar skolotāju J. Mencī es pirmo reizi sastapos 1954. gadā Liepājas 5. septiņgadīgajā skolā, kur skolotājs mums, 6. klases audzēkņiem, mācīja matemātiku. Tomēr jāsaka, ka jau ilgi pirms tam, kad skolotājs J. Mencis ienāca mūsu klasē, lielākā skolēnu daļa zināja šo lielo, stulto matemātikas skolotāju. Viņu nevarēja nepamanīt! Ne jau tikai viņa staltās stājas dēļ, bet gan tāpēc, un tas, manuprāt, ir pat svarīgāk, ka ap skolotāju J. Mencī vienmēr ir bijusi īpaša, tikai viņam raksturīga aura. Es melotu, ja teiktu, ka visi mūsu klases skolēni bija sajūsmā par jauno matemātikas skolotāju – viņa darba intensitāte, temps, prasības, ... ne jau visiem bija pa spēkam. Klases lielākajai daļai gan!

Kopš tā laika ir pagājis pusgadsimts, tas ir pietiekami ilgs laiks, lai pagaistu no atmiņas vairāki spilgti momenti, kas izraisīja skolēnos sajūsmu, apbrīnu, kas fascinēja mūs. Bet, ... tas ir arī pietiekami ilgs laiks, lai pārstaigātu atmiņu taku un izvērtētu, ko mūsu personībām ir devis skolotājs J. Mencis. Labi atceros, ka daudzi zēni gribēja līdzināties matemātikas skolotājam. Viņš strādāja kā rotaļājoties – vienmēr prata paskaidrot tā, ka vienkārši nevarēja nesaprast, Skolotājam vienmēr bija galvā kāds interesants uzdevums, kuru piedāvāt tiem, kuri kārtējos uzdevumus bija veikuši ātrāk. Vēl šodien atceros kādu piemēru ģeometrijā, kuru viņš mums, dažiem zēniem, piedāvāja atrisināt, kad bijām izpildījuši kontroldarbu un līdz stundas beigām bija palikušas kādas 10–15 minūtes. Mēs kādu nedēļu aizrautīgi meklējām atrisinājumu – likās, ka uzdevums tiešām mums ir pa spēkam. Tā arī netikuši skaidrībā, gājām pie skolotāja pēc palīdzības. Viņš paskatījās uz mums un pajautāja: “Vai jūs zīmējumu izpildījāt precīzi?” Protams, ka izpildījām – tas taču nekas, ka uz parastās burtnīcas lapas to nemaz nevarēja izdarīt – taisnes krustojās tālu aiz lapas robežām. Skolotājs

tad arī paskaidroja, ka tieši tur ir uzdevuma būtība, jo mēs visu laiku esam analizējuši trijstūrus, kuri reāli neeksistē.

Skolotājs J. Mencis mūs aizrāva ne jau tikai kā matemātikas skolotājs. Viņš mūs fascinēja kā personība. Skolotājus, it īpaši matemātikas skolotājus, tajos laikos (un ne tikai tajos!) bieži raksturoja ar vārdu "sausīni". Par skolotāju J. Mencī to nekādā ziņā nevarēja teikt. Skolotājam vienmēr bijis raksturīgs aktīvs dzīvesveids. Es, piemēram, atceros kā skolotājs pa Rīgas ielu brauca uz darbu ar velosipēdu, kā spēlēja basketbolu toreizējā Skolotāju institūta komandā, brauca kopā ar skolēniem ekskursijās utt. Protams, ekskursijās jau brauc visi skolotāji, tas ietilpst skolotāju darba pienākumos. Tie tomēr bija citi laiki, citas iespējas. Man vēl šodien ir spilgtā atmiņā ekskursija Siguldā, kurā mūsu klasi pavadīja skolotājs J. Mencis. Tikai dažas viņa piezīmes, daži padomi ir palikuši atmiņā uz visu mūžu. Šķietami nenozīmīgi, bet man tie tomēr liekas kā pateikti īstajā vietā un īstajā laikā, neuzbāzīgi, korekti un patiešām lietderīgi. Nu kaut vai, piemēram, ka katram vīrietim ir jābūt klāt kabatas nazītim, ka ekskursijās ir jāizvairās lietot daudz šķidruma, ka ir jāzina, ko un kā skatīties, utt. Tagad es saprotu, ka viņš arī ekskursijā mūs audzināja. Vēl vairāk – no šīs dienas pieredzes es teiktu, ka skolotājs J. Mencis ar savām zināšanām, savu attieksmi, savu stāju audzināja mūsos patriotismu. Skatoties uz skolotāju J. Mencī, es redzu ne tikai skolotāju, bet arī latviešu karavīru. Man šķiet, ka viņā šīs divas profesijas organiski saplūst. Gāja gadi, un uz laiku mūsu ceļi šķīrās.

Pēc augstskolas beigšanas es sāku strādāt Liepājā par fizikas skolotāju. Lai gan es nemācīju matemātiku, skolotāja J. Menča spilgtā personība mani ietekmēja. Vienalga, lai kur arī neparādītos matemātikas skolotājs J. Mencis, vai tas bija skolotāju konferencēs, dažādos semināros,ursos vai arī skolotāju saviesīgos pasākumos, viņš vienmēr bija uzmanības centrā, kaut gan neko īpašu it kā nedarīja. Tā, manuprāt, ir skolotāja J. Menča īpašā aura, kas vienmēr ir ap viņu.

Pedagoģijā nereti nākas dzirdēt apgalvojumu, ka viens no sek-mīgākiem audzināšanas paņēmieniem ir personiskais paraugs – bērni cenšas līdzināties saviem vecākiem, skolotājiem, spilgtām perso-nībām, piemēram, sportā, mākslā, zinātnē, utt. Profesors J. Mencis vistiešākā veidā audzina ar savas personības spilgtumu. Es domāju, ka var un vajag censties līdzināties profesoram: stājā, zināšanās, labes-tībā, takta izjūtā (piemēram, strādājot pie kādas kopīgas problēmas, J. Mencis nekad neteiks – tas nav pareizi vai varbūt jādara tā, bet gan – varbūt pamēģināsim tā), darba spējās, utt. Droši vien kādā no minētajiem parametriem to var arī izdarīt. Tomēr, manuprāt, profesors ir unikāla parādība – viņam līdzināties nevar. Ar to es negribu pateikt, ka nevajag censties! Droši vien izcils skatuves mākslinieks var at-veidot profesoru. Bet tas būtu tikai uz skatuves, kādā izvēlēta laika periodā konkrētā vidē. Dzīvē – nē!

Nereti var novērot, ka atsevišķu zinātņu nozaru zinātnieki, vis-maz savas zinātniskās karjeras plaukumā, bieži vien, maigi izsakoties, izturas atturīgi pret attiecīgās nozares pedagogiem. Arī šajā ziņā profesors J. Mencis ir izņēmums. Kad dibināja Latvijas Matemātikas biedrību, profesors bija viens no diviem Liepājas matemātiķiem, kuru uzaicināja iestāties šajā biedrībā. Cik man zināms, Latvijas pazīs-tamākie matemātiķi, un ne tikai Latvijas, nesena pagātnē varētu mi-nēt arī atsevišķus Padomju Savienības pasauleslavenus matemātiķus, piemēram, A. Kolmogorovu, A. Markuševicu u. c., kuri ar dziļu cieņu ir izturējušies un joprojām izturas pret profesoru. Kāpēc? Vispirms jau laikam tāpēc, ka profesora darbs matemātikas mācīšanā nav pār-vērtējams. Reti ir tādi matemātikas pedagoģijas speciālisti, kuri vienlīdz labi pārvalda šo jomu no pirmās klases līdz vidusskolas pēdējai klasei, kuri būtu izveidojuši un nepārtraukti pilnveidojuši matemātikas mācīšanas sistēmu, balstoties uz jauniem matemātikas un pedagoģijas zinātnes sasniegumiem. Tādas laikmeta vērtības kā mācīšanas sistēmu var radīt cilvēks, kurš pats ir augstas klases mate-mātiķis.

Profesors bija vienīgais no Baltijas republiku matemātiķiem, kurš pagājušā gadsimta 70.–80. gados bija iekļauts ekspertu komisijā pie PSRS Pedagoģijas zinātņu akadēmijas Mācību satura un metožu zinātniski pētnieciskā institūta jaunas paaudzes matemātikas mācību grāmatu izstrādei. Šeit man jāuzsver, ka komisija nenodarbojās ar esošo mācību grāmatu pilnveidošanu, bet gan, kā jau iepriekš minēju, ar jaunas paaudzes mācību grāmatu izstrādi.

J. Mencis ir dzimis matemātiķis un, manuprāt, apstākļu sakritības dēļ – vēsturisko apstākļu dēļ ir izveidojies par izcilu matemātikas pedagogu. Esmu pilnīgi pārliecināts, ja profesora J. Menča darba mūžs būtu veidojies matemātikas zinātnes laukā, tad šodienas matemātikas studenti mācītos kādu no J. Menča teorēmām, piemēram, skaitļu teorijā vai kādā citā matemātikas nozarē. Bet tad savukārt Latvija būtu zaudējusi izcilu matemātikas pedagogu.

Pagājušā gadsimta 80. gadu sākumā uz Liepājas Pedagoģiskā institūta bāzes Latvijas universitātes profesora Latvijas Zinātņu akadēmijas Fizikas institūta Matemātikas laboratorijas vadītāja L. Reiziņa vadībā organizēja Vissavienības matemātikas vēstures konferenci. Konferencē bija ļoti reprezentatīva pārstāvniecība – vairāki profesori no Maskavas, Ļeņingradas (Sanktpēterburgas), Minskas, Tartu, Viļņas un citām ievērojamām valsts universitātēm un citām Savienības augstskolām, PSRS un Latvijas Zinātņu akadēmijas. Toreiz biju liecinieks profesora J. Menča sarunai ar kādu Maskavas universitātes profesoru (uzvārdu neatceros) par iestājeksāmenu uzdevumiem Maskavas Valsts universitātes Matemātikas un mehānikas fakultātē, kurā, manuprāt, patiešām saplūda gaišākie prāti no visas plašās Savienības. Šajā diskusijā mani pārsteidza Maskavas profesora patiešā ieinteresētība profesora J. Menča domās par šo uzdevumu saturu un risināšanas idejām.

Par profesoru J. Mencī uzrakstīt kaut ko jaunu ir ļoti grūti, varbūt pat neiespējami. Latvijā būtu grūti atrast ģimeni, kurā kāds no ģimenes locekļiem nebūtu mācījies no profesora grāmatām.

Mums, Liepājas Pedagoģijas akadēmijas matemātiķiem, ir bijusi tā laime strādāt kopā ar profesoru un profesora vadībā ilgus gadus. No 1964. gada līdz 1978. gadam profesors vadīja Matemātikas katedru. Šajā laikā Liepājas augstskola pārcieta vairākas reformas, bija periods, kad tajā gatavoja tikai sākumskolas skolotājus. Pateicoties arī profesora J. Menča personībai, katedra tika saglabāta un, kas, manuprāt, ir ļoti svarīgi, 1964. gadā atjaunota matemātikas skolotāju gatavošana. Domāju, ka par šo periodu profesora J. Menča darba dzīvē būtu jāraksta īpašs raksts par profesora zinātnisko un pedagoģisko darbību. Šeit atļaušos tikai pieminēt, ka paralēli darbam ar studentiem profesors ļoti lielu uzmanību veltīja zinātniski pētnieciskajam darbam. Profesors bija gaidīts vieslektors un lasījis lekcijas matemātikas didaktikā Lietuvā, Igaunijā, Krievijā, Baltkrievijā, Norvēģijā u. c.

Profesors J. Mencis neapšaubāmi ir augstas klases matemātiķis, izcils pedagoģijas zinātnieks – daudzu rakstu un grāmatu autors un skolotājs. Ja man jautātu, kurā no šīm profesijām viņš devis visvairāk, es to nevarētu pateikt. Viņā tās visas harmonē vienā veselā, tās nav nošķiramas. Tajā pašā laikā gan no sarunām ar profesoru, gan no daudzajām intervijām esmu secinājis, ka viņš sevi pirmkārt uzskata par skolotāju. Bet tad es gribētu piebilst – skolotāju skolotājs. J. Mencis, protams, ir izcils zinātnieks savā nozarē – matemātikas didaktikā un, manuprāt, pateicoties tieši viņam, matemātikas mācīšana, matemātikas mācību grāmatas, metodiskās izstrādes Latvijā ir pasaules klases līmenī. Profesors ļoti ātri uztver visu jauno un cenšas to pielietot savā praksē. Viņš ir arī daudzu novitāšu autors (sākot no skaitļu slejām līdz kasetēm) matemātikas didaktikā. Šeit būtu arī noteikti jāpiemin viņa veidotās un vadītās televīzijas pārraides matemātikas mācīšanā, ko ar lielu interesi gaidīja skolēni Latvijā. No šodienas skata punkta raugoties, tie bija pirmie mēģinājumi tālmācības ieviešanā, bez kuras šodien nav iespējama mūžizglītības organizācija, tikai, protams, ar citiem tehniskiem līdzekļiem.

J. Mencis kā katedras vadītājs mums bija gan paraugs, gan ideju ģenerators, gan arī vairogs pret dažādām iespējamām reformām, kas pagājušā gadsimta septiņdesmitajos gados nereti virmoja gaisā attiecībā uz matemātikas specialitātes slēgšanu Liepājas Pedagoģiskajā institūtā. Katedru taču vadīja visiem (arī funkcionāriem) ļoti labi pazīstamais matemātiķis J. Mencis. Tas izteica daudz ko! Katedras vadītājs mums vienmēr centās atgādināt, ka mēs gatavojam matemātikas skolotājus, speciālistus, kuriem ir jāpārvalda matemātika un jāprot to iemācīt citiem. Šo tēzi katedras vadītājs izteica citā formā: "Māciet vienkārši, pēc būtības, neaizraujieties ar pārlieku lielām gudrībām." Šī cenšanās aizrauties ar pārlieku lielām gudrībām, perfektiem pierādījumiem mums neapšaubāmi piemita. Tagad, bet ne pirms 20 gadiem, es to uztveru pavisam citādi. Man šķiet, ka šajā tēzē – mācīt vienkārši, neaizrauties ar pārlieku perfektiem pierādījumiem – arī slēpjas mācīšanas atslēga un... arī problēma. Mācīt sarežģītas lietas vienkārši ir ļoti, ļoti grūti. Ģeniālais fiziķis A. Einšteins kādreiz esot teicis: "Relativitātes teoriju saprot tikai trīs cilvēki – es un mani divi asistenti." Tagad to māca vidusskolā! Kāpēc? Acīmredzot tāpēc, ka jāpaiet laikam, lai visu izprastu līdz pašiem pamatiem un "saliktu pa plauktiņiem". Lai realizētu šādu mācīšanas metodi – metodi, kas palīdzētu studentiem pāriet no mācīšanās uz studēšanu – mācīt to, kas nepieciešams, lai students varētu sākt patstāvīgi studēt, ir nepieciešamas dziļas un vispusīgas zināšanas attiecīgajā nozarē.

Būdam katedras vadītājs, profesors aktīvi iesaistījās katedras mācību spēku kvalifikācijas paaugstināšanā, gan aicinot kārtot zinātņu kandidātu eksāmenus, gan meklējot kontaktus iespējamo darbu vadīšanai. Man spilgtā atmiņā palicis viens katedras vadītāja aicinājums, kuru viņš bija uzrakstījis katedrā (342. kabinetā) uz tāfeles un kurā aicināja abus zinātņu kandidāta eksāmenus – svešvalodu un filozofiju – kārtot vienlaicīgi – vismaz vienā semestrī. Zem šī teksta treknierī burtiem bija rakstīts: "Tas ir iespējams. J. Mencis." Katedras locekļos tas izsauca zināmu neizpratni un pat jautrību. Beigu beigās

mēs nonācām pie visiem pieņemama secinājuma: "Tas, ka šāds ritms ir iespējams J. Mencim, vēl nenozīmē, ka ir iespējams arī mums!"

Ar profesoru J. Mencī ir saistīts vesels laikmets Latvijas matemātikas pedagogijā, tātad arī matemātikā un daudzās citās zinātņu un tautsaimniecības nozarēs. Manuprāt, būtu grūti atrast kādu tautsaimniecības nozari Latvijā, kurā vai nu zinātnes, vai ražošanas, vai arī administratīvajā darbā nestrādātu kāds no profesora skolēniem. Tagad profesors ir pensijā, joprojām aktīvi raksta mācību grāmatas, interesējas par visu jauno, kas notiek matemātikas didaktikā, viņa katedrā, Akadēmijā. Profesors J. Mencis Latvijā un arī aiz tās robežām ir pazīstams un cienīts zinātnieks, un man joprojām ir izjūta, ka, pat būdams atpūtā, profesors nepieder sev, bet gan mums visiem, savai tautai.

Matemātikas katedra svētdienas izbraukumā. 1995. gads

J. Menča dzīves formula: strādātprieks ir dzīvotprieks

Alīda Samuseviča,
*Liepājas Pedagoģijas akadēmijas
Senāta priekšsēdētāja, pedagoģijas doktore, profesore*

Mīļo Skolotāj, Jāni Menci!

Cilvēku likteņi bieži vien krustojas, un šīs tikšanās, kas ir mūsu dzīves nejaušības, bieži atstāj paliekošas un nozīmīgas pēdas, kaut arī paši mēs tās nemaz neapzināmies. Tikai, paejot noteiktam laika periodam, rodas atklāsme par to nozīmīgumu un svarīgumu mūsu dzīvē...

Tā ir arī ar mani. Tāpēc, izmantojot šo iespēju, gribu Jums pastāstīt par savām nozīmīgākajām refleksijām dzīves karuselī, kurās esmu kopā ar Jums – manu matemātikas skolotāju, pasniedzēju un kolēģi Liepājas Pedagoģijas akadēmijā, profesoru un gudru cilvēku zinātniskajās diskusijās par bērnu audzināšanas jautājumiem, citiem vārdiem sakot, personību, kuras starojums un īpašā aura fascinē vēl līdz šim brīdim, uzjunda un neļauj ieslīgt pašapmierinātībā, bet klusi čukst: ko vari un dari Tu.

Katru reizi, mīļo skolotāj, mūsu tikšanās reizēs man gribas tiekties uz nepaveikto un neizdarīto, būt Jūsu cienīgai. Kāpēc? Kur ir cēlonis šim iekšējam nemieram un trauksmei? Vēlmei būt un darboties maksimāli, aizmirstot nogurumu, kaites un vainas, sajaucot dienas un nakts ritmu? Vēlreiz un vēlreiz uzdodu sev šo jautājumu un saprotu, ka, mācoties no izcilības, par kādu es Jūs uzskatu, nevar būt citādi.

Liepāja, vasara, bērni pulcējas lielas un gaišas skolas gaitenī, skaļums kā jau bišu stropā, jo, izrādās, mazie ir atvesti, lai pieteiktos mācīties skolā. Viņu vidū esmu arī es. Pa gaiteni tuvojas liels cilvēks, sāk laipnā balsī mūs uzrunāt un jautā: "Bērni, kokā sēdēja pieci

putniņi, trīs no viņiem aizlaidās, cik palika?" Lielākā daļa bērnu jautri un priecīgi, ka zina atbildi uz skolotāja jautājumu, skaļi sauc atbildes, bet es nogrimstu iekšējās pārdomās: kāds jocīgs vīrs, es nāku pie teikties skolā, sākt mācīties, bet viņš sarunājas par putniņiem laukā. Kāda nenopietnība? Tā bija mūsu pirmā tikšanās reize. Tad es vēl nezināju, ka tas bija pirmais teksta uzdevums, kuru vajadzēja atrisināt, un nenojautu, ka tā ir sācies izziņas laiks un skolas ceļš.

Matemātika, algebra, ģeometrija, stunda pēc stundas, atklājumi un gandarījums, tā rezultātā izziņas prieks, pa vidu arī slinkums un nevaļa, rezultātā kontroldarbā pat divnieks nav nopelnīts, jo pietrūkst punktu... Nav darba, nav rezultāta, nav pozitīva vērtējuma. Pēc skolotāja J. Menča pedagoģiskā darba metodikas ir jāstrādā neatlaidīgi un čakli. Tas tiek arī iemācīts, cienot matemātiku, savstarpēju sadarbību un palīdzību mācību darbībā. Esam ļoti dzīva klase, un kā jau visi skolas bērni ar īpašu čaklumu neizceļamies, bieži daudz nepadarītu darbu, arī norakstīti mājas darbi. Visā šajā jezgā pāri skolotāja savaldība, cieņa pret saviem audzēkņiem, uzticēšanās viņu spējām, iedrošinājums, un paliek kauns par savu slinkumu...

Atkal vasara pēc vienpadsmit gadiem, skolas zāle, nobeiguma eksāmens matemātikā, svinīgs satraukums, un nav pagājusi puse no eksāmenam atvēlētā laika, bet skolēnu lielākā daļa ir jau paveikusi darbu. Viņu skaitā, neticami, arī es. Skolotājs gaitenī smaida un saka: "Varējāt taču vēl risināt otro variantu." Jā, mēs to spējām, paldies, skolotāj, par šo varēšanu un iedrošinājumu katram censties uz saviem dzīves mērķiem.

Grūti pateikt, kur pazuda studiju gadi, tik straujš bija tas laiks, bet atceros, ka Jūsu nodarbībās man bija vienmēr gan interesanti, gan arī matemātikas mācīšanas metodika nesagādāja galvas sāpes, varbūt tāpēc, ka es jau biju Jūsu audzēkne un Jūsu uzrakstītā skolotāja rokasgrāmata matemātikas mācīšanā bija saprotama, ļoti ērta lietošanā un tajā varēja atrast atbildes uz neskaidrajiem jautājumiem.

Un atkal vasara. Mēs kopā Valsts eksāmenu komisijas sastāvā.

Jūs esat komisijas priekšsēdētājs, es – jauna pedagoģijas pasniedzēja. Tagad diskusijās ar Jums un neklātienas nodaļas studentiem dzimst daudz jaunu apzinātu patiesību un pedagoģisku gudrību. Es cenšos slepus pierakstīt labākās domas, jo es joprojām un vēl mācos no Jums pedagoģisko korektumu, dabiskumu un atklāsmes dziļumu cilvēka dzīves izvērtējumā. Varbūt tās arī ir nozīmīgākās vērtības pedagoga darbā?

Es apbrīnoju Jūsu prasmi sarunāties ar cilvēkiem, iedrošināt viņus, izmantojot uzmanības pārslēgšanu. Uzsākot sarunu, tiek noklaidrots, no kādas skolas nāk students, kas jauns un kādas pārmaiņas ir skolā. Un, nemaz nemanot, eksāmena satraukums ir pazudis, cilvēks ir atbrīvojies un sākas dzīva, patiesa un ieinteresēta saruna par skolu darbu, skolotāja personības nozīmi tajā un citām specifiskām un nozīmīgām problēmām bērnu audzināšanā un izglītošanā. Sarunas laikā rodas iespaids, ka Jūs esat bijis visās Latvijas skolās un lielākajā daļā no tām strādā Jūsu audzēkņi. Gribu pieminēt arī Jūsu izcilo atmiņu, kurā ir vieta gan katram Jūsu skolēnam un audzēknim, gan arī dzejoļiem, dziesmām un nozīmīgām dzīves gudrībām.

Godājamo Skolotāj! Jūsu personības ģenialitāte, es nebaidos no šī vārda, jo tas Jūs raksturo visspilgtāk, un tajā pat laikā cilvēciskā vienkāršība veido tikai Jums piemītošo personības starojumu, kas, pēc manām domām, atklāj Jūsu dzīves pamatprincipu: strādātprieks ir dzīvotprieks.

Man ir patiesš gandarījums, ka, novērtējot Jūsu darba devumu un lepojoties ar Jūsu sasniegumiem, Jums šogad kā pirmajam ir piešķirts Goda liepājnieka tituls. Mēs, liepājnieki, uzskatām, ka Jūsu darbs ir liela garīga vērtība, kas Latvijas cilvēku apziņā nesaraujami ir saistīta ar Liepāju.

Jubilejas kontekstā gribu vēlēt: Lai vēl ilgu laiku darba un atklāsmes prieks pavada Jūs, arī mēs, Jūsu audzēkņi, centīsimies sekot Jūsu izstrādātajai dzīves formulai!

Profesora J. Menča "pēdās"...

Ņina Petrauska,

LPA Pieaugušo izglītības nodaļas vadītāja

Ar profesoru J. Mencī kopīga darbošanās sākās 1977. gadā, kad es uzsāku darbu Matemātikas katedrā kā vecākā laborante.

No tā laika ir palicis atmiņā J. Menča norādījums: "Ņina, tev ir jābūt saimniecei katedrā." Sākumā man bija grūti izprast savu lomu, jo darba kolēģi nesen vēl bija mani pasniedzēji, darba specifika arī maz zināma, bet vēlāk jau apguvu šo pienākumu, jo J. Mencis ļoti prasmīgi mūs vadīja. Tagad pārdomāju vadītāja lomu un spēju novērtēt prasmi saliedēt katedru, atrast laiku individuālām pārrunām, palīdzēt ar padomu un atbalstīt. Profesoram J. Mencim ir apbrīnojami labvēlīga attieksme pret cilvēkiem.

Viena no J. Menča atziņām – cilvēkam ir jābūt apmierinātam ar savu darbu – un viņš centās tādu vidi arī radīt.

Vēl viena profesora J. Menča pamācība – darba uzdevumi nav jānes uz mājām, lai vēl papildus strādātu. Pareizi tas ir, ārpus darba laika cilvēkiem ir citi pienākumi.

Esmu domājusi, kur profesors J. Mencis gūst idejas un kā viņš izdomā dažādas spēles skolēniem.

Atmiņu kamols tinas un apstājas: 1980. gadu beigās Latvijā parādījās LEGO materiālu bums. Es stāstu par pieredzi Ventspilī, un profesors J. Mencis saka, – tas nav nekas jauns, jo viņš skolas laikā ir konstruējis brīnumu lietas, tikai tie klucīši bija no koka, bet tagad ir plastmasa. Un es prātoju: kāpēc tagad tas viss aizmirsts, lektors brauc no Dānijas un stāsta kā jaunumu.

Un vēl viena pārdoma – par dziedāšanu, ja kādā neformālā pasākumā ir profesors J. Mencis, tad jau arī padziedāsim.

Arī nopietnajās matemātikas mācīšanas nodarbībās allaž ir skandējusi dziesma, es šo tradīciju cenšos turpināt, bet ne tik veiksmīgi.

Kopā darbošanās man ir laba dzīves skola. Paldies!

Personības starojums

Mag. paed. Baiba Bērtīse, Mag. paed. Pārsla Būmeistare,
Mag. paed. Aija Kukuka, Dr. paed. Arta Vaivode,
LPA Matemātikas un informātikas katedras docētājas

Profesors J. Mencis ir viens no viserudītākajiem mums zināmajiem cilvēkiem. Dziļas ir ne tikai viņa zināšanas matemātikā un pedagogijā (precīzāk – matemātikas mācīšanas teorijā un metodikā), bet arī citās zinātņu nozarēs. Profesoram tuva ir arī literatūra un māksla, īpaši mūzika, tāpēc J. Mencis ir interesants sarunu biedrs jebkurā dzīves situācijā. Taču jāatzīmē, ka viņa inteliģence izpaužas atturībā, prasmē sevi neizcelt uz citu fona.

Domājot par profesora J. Menča mūzikas mīlestību, nevar nepieņemt viņa muzikalitāti un prasmi mācīt iemīlēt mūziku, vispirms jau dziesmu, daudziem ap sevi gan ģimenē, gan arī ne vienā vien domu biedru kopā, arī studentiem. Tā, kopā sanākot bijušās Matemātikas katedras kolēģiem, nekad neizpaliek bez dziesmas “Vasara bija...”, kas tika jau uztverta kā katedras himna. Lai radītu možumu darbam, ne reti lekcijas sākumā profesors ir aicinājis studentus un kursantus vienoties kopīgā dziesmā.

Profesora kā cilvēka “lielums” izpaužas viņa ārkārtējā vienkāršībā un prasmē kontaktēties ar jebkuru cilvēku. Viņa skanīgais “Labrīt!” vai cita sasveicināšanās frāze tika adresēta katru dienu gan sētniekam, gan dežurantei, gan garderobistei, gan apkopējai, gan studentam, gan kolēģim. Tas deva labu noskaņu un darboties gribu. Bija gadījums, kad J. Mencis savu nelabvēli atvairīja ar uzrunu: “Laimīgu Jauno gadu!” Bez profesora Menča nebija iedomājama arī tradicionālā studentu dzīve kolhozā septembra mēnesī. J. Mencis prata arī šeit dzīvi padarīt interesantu, gan organizējot ekskursijas, ja tuvumā bija kāds ievērojams kultūras objekts, gan “musinot” studentus uz dažādām ēverģēlībām.

Vēl jāpiemin profesora vēlme palīdzēt vienmēr, kad vien tas ir kaut cik iespējams. Tādu nesavtību nevar aizmirst. Pēc J. Menča iniciatīvas un ļoti bieži viņa vadībā katrs katedras mācībspēks ir uzrakstījis kādu metodisku vai zinātnisku darbu, par ko esam ļoti pateicīgi. Dažkārt darba veikšanai profesors izveidoja arī darba grupas, uzklausa tās locekļu ieteikumus, pārskatīja doto uzdevumu realizācijas skices (tā radot iespēju pārbaudīt savu un kolēģu ieceru pareizību un mērķtiecību), bet darba noslēgumu nodrošināja pēc secinātā un visbiežāk jau sevis iepriekš izlolotā plāna. Dažkārt likās, ka vieglāk profesoram būtu bijis nevis virzīt mūs, bet visu veikt vienam pašam. Tā nu tas ir. Mums vēl daudz no mūsu bijušā vadītāja jāmācās.

Paldies, profesor, ka bijāt un esat ar mums!

Kopā ar darbabiedriem jubilejā. 1994. gads

Aiz Menča platās muguras

Edvīns Ģingulis,
*pedagoģijas doktors, LPA Matemātikas
un informātikas katedras profesors*

Ar profesoru Jāni Mencī iepazīnos 1976. gadā, kad, būdams skolotājs, iesniedzu dokumentus konkursam uz brīvo asistenta vietu toreizējā Viļa Lāča Liepājas Valsts pedagoģiskā institūta Matemātikas katedrā. Pirms tam nebiju Jāni Mencī ne redzējis, ne dzirdējis. Zināju viņu vienīgi vārda pēc, jo biju mācījies un mācījis pēc viņa mācību grāmatām. Zināju, ka pārējo tā laika skolas matemātikas mācību grāmatu un uzdevumu krājumu autori A. Kiseļevs, N. Ribkins, P. Laričevs ir saistāmi ar 19. gadsimtu un 20. gadsimta sākumu, tāpēc arī par J. Mencī domāju, ka viņš nevarētu būt mans laikabiedrs.

Jānis Mencis 1976. gadā bija katedras vadītājs, bet nebija vēl zinātņu kandidāts (tā PSRS sauca pirmā zinātniskā grāda ieguvējus), jo, kā uzzināju vēlāk, bija dienējis “ne tajā” armijā, kura tika atzīta par vienīgo pareizo padomju laikā. Pirmoreiz tikāmies kādā no Rīgas centra skolām, kurā notika skolotāju kvalifikācijas paaugstināšanas kursi un Mencis bija viens no lektoriem. Kad teicu, ka es viņu nepazīstu un varu gaitenī “palaist garām”, saņēmu atbildi: “Nu viņu jūs pazīsiet uzreiz – tik gara auguma neviena cita šeit nav!” Patiešām, kā noskaidrojās vēlāk, Jāņa Menča augums bija 203 cm – tikpat, cik krievu caram Pēterim Pirmajam.

Tikšanās bija īsa un notika gaitenī pie loga vai skolotāju istabā: mani gaidīja vesels autobuss ar skolēniem, kurus vedu ekskursijā, bet Jāni Mencī – darbs ar skolotājiem. Atceros tikai vienu galveno jautājumu, kas man tika uzdots: “Vai jums patīk ģeometrija?”, jo brīvā pasniedzēja vieta bija tieši ģeometrijas cikla priekšmetu mācīšanās.

Sākdams darbu ar Jāni Mencī vienā katedrā, protams, iepazīnos ar viņu tuvāk. Pirmie iespaidi bija saistīti ar neizpratni un neuzticē-

šanos, jo šķīta aizdomīgi, ka kāds priekšnieks varētu būt ar tik lielu autoritāti un tajā pašā laikā labestīgs un pat čaklāks nekā padotie. Tas bija nepierasti un radīja jautājumu, cik lielā mērā tur ir izlikšanās. Protams, biju lasījis pedagogiskus apcerējumus par to, ka cilvēki jāciena, cilvēkiem jātic, ka vienmēr jācenšas saskatīt, uzsvērt, parādīt un izcelt labāko, kas ir cilvēkos. Līdzšinējā dzīves pieredze radīja, ka šīs domas drīzāk bija tukša plāpāšana, bet īstenībā plauka pedagogiska liekulība: vārdos tika teikts viens, bet domāts pretējais. Jāņa Menča rīcībā es nespēju saskatīt izlikšanos, un tas lika pārdomāt. Uzskatu, ka esmu no viņa mācīties veidot optimistiskas attiecības ar kolēģiem, studentiem un skolēniem.

Cilvēkam var būt autoritāte, bet ne vienmēr tā robežojas ar dievināšanu. Par Jāni Mencī un viņa attiecībām ar kolēģēm – sievietēm, kā arī ar sākumskolas vecuma bērniem varu apgalvot, ka parādījās arī dievināšana. Vairākas reizes mēs kopīgi vērojām studentu praktiku vadītās matemātikas stundas. Bērni uztvēra Jāni Mencī kā senu un labu paziņu no sākumskolas klasēm, kad bija viņu vairākkārtīgi redzējuši un pozitīvi uztvēruši mācību televīzijas raidījumos. Viņus interesēja, vai patiešām noticis gandrīz neiespējamais un “onkulis no televīzijas” ir starp viņiem. Bija gadījumi, kad Mencis ielika bērniem labas atzīmes par darbu stundā papildus praktikanta ieliktajām atzīmēm, un tas tika uztverts ar sajūsmu.

Par kolēģēm – sievietēm jāsaka, ka viņu sajūsmināšanās cēloņi vairāk bija emocionālas dabas, tāpēc labāk izprotami ir tieši sievietēm. No racionālām pozīcijām raugoties, manuprāt, te izpaudās Jāņa Menča suģestēšanas spējas, kuras, šķiet, robežojās ar hipnozes sākuma posmu. Uztājoties auditorijas priekšā vai televīzijā, vispirms viņš panāca ar smaidu, atklātu skatienu u. c. pozitīvu klausītāju attieksmi un uzticēšanos, bet pēc tam kādu brīdi daudziem likās, ka runātājs redz un uzrunā tieši viņu. Līdzīgas suģestēšanas spējas esmu novērojis gruzīņu pedagogam Š. Amonašvili un vēl dažiem cilvēkiem.

Ar matemātikas metodiku saistītās aprindās Jānis Mencis ir bijis

un ir pazīstams vairāk nekā viņa ilggadējā darbavieta LPA vai Liepājas pilsēta. Acīmredzot tas ir viņa sarakstīto daudzo matemātikas mācību grāmatu un personības dēļ: kurš ar J. Mencī ir kaut reizi runājis, tas to neaizmirst. Bija diezgan amizanti vērot, kā dažādos kritiskos momentos, kad atbrauca kārtējie pārbaudītāji vai cilvēki, ar kuriem nebija zināms, ko iesākt, rektors, prorektori un dekāni paslēpās aiz Menča platās muguras, izvirzot priekšējās pozīcijās tieši viņu. Arī es, vienu laiku vadot katedru, jutos drošāk aiz šīs muguras. Tas īpaši attiecās uz gadījumiem, kad katedrā 1990. gados parādījās pirmie ārzemnieki: Jānis Mencis runā labā vācu valodā un zināja, ko ar viņiem iesākt.

Ar Mencī kopā esam piedalījušies augstskolas Senāta sēdēs. Jānis Mencis bieži iesniedza loģiski pamatotus un precīzos vārdos ietvertus labojumus dažādu dokumentu projektos. Atlika vienīgi pabrīnīties, kā tik acīmredzami labojamas vietas nebiju pamanījis es un pārējie Senāta locekļi.

Gribētu pateikt dažus vārdus par Menča skolēniem, jo atceros, ka kādā LPA sapulcē dzirdēju absurdu domu, ka šādu skolēnu viņam neesot. Acīmredzot tas bija domāts tradicionālajā izpratnē, ka profesora skolēns ir šī profesora vadītas doktora disertācijas autors. Diemžēl LPA nav un nebija pedagoģijas doktorantūras. Jānis Mencis ir bijis neoficiāls padomdevējs, kā arī oficiāls oponents vairāku disertāciju rakstīšanā un aizstāvēšanā citās augstskolās. Ja viņa dzīves ilgākais posms nebūtu bijis totalitārajā politiskajā režīmā, J. Mencis būtu kļuvis par profesoru daudz agrāk, varbūt būtu vadījis daudzu doktora disertāciju izstrādi un kļuvis pat par Latvijas vēsturē labāko izglītības ministru. Jāņa Menča skolēni ir tie, kuriem bija laime mācīties matemātiku pie viņa kā skolotāja (tādu cilvēku skaits ir simtos), kā arī tie skolotāju tūkstoši, kuri ir apguvuši matemātikas metodiku tieši viņa nodarbībās vai no J. Menča sarakstītajām metodikas mācību grāmatām. Citā nozīmē skolēni ir Jāņa Menča dēls, Latvijas Universitātes asociētais profesors Jānis Mencis (juniors) u. c.

(to skaitā arī es) matemātikas mācību grāmatu autori, kuri ir rakstījuši J. Menča (seniora) vadībā. Par skolēniem plašākā nozīmē var uzskatīt simtiem tūkstošus Latvijas iedzīvotāju, kuri trīs paaudzēs ir mācījušies vai mācās matemātiķu pēc Jāņa Menča mācību grāmatām.

Piecpadsmit gadu ilgajā periodā, kad viņš bija katedras vadītājs, Liepājas Pedagoģiskā institūta, vēlāk – Liepājas Pedagoģijas augstskolas Matemātikas katedra bija viena no labākajām. Izveidojās kolektīvs, kuram bija savas tradīcijas, valdīja savstarpēja izpratne un izpalīdzība. Daļa no tā laika tradīcijām ir saglabājusies arī šodien pašreizējā Liepājas Pedagoģijas akadēmijas Matemātikas un informātikas katedrā.

Esam kopā ar J. Mencu atzīmējuši daudzus svētkus, piedalījušies braucienā ar piepūšamām gumijas laivām lejup pa upi un citos izbraukumos. Jānis Mencis vienmēr ir organizējis dziedāšanu, īpašā godā turēdams latviešu tautasdziesmas. Viņa droša aizmugure un lielisks palīgs visās lietās ir dzīvesbiedre Brigita.

Savstarpējā bagātināšanās

Anita Līdaka,
*pedagoģijas doktore, asoc. profesore,
LPA Pedagoģijas katedras vadītāja*

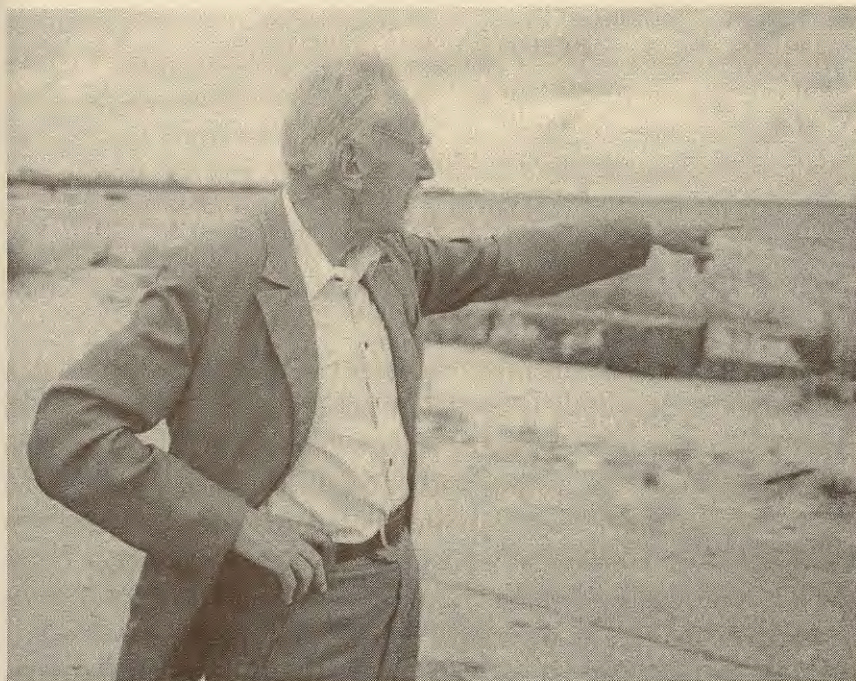
Jānis Mencis ir personība, kura nevienu neatstāj vienaldzīgu: viens ievēro viņa garo augumu, cits apbrīno dziļo un aso domu, laipno vaigu, skanīgo balsi, kāds atceras savu skolas vai studiju laiku, kurš saistās ar Jāni Menci – skolotāju, profesoru, matemātikas mācīšanas metodiķi, daudzu mācību grāmatu autoru, atsaucīgu cilvēku.

Man profesors ir Skolotājs vārda skaistākajā nozīmē. Visu savu dzīvi var atdot tikai tam, ko ļoti mīl. Skolotāja profesija – tas nav tikai arods, tā ir arī sūtība, sirdslieta. Apbrīnoju viņa spēju atcerēties savu studentu vārdus un dzimtās vietas pēc daudziem gadiem, kad studiju laiks jau sen dienas aiz kalniem. Atceros, ka jaunāko klašu skolotāju kvalifikācijas celšanas kursos vienmēr savu artavu zināšanu pūrā ielika arī J. Menča matemātikas mācīšanas metodikas inovācijas, taču nozīmīgu vietu klausītāju sirdīs ieņēma profesora vārdi, kas parādīja, ka savējos viņš pazīst un atceras: “Pagaidi, pagaidi, tūliņ pateikšu, kā tevi sauc!” Un tūliņ atskan vārds un vēl jautājums: “Kā jums tur... (Alūksnē, Ventspilī...) iet?”

Vienmēr attiecīgās situācijās saviem studentiem, runājot par skolotāja personības nozīmi skolēnu personības attīstībā, stāstu divus piemērus no Skolotāja Jāņa Menča darbības. Viens no tiem atklāj viņa spēju atzīt savu vainu, ja uzdevuma sastādīšanā ir ieviesusies kļūda. Otrs parāda it kā sīkumu metožu izvēlē: bieži vien par labu galvasrēķinu veikumu profesors no sava portfeļa izvilka noslēptās “sūķenes” un izdalīja tiem, kas tika šajā maratonā līdz beigām. Un to viņš dāsni darīja arī tad, kad strādāja ar jau pieredzes bagātiem skolotājiem.

Bieži redzu profesoru staigājam gar jūras malu. Tad, šķiet, satiekas

divi varenumi: jūras noslēpumainās un bagātās dzīles un cilvēka dāsnā sirds un dvēsele. Tās viena ar otru sasaucas un savstarpēji bagātinās. Tādos brīžos vienmēr gribas uzsaukt: "Lai dzīvo Jānis Mencis no Siļķu ielas!"

Jūra man vienmēr blakus...

Skaitļu ģenerālis

Voldemārs Zelmenis,
LU Goda doktors,

Valsts emeritētais zinātnieks

Jubilārs nu Jānis Mencis –
Deviņdesmitgadīgs sencis.
Skaitļus īstās vietās licis,
Viņš par profesoru ticis.
Ražens prātā, augumā,
Dzirdīgs dziesmu jaukumā.
Lai nu tālākgājumā
Nepalaižas vājumā!

Kad ģenerāļi aiziet pensijā, viņi raksta memuārus. – Tāds teiciens jau kļuvis par aforismu. Gan jau arī mūsu skaitļu ģenerālis būs to dzirdējis un sācis rosīties, lai neatpaliktu no citiem. Bet izvērtēt sava mūža gaitu un uzskatu attīstību varbūt ir grūtāk nekā uzrakstīt mācību grāmatu aritmētikā, kur viss notiek pēc noteikta plāna, norādītas programmas un pārbaudītas metodikas. Tāpēc te neder steiga. Dzīve jau nav gājusi tikai uz augšu kā pa gludu hipotenūzu. Ceļā bijis ne viens vien akmens, ko ne novelt, ne apiet, bet tālāk tomēr jātiek.

Arī uzskatu sistēma veidojusies kā grūti audzināma pusaudžu klase, kur katrs audzēknis skolotājam rada problēmas. Bet matemātiķis, radis risināt skaitliskās problēmas, iemācās tās saskatīt un atrisināt arī dzīvē. Un noderējis arī paradums vienmēr pārbaudīt risinājuma gaitas un rezultāta pareizību. Tā veidojusies uzskatu patstāvība. Varbūt te pateicība pienākas arī Rīgas Skolotāju institūtam, kas mums atstāja izzīņas prieku, iemācīja patstāvīgi domāt, kā arī ieaudzināja neatlaidību un atbildību.

Es Jāni Mencī pirmo reizi ievēroju 1928. gada rudenī, kad skolotāju institūta pirmajā mācību dienā sapulcējāmies zālē uz rīta svēt-

brīdi. Es tad jau biju trešajā klasē. Ievēroju, ka pirmās klases zēnu bariņā kāds puiselis ir garāks par citiem. Bet īpašas intereses par viņu man nebija (kas tad nezina, ka cilvēki ir gan īsi, gan gari, it sevišķi pusaudžu vecumā).

Pagāja seši gadi. Es pabeidzu institūtu un pēc pāris klejojuma gadiem dabūju štata skolotāja vietu Rīgas 18. pamatskolā. 1934. gada jūnijā kopā ar mūsu absolventu biedrības priekšnieku Arvīdu Dravnieku ieradāmie institūtā apsveikt tā gada abiturientus. Pēc svinīgā akta sekoja koncerts. Puišu klase bija izveidojusi nelielu vīru kori, ko paši cits pēc cita diriģēja. Un kad kora priekšā uzstājās tik slaida auguma puisis, ka izskatījās, it kā pamatskolas skolotājs diriģētu savu skolēnu kori, tad gan pajautāju, kā to puisi sauc. Tas esot Jānis Mencis, viens no gudrākajiem klases skolēniem.

Atkal pagāja seši gadi. Un tad jūnijā pa mūsu ceļiem sāka rāpot sveši tanki, zemi rakstā dimdināja svešu kājnieku zābaki, un gaisā rūca svešas lidmašīnas. Naidīgās armijas ierāva mūsu pušus kā putekļu sūcējā. Tikai vēlāk uzzināju, ka mēs ar Jāni Menci bijām nokļuvuši katrs savā frontes pusē. Jānis ar savu lielgabalu uz mani gan netēmēja, jo es jau līdz fronteī netiku – mani iesaistīja kultūras darbā, un es kara beigās sagaidīju Ivanovas garnizona hospitālī. Jānim gāja grūtāk – viņu iesaistīja Baltās jūras kanāla rakšanā, lai tur darbs labāk veiktos.

Pēc kara mums abiem bija problēmas ar atjaunošanos skolotāja darbā. Es gan biju karojis “pareizajā” pusē, bet man aiz muguras rēgojās nepievilcīga pagātne – mazpulka vadītājs un vācu laika skolas direktors. Jānis bija karojis “nepareizajā” pusē un, kaut arī ar savu prātu un spēku sekmējis lielās komunisma celtnes tapšanu, augstajai priekšniecībai tomēr likās šaubīgs. Bet visām varām der cilvēki, kas prasmīgi un godprātīgi dara savu darbu. Un tā nu mēs atkal sākām strādāt savā iemīļotajā profesijā.

Gadi atkal gāja savu gaitu. Ar Jāni Menci satikos reti un arī tad tikai sasveicinājāmie kā pazīstami institūta absolventi. 1959. gadā es sāku strādāt Latvijas Valsts universitātē. Lasīju lekcijas pedagoģijā

un bioloģijas metodikā. Vadiju arī studentu pedagoģisko praksi skolās. Kad biju jau kaut cik apguvis jaunā darba pieredzi, sāku domāt par zinātņu kandidāta disertāciju. Šai sakarā apmeklēju skolas, kur par bioloģijas skolotājiem strādāja pieredzējuši metodiķi. Ierados arī Liepājas 5. vidusskolā, kur bioloģiju mācīja mana studiju biedrene Velta Elekse. Un kad nu mēs abi aizrautīgi diskutējām par savām problēmām, skolotāju istabā ne saukts, ne gaidīts ienāca Jānis Mencis ar lielu burtnīcu saini padusē. Nu jau priedīgi sasveicinājāmies kā seni paziņas. Noskaidrojās, ka Jānim Rīgas klimats licies tāds psiholoģiski neveselīgs un viņš nolēmis pārcelties uz Liepāju, kur gaiss tīrāks – kā jau pie jūras.

Un tā nu Jānis te turpināja strādāt un augt. Auga līdz ar Liepājas skolotāju sagatavošanas iestādi – no pedagoģiskās skolas līdz institūtam un akadēmijai. Bet darbam augstskolā nepietika tikai ar zināšanām, metodisko pieredzi un sarakstītajām mācību grāmatām. Vajadzēja arī iegūt “stiprus papīrus”, kas apliecinātu, ka viņš var to, ko var. Tādi bija iegūstami tikai Rīgā. Bet tā atkal vēsa un atturīga. Tad nu Jānis sasparojies un braucis uz pašu Maskavu. Tur viņu saņēmuši kā senu paziņu. Priekšā jau bijusi sarakstīto grāmatu slava (un pa viņa izrakto kanālu jau peldējuši visādi kuģi). Tā nu Jānis ticis pie stiprajiem papīriem. Vēlāk arī Rīgas kungi kļuvuši labvēlīgāki. Tagad Jānis ir Latvijas Universitātes Goda doktors. Nu mēs varam būt gandarīti un atcerēties, ka arī mūsu audzinātājam – Rīgas Skolotāju institūta direktoram profesoram Ludim Bērziņam bija šāds diploms.

Ciešāka saskare ar Jāņa Menča pedagoģiskajiem uzskatiem man izveidojās tikai darba mūža nogalē, kad abi piedalījāmies Latvijas Universitātes Pedagoģijas zinātnes Habilitācijas un promocijas padomes sēdēs, kur jaunie doktoranti aizstāvēja savas disertācijas. Parasti sēdējām blakus un pirms balsošanas apmainījāmies domām. Jānis bija ļoti principiāls. Arī es centos tāds būt. Reizēm prāts cīnījās ar jūtām. Piemēram, kandidāts ne visai simpātisks – agrāk bijis kašķīgs skolu inspektors. Bet disertācija atbilst prasībām, un autors uz jautājumiem

atbild droši un pārliecinoši. Jābalso "par". Citreiz aizstāvas jauka meitenīte. Disertācijas vadītāja viņu slavē. Bet aizstāvēšanās runu meitene lasa no lapiņas un uz jautājumiem atbild nedroši. Nu ar smagu sirdi jābalso pretī.

Ieskats Jāņa Menča personībā būtu nepilnīgs, ja nepieminētu viņa dziesmu prieku. Ar savu skanīgo basu viņš balstījies ne vienu vien kori. Esam satikušies Dziesmu svētkos un spēkojušies dziesmu karā. Un, kad mēs, vecie institūtieši, katra gada jūlija pēdējā sestdienā salidojam Luža Bērziņa piemiņas muzejā Jaundubultos, Jānis ir viens no pirmajiem dziesmu uzsācējiem. Balss vēl gluži labi skan arī Jānim Dāvidsonam un Arturam Sikam, kas ir par Mencī vecāki. Jokojam, ka vēl varam izveidot vīru kvartetu – Dāvidsons dziedātu pirmo tenoru, Sika otro, es pirmo basu un Mencis otro. Varētu iestudēt Emīla Dārziņa "Mirdzi kā zvaigzne". Bet mūsu sirmās meitenes klausītos, skumji smaidīdamas saskatītos un teiktu – jā, dziesmu gan varēja pazīt, tikai balsīm tāda vecišķa pieskaņa.

*V. Zelmeņa 85 gadu jubilejā kopējā dziesmā visus vieno J. Mencis.
1996. gads*

MEISTARS

(Ar Jāni Mencī sarunājas Kaiva Desmitniece)

Kas skolotājs īsti ir? Amatiņieks vai mākslinieks?

Tā ir sena problēma: vai pedagogija ir māksla vai zinātne? Tie, kas paši ir pedagogi, it īpaši zinātnieki, ļoti dusmojas, ja saka: pedagogija nav zinātne. Tie, kas paši nav pedagogi, saka tā: pedagogija labākajā gadījumā ir māksla, tai nav tāda stingra pamata kā, piemēram, eksaktām zinātnēm. Laikam pedagogija tomēr ir zinātne, bet ne eksaktā. Pedagogija ir kaut kas līdzīgs meteoroloģijai. Ja mēs stingri zinātu, kas tai "smadzeņpodā" notiek – gan fizioloģiski, gan psiholoģiski, tad pedagogi varētu izstrādāt dažādus paņēmienus, kā cilvēku garīgo dzīvi vadīt. Diemžēl garīgā dzīve ir pārāk sarežģīta. Tajā ietilpst

*Liepājas 15. vidusskolas skolēni ielūguši ciemos
Triju Zvaigžņu ordeņa kavalieri J. Mencī. 1995. gads*

gan intelekts, gan emocijas un griba, gan vēl kas cits. Tātad, ja pedagogija būtu stingra eksaktā zinātne, tad skolotājs varētu būt amatnieks kā, piemēram, tas, kas sēž atomstacijā un zina: ja viņš nospiedīs attiecīgo pogu, notiks tas un tas. Bet, tā kā pedagogijas pamati nav tik droši, tad tai skaidrajai amatniecībai vajag klāt arī izjūtu, nojautu un, kā saka mākslinieki, iedvesmu. Pedagogam nepieciešams kaut kas tāds, kas nav rakstīts grāmatā. Galu galā – vai tas ir tik svarīgi: amatnieks, mākslinieks vai zinātnieks? Ja viņš prot mācīt un audzināt, tad viņš ir meistars.

Kādēļ visi šajā darbā nekļūst par meistariem?

Iemesli ir daudzi un dažādi – kā jebkurā darbā. Viens no tiem: ne vienmēr skolotāji prot apieties ar 20–30 bērniem vienlaikus. Ja tik daudz cilvēku būs kopā saviesīgā vakarā, arī: viens pratīs vadīt, bet otrs – nepratīs. Bija tāda grāmata “Pūļa psiholoģija”, ko padomju laikā pat aizliedza. Šī grāmata bija manam kolēģim atvilktnē, un tādēļ viņu izsauca uz čeku: bija aizdomas, ka viņš gatavojas mītiņa organizēšanai. Tagad droši vien masu psiholoģiju labi pārzina mūsu deputātu kandidāti. Tajā iztīrītie paņēmieni var tikt izmantoti arī ļaunprātīgā virzienā, taču tie būtu jāpārzina un pozitīvā nozīmē jāizmanto visiem skolotājiem.

Skolēni zināšanas var iegūt dažādi. No skolotāja, no grāmatas, no datora. Kuram veidam jūs dodat priekšroku?

No kā sākt – to pagaidām atstāsim. Ar ko beigt – ar to, ka zināšanas kļūst manas. Tad, kad tās būs izgājušas “šitam podam” (*norāda uz galvu*) cauri. Kad es būšu apjēdzis un sapratis. Ne tikai sapratis, bet arī varēšu izmantot to, ko ieguvu. Tas vien, ka varu kaut ko mehāniski no galvas atcerēties, neko nedod. Šis zināšanu apguves process katram cilvēkam notiek vienatnē – tā sakot, aci pret aci ar zināšanām un prasmēm. Tad zināšanas tiešām kļūst par manu īpašumu. Tagad – no kā būtu jāsāk. Vai tas būtu dators, televīzija vai skolotājs – tas nav tik izšķiroši. Svarīgi ir kas cits – vai tas mani ierosinās, lai es uzņemtu zināšanas. Ja es tās uzņemu pats no grāmatas,

tad viss ir kārtībā, pat labāk, jo tad esmu spiests sevi vairāk nodarbināt. Kopā ar skolotāju varu būt drusku slinkāks. Auglīgākais ceļš, kā pie šī "īpašuma" nonākt, ir tāds: es pats aktīvi iesaistos mācību procesā, bet skolotājs pamudina, dators parāda, ka es daru pareizi. Tie mani rosina.

Iemācīt nevar nekad, var tikai iemācīties.

Es kādreiz direktoru kursos zīmēju uz tāfeles *bildi* – viņiem patika. Kalnā brauc vezums. Viens to vezumu velk, tāds noliecies, sasprindzis cilvēks ar bārdi. Savukārt otrs ratus drusku piestumj, lai zināšanu vezums iet zinātņu kalnā augšā. Jautājums: kurš ir kurš? Redz, tam vilcējam būtu jābūt skolēnam. Viņam smagums jādabū augšā, skolotājam tikai piepalīdzot. Diemžēl dzīvē bieži ir otrādi. Daži saka – Mencis gan labi izskaidro, bet jautājums ir – kā viņā klausās?

Hašeks teicis apmēram tā: cik grūti būt sestās klases skolēnam! Skolotājs vienlaicīgi dara vienu darbu, bet skolēnam tai laikā jādarā trīs. Pirmkārt, jādomā, uz kuru futenes sacīksti vai ķinīti iet. Otrkārt – jāatbild kaimiņam, kurš baksta sānos. Bet grūtākais ir trešais darbs – jāskatās uz skolotāju un jāizliekas, ka klausītos. Pārāk bieži skolēni tā skolotāju apmāna. Iedomājieties: katram bērnam piestiprināta tāda maza *spuldzīte*: kad bērniņš domā, tad tā *spuldzīte* iedegas, kad nedomā – nodziest. Tādā gadījumā klasē stundas sākumā būtu gaišs, bet tad viena, otra,... piektā nodzistu, tad atkal šur tur iedegtos, nodzistu. Reizēm no 25 spuldzītēm degtu tikai pāris. Skolotājam tas jāatceras – pamanīt, vai spuldzītes deg. Kā to panākt? Jāliek kaut ko darīt. Kāds patstāvīgs, praktisks darbs. Īpaši svarīgi, lai bērns varētu pārbaudīt sava darba rezultātus. Šāda mācību tehnika ir vēl neuzarts tīrums. Pirms gadiem piecpadsmit Tautas sasniegumu izstādē Maskavā demonstrēja tādu mašīnu, ar kuras palīdzību bērns var uzzināt uzdevuma pareizo atbildi. Tikai – pēc tam, kad viņš jau fiksējis savējo un labot to vairs nevar. Pieļauto kļūdu var tikai nožēlot un turpmāk to vairs neatkārtot.

Nevajag jau uzreiz mašīnu. Nav taču tik grūti izdomāt arī ele-

mentārus mācību līdzekļus, piemēram, matemātikā jaunākajām klasēm ir darba tabuliņas ar uzliekamām kartītēm. Ja kartīšu punktiņi saskan ar tabulas rūtiņas punktiņiem, tad pareizi izrēķināts. Cik bērni ir gandarīti, kad viss sanāk!

Kad es biju pirmajā klasītē, arī es, tāpat kā mani vienaudži, skolā skatījos jūsu "televīzijas stundas". Jums bija ļoti laba metode: jūs teicāt: "Tagad atbildēs dežurants vai tā meitenīte pie loga." Arī man ir nācies tā atbildēt, un likās: jūs to redzat un dzirdat.

Jā, arī tad vajag ar bērniem kontaktu. Viens puika ceturtajā klasē man uzrakstīja vēstulīti: es jums visu laiku ticēju, bet tagad vairs nē, jo mans tētis teica, ka jūs mani nemaz neredzat.

Vai jums, esot skolā vai augstskolā, negribas teikt: "Kad mēs augām, tad gan tā nebija...?"

Mainās ārējais, un tas ir dabiski, bet ir daži tādi tikumi, kas toreiz bija un kuru tagad nav. Ja agrāk skolā kāds būtu paņēmis cita mantiņu, tad par to runātu viss pagasts, tas būtu kaut kas briesmīgs – Zaļļu Pēteris esot paņēmis tur tam Eglīšu Jankam maizīti no skapiša laukā. Es esmu lauku puika. Mums reiz mājās bija ienācis čigāns un nozadzis zirga iemauktus. Policija tos meklēja pa kaimiņu pagastiem. Aizkaimiņu pagastā to čigānu atrada un Valmierā tiesāja. Jā, jā, par vieniem iemaukti. Tagad var nozagt visu zirgu. Un nekas! Lūk, studenti, kas Liepājā mācās. Viņu ir kāds tūkstotis, un visiem neesmu mācījis. Esmu pavecāks pasniedzējs – vai tāds gan *svešam* studentam būtu jā sveicina? Tad es to zelli apturu, atvainojos un dodu roku. Tās gan *tādas ārējas lietas*, bet vai viens puika atbildot drīkst stāvēt šķībi un vecākam cilvēkam "labrīt" teikt nepiecēlies? Iekšējā pasaule – tā ir audzināšana. Piemēram, kad izlaiduma aktā spēlē himnu, visi viesi, bez šaubām, ir kājās, daži stingri dzied līdzī, daži plāta mutes, bet daļa piecdesmitgadnieku stāv, mutes ciet. Es nevaru iedomāties, ka manā laikā varētu nedziedāt līdzī. Man iekšā pilnīgi trīc, kad himnu dzied. Bet tas klusētājs jau nav vainīgs – 50 gadus par tādām lietām nav dzirdējis. Kad pirms gadiem pirmajā Rozenštrauha koncertā dziedāja

“Atmiņā lakatiņš zilais...”, man asaras tecēja. Kad Leonīdu Breikšu deklamē, nevar vienaldzīgs palikt. Tur arī tā atšķirība.

Vai kādreiz ir bijuši “zelta laiki”?

Katrrreiz laiki ir citādi – tādi zelta laiki kā Leiputrijā nav bijuši nekad. Saimnieciskā ziņā vienmēr ir bijušas grūtības, tikai toreiz bija citādi un tagad ir – citādi.

Latvijas brīvvalsts laikā varbūt dzīve bija taisnīgāka, sakārtotāka. Visiem bija viens mērķis – celt Latviju. Tai īsā laika sprīdī valsts plauka, auga. Tad tas viss sabruka. Vai šajos 50 gados mēs jutām, ka mums kaut kā Latvija jāceļ? Es personiski nejutu – tā jau vairs nebija mana Latvija.

Bet jūs palikāt savā vietā un strādājāt, cik varējāt?

Kad es pats pēc Kurzemes katla, pēc Sibīrijas biju atgriezies, man ilgus gadus pat neļāva pabeigt iesākto augstāko izglītību. Taču savā tiešajā pedagoga darbā, savā skolā, man atvēlētajā mikropasaulē strādāju pēc labākās sirdsapziņas. Nevajadzētu noniecināt un aizmirst, cik daudz laba un vērtīga bija toreizējā skolā.

Kā ar skolotāja profesijas izvēli agrāk un tagad?

Rīgas Skolotāju institūtā Latvijas laikā bija milzīgs konkurss: puikām pieckārtīgs, meitenēm – vienpadsmitkārtīgs. Tajā laikā vēl pārbaudīja inteligences rādītājus. Padomju laikā to aizliedza. Es domāju, ka skolotājs atkal neizbēgami būs uz zaļa zara. Viņam tur ir jābūt. Citādi tā ir pirmā pazīme, ka valsts jau kalst nost. Būs, būs arī algas, nemaz nav šaubu. Tagad jau valsts samaksa nekur nav liela: ne ārstiem, ne māksliniekiem. Neizbēgami būs labāk. Un pats darbs ir tik skaists. Pirmais septembris visu mūžu man ir svētki. Es nemaz nevarētu tā kā rūpnīcā – no svilpes līdz svilpei. Skolā ir pavisam cita aura – ar jauniešiem. Nevar pateikt, ar kuru vecuma posmu ir interesantāk – esmu strādājis visos, – un katram ir savs skaistums. Pirmajā, otrajā klasē tu tač’ esi tas die’s. “Māmiņ, tu nekā nezini – mans skolotājs teica!” Septītajā, astotajā klasē ir jāzina pusaudžu psiholoģija. Ja tu to zini, tad vari spēlēties ar skolēniem kā ar klavieru taustiņiem. Vidusskolā ciena to skolotāju, kurš labi pārzina savu priekšmetu.

Vai skolā nepietrūkst vīriešu?

Kā nu nē, tad skolā būtu pavisam cita gaisotne. Arī disciplīna, neapvainojieties, būtu labāka. It īpaši puikām vīrieša rokas pietrūkst. Audzināšana ir kļuvusi pārāk sievišķīga.

Ir tāds stereotips: matemātiķi ir sausiņi...

Kas tā par muļķību! Sausiņi ir tie, kas tā saka! Senajā Grieķijā uz skolām bija rakstīts: "Kas nemāk ģeometriju un mūziku, lai nenāk šeit iekšā!" Pat Einšteins vijoli spēlēja! Daudzi matemātiķi ir labi mūziķi – arī tepat, Latvijā. Par matemātikas sakaru ar mākslu – gan glezniecību, gan mūziku – ir uzrakstīti daudzi darbi. Tie paši mūzikas akordi – tīri matemātiska lieta! Un otrādi – matemātika ir mūzika.

Vai jums ir nācies mācīt arī ko citu?

Latvijas laikā bija tā – pamatskolas skolotāji bija sagatavoti mācīt visus mācību priekšmetus no 1. līdz 6. klasei, darbā cits vairāk izvēlējās vienu vai otru. Skolotājam algu maksāja tā: bija 24 stundu komplekts, par ko maksāja cietu algu. Tagad ir tā: jo vairāk strādā, jo vairāk maksā. Toreiz nē. Lai sanāktu komplekts, ņemu klāt fizikultūru. Fizikultūrā atkal gadījās tā. Zaļš skolotājs biju, ko darīs ar puikām? Mācīju puikām pie sienas uz rokām nostāties. Viņiem jau patika, pēc laiciņa pasauca mani direktors: vecāki teikuši – skolotājs Mencis esot bērniem tādus vingrinājumus samācījis, ka mājās ar papēžiem visas sienas apsmērējuši.

Jā, matemātika tomēr drošāka lieta...

Japāņi saka: reizē ar apaviem pie mājas sliekšņa jāatstāj arī visas darba rūpes.

Kā tad tā var? Kur tad burtnīcu pakas paliek? Lai nu kā, bet mājas darbi ir jālabo – kontrolei jābūt. Nekontrolēsi, nebūs rezultāta. Visus vienmēr izkontrolēt nevar, bet kontroles drauds ir jārada. Noderīga ir izlases kontrole. Es saku: šodien mājas darbus nodod tie bērni, kuriem žurnālā ir numurs $3n+1$, tas ir pirmais, ceturtais, septītais..., bet, ja pavisam maz laika, tad: tie, kam $7n+2$. Laiku ietaupīt palīdz arī stingri pārdomāts darba noformējums: vārds – tur, atbildes – tur.

Tad jau skolēniem vieglāk norakstīt!

Jābūt uzmanīgam, jo bērnu māksla špikot vienmēr ir augstāka nekā skolotāju māksla.

Vai skolotāji paši nekad nav špikojuši?

Skolotāji un direktori kursos, kad jāliek ieskaite, špiko kā velni. Tas taču ir cilvēciģi. Vienīgi tev jāzina, kur esi, kādā pakāpē. Vai tu šobrīd esi skolēns vai skolotājs? Te labi iederas Raiņa tulkots pantiņš:

“Divi lietas labi vēro:

Karo vai sev meklē dusu.

Ja tu āmurs, kal, ka zvēro,

Ja tu lakta, cieti klusu.”

Kāda ir jūsu dzīves māksla?

Kas tad tā dzīve ir? Dzīve ir attiecības ar cilvēkiem. Man personiski tās ir ļoti svarīgas. Vēl nevar iztikt bez vārda “sirdsapziņa”. Nav svarīgi, kā to sauc, bet tā ir iekšējā balss. Labi ir pateikuši franči: katrs pieaudzis cilvēks var brīvi darīt visu, ko vēlas, kas viņam patīk. Tikai ar vienu piezīmi: ja viņš nedara citiem pāri un viņš nedzīvo uz citu rēķina. Ja gribi, staigā pliks, lūdzu. Ej, dzer šņabi. Tikai neej pie savas mātes naudu prasīt.

BIBLIOGRĀFIJA

Mācību grāmatas

1. Mencis J. Matemātika 6. klasē. – R.: Latvju grāmata, 1941. – 128 lpp.
2. Mencis J. Mācību vielas apdare matemātikā. – R.: Latvju grāmata, 1943. – 65 lpp.
3. Aritmētikas uzdevumu krājums: Septiņgadīgās skolas 5. un 6. klasei / K. Dukurs, J. Mencis, A. Sika. – R.: LVI, 1950. – 336 lpp.
4. Mencis J. Aritmētika 1. klasei / J. Mencis, K. Dukurs. – R.: LVI, 1957. – 191 lpp.
5. Mencis J. Aritmētika 2. klasei / J. Mencis, K. Dukurs, A. Lācis. – R.: LVI, 1958. – 208 lpp., il.
6. Mencis J. Aritmētika 6. klasei: Ar praktisko ģeometriju un ievadu algebrā / J. Mencis, K. Dukurs, A. Lācis. – R.: LVI, 1958. – 294 lpp., il.
7. Aritmētika 5. klasei / J. Mencis, K. Dukurs, A. Lācis. – R.: LVI, 1958.–1960. – 238 lpp.
8. Galvas rēķini aritmētikā 3. un 4. klasei: Metodiski materiāli skolotājiem / J. Mencis, K. Dukurs. – R.: LVI, 1959. – 179 lpp., il.
9. Mencis J. Izpratnes vingrinājumi matemātikā 5.–8. klasei. – R.: 1960. – 83 lpp., zīm. Virstit.: Latv. PSR Skolotāju kvalifikācijas celšanas institūts.
10. Mencis J. Galvas rēķini aritmētikā 5.–7. klasei. – R.: LVI, 1961. – 215 lpp.
11. Mencis J. Algebra 8. klasei: Teorija un uzdevumi / J. Mencis, A. Lācis. – R.: LVI, 1961. – 215 lpp.
12. Dukurs K. Aritmētikas teksta uzdevumu atrisināšanas metodes 1.–6. klasei: Rokasgrāmata skolotājiem un studentiem / K. Dukurs, J. Mencis. – R.: LVI, 1963. – 164 lpp., il.
13. Dukurs K. Aritmētikas metodika / K. Dukurs, J. Mencis. – R.: Liesma, 1965. – 424 lpp., il.

14. Mencis J. Algebra 7. klasei / J. Mencis, A. Lācis, O. Lauce. – R.: Zvaigzne, 1967. – 208 lpp., il.
15. Mencis J. Metodiski norādījumi par matemātikas mācīšanu un mācību grāmatas izmantošanu 2. klasei / J. Mencis, K. Dukurs. – R.: Zvaigzne, 1971. – 69 lpp.
16. Mencis J. Matemātika 2. klasei / J. Mencis, K. Dukurs. – R.: Zvaigzne, 1973. – 236 lpp., il.
17. Mencis J. Matemātika 3. klasei. – R.: Zvaigzne, 1973. – 164 lpp., il.
18. Mencis J. Matemātika 2. klasei / J. Mencis, K. Dukurs. – R.: Zvaigzne, 1975. – 236 lpp.
19. Mencis J. Matemātika 1. klasei. – R.: Zvaigzne, 1977. – 192 lpp., il.
20. Mencis J. Matemātika 1. klasē. Metodisks palīglīdzeklis skolotājiem. – R.: Zvaigzne, 1977. – 166 lpp., il.
21. Mencis J. Didaktiskie materiāli matemātikā 1. klasei. 1. izd. – R.: Zvaigzne, 1977. – 64 lpp., il.
22. Mencis J. Didaktiskie materiāli matemātikā 2. klasei / J. Mencis. – R.: Zvaigzne, 1979. – 64 lpp.
23. Mencis J. Matemātika 3. klasei. Mācību grāmata / J. Mencis. – R.: Zvaigzne, 1979. – 198 lpp.
24. Mencis J. Matemātika 3. klasē. Metodisks palīglīdzeklis skolotājiem. – R.: Zvaigzne, 1979. – 112 lpp.
25. Mencis J. Matemātikas un matemātikas metodikas minimums: Paškontroles uzdevumi un jautājumi 1.–3. klases skolotājiem. – R.: LPSR IM, 1979. – 32 lpp.
26. Mencis J. Matemātika: Mācību grāmata 3. klasei. 2. izd. – R.: Zvaigzne, 1980. – 198 lpp.
27. Mencis J. Matemātikas metodika pamatskolā. Mācību grāmata LPSR pedagoģisko augstskolu matemātikas specialitātes studentiem / J. Mencis. – R.: Zvaigzne, 1984. – 279 lpp., zīm.
28. Mencis J. Naturālo skaitļu dalāmība. Mācību līdzeklis / J. Mencis; V. Lāča Liepājas Valsts ped. inst. – R.: P. Stučkas LVU, 1984. – 63 lpp.
29. Mencis J. Cieto riekstu vācelīte: Bērniem no 8 līdz 12 gadiem /

- J. Mencis, P. Būmeistare; māksl. J. Sitnieks. – R.: Zvaigzne, 1986. – 176 lpp., il.
30. Mencis J. Matemātika 2. klasē. Palīglīdzeklis skolotājiem / J. Mencis, E. Krastiņa. – R.: Zvaigzne, 1987. – 94 lpp.
31. Mencis J. Cieto riekstu vācelīte. Bērniem no 8 līdz 12 gadiem / J. Mencis, P. Būmeistare; māksl. J. Sitnieks. – R.: Zvaigzne, 1988. – 176 lpp., il.
32. Mencis J. Matemātika 3. klasē. Palīglīdzeklis skolotājiem / J. Mencis, E. Krastiņa. – R.: Zvaigzne, 1988. – 89 lpp.
33. Mencis J. Matemātikas rokasgrāmata skolēniem. Skaitļi un darbības ar tiem / J. Mencis, A. Sika. – R.: Zvaigzne, 1988. – 213 lpp., il.
34. Mencis J. Metra mērs. Didaktiskais izdales materiāls. – R.: Zvaigzne, 1989. – 3 lpp.
35. Mencis J. Matemātikas rokasgrāmata skolēniem: J. Mencis, A. Sika. – R.: Zvaigzne, 1990. – ISBN 540500071x. – 406 lpp., zīm.
36. Par matemātikas mācībām 1.–9. klasē: Pamatizglītības standarta projekts un metod. ieteikumi skolotājiem / līdzautors J. Mencis. – R.: TIM, 1991. – 103 lpp.
37. Mencis J. Matemātika 3. klasē: Palīglīdzeklis skolotājiem / J. Mencis, E. Krastiņa. 2. izd. – R.: Zvaigzne, 1992. – 88 lpp.
38. Mencis J. Skaitļu slejas: 3 daļās. Mācību līdzeklis / Jānis Mencis. – R.: Zvaigzne, 1992. – 2. izd. – 2. daļa Algebra. – 102 lpp.
39. Mencis J. Matemātika 4. klasē. Palīglīdzeklis skolotājiem / J. Mencis, E. Krastiņa. – R.: Zvaigzne, 1993. – 2. izd. – 88 lpp.
40. Matemātika studentiem (autoru kolekt., redaktors J. Mencis). – R.: Zvaigzne, 1993. – 320 lpp.
41. Mencis J. Raitis, Rita un skaitļi: Bērniem ceļā uz skolu / J. Mencis, I. Cine; māksl. D. Vīriņa. – R.: Zvaigzne, 1993. – 159 lpp., il.
42. Mencis J. Didaktiskie materiāli matemātikā 4. klasei. Mācību līdzeklis / J. Mencis, E. Krastiņa; māksl. A. Rušmanis. – R.: Zvaigzne, 1993. – 2. izd. – 48 lpp.

43. Mencis J. Viens, divi, trīs – tie citi būs drīz: Pirmsskolas vecuma bērniem. Eksperimentāls mācību līdzeklis / J. Mencis, I. Cine; māksl. L. Šulce. – R.: Zvaigzne ABC, 1994. – 32 lpp., il.
44. Mencis J. Matemātika 3. klasei. Mācību grāmata / J. Mencis, E. Krastiņa; māksl. A. Rušmanis un E. Groševs. 3. izd. – R.: Zvaigzne ABC, 1994. – 240 lpp., il.
45. Mencis J. Matemātika 2. klasei. Mācību grāmata / J. Mencis, E. Krastiņa; māksl. M. Brence. 4. izd. – R.: Zvaigzne, 1994. – ISBN 5405013358. – 175 lpp., il.
46. Mencis J. Skaitļu slejas: 3 daļās. Mācību līdzeklis / J. Mencis (sen.). 3. izd. – R.: Zvaigzne ABC, 1995. – 1. d. Racionālie skaitļi. – 95 lpp. + Atbildes (40 lpp.).
47. Matemātika 6. klasei: Mācību grāmata / autoru kolektīvs: J. Mencis (sen.), V. Kārkliņa, E. Krastiņa, J. Mencis (jun.), D. Mihailovs, A. Sika; J. Menča red. 2. izd., ar labojumiem. – R.: Zvaigzne ABC, 1995. – 335 lpp., il.
48. Mencis J. Didaktiskie materiāli matemātikā 3. klasei. Mācību līdzeklis / J. Mencis, E. Krastiņa; māksl. red. A. Lubgāne. 3. izd., ar labojumiem. – R.: Zvaigzne ABC, 1995. – 64 lpp., il.
49. Mencis J. Didaktiskie materiāli matemātikā 4. klasei. Mācību līdzeklis / J. Mencis, E. Krastiņa; māksl. A. Lubgāne. 3. izd., ar labojumiem. – R.: Zvaigzne ABC, 1995. – 48 lpp., il.
50. Mencis J. Septiņi, astoņi, deviņi – areče nu – te viņi! Pirmsskolas vecuma bērniem. Eksperimentāls mācību līdzeklis / J. Mencis, I. Cine; māksl. L. Šulce. – R.: Zvaigzne ABC, 1995. – 48 lpp., il.
51. Mencis J. Četri, pieci, seši – tie mums nav sveši. Pirmsskolas vecuma bērniem. Eksperimentāls mācību līdzeklis / J. Mencis, I. Cine; māksl. L. Šulce. – R.: Zvaigzne ABC, 1995. – 32 lpp., il.
52. Mencis J. Norādījumi par pedagoģisko praksi matemātikā. Pamatskolas Ped. fak. studentiem / J. Mencis, Ņ. Petrauska; LPA Vidussk. Ped. fak. Mat. kat. – Liepāja: LPA, 1995. – 15 lpp.
53. Mencis J. Viens, divi, trīs – tie citi būs drīz. Pirmsskolas vecuma bērniem. Eksperimentāls mācību līdzeklis / J. Mencis, I. Cine; māksl. L. Šulce. – R.: Zvaigzne ABC, 1995. – 32 lpp., il.

54. Mencis J. Ciparu slejas 1. klasei "Liepājiņa". Metodiski komentāri / J. Mencis (sen.). – R.: Zvaigzne ABC, 1995. – 14 lpp.
55. Mencis J. Matemātika 3. klasei. Mācību grāmata / J. Mencis, E. Krastiņa; māksl. A. Rušmanis un E. Groševs. 4. izd. – R.: Zvaigzne ABC, 1995. – 240 lpp., il.
56. Mencis J. Matemātika. Metodiskie ieteikumi sākumskolai / J. Mencis; atbildīgā par izd. I. Rakēviča. – R.: IU "Mācību apgāds", 1995. – 11 lpp.
57. Matemātika 5. klasē. Palīglīdzeklis skolotājiem: Metodisks līdzeklis / aut.: J. Mencis (sen.), V. Kārkliņa, E. Krastiņa, J. Mencis (jun.), D. Mihailovs, A. Sika; J. Menča red. 2. izd. – R.: Zvaigzne ABC, 1995. – 72 lpp.
58. Matemātika 5. klasei. Mācību grāmata / aut.: J. Mencis (sen.), V. Kārkliņa, E. Krastiņa, J. Mencis (jun.), D. Mihailovs, A. Sika; J. Menča red. 3. izd., ar labojumiem. – R.: Zvaigzne ABC, 1995. – 333 lpp., il.
59. Algebra pamatskolai. Eksperimentāla mācību grāmata (Divās daļās) J. Menča (sen.) redakcijā; aut.: J. Mencis (sen.), V. Kārkliņa, J. Mencis (jun.), D. Mihailovs, A. Sika. – R.: Zvaigzne ABC, 1995. – 2. daļa. – 302 lpp.
60. Mencis J. Algebra pamatskolā. Palīglīdzeklis skolotājiem: Eksperimentāls metodiskais līdzeklis / J. Mencis (sen.), J. Mencis (jun.), A. Sika. – R.: Zvaigzne ABC, 1996. – 43 lpp.
61. Mencis J. Sākumskolas matemātikas metodikas minimums. Paškontroles un kontroles jautājumi un uzdevumi Ped. fak. studentiem / J. Mencis; LPA Mat. kat. – Liepāja: LPA, 1997. – 33 lpp.
62. Mencis J. Matemātikas metodikas minimums. Mat. spec. studentiem / J. Mencis; LPA Mat. kat. – Liepāja: LPA, 1997. – 47 lpp.
63. Mencis J. Matemātika 4. klasei. Eksperim. praktikums / J. Mencis (sen.), J. Mencis (jun.); māksl. R. Štrauhs. – R.: Zvaigzne ABC, 1997. – 1. vingrinājumu burtnīca. – 33 lpp., il.
64. Mencis J. Matemātika 3. klasei. Eksperim. praktikums / J. Mencis

- (sen.); māksl. R. Štrauhs. – R.: Zvaigzne ABC, 1997. – 1. vingrinājumu burtnīca. – 49 lpp., il.
65. Mencis J. Matemātika 3. klasei. Eksperim. praktikums / J. Mencis (sen.); māksl. R. Štrauhs. – R.: Zvaigzne ABC, 1997. – 2. vingrinājumu burtnīca. – 32 lpp., il.
66. Mencis J. Matemātika 4. klasei. Eksperim. praktikums / J. Mencis (sen.), J. Mencis (jun.); māksl. R. Štrauhs. – R.: Zvaigzne ABC, 1997. – 2. vingrinājumu burtnīca. – 33 lpp., il.
67. Mencis J. Matemātika 1. klasē. Eksperim. metodiskais līdzeklis / J. Mencis (sen.), J. Mencis (jun.); māksl. A. Lubgāne. – R.: Zvaigzne ABC, 1997. – 63 lpp.
68. Mencis J. Matemātika 3. klasei / J. Mencis (sen.), J. Mencis (jun.); māksl. A. Rušmanis. – R.: Zvaigzne ABC, 1999. – 1. burtnīca. – 39 lpp., il.
69. Mencis J. (sen.) Matemātika 3. klasē. Metodisks līdzeklis / J. Mencis, E. Krastiņa; red. I. Cine; māksl. red. E. Groševs. – R.: Zvaigzne ABC, 1999. – 52 lpp.
70. Mencis J. Matemātika 3. klasei / J. Mencis (sen.), J. Mencis (jun.); māksl. A. Rušmanis. – R.: Zvaigzne ABC, 1999. – 2. burtnīca. – 39 lpp., il.
71. Mencis J. Matemātika 4. klasē: Metodisks līdzeklis / J. Mencis, E. Krastiņa; red. I. Cine; māksl. red. A. Truhins. – R.: Zvaigzne ABC, 2000. – 56 lpp.
72. Mencis J. Cietie rieksti: Riekstkožiem no 8 līdz 11 gadiem / J. Mencis, P. Būmeistare. – R.: Zvaigzne ABC, 2001. – 59 lpp., il.
73. Mencis J. Cietie rieksti: Riekstkožiem no 10 līdz 13 gadiem / J. Mencis, P. Būmeistare. – R.: Zvaigzne ABC, 2001. – 72 lpp., il.
74. Mencis J. Cietie riekstiņi: Riekstkožiem no 6 līdz 9 gadiem / J. Mencis, P. Būmeistare. – R.: Zvaigzne ABC, 2001. – 64 lpp., il.
75. Mencis J. Algebra 7., 8., 9. klasē: Īsi un vienkārši. – R.: Zvaigzne ABC, 2002. – 144 lpp.
76. Mencis J. Matemātika 5., 6. klasē: Īsi un vienkārši. – R.: Zvaigzne ABC, 2003. – 80. lpp.

77. Mencis J. Ģeometrija 7., 8., 9. klasē: Īsi un vienkārši. – R.: Zvaigzne ABC, 2004. – 160 lpp.

Pedagoģiskie raksti

1. Mencis J. Intervālu mācīšana dziedāšanas stundās // Audzinātājs. – 1934. – Nr. 5/6. – 252.–257. lpp.
2. Mencis J. Akcentēsim jau šajā ceturksnī (Sakarā ar jaunajām mācību grāmatām 2. un 3. klases audzēkņiem) // Skolotāju Avīze. – 1979. gada 7. marts.
3. Mencis J. Skolēns pārcelts 4. klasē. (Par skolēnu īpatnībām izglītības apgūšanas otrajā posmā) // Skola un Ģimene. – 1979. – Nr. 8. – 10.–11. lpp.
4. Mencis J. Ko augstskola gaida no skolām. (Par V. Lāča LPI reflektantu zināšanām matemātikā) // Skolotāju Avīze. – 1980. gada 16. janvāris.
5. Mencis J. .. Par ko ilgojos kļūt? (Par V. Lāča LPI Matem. fak.) // Padomju Jaunatne. – 1981. gada 10. jūnijs.
6. Mencis J. Negatīvo skaitļu semantiskā jēga. / Mācību un audzināšanas darba kvalitātes paaugstināšana skolā un augstskolā: Metod. materiāli. – Liepāja: V. Lāča LVPI, 1984. – 3. d. – 25.–30. lpp.
7. Mencis J. Tipiskās neveiksmes un to cēloņi uzdevumu risināšanai. / Uzdevumu racionālā atlase kā matemātiskās izglītības uzlabošanas līdzeklis skolā un augstskolā. Metod. materiāli. – Daugavpils: DPI, 1984. – 48.–49. lpp.
8. Mencis J. Vingrināšanās – ceļš uz zināšanām un prasmēm. / Mācību un audzināšanas darba kvalitātes paaugstināšana skolā un augstskolā. Metod. materiāli. – Liepāja: V. Lāča LVPI, 1984. – 3. d. – 15.–22. lpp.
9. Mencis J. Aritmētisko darbību jēdzienu veidošana un paplašināšana. / Skolēnu izziņas darbības aktivizēšana matemātikas stundās / sast. U. Grinfelds. – R.: Zvaigzne, 1985. – 25.–45. lpp.

10. Mencis J. Dažādi viedokļi. (Par konfliktiem starp pieaugušajiem un bērniem) // Skola un Ģimene. – 1985. – Nr. 7. – 33.–35. lpp.
11. Mencis J. Problemātiskās mācīšanas ideju realizēšana matemātikas stundās. / Skolēnu izziņas darbības aktivizēšana: Rakstu krāj. – R.: Zvaigzne, 1985. – 159 lpp.
12. Mencis J. Kuru kauliņu ir vairāk? (Par 5–6 gadus veca bērna audzināšanu) // Skola un Ģimene. – 1986. – Nr. 3. – 10.–11. lpp.
13. Mencis J. Sešgadīgais mācās matemātiku. (Par 5–6 gadus veca bērna audzināšanu) // Skola un Ģimene. – 1986. – Nr. 10. – 10.–11. lpp.
14. Mencis J. Vai var un drīkst mācīt vienkārši? // Skolotāju Avīze. – 1986. gada 15. janvāris.
15. Менцис Я. Содержательный смысл математической модели // Начальная школа. – 1989 – Nr. 10/11 – 67.–69. lpp.
16. Mencis J. Par pamatskolu domājot // Izglītība un Kultūra. – 1995. gada 21. decembris. – 7. lpp.
17. Mencis J. Sākumskola – skolu skola // LPA Vēstis. – 1996. gada 28. marts. – 4. lpp.
18. Mencis J. Par matemātiku sākumskolā // Izglītība un Kultūra. – 1998. gada 18. jūnijs. – 16. lpp.
19. Mencis J. Līdz trešajai tūkstošgadei vēl tālu: (liepājnieka, matemātikas profesora viedoklis par 2000. gada sākšanos) // Kurzemes Vārds. – 1999. gada 28. decembris. – 9. lpp.
20. Mencis J. Pārdomas sekmju vērtēšanas sakarā // Izglītība un Kultūra. – 2000. gada 3. februāris. – 17. lpp.
21. Mencis J. Vecs skolotājs lasa jaunos noteikumus // Izglītība un Kultūra. – 2001. gada 1. marts. – 22. lpp.

Bibliogrāfiju sagatavoja LPA bibliotēkas bibliogrāfe **Valda Vītola**.

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0304047071

**OBLIGĀTAIS
EKSEMPĻĀRS**

4,85

2002-4
L 6

Profesore **AĪDA KRŪZE** –
krājuma sastādītāja un zinātniskā redaktore

Laikmets un personība pedagogijas vēsturē ir nešķirami jēdzieni, kas skatāmi veselumā. Laikmets izvirza prasības personības dzīvesdarbībai, savukārt personība ietekmē sabiedrības attīstību. Un šī veseluma izpausmēs nepārvērtējama nozīme visos laikos bijusi un ir pedagogam. Lasītājam nodotie rakstu krājumi ir mans un mūsu tautas kultūras un izglītības vēsturē ieinteresēto pētnieku sirdsdarbs.

Sērija "Laikmets un personība" palīdzēs saglabāt nākamībai izcilu pedagogu personību – zinātnieku, skolotāju, kultūras darbinieku dzīvesstāstus un, iespējams, rosinās jaunos pētniekus pievērsties vēsturiskā mantojuma tālākai izpētei.

Lai vieglāk būtu tālāk iet, pasmelsim spēku sentēvu avotā! Mūsu kultūru, tradīcijas un pedagogiskās vērtības Eiropā cienīs, ja mēs paši tās cienīsim, saglabāsim un nodosim nākamajām paaudzēm.

A. Krūze

ISBN 9984-15-589-7

9 789984 155890